

Univerzita Pardubice

Fakulta restaurování

**Vývoj odboru konzervovania a reštaurovania papiera,
knižnej väzby a dokumentov na Slovensku**

Diplomová práca

Autor práce: BcA. Kristína Šimunová
Vedúci práce: MgA. Ivan Kopáček, Dis.

2025

Univerzita Pardubice
Fakulta restaurování
Akademický rok: 2024/2025

ZADÁNÍ DIPLOMOVÉ PRÁCE

(projektu, uměleckého díla, uměleckého výkonu)

Jméno a příjmení: **BcA. Kristína Šimunová**
Osobní číslo: **R23004**
Studijní program: **N0222A310001 Restaurování a konzervace děl hmotného kulturního dědictví**
Specializace: **Díla z papíru a pergamenu**
Téma práce: **Vývoj odboru konzervovania a reštaurovania papiera, knižnej väzby a dokumentov na Slovensku**
Zadávací katedra: **Ateliér restaurování papíru, knižní vazby a dokumentů**

Zásady pro vypracování

Studentka se ve své práci bude zabývat počátky a vývojem oboru konzervace a restaurování papíru, dokumentů a knih na Slovensku. Cílem práce je zpracovat studii vývoje oboru restaurování na Slovensku, jeho výrazné osobnosti, formování odborného zázemí a výukových institucí.

Diplomová práce bude vycházet ze zhodnocení restaurovaných objektů, písemných a obrazových materiálů uchovaných ve sbírkotvorných institucích, zejména v Slovenském národním archivu v Bratislavě. Nedílnou součástí práce budou rozhovory a informace od nejdéle působících zaměstnanců v institucích jakožto přímých účastníků, kteří se na formování oboru restaurování na Slovensku podíleli. Rozhovory budou sloužit k doplnění a upřesnění jednotlivých úseků vývoje oboru. Zjištěné informace budou v práci použité a interpretované v jednotlivých kapitolách formou citací. Tyto informace diplomantka doplní dalšími rešeršemi dobové a současné odborné literatury. Na základě nashromáždění a zhodnocení získaných dat bude úkolem diplomantky zpracovat vývoj přístupu k restaurování jak po stránce materiálové, tak etické. Tyto informace budou prezentované na vybraných zrestaurovaných objektech formou popisu a podrobné fotodokumentace.

Nedílnou součástí restaurování je preventivní péče. V práci studentka shrne vývoj a modifikace preventivní péče o písemné dědictví pro stránce odborné (podmínky uložení dokumentů, umělecké faksimile), tak také po stránce legislativní (vývoj legislativy, opora v zákonech).

Součástí práce bude restaurování vybraného objektu, na který studentka aplikuje současné přístupy, technické a technologické možnosti zásahu jako příkladovou studii restaurování daného objektu/poškození. Celý proces restaurátorského zákroku bude podrobně písemně a fotograficky zdokumentován dle platných organizačních pokynů pro psaní diplomových prací na FR UPCE. Fotografická dokumentace bude obsahovat celkové pohledy a detaily díla před a po jeho zrestaurování, spolu s dokumentací jednotlivých zásahů z průběhu samotného restaurování. Nedílnou součástí předání díla bude vypracovaná restaurátorská dokumentace.

Práce bude konzultovaná s vedoucím práce nejméně jednou měsíčně v řádně domluveném termínu a zpracovaná dle platných organizačních pokynů pro psaní diplomových prací na FR UPCE. Finální podoba diplomové práce bude vedoucímu práce k závěrečné korektuře odeslána nejméně 15 dnů před odevzdáním práce, dle harmonogramu akademického roku.

Časový harmonogramu k plnění cílů DP.

- Rešerše literatury, vyhotovení průzkumového formuláře 1/2025
- průzkum restaurovaných objektů 2-7/2025
- Průzkum objektu k restaurování, stanovení koncepce restaurování, provedení vstupních analýz (nejpozději do 3/2025)
- Restaurování objektu – mechanické čištění, práce na kn. bloku (nejpozději do 5/2025)
- Čištění papírové podložky, doplňování ztrát (nejpozději do 6/2025)
- Práce na knižní vazbě (nejpozději do 7/2025)
- Kompletace restaurovaného objektu, výroba ochranného obalu, zpracování restaurátorské dokumentace (nejpozději do 1. 8. 2025)
- Zpracování diplomové práce (nejpozději do 1. 8. 2025)

Rozsah pracovní zprávy:

Rozsah grafických prací:

Forma zpracování diplomové práce: **tištěná/elektronická**

Jazyk zpracování: **Slovenština**

Seznam doporučené literatury:

- Kol. autorov. *Škola základ života...: História školstva v archívnych dokumentoch*. Bratislava: Slovenský národný archív, 2016.
- Kol. autorov. *Konzervátorské praktikum*. Bratislava: Slovenské národné múzeum, 1972.
- Kol. autorov. *A–Z konzervátora*. Bratislava : Ústredná správa múzeí a galérií, 1982
- Kol. autorov. *Základy muzejní konzervace*. Muzeografické učební texty, 2. Brno: Moravské muzeum, 1976.
- ĎUROVIČ, Michal a kol. *Restaurování a konzervování archiválií a knih*. Praha: Paseka, 2002.
- ZELINGER, Jiří a kol. *Chemie v práci konzervátora a restaurátora*. 2. vyd., přeprac. a dopl. Praha: Academia, 1987.
- Komora reštaurátorov. *Etický kódex reštaurátora: v znení zmien a doplnkov schválených valným zhromaždením dňa 29. 11. 2010 a 14. 5. 2012*.
- Protokoly, dokumentácie, záznamy a články k reštaurovaným objektom
- Rozhovory so slovenskými reštaurátormi
- Kol. autorov. *Slovakia in History*. Cambridge: Cambridge University Press, 2011.
- Zborník príspevkov z vedeckej konferencie CSTI 2023: Interdisciplinárny výskum a ochrana kultúrneho dedičstva*. Bratislava: Slovenské národné múzeum, 2023.
- Zborník príspevkov z vedeckej konferencie CSTI 2018: Interdisciplinárny výskum a ochrana kultúrneho dedičstva*. Bratislava: Slovenské národné múzeum, 2018.
- Kol. autorov. *Zborník prednášok XVIII. Medzinárodného seminára o reštaurovaní*. Bratislava: Komora reštaurátorov, 2024.

Vedoucí diplomové práce:	MgA. Ivan Kopáčik Ateliér restaurování papíru, knižní vazby a dokumentů
Konzultant diplomové práce:	Mgr. Vladislava Říhová, Ph.D. Katedra humanitních věd FR
Datum zadání diplomové práce:	30. listopadu 2024
Termín odevzdání diplomové práce:	13. srpna 2025

L.S.

Mgr. BcA. Radomír Slovík
děkan

MgA. Ivan Kopáčik
vedoucí ateliéru

Prehlasujem:

Prácu s názvom *Vývoj odboru konzervovania a reštaurovania papiera, knižnej väzby a dokumentov na Slovensku* som vypracovala samostatne. Všetky literárne pramene a informácie, ktoré som v práci využila, sú uvedené v zozname použitej literatúry.

Bola som oboznámená s tým, že sa na moju prácu vzťahujú práva a povinnosti vyplývajúce zo zákona č. 121/2000 Sb., o právu autorskom, o právach souvisejících s právem autorským a o změně některých zákonů (autorský zákon), v znení neskorších predpisov, najmä so skutočnosťou, že Univerzita Pardubice má právo na uzavretie licenčnej zmluvy o použití tejto práce ako školského diela podľa § 60 odst. 1 autorského zákona, a s tým, že pokiaľ dôjde k použitiu tejto práce mnou alebo bude poskytnutá licencia o použití inému subjektu, je Univerzita Pardubice oprávnená od mňa požadovať primeraný príspevok na úhradu nákladov, ktoré na vytvorenie diela vynaložila, a to podľa okolností až do ich skutočnej výšky.

Beriem na vedomie, že v súlade s § 47b zákona č. 111/1998 Sb. o vysokých školách a o změně a doplnění dalších zákonů (zákon o vysokých školách), v znení neskorších predpisov, a smernicou Univerzity Pardubice č. 7/2019 Pravidla pro odevzdávání, zveřejňování a formální úpravu závěrečných prací, v znení neskorších dodatkov, bude práca zverejnená prostredníctvom Digitální knihovny Univerzity Pardubice.

V Bratislave dňa 13.08.2025

.....

Kristína Šimunová

Pod'akovanie

Štúdium na Fakulte restaurovaní som si po dokončení strednej školy vybrala preto, že som chcela byť čo najlepší reštaurátor a mohla tak zachraňovať písomné dokumenty v rôznych štádiách rozkladu. Toto štúdium by však nebolo možné, bez vedenia MgA. Ivanom Kopáčikom, Dis., ktorému sa chcem touto formou poďakovať. Ďalej by som sa chcela poďakovať pánovi riaditeľovi SNA Mgr. Igorovi Adamcovi a vedúcej OOAD Mgr. Laure Pacherovej, ktorá prejavila záujem o moje pôsobenie v SNA a vynaložila úsilie a vytvorila priestor, aby som mohla táto práca vzniknúť.

V SNA pripadá jedno obrovské vďaka aj pánovi Ivanovi Galambošovi, ktorý bol ochotný so mnou zaspomínať na staré časy nad reštaurovanými objektami a zdieľať tak vzácne informácie. Bez Vás Maestro by táto práca nevznikla! Druhé veľké vďaka pripadá Mgr. Erike Javošovej, PhD., ktorá mi sprístupnila fond Knižnice bratislavskej kapituly, na ktorej je táto práca založená. Špeciálne vďaka patrí aj Brigite Hradskej-Haasovej a Mgr. Radovi Blahovi za zdieľanie vzácných informácií. Neskutočne si vážim a veľmi ďakujem za ochotu a záujem kolegýň a kolegov z UKB, ŠVKK, SNK a ŠANI...bez vašej pomoci, poskytnutia reštaurovaných objektov a ochoty konzultovať a zdieľať informácie by táto práca nebola úplná. Ďalej sa chcem poďakovať odborníčkam z STU, ktoré mi sprístupnili laboratórium.

Vedľa ľudí, vďaka ktorým mohla vzniknúť táto práca, stoja ľudia, vďaka ktorým stojím dnes ja. Ďakujem preto svojej rodine za to, že mi bola oporou a vždy stojí pri mne. Ďakujem aj tebe láska moja... Ďakujem aj kolegyniam litomyšľáckym, hlavne Dii za to, že sme spolu prežili bývanie, ateliérové chvíle a spontánne výpady na zákusek a kafičko... Taktiež ďakujem za spríjemňovanie chvíľ v SNA kolegyniam a kolegovi – Duške, Nike, Janke a Romanovi.

Anotácia

Diplomová práca sa zameriava na vývoj odboru konzervovania a reštaurovania papiera, knižnej väzby a dokumentov na Slovensku. Cieľom práce je zmapovať vývoj reštaurátorských techník, ako aj formovanie inštitucionálneho zázemia v dielňach archívov a knižníc.

Spracovanie údajov vychádza najmä z prieskumu reštaurovaných objektov pochádzajúcich z fondov Slovenského národného archívu, Univerzitetnej knižnice v Bratislave, Slovenskej národnej knižnice a ďalších inštitúcií. Práca zároveň reflektuje legislatívne rámce, odborné štandardy, profesijný vývoj reštaurátorov a etické aspekty zásahov. Pozornosť je venovaná aj analýze materiálového vybavenia pracovísk a dokumentácii reštaurátorských zásahov. Záverečná časť sa venuje analýze zásahov na vybraných gotických polousňových väzbách z fondu Knižnice Bratislavskej kapituly v Slovenskom národnom archíve, pričom na tento chronologický vývoj prístupov nadväzuje reštaurovanie konvolútu tlačí so sign. Phil. 30, prevedené v rámci tejto diplomovej práce.

Kľúčové slová

vývoj reštaurovania na Slovensku, reštaurovanie papiera, reštaurovanie knižnej väzby, reštaurátorské techniky, etika reštaurovania

Title

The Development of the Discipline of Conservation and Restoration of Paper, Bookbinding, and Documents in Slovakia

Annotation

The thesis focuses on the development of the field of conservation and restoration of paper, bookbinding, and documents in Slovakia. The thesis aims to map the development of restoration techniques, as well as the formation of the institutional background in archive and library workshops.

The data processing is mainly based on a survey of restored objects from the funds of the Slovak National Archive, the University Library in Bratislava, the Slovak National Library, and other institutions. The thesis also reflects legislative frameworks, professional standards, the professional development of restorers, and the ethical aspects of interventions. Attention is also paid to the analysis of the material equipment of the workplaces and the documentation of restoration interventions. The final part is devoted to the study of interventions on selected Gothic half-leather bindings from the fund of the Bratislava Chapter Library in the Slovak National Archives, while this chronological development of approaches is followed by the restoration of the convolute printed with the sign. Phil. 30, performed as part of this thesis.

Key words

development of restoration in Slovakia, paper restoration, bookbinding restoration, restoration techniques, ethics of restoration

Obsah

1 Úvod	13
2 Metodika prieskumu	15
2.1 Prieskumový formulár a spracovanie dát v programe Excel	18
3 Pojmy v odbore konzervovania a reštaurovania	21
3.1 Ochrana.....	21
3.1.1 Preventívna starostlivosť a preventívna ochrana.....	21
3.1.2 Konzervovanie a reštaurovanie.....	22
3.1.3 Zásah.....	23
4 Vývoj ochrany písomných dokumentov a ich uloženie na území Slovenska	24
4.1 Ochrana a uloženie písomných dokumentov pred rokom 1918.....	24
4.1.1 Knižnice a ich vývoj pred rokom 1918	24
4.1.2 Archívy a ich vývoj pred rokom 1918.....	25
4.1.3 Právne predpisy o ochrane a uložení písomných dokumentov pred rokom 1918	26
4.2 Ochrana a uloženie písomných dokumentov v rokoch 1918 až 1945	27
4.2.1 Knižnice a ich vývoj v rokoch 1918 až 1945.....	27
4.2.2 Archívy a ich vývoj v rokoch 1918 až 1945.....	28
4.3 Ochrana a uloženie písomných dokumentov po roku 1945.....	29
4.3.1 Knižnice a ich vývoj po roku 1945.....	29
4.3.2 Archívy a ich vývoj po roku 1945.....	30
5 Právny rámec ochrany pamiatok a Komora reštaurátorov	32
5.1 Medzinárodné dokumenty	32
5.2 Zákony a vyhlášky v oblasti ochrany písomných dokumentov na Slovensku.....	33
5.3 Komora reštaurátorov	35
6 Vývoj konzervovania a reštaurovania papiera, knižnej väzby a dokumentov na Slovensku	39
6.1 Vývoj skúmaného odboru na Českom území	39
6.2 Predchodcovia oddelení ochrany a konzervátorských a reštaurátorských dielní na Slovensku	41
6.3 Zakladanie prvých dielní v inštitúciách a ich vývoj	43
6.3.1 Vývoj oddelenia ochrany archívnych dokumentov v Slovenskom národnom archíve .	43
6.3.2 Oddelenia ochrany v knižniciach a ich spolupráca s Ústredím uměleckých řemesel .	46
6.3.3 Konzervátorské a reštaurátorské pracovisko Štátnej vedeckej knižnice v Košiciach..	50
6.4 Vybavenie reštaurátorských dielní	51
6.4.1 Vybavenosť dielní materiálmi.....	54
6.5 Vzdelanie a literatúra v odbore.....	55
6.5.1 Reštaurátorské školy.....	55
6.6 Odborná literatúra, semináre a spolupráca	60
6.6.1 Odborná literatúra	60
6.6.2 Odborné semináre	64

6.6.3 Spolupráca medzi pracoviskami.....	64
6.7 Etika zásahu pri reštaurovaní písomných dokumentov	65
7 Stav objektov pred zásahom a preventívna starostlivosť	67
7.1 Tvorba kópií a faksimile.....	69
8 Dokumentácia zásahu.....	71
8.1 Záznamy o prevedení zásahu.....	71
8.2 Fotografická dokumentácia	75
9 Vývoj techník a technológií v odbore konzervovania a reštaurovania papiera, knižnej väzba a dokumentov	78
9.1 Prieskum objektov pred zásahom	78
9.2 Dezinfekcia, sterilizácia a dezinfekcia	79
9.2.1 Dezinfekcia a sterilizácia	79
9.2.2 Dezinfekcia.....	81
9.3 Demontovanie.....	82
9.4 Čistenie papierovej podložky a bielenie	83
9.4.1 Bielenie.....	85
9.5 Čistenie pergamenu	87
9.6 Neutralizácia papierovej podložky	87
9.7 Spevňovanie a hydrofobizácia papierovej podložky	89
9.7.1 Impregnácia a doglejenie.....	89
9.7.2 Hydrofobizácia papierovej podložky.....	90
9.7.3 Skeletizácia, podlepovanie a vyspravovanie trhlín.....	91
9.7.4 Laminácia.....	94
9.7.5 Štiepenie papiera.....	95
9.8 Rovnanie papiera a pergamenu.....	96
9.9 Dopĺňovanie strát.....	98
9.9.1 Papierová podložka.....	98
9.9.2 Pergamen.....	103
9.10 Ošetrovanie záznamových prostriedkov a farebnej vrstvy	105
9.10.1 Železogatový atrament.....	105
9.10.2 Zaistenie vypadávajúcich a sprášujúcich sa záznamov.....	107
9.11 Spracovanie častí knižného bloku	108
9.12 Zásahy na vybraných materiáloch knižnej väzby	112
9.12.1 Pokryv.....	112
9.12.2 Kovové prvky	117
9.12.3 Knižné dosky.....	122
9.13 Reštaurovanie voskových pečatí.....	125
9.14 Retuš	127
9.15 Koncept konzervačnej väzby – preväzby	128
9.16 Fragmenty.....	131

9.17 Ochranné obaly.....	133
10 Stav reštaurovaných dokumentov v súčasnosti.....	136
11 Praktická ukážka vývoja problematiky na knihách Knížnice Bratislavskej kapituly	140
11.1 Zásah z roku 1959.....	141
11.2 Zásah z roku 1970.....	142
11.3 Zásah z roku 1985.....	143
11.4 Zásah z roku 1994.....	145
11.5 Zásah z roku 1999–2000.....	147
12 Porovnanie vývoja reštaurovania so súčasnosťou	150
12.1 Popis objektu	150
12.2 Postup reštaurovania	156
13 Vizuálna ukážka vývoja	181
14 Záver	184
15 Zoznam použitých skratiek.....	188
16 Použitá literatúra, zdroje a reprodukcie	189
16.1 Zoznam použitej literatúry a zdrojov.....	189
16.2 Zoznam použitých reprodukcí	195
17 Zoznam vyobrazení, tabuliek a grafov.....	198
17.1 Zoznam vyobrazení	198
17.2 Zoznam tabuliek	203
17.3 Zoznam grafov.....	203

1 Úvod

Konzervovanie a reštaurovanie písomných dokumentov predstavuje špecifickú oblasť odbornej činnosti, ktorá spája mnohé aspekty. Záchrana historických dokumentov, knižných väzieb alebo iných písomností si vyžaduje nielen citlivý prístup, ale aj hlboké porozumenie vývoja metód a inštitucionálneho zázemia, ktoré sa formovalo v priebehu desaťročí.

Téma vývoja odboru konzervovania a reštaurovania papiera, knižnej väzby a dokumentov na Slovensku je pomerne komplexná a doposiaľ nebola ako celok spracovaná. Cieľom práce je zmapovať kľúčové etapy vývoja, inštitúcie a osobnosti, ktoré formovali tento odbor, ako aj analyzovať premeny v prístupe k ochrane písomných dokumentov a vývoj techník a metód k tomu využívaných. Keďže sa jedná o rozsiahlu tému, bolo potrebné tento okruh zúžiť na vývoj odboru v dielňach inštitúcií uchovávajúcich písomnosti a vylúčiť preto súkromné reštaurátorské subjekty, okrem hodonínskeho ateliéru, ktorý je s našim vývojom priamo spätý. Sledovanie problematiky taktiež pozastavíme okolo roku 2005, keďže sme vyhodnotili, že je potrebný dlhší časový odstup, aby sme takéto zásahy mohli objektívne hodnotiť.

V tejto práci bolo primárne skúmané pracovisko v Slovenskom národnom archíve, keďže v ňom ešte dnes pracuje zakladateľ odboru na Slovensku – Ivan Galamboš. Ďalšími skúmanými pracoviskami boli: Univerzitná knižnica v Bratislave, Slovenská národná knižnica, reštaurátorský ateliér v Štátnej vedeckej knižnici v Košiciach, ktorý je zároveň najmladším, a okrajovo bola skúmaná aj dielňa Slovenského národného múzea. Naša pozornosť sa priamo upiera na slovenské archívy a knižnice. Situácia v knižniciach bola už v 20. rokoch minulého storočia priaznivo ovplyvnená prijatím prvého knižničného zákona. Na podobný zákon si však archívy počkali až do 50. rokov 20. storočia. Tento fakt mal priamy dopad na vývoj odboru, a preto v našej práci popisujeme aj legislatívnu stránku veci, medzinárodné dokumenty a Komoru reštaurátorov ako orgán regulujúci reštaurátorskú činnosť.

V centre pozornosti tejto práce stojí mapovanie formovania inštitucionálneho zázemia odboru, s dôrazom na vznik a vývoj špecializovaných pracovísk, ako aj vzdelávacích inštitúcií. Osobitnú pozornosť venujeme významným osobnostiam, ktoré sa zaslúžili o odborný rast a etablovanie profesie konzervátor-reštaurátor na Slovensku. Súčasťou práce je aj rozbor vybavenia prístrojmi a materiálmi reštaurátorských dielní. Práca zároveň zachytáva premeny v chápaní reštaurátorského povolania – od knihárskeho remesla až po plne etablovanú odbornú disciplínu ukotvenú v etických, metodických a právnych rámcoch.

Práca sa opiera primárne o poznatky získané z prieskumu reštaurovaných objektov a doplnení týchto metód dobovou literatúrou. Tento prístup zároveň poskytuje pohľad na to, ako sa odborné metodiky pretavovali do každodennej praxe. Neoddeliteľnú časť tvoria aj rozhovory a konzultácie s odborníkmi, najmä s pánom Galambošom. Celkovo sa v rámci práce zameriame

na knižné väzby, vďaka čomu môžeme sledovať vývoj techník a prístupov na mnohých materiáloch naraz. Ďalším faktorom s vplyvom na toto rozhodnutie bolo to, že je veľmi náročné dostať sa k iným reštaurovaným objektom. To platí najmä pri starších, ktorým chýba dôkladná evidencia zásahov a pátranie po nich by bolo veľmi náročné.

Dôležitou súčasťou diplomovej práce je analýza nadobudnutých dát, ktoré sú spracované v časti venujúcej sa reštaurátorským technikám a metódam. Táto časť sleduje aj stav objektov pred zásahom, identifikuje príčiny ich poškodenia a následné zásahy. Pozornosť je tak venovaná aspektom preventívnej ochrany a tvorbe faksimile ako súčasťou komplexnej starostlivosti o dokumenty. Významnú úlohu zohrávajú písomné a obrazové záznamy o reštaurátorských zásahoch, ktoré poskytujú podklad nielen na odbornú analýzu, ale aj na reflexiu etických otázok vykonanej intervencie. Jednotlivé techniky a metódy sú systematicky rozdelené podľa materiálových skupín, a to na papier, pergamen, záznamové prostriedky, useň, drevo, lepenku, kovy a voskové pečate. Osobitná pozornosť je venovaná problematike vybraných knihárskych krokov a preväzieb, zachovávaníu a adjustácii fragmentov, ochranným obalom, ako aj súčasnému stavu objektov po zásahu. Ambíciou tejto kapitoly je nielen popísať metódy uvádzané v odbornej literatúre, ale predovšetkým poukázať na tie, ktoré sa skutočne uplatnili v praxi. Ich hodnotenie zohľadňuje účinnosť zásahu, ako aj súlad s etickými princípmi reštaurovania.

Záverečná časť práce sa bude venovať rekonštrukcii línie vývoja reštaurátorských zásahov na vybranom na príklade polousňových gotických väzieb z fondu Knižnice Bratislavskej kapituly, spravovaného Slovenským národným archívom. Analýza sa opiera o dokumentáciu viacerých objektov z fondu, ktorých reštaurátorské zásahy reprezentujú rôzne prístupy naprieč desaťročiami. Vrcholom tejto línie je reštaurátorský zásah realizovaný ako súčasť diplomovej práce, konkrétne na konvolúte tlačí s označením sign. Phil. 30, ktorý pochádza z toho istého fondu. V každom prípade je pozornosť venovaná typologickému (prípadne aj typografickému) popisu, dokumentovaniu ich stavu pred zásahom a analýze použitých reštaurátorských techník. Úvaha sa zameriava aj na etickosť vybraných postupov.

Celá diplomová práca je doplnená o rozsiahlu fotografickú dokumentáciu a prípadné grafické znázornenia, pričom autorom je autor práce, pokiaľ nie je uvedené inak. Objekty zmieňované v tejto práci budú značené signatúrou, fondom alebo zbierkou, pokiaľ bol tento údaj dostupný, a inštitúciou, ktorá tento dokument ukladá. Napríklad objekt so signatúrou Mns. 2 z fondu Knižnice Bratislavskej kapituly v Slovenskom národnom archíve bude značený ako Mns. 2 KBK SNA alebo objekt so signatúrou SD 69868 z neznámeho fondu Slovenskej národnej knižnice ako SD 69868 SNK.

2 Metodika prieskumu

Základ tejto práce vychádza predovšetkým z prieskumu reštaurovaných objektov, ktorého výsledky dopĺňajú chýbajúce informácie potrebné na komplexné porozumenie vývoja odboru na Slovensku. Prieskum sa skladal z viacerých častí: rozhovorov s odborníkmi, prieskumových formulárov zameraných na reštaurované objekty, práce s odbornou literatúrou a z verejne dostupných materiálov, ako sú výstavy (obr. 1)¹, katalógy a pod. Rozhovory boli vedené s odborníkmi, ktorí stáli pri vzniku alebo rozvoji nášho odboru na Slovensku a sú jeho neoddeliteľnou súčasťou. Prostredníctvom rozhovorov sme získali informácie, ktoré boli prevažne uchovávané v ústnej forme. Takto nám bolo umožnené pochopiť, ako bol skúmaný odbor vnímaný v priebehu času a aké problematiky boli pri tom riešené. Do rozhovorov boli zapojení rôzni odborníci – reštaurátori, konzervátori, vedúci oddelení apod. Primárne sa jednalo o odborníkov zo Slovenského národného archívu (ďalej len SNA), Univerzitnej knižnice v Bratislave (ďalej len UKB), Slovenskej národnej knižnice (ďalej len SNK), Štátnej vedeckej knižnice v Košiciach (ďalej len ŠVKK) a zo Slovenského národného múzea (ďalej len SNM), keďže táto dielňa pôsobí v SNA.

obr. 1 Trvalá expozícia na chodbách SNA zameraná na prezentáciu Oddelenia ochrany archívnych dokumentov

Pred skúmaním reálnych objektov boli pripravené fyzické formuláre, ktoré boli vytvorené na základe predbežného prieskumu fondu Knižnice Bratislavskej kapituly (ďalej len KBK) v SNA a protokolov k reštaurovaným objektom, ku ktorým sme mali plný prístup, ale aj rešerši literatúry. Najstaršiu publikáciu, ktorú sme mali k dispozícii, napísal pod názvom *O konservaci archiválií* Václav Vojtíšek v roku 1932.² Základom pre naše bádanie sa však stali jediné dve

¹ Napr. na chodbách SNA sú spracované vitríny prezentujúce Oddelenie ochrany archívnych dokumentov v 70.–80. r. 20. stor., a to dokonca v nezmenenom stave od presťahovania do novej budovy v 80. rokoch.

² VOJTÍŠEK, Václav. *O konservaci archiválií*. Praha: 1932. ISBN nie je uvedené.

slovenské publikácie, ktoré sa zaoberajú problematikou nášho odboru, a to *Konzervátorské praktikum* (1976)³ a *A–Z konzervátora* (1982).⁴ V oboch prípadoch je autorom reštaurátor Ivan Galamboš zo SNA. Neoddeliteľnou súčasťou sa stali aj rôzne príspevky a články uverejnené v zborníkoch odborných seminárov, či ďalšia iná dostupná literatúra uvedená v zozname literatúry a zdrojov na konci práce.

Fyzické formuláre slúžia na detailné mapovanie používaných techník a technológií pri zásahu, hodnotia ich účinnosť, vrátane súčasného stavu objektov a zohľadňujú aj etické otázky. Dávajú tak fyzický základ tvrdeniam z rozhovorov a literatúry. Formuláre na prvej strane listu zaznamenávajú základné údaje potrebné na jednoznačnú identifikáciu objektu: predmet, miesto uloženia, fond, signatúra, názov, datovanie tlače/rukopisu, datovanie väzby⁵, rozsah, autor, tlačiar/pisár, miesto vzniku, kníhviazač a rozmery objektu. Pre lepšie pochopenie zásahu bolo nevyhnutné analyzovať techniky použité pri tvorbe objektu aj jeho materiálové zloženie. Pre uľahčenie identifikácie a vizuálnej orientácie medzi formulármi bola na spodnú časť každej stránky pridaná fotografia objektu. Fotograficky boli zdokumentované minimálne z jedného pohľadu⁶ všetky objekty. Pokiaľ sa objekt nachádzal v SNA bol fotený pri stabilných svetelných podmienkach na bielom nekonečnom pozadí. V prípade návštevy inej inštitúcie boli objekty fotené v dostupných svetelných podmienkach v tamojších priestoroch na bielom papieri, aby sa aspoň čiastočne stlmilo rušivé pozadie. Na fotografickú dokumentáciu boli použité telo fotoaparátu *Canon EOS 1200D* a objektív *Canon EFS 18-135mm*.

Druhá strana formulára sa venuje výhradne zásahom a všetkým okolnostiam, ktoré ich sprevádzajú. Zaznamenaný je rok zásahu, kto zásah previedol (reštaurátor/knihár, inštitúcia), o aký typ zásahu sa jedná, či došlo k demontáži a do akej miery, či bola k zásahu vyhotovená dokumentácia (aj fotografická) a kde je uložená. Osobitná pozornosť bola venovaná použitým reštaurátorským technikám a materiálom, etickým aspektom zásahu a poškodeniam vzniknutým po zásahu alebo inej degradácii. Ďalšia časť sa venuje chemicko-technologickému prieskumu, ktorý mohol byť v priebehu zásahu prevedený. Vo formulári je taktiež časť vyhradená fragmentom a spôsobu uloženia objektu – ochranným obalom a materiálom použitým na ich výrobu. Celý formulár sa opiera o kombináciu informácií, ktoré ponúkajú reštaurátorské dokumentácie (príp. ďalšie zdroje), ale hlavne ktoré poskytuje samotný objekt. Všetky detaily boli zaznamenané nielen písomne, ale aj fotograficky.

---

³ Kol. autorov. *Konzervátorské praktikum*. Bratislava: Muzeologický kabinet Slovenského národného múzea, 1972. ISBN nie je uvedené.

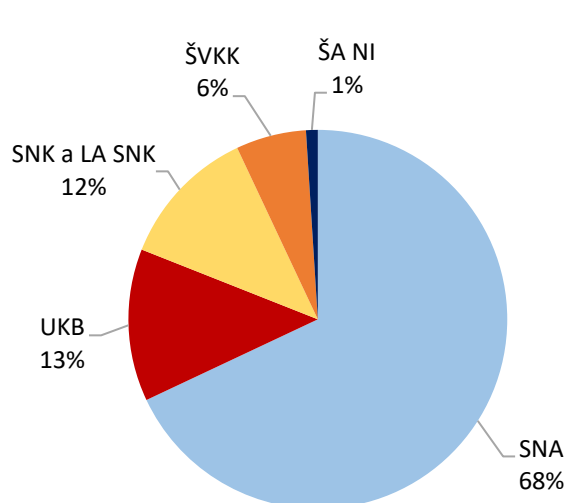
⁴ Kol. Autorov. *A–Z konzervátora*. Bratislava: Ústredná správa múzeí a galérií, 1982. ISBN nie je uvedené.

⁵ Resp. jej slohové zaradenie...

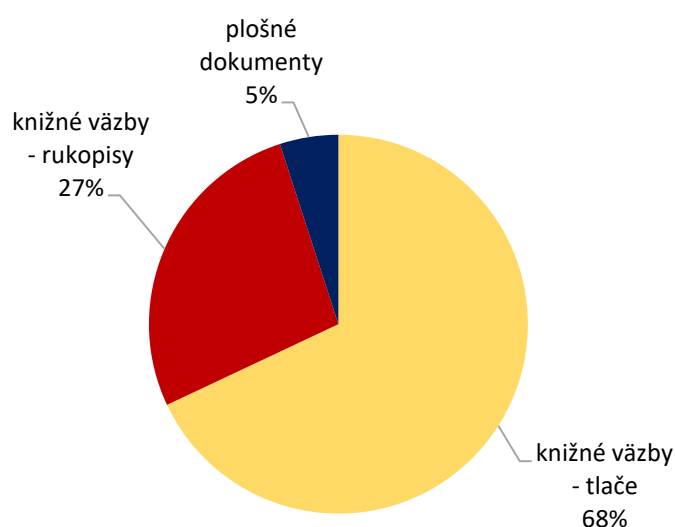
⁶ Šikmý pohľad na prednú dosku, chrbát a dolnú oriezku pri knihách, pohľad na prednú stranu pri plošných dokumentoch.

Fyzické formuláre boli ručne vyplnené priamo v zapojených inštitúciách. Pre ďalšiu prácu ich bolo potrebné spracovať v programe Excel. Tabuľka v programe Excel tak umožnila rýchlu orientáciu, triedenie a vyhodnocovanie zozbieraných dát, a je zároveň vhodnejšia pre prípadné budúce dopĺňovanie údajov, ktoré formuláre nezahŕňajú.

Celkovo bolo spracovaných 155 objektov, ktoré sú uložené v piatich inštitúciách. Hlavným účastníkom prieskumu bol SNA (68 %), konkrétne fond Knižnice Bratislavskej kapituly, ďalej prieskum dopĺňali objekty z UKB (13 %), SNK a LA SNK⁷ (12 %), ŠVKK (6 %) a ŠA NI⁸ (1 %) (graf 1). Spracované boli prevažne knižné väzby (68 % tlače, 27 % rukopisy) a menšie množstvo plošných dokumentov (5 %), ktorých datovanie sa pohybuje od 12. do 20. stor. (graf 2). Písomné dokumenty boli reštaurované a opravované medzi rokmi 1856 až 2021, pričom skúmané a ďalej pracované sú len objekty reštaurované približne do roku 2005.⁹ Spracovanie bolo zamerané predovšetkým na objekty, ktoré mali k dispozícii záznam o prevedenom zásahu. Pokiaľ k objektu nebol vyhotovený žiadny predchádzajúci záznam, ale bolo možné určiť približné obdobie zásahu a použité techniky pri jeho prevádzaní, mohol byť taktiež spracovaný (približne 12 % zo všetkých objektov).

graf 1 Percentuálne zastúpenie objektov v prieskume v podľa miesta uloženia

graf 2 Rôznorodosť zastúpených písomných dokumentov v prieskume

⁷ Literárny archív SNK

⁸ Štátny archív v Nitre

⁹ Pri niektorých objektoch nebolo možné zistiť presný rok reštaurovania, ale je isté, že reštaurovanie prebehlo približne okolo roku 2005 ± 2 až 3 roky.

2.1 Prieskumový formulár a spracovanie dát v programe Excel

Dátum: <u>13.12.2025</u>	Vypracoval/a: <u>RS</u>	Označenie: <u>3</u>	1/2
Predmet: <u>kn.v., rkp.</u>	Miesto uloženia: <u>JNA BA</u>		
Fond: <u>Kapitul. Guizúvia</u>	Signatúra: <u>Mus. 99.</u>		
Názov: <u>Teologické kompendium</u>	Datovanie tlače/rkp. (väzby): <u>15. storoč. - 1443 (got.)</u>		
Rozsah (počet listov): <u>?</u>	Autor: <u>Jan Bualentis, Hugo Ripelin</u>		
Tlačiar/pisár: <u>-</u>	Miesto vzniku: <u>?</u>		
Kníhviazač: <u>-</u>	Rozmery: <u>23 x 16 x 11</u>		
Techniky:			
<p><i>naša doba má, ale sú, lepota, lebo buďto sú pekné (10x), pretože háj. speny - výroba pôvodná bez prídavkov a výlepu prídavkov? medievárne, predpisy (4x - pôvodne?), dvojité prave väzy (súčasť v 1. storočí - 3x), 2. storočie, 1. storočie, až do 17. storočia - pletenie, v stredoveku prídavky, obilky na väzbe.</i></p>			
Materiály:			
☒ papier	☒ ručný	☐ lepenka	☐ ručná
	☐ strojový		☐ strojová
	☐ zošlachtený	☒ drevo	☒ buk
			☐ dub
☒ pergamen	☐ jednostranne brúsený	☐ pečatná látka	iné: _____
	☒ obojstranne brúsený <i>prídavky - prídavky</i>		☐ včelí vosk
	zvíra: _____		☐ prírodný
	iné: _____		☐ farbený
☒ textil, tkaniny, nite apod.	☐ mosadz	☒ záznamové prostriedky	☐ tlačiarenská farba
☒ kov	☐ železo		☐ čerň
	iné: _____		iné: _____
☒ useň	☒ triesločinová <i>- pokrývka</i>		☒ železagalový atrament
	☒ ircha <i>- väzy</i>		☐ tuš
	iné: _____		☐ moderné záznamové prostriedky
			☐ pečiatky
			iné: <i>čierne, modré pigment</i>
Fotografia objektu:			
			

obr. 2 Příklad vyplneného prieskumového formulára 1/2

Reštaurované v roku: 2005 ? Reštaurátor, inštitúcia: P. Holý, JNA 2/2

Stav objektu pred zásahom: mierne poškodenie
 stredné poškodenie
 veľké poškodenie
 neznámy

Zásah: komplexný iné: _____
 kompletná demontáž čiastočná demontáž bez demontáže

Dokumentácia: áno: písomná/protokol nie
 fotodokumentácia ČB

Uloženie dokumentácie: pri objekte pripravená k objektu samostatne archivovaná

Použité techniky, materiály apod.:

+ vyžaloha
- doplnenie 1x publicita z.d., 2x spona a remízky (mosade, trstia)
- pokryv → ne čerpať, prednáha na dierky, pôvodný pokryv v rútkach
↳ (dúom) → malé straty na rohoch nedoplnované
- radna' došla vypravenie parketiny kúžkami → zbitky na väzy vytmelené
- pridat' vylepenie a prelepenie doplnenými predsa'kleniami → mýny' pap. (hlohovaný?) → výlep. prot.
- parketné väzy v diera'te napojené (glej a ritie) → väzy zaglejené + vrstvy na čerpkte lepené glejom
- 1. a port. zločka demontované
- vyspravovanie japonský'm pap.
- doplnenie neobčiasne' prelepy (perry)

Chemicko-technologický prieskum: áno nie neznáme

Ochranné puzdro: áno: zásuvné nie
 výklopné
 skladané
iné: _____

Materiály archivnej kvality: áno nie

Fragmenty: áno nie ? - medzinárodné prelepy

Uloženie fragmentov: pri objekte samostatne archivované/s dokumentáciou nezachované/neznáme

Súčasný stav objektu:

- bez viditeľnej degradácie
- pri rest. zaglejené väzy a vrstvy mat. nalepené na čerpkte lepené glejom ⇒ skhoršenie otrávanie knihy

Pozn.: budú digitalizácii potreba „zfunkčniť“ schopnosť otrávania knihy ⇒ čiastočná demontáž a reštaurovanie vybraných prvkov (2024/2025)

obr. 3 Příklad vyplneného prieskumového formulára 2/2

3 Pojmy v odbore konzervovania a reštaurovania

3.1 Ochrana

Pojem *OCHRANA* má mnoho rozmerov – pokiaľ ide o písomné dokumenty, jej pôsobnosť je stále široká a vyžaduje si ďalšie konkretizovanie. Výklad toho, čo je ochrana, je rôzny – napr. Salvador Salvador Muñoz Viñas v *Současné teorii konzervování* považuje ochranu ako časť konzervovania, ktoré berie ako širší pojem.¹⁰ Na Slovensku je pojem ochrana ustanovený zákonmi a vyhláškami v *Zbierke zákonov Slovenskej republiky*, ktoré ho pojímajú ako širší pojem. Preto v tejto práci budeme používať pojem ochrana v zmysle, aký je stanovený zákonmi a vyhláškami na Slovensku:

„Ochrana (...) je súhrn činností a opatrení zameraných na identifikáciu, výskum, evidenciu, zachovanie, obnovu, reštaurovanie, regeneráciu, využívanie a prezentáciu kultúrnych pamiatok a pamiatkových území.“¹¹ a „Ochrana (...) dokumentov pred poškodením sa zabezpečuje preventívnou ochranou, konzervovaním a reštaurovaním.“¹²

Vo všeobecnosti ochrana zahŕňa aj právno-administratívne a organizačné postupy, vďaka ktorým sú implementované platné zákony a medzinárodné dohody, inštitucionálne smernice upravujúce správu zbierok, krízové plány pre havarijné situácie, systémy registrácie a evidencie a pravidelné audity v súlade s normami. Jej cieľom je minimalizovať potrebu zásahov, a tak zachovať a sprístupniť historické objekty pre budúce generácie.

3.1.1 Preventívna starostlivosť a preventívna ochrana

Preventívna starostlivosť a preventívna ochrana sa v praxi často prelínajú, no majú mierne odlišný dôraz. *PREVENTÍVNA STAROSTLIVOSŤ* kladie dôraz na rutinné, pravidelné a technické opatrenia. Predstavuje súbor opatrení a postupov, ktoré sú zamerané na predchádzanie degradácii a poškodenia objektov.¹³ Jej cieľom je identifikovať a eliminovať potenciálne riziká (biologické, fyzikálne alebo chemické) skôr, ako vyvolajú nezvratné škody. Postupy preventívnej ochrany sa tak orientujú iba na zmenu prostredia, v ktorom sa objekty nachádzajú. Kľúčové aktivity zahŕňajú pravidelnú kontrolu stavu objektu, údržbu, čistenie, úpravu klimatických hodnôt alebo uskladnenie. Takéto systematické zásahy preventívnej starostlivosti predlžujú životnosť

---

¹⁰ MUÑOZ VIÑAS, Salvador. *Současné teorie konzervování*. Vydanie 2. Pardubice: Univerzita Pardubice, 2022, s. 24–31. ISBN 978-80-7560-403-3. (ďalej len VIÑAS. *Současné teorie konzervování*.)

¹¹ Zákon č. 49/2002 Z.z. o ochrane pamiatkového fondu. In: *Zbierka zákonov Slovenskej republiky*. 2002, čiastka 23, s. 536–549.

¹² Vyhláška MV SR č. 628/2002 Z. z. ktorou sa vykonávajú niektoré ustanovenia zákona o archívoch a registratúrach a o doplnení niektorých zákonov. In: *Zbierka zákonov Slovenskej republiky*. 2002, čiastka 246, s. 6332–6356.

¹³ V *Zákone č. 49/2002 Z. z. o ochrane pamiatkového fondu* je preventívna starostlivosť označená ako „*Základná ochrana (...) je súhrn činností a opatrení vykonávaných na predchádzanie ohrozeniu, poškodeniu, zničeniu alebo odcudzeniu kultúrnej pamiatky, na trvalé udržiavanie dobrého stavu vrátane prostredia...*“

kultúrneho dedičstva a znižuje sa tak nutnosť a náročnosť konzervačných alebo reštaurátorských prác. Ako súčasť preventívnej starostlivosti by sme mali preto vnímať aj tvorbu kópií¹⁴ a faksimile, ktoré zabraňujú priamemu styku s originálom, nešetrnej manipulácii, svetelnej degradácii a pod.¹⁵

PREVENTÍVNA OCHRANA je širší pojem, ktorý okrem týchto technických zásahov zahŕňa aj právno-administratívne a organizačné opatrenia – určovanie ochranných pásiem, kontrolu vstupu, zákaz nevhodných zásahov či vypracovanie krízových plánov. Zatiaľ čo sa starostlivosť sústreďuje na každodennú prevenciu, ochrana rieši aj strategické a legislatívne vymedzenia bezpečného prostredia pre pamiatky.¹⁶

3.1.2 Konzervovanie a reštaurovanie

Existuje mnoho výkladov pojmov konzervovanie a reštaurovanie a tie sa niekedy od seba odlišujú. Preto sa pokúsime v problematike odboru konzervovania a reštaurovania papiera, knižnej väzby a dokumentov na Slovensku zorientovať a utriediť ich, aby nevznikali prekážky s ich chápaním v rámci tejto práce.

Pre upresnenie, výklad pojmov konzervovanie a reštaurovanie sa mení s prekladmi do rôznych jazykov, ale aj s vnímaním pojmov v priebehu času. Pojem konzervovanie bolo v roku 1982 v metodickéj príručke *A–Z konzervátora* popísané ako „...*pracovný postup, ktorým múzejný materiál zabezpečuje pred narušením vonkajšími a vnútornými činiteľmi tak, aby sa zachovala plná autenticita predmetu.*“ Medzi techniky konzervovania patria napr. dezinfekcia, oprášenie objektu, uloženie predmetu, resp. prispôsobenie podmienok uloženia podstate predmetu.¹⁷ Tento výklad sa v základe zhoduje s dnešnou definíciou konzervovania – súbor zásahov zameraných na stabilizáciu súčasného stavu objektu. Táto činnosť je však založená na vedeckom poznaní¹⁸, čo je napríklad v metodickéj príručke spomínané až v spojení s reštaurovaním. Reštaurovanie je takto vnímané ako nadradené nad konzervovaním, na rozdiel od súčasnosti, kedy sú tieto činnosti považované za rovnocenné.¹⁹

---

¹⁴ Kópie digitálne aj fyzické tlače a pod.

¹⁵ VIŇAS. *Současná teorie konzervování*, s. 28–31.

¹⁶ Tamtiež a Vyhláška MV SR č. 628/2002 Z. z. ktorou sa vykonávajú niektoré ustanovenia zákona o archívoch a registratúrach a o doplnení niektorých zákonov. In: *Zbierka zákonov Slovenskej republiky*. 2002, čiastka 246, s. 6332–6356.

¹⁷ Kol. autorov. *A–Z konzervátora*. Bratislava: Ústredná správa múzeí a galérií, 1982, s. 5. ISBN nie je uvedené. (ďalej len Kol. autorov. *A–Z konzervátora*.)

¹⁸ KUBIČKA, Roman a Jiří ZELINGER. *Výkladový slovník: malířství, grafika, restaurátorství*. Praha: Grada, 2004, s. 118. ISBN 80-247-9046-7.

¹⁹ Výklad pojmov vo Vyhláške MV SR č. 628/2002 Z. z. ktorou sa vykonávajú niektoré ustanovenia zákona o archívoch a registratúrach a o doplnení niektorých zákonov:

„Konzervovanie je súhrn postupov, techník a prostriedkov na zachovanie integrity a stabilizácie obsahu a fyzického stavu (...) dokumentu, ako aj postupov na vylúčenie a znižovanie účinkov procesov degradačných činiteľov spôsobujúcich jeho poškodzovanie.“ „Reštaurovanie je súhrn postupov, techník a prostriedkov na rekonštrukciu pôvodného stavu a na zlepšenie fyzického stavu poškodeného (...) dokumentu.“

Reštaurovanie je v rôznych starších slovenských publikáciách brané ako náročnejší zásah, ktorý si vyžaduje znalosti z histórie, dejín umenia, v našom prípade dejín knižnej kultúry, ďalej chémie, fyziky a biológie. Reštaurátor tak chápe podstatu objektu a okolitých vplyvov z „vedeckého“ hľadiska. Proces reštaurovania využíva konzervačné techniky, ale rozširuje ich o ďalšie úkony, ktoré tak objekt „obnovujú“ a mimo iné si vyžadujú istý druh umeleckého cítenia. Medzi tieto úkony patrí napr. dopĺňovanie chýbajúcich častí, retuše a pod.²⁰ Z dnešného pohľadu sa až na pár detailov táto definícia nemení. Jedná sa teda o súbor postupov, ktoré sa snažia o obnovu predmetu – „...obnovuje celistvosť-integritu predmetu na určitom známom stupni jeho historického vývoje...“.²¹

3.1.3 Zásah

Popri všetkých vyššie uvedených pojmoch existuje ešte pojem zásah, ktorý zahŕňa všetky opatrenia vykonané pri ochrane objektu. Zásah môže byť preventívny, konzervačný alebo reštaurátorský a jeho hlavným cieľom je spomalenie degradácie, stabilizácia aktuálneho stavu, zachovanie autenticity, predĺženie životnosti predmetu a sprístupnenie jeho estetických či historických hodnôt.²² V rámci prevádzania zásahu je reštaurátor nútený riešiť etické otázky. Zaoberá sa tým, čo je prípustné a správne realizovať pri práci s kultúrnym dedičstvom. Formuluje princípy a zásady, ktorými sa má reštaurátor riadiť – rešpektovanie autenticity originálu, reverzibilita zásahov, dokumentovanie zásahov, minimalizácia zásahov a transparentnosť. Etika zásahu určuje alebo dáva podnet k stanoveniu hraníc, ako by mal reštaurátor postupovať a pracovať s dielom, aby neohrozil hodnotu diela. Tieto otázky majú reštaurátora naviesť k voľbe správnych metód a techník pri prevádzaní zásahu. Etika zásahu je dnes na Slovensku zakotvená v *Etickom kódexe reštaurátora*²³ a tejto problematike sa budeme venovať podrobnejšie nižšie v práci (viď 6.7 Etika zásahu pri reštaurovaní písomných dokumentov).

---

²⁰ Kol. autorov. *A–Z konzervátora*, s. 5.

²¹ Dokument o profesi konzervátora-restaurátora. *Asociace muzeí a galerií České republiky* [online]. Praha: Asociace muzeí a galerií České republiky, 2015. Dostupné z: <https://www.cz-museums.cz/web/amg/zakladni-dokumenty-amg/dokument-o-profesi-konzervatora-restauratora>. [cit. 2025-06-08].

²² Tamtiež.

²³ KOMORA REŠTAURÁTOROV. *Etický kódex reštaurátora: v znení zmien a doplnkov schválených valným zhromaždením dňa 29. 11. 2010 a 14. 5. 2012* [online]. Bratislava: Komora reštaurátorov, 2012. Dostupné z: <https://www.restauro.sk/wp-content/uploads/2015/04/eticky-kodex-restauratora.pdf>. [cit. 2025-06-08]. (ďalej len KOMORA REŠTAURÁTOROV. *Etický kódex reštaurátora*.)

4 Vývoj ochrany písomných dokumentov a ich uloženie na území Slovenska

Na to, aby sme pochopili podstatu písomných dokumentov a nutnosť ich zachovania je potrebné ich chápanie v rámci kontextu archívov a knižníc. Spôsob, akým sa tieto inštitúcie vyvíjali nám dáva predstavu o minulom uložení písomných dokumentov, ale aj spôsobe akým bolo s nimi zaobchádzané. V najbližšej kapitole sa preto budeme venovať vývoju archívov a knižníc v rámci ochrany a uloženia písomných dokumentov. Medzi inštitúcie, v ktorých sú uložené písomné dokumenty samozrejme patria aj múzeá či výnimočne galérie, vzhľadom k charakteru a potrebám tejto práce sa im však nebudeme detailne venovať.

4.1 Ochrana a uloženie písomných dokumentov pred rokom 1918

4.1.1 Knižnice a ich vývoj pred rokom 1918

Knižnice boli až do doby osvietenstva výsadou úzkeho kruhu užívateľov, pričom boli majetkom jednej osoby alebo inštitúcie. Samotné knižnice boli súčasťou kláštorov alebo zámkov, neboli prístupné verejnosti a mohli ich navštevovať len vybraní ľudia.²⁴ Na území Slovenska sa rozsiahle knižné zbierky, tzv. libraria začali formovať až po 15. storočí – predtým knihy uchovávali chrámy, farské, kláštorné, súkromné či školské zbierky a najrýchlejšie sa rozširujúce kapitulné zbierky. Napr. bratislavská kapitulska zbierka, založená v 13. storočí, obsahovala na konci stredoveku vyše 80 kódexov a množstvo ďalších rukopisov.²⁵

Druhá polovica 15. storočia a 16. storočia sa spája s vynálezom kníhtlače a novým ideovým hnutím – humanizmom. Rozvoj kníhtlače sprístupnil knihy širšiemu okruhu ľudí a urýchlil zakladanie knižničných zbierok, hoci s pokrokom prišla aj cenzúra, ktorou jezuiti a cirkev ovplyvňovala ich obsah.²⁶ Samotný humanizmus priniesol nové prúdy podporujúce literatúru, knižnú kultúru i knihovníctvo, zmenil obsah výchovy a vytvoril dopyt po novej literatúre, s čím súvisí aj rozvoj vzdelanosti. Založená bola aj *Academia Istropolitana*²⁷, na rozdiel od iných univerzít však informácie o jej knižnici nemáme.²⁸ Od polovice 16. storočia až do začiatku 17. storočia sa rozšírili fondy starých knižníc, vznikali nové súkromné, ale najmä školské knižnice. Napríklad *Lyceálna knižnica v Levoči* mala v roku 1837 cez 6000 zväzkov

---

²⁴ SLOVÁKOVÁ, Lucie. *Historický vývoj knihy a čtenářství*. Praha, 2013. Bakalářská práce. Univerzita Jana Amose Komenského. Vedúci práce: Prof. PhDr. Michaela Soleiman pour Hashemi, CSc. s. 44–45.

²⁵ Tamtiež, s. 27.

²⁶ Tamtiež, s. 41.

²⁷ Prvá univerzita na Slovensku pôsobiaca medzi rokmi 1465/1467 až približne 1491 v Bratislave.

²⁸ Tamtiež, s. 31–32.

a starostlivosť o ňu podporovali samotný žiaci, ktorí boli pri zápise povinní zaplatiť 1 zlatku na knižnicu.²⁹

Slovenskí vzdelanci pociťovali na prelome 18. a 19. stor. nedostatok inštitucionalizácie najmä v oblasti kultúrneho života. Z hľadiska knižnej a knižničnej kultúry zohrala kladnú úlohu napr. vzniknutá *Učená spoločnosť malohontská – Erudita societas Kishontensis*, ktorá založila v roku 1808 aj knižnicu. Vypracované stanovky popisujú aj prácu knihovníka, ktorý mal na starosti mimo iné aj udržiavanie čistoty a poriadku v knižnici, mal zodpovednosť za stav kníh a ich bezpečné uloženie. Podobným spôsobom sa starali o stav knižníc aj v iných postupne vznikajúcich knižniciach.³⁰

V 19. stor. však patrí k najväčším počinom slovenského národa prijatie *Memoranda národa slovenského*, z ktorého vzišla požiadavka založenia slovenského kultúrneho spolku. V roku 1863 bola na prvom valnom zhromaždení založená *Matica slovenská*. Jedná sa tak o najstaršiu vedeckú a kultúrnu inštitúciu na Slovensku, ktorá sa stala vedeckou akadémiou, knižnicou, múzeom a galériou národa. V roku 1875 je však jej činnosť zastavená uhorskou vládou, ktorá zhabala aj jej majetok. Zbierky *Matice* boli neskôr rozdelené medzi župné múzea.³¹

4.1.2 Archívy a ich vývoj pred rokom 1918

Vývoj archívniectva v stredovekom Uhorsku sa začína už pri cirkevných inštitúciách, ktoré mali najväčší počet vzdelancov ovládajúcich latinčinu a kanonické právo. Tie pôvodne vykonávali činnosť tzv. hodnoverných miest, ktoré nadväzovali na staré božie súdy a v 13. stor. vystupovali ako notárske authority v Bratislave, Nitre, Spišskej kapitule či jasovskom a šahanskom konvente. Ich archívy, obsahovali stovky úradných kníh a tisíce listín (obr. 6).³²

Paralelne s cirkevnými archívmi existoval na kráľovskom dvore *Kráľovský archív*, prvýkrát spomínaný už koncom 12. stor.

obr. 6 Spôsob uloženia archívnych dokumentov v kapsách zavesených na žrdiach, ktoré takto zamedzovali napadnutiu hlodavcami (zdroj: zbierka fotografií SNA)

²⁹ Tamtiež, s. 46–47.

³⁰ Tamtiež, s. 74–80.

³¹ História Matice slovenskej. *Matica Slovenská* [online]. 2020-03-02. Dostupné z: <https://matica.sk/o-matici-slovenskej/historia-matice-slovenskej/>. [cit. 2025-05-10]. (ďalej len MATICA SLOVENSKÁ. *História Matice slovenskej*.)

³² DOBROTKOVÁ, Marta. *Vývoj archívov na Slovensku: Dejiny archívniectva a archívov v Európe a na Slovensku*. Trnava: Filozofická fakulta Trnavskej univerzity, 2022. s. 42–45. ISBN 978-80-568-0494-0. (ďalej len DOBROTKOVÁ. *Vývoj archívov na Slovensku*.)

za panovania Bélu III. Písomnosti, dokumentujúce kráľove právne nároky, spravoval palatín. Archív sa presunul z Vyšehradu do Budína (*Regale conservatorium*) a v 14. stor. nadobudol celokrajinský charakter, hoci za Mateja Korvína opäť plnil funkciu súkromného panovníckeho archívu. Predpokladá sa, že po bitke pri Moháči zanikol, neskôr však bol znovu obnovený.³³

Od 16. storočia sa postupne formovali aj tzv. stoličné archívy, kde župan ročne odovzdával všetky stoličné listiny. Napriek inštrukciám Márie Terézie (1752), ktorá vyžadovala ich profesionálne usporiadanie, trpeli dlho nedostatkom priestoru aj odborného personálu. Šľachtické rody si organizovali vlastné patrimonálne archívy, ktoré už od 13. stor. dokumentovali donačné, introdukčné a štatútne listiny, a od 15. stor. sa rozširovali o mandáty, hospodársko-správnú korešpondenciu a súkromné spisy. Uložené boli často v truhliciach na hradoch, pričom sa zachovali registá aj súpisy z 14. a 15. stor., ktoré dokazujú prvé snahy o ochranu rodových fondov.³⁴

Mestá slobodných kráľovských miest, ako Kremnica, Trnava a Bratislava, si od 13. storočia budovali vlastné kancelárie s archívami. Ako príklad môžeme použiť Kremnicu, ktorá vybudovala mestský archív už v roku 1331, s jeho prvou registratúrou v roku 1342. Hoci časť fondov zničil požiar v roku 1560, inventáre z 1572 či 18.–20. storočia svedčia o dôraze na zachovanie písomností.³⁵

Politická situácia, a teda snahy Slovákov sa osamostatniť vyvrcholila založením *Malice slovenskej* v roku 1863, ktorá ako prvá zhromažďovala dokumenty k dejinám národa, hoci ich uchovávala spolu s múzejnými a knižničnými zbierkami bez archívnych pravidiel (viď 4.1.1 Knižnice a ich vývoj pred rokom 1918). Zánik *Malice* v roku 1875 spomalil kultúrny rozvoj až do roku 1918, keď úlohu zbierania historických prameňov prebrali *Spolok sv. Vojtecha* (1870) a *Muzeálna slovenská spoločnosť* (1893).³⁶

4.1.3 Právne predpisy o ochrane a uložení písomných dokumentov pred rokom 1918

Medzi kľúčové predpisy patril *Allerhöchste Resolution* cisára Františka Jozefa I. z 31. decembra 1850, platný pre vtedajšie Rakúsko-Uhorsko. Jednalo sa o prvý formálny právny akt, ktorý ukladá povinnosť starostlivosti o historické pamiatky – najprv ako poradný orgán, neskôr postupne rozšírený o kompetencie.³⁷ *Ústredná komisia* začala v roku 1853 pôsobiť aj na Slovensku, ale jej pozornosť smerovala len ku stavebným pamiatkam.³⁸ V roku 1873

---

³³ Tamtiež, s. 33.

³⁴ Tamtiež, s. 45.

³⁵ Tamtiež, s. 55.

³⁶ Tamtiež, s. 36–37.

³⁷ Bundesdenkmalamt. In: *Wikipedia: the free encyclopedia* [online]. San Francisco (CA): Wikimedia Foundation, 2001-, 2025-04-17. Dostupné z: <https://de.wikipedia.org/wiki/Bundesdenkmalamt>. [cit. 2025-05-09].

³⁸ Dejiny pamiatkovej starostlivosti. *Pamiatkový úrad SR* [online]. 2025. Dostupné z: <https://www.pamiatky.sk/ochrana-pamiatok/dejiny-pamiatkovej-starostlivosti>. [cit. 2025-05-09].

nadobudol platnosť *Statutenänderung* z 29. marca 1872, v ktorej sa pôsobnosť *Ústrednej komisie* rozšírila a rozdelila sa na tri sekcie: archívy, umelecké pamiatky a archeológia.³⁹ Medzi rokmi 1873 a 1919 však na území dnešného Slovenska neexistoval samostatný zákon ani všeobecné cisárske nariadenie, ktoré by garantovalo alebo formálne upravovalo dokumentáciu a ochranu písomných pamiatok. Táto oblasť zostala v rukách vnútorných predpisov – *Ústrednej komisie* a miestnych vyhlášok.⁴⁰

4.2 Ochrana a uloženie písomných dokumentov v rokoch 1918 až 1945

4.2.1 Knižnice a ich vývoj v rokoch 1918 až 1945

Právna samostatnosť Slovákov prišla až po vzniku Československej republiky, kedy sa Slovensko stalo rovnocennou zložkou nového štátu s vlastnými orgánmi. Pozornosť ochrany sa však stále upierala viac na stavebné pamiatky, až postupne sa začal tento obzor rozširovať. Prvým zákonom, ktorý upravuje pôsobenie inštitúcií spravujúce písomné dokumenty je *Zákon č. 430/1919 Sb., o verejných knihovniach obecných*.⁴¹ K nemu pripadá *Nariadení vlády republiky československé ze dne 5. listopadu 1919, Č. 607 Sb. z. a n., jímž se provádí zákon o veřejných knihovniach obecných*, v ktorom je popísané, aby knižnice odkladali časť financií aj na straty a opravu kníh.⁴²

Okrem prijatia prvého knižničného zákona bol prijatý aj *Zákon č. 375/1919 Sb., ktorým se zřizuje československá státní universita v Bratislavě*, ktorým bola zrušená *Uhorská kráľovská Alžbetina univerzita* a zriadená *Československá štátna univerzita v Bratislave*. Práve na základoch knižnice Alžbetinej univerzity vznikli aj základy dnešnej *Univerzitnej knižnice v Bratislave*, ktorá vtedy patrila práve pod novovzniknutú štátnu univerzitu. Vďaka vtedajším okolnostiam knižnica okrem svojej akademickej úlohy na určitý čas zastávala aj funkciu chýbajúcej národnej knižnice Slovákov.⁴³

V roku 1919 bola obnovená *Matica slovenská*, a tak bola rozsiahla *knižnica Muzeálnej spoločnosti* spojená s jej *Bibliotékou*, čo vytvorilo základ národnej knižnice, ktorý bol tvorený 100-tisíc zväzkami. Pod správu knižnice sa dostali aj rukopisné zbierky *Literárneho archívu*

---

³⁹ Ústredná komisia taktiež mala vlastný rozpočet, vďaka ktorému mohla podporovať reštaurovanie *Geschichte der Denkmalpflege in Österreich. Bundesdenkmalamt* [online]. Dostupné z: <https://www.bda.gv.at/ueber-uns/geschichte-des-bundesdenkmalamtes.html>. [cit. 2025-05-09].

⁴⁰ Tamtiež a DOBROTKOVÁ. *Vývoj archívov na Slovensku*, s. 33–53.

⁴¹ Zákon č. 430/1919 Sb., o verejných knihovniach obecných. In: *Sbírka zákonů a nařízení státu československého*. 1919, ročník 1919, LXXXVIII., číslo 430.

⁴² Nariadení vlády republiky československé ze dne 5. listopadu 1919, Č. 607 Sb. z. a n., jímž se provádí zákon o veřejných knihovniach obecných. In: *Sbírka zákonů a nařízení státu československého*. 1919, ročník 1919, CXXIX., číslo 607, s. 939.

⁴³ KAŠČÁK, Matúš. Česi a počiatky Univerzitnej knižnice v Bratislave. *Knihovna: knihovnícká revue*. 2020, **31** (1), s. 58–79. ISSN 1801-3252. Dostupné tiež z: <https://knihovnarevue.nkp.cz/archiv/2020-1/knihovny-a-informace/cesi-a-pociatky-univerzitnej-kniznice-v-bratislave>. [cit. 2025-05-10].

Matice slovenskej. Slovenská národná knižnica bola založená v roku 1941, ale podnet na vznik oficiálnej národnej knižnice sledujeme už v 30. rokoch 20. storočia.⁴⁴

4.2.2 Archívy a ich vývoj v rokoch 1918 až 1945

Keďže počas existencie Uhorska nebolo Slovensko samostatným štátnym útvarom, ani osobitným správnym celkom, nemožno teda hovoriť o ústrednom archíve pred rokom 1918. Slovensko však disponovalo rozsiahlymi regionálnymi archívami, z ktorých sa v danom období a v súlade s dobovými predstavami mohlo vybudovať jadro ústredného archívu. Tieto archívy sa však nachádzali v zlom stave, a teda nebolo možné ich sprístupniť bádateľom. S nástupom Československej republiky v roku 1918 sa otvorila aj problematika organizácie slovenských archívov, avšak žiadny z predložených návrhov vtedy neprešiel.⁴⁵

Zrušením župnej správy a reorganizáciou verejnej správy v roku 1928 bolo na Slovensku ustanovené krajské zriadenie. Slovensko sa v dejinách po prvýkrát stalo politicko-správnym subjektom reprezentovaným *Krajským úradom*, na čele s krajským prezidentom. Následne bol zriadený *Krajský archív*. Archív mal byť inštitúciou porovnateľnou s vtedajším zemským archívom na Morave a v Čechách. To sa však nestalo, keďže sa z neho stal dozorný orgán pre archívne fondy bývalých žúp, ktorých uloženie naďalej zostávalo na pôvodných miestach. *Krajský archív* zaniká v roku 1939 a jeho agendu a dočasnú správu archívov prevzal *referát pri Prezídii Ministerstva vnútra* s názvom *Archív Ministerstva vnútra*. V spolupráci s archívami vo Viedni a Budapešti pripravoval základy pre zriadenie ústredného štátneho archívu na Slovensku.⁴⁶

V *Sborníku Matice slovenskej* (1940) vznikli reakcie odborníkov na nečinnosť štátu v organizácii archívov, ktoré navrhovali riešenia pre vybudovanie ústredného archívu. V roku 1942 vznikol vládny návrh zákona o Štátnom archíve, ktorý sa venoval aj nariadeniam o uložení aj uchovaní archívnych dokumentov. Zákon kvôli nedostatku financií a odborníkov neprešiel a po čiastočnom prerokovaní v roku 1944 už nebol predložený počas vojny. Tak teda nejestvoval počas celej existencie prvého Československa prijatý žiadny zákon o archívnictve.⁴⁷

---

⁴⁴ História knižnice. *Slovenská národná knižnica* [online]. 2014. Dostupné z: <https://www.snk.sk/sk/domov/14-o-kniznici/110-historia-kniznice.html>. [cit. 2025-05-10]. (ďalej len SLOVENSKÁ NÁRODNÁ KNIŽNICA. *História knižnice*.)

⁴⁵ DOBROTKOVÁ. *Vývoj archívov na Slovensku*, s. 54–63. a *Dejiny archívu. Ministerstvo vnútra SR* [online]. 2025. Dostupné z: <https://www.minv.sk/?dejiny-archivu-1>. [cit. 2025-05-09]. (ďalej len MINISTERSTVO VNÚTRA SR. *Dejiny archívu*.)

⁴⁶ Tamtiež.

⁴⁷ Tamtiež.

4.3 Ochrana a uloženie písomných dokumentov po roku 1945

4.3.1 Knižnice a ich vývoj po roku 1945

Po druhej svetovej vojne a nástupu komunizmu čakalo inštitúcie niekoľko zmien v ich organizácii. V roku 1954 bol prijatý zákon o *Matici slovenskej* a teda sa *Matica* stala štátnou inštitúciou, čo bolo v priamom rozpore s jej poslaním a historickým postavením. Tým bolo jej torzo spojené so SNK, celý fond knižnice tak tvorilo 428-tisíc zväzkov. Až Zákon č. 196/1991 Zb.

obr. 7 Tretia budova Matice slovenskej, v ktorej dnes sídli SNK (zdroj: online)

o Matici slovenskej umožnil postupný návrat *Matice slovenskej* z pôsobenia pod štátnou správou k nezávislej národnej kultúrnej a vedeckej inštitúcii. K oddeleniu SNK od *Matice* došlo až v roku 2000 prijatím *Zákona č. 183/2000 Z. z. o knižniciach*, čím sa naplnila dlhodobá snaha o vytvorenie a uskutočnenie koncepcie jednej národnej knižnice.⁴⁸

V Bratislave pôsobí zas UKB od roku 1954 už ako samostatná vedecká knižnica pre širokú verejnosť, no ponechala si názov *Univerzitná knižnica* – symbol jej historických koreňov, rozsiahleho fondu aj rôznorodého okruhu používateľov, pod ktorým je známa aj v zahraničí. Postupne sa z tradičnej knižnice vyvinula do modernej inštitúcie poskytujúcej komplexné knižnično-informačné služby.⁴⁹ Vznikali samozrejme aj nové knižnice, medzi ktorými bola aj *Štátna vedecká knižnica v Košiciach*. Jej vznik sa spája so vznikom *Knižnice Vysokiej školy poľnohospodárskeho a lesníckeho inžinierstva v Košiciach* v roku 1946, ale knižničné fondy majú základy už v 17. storočí. V roku 1953 bol názov knižnice zmenený na *Štátna študijná knižnica v Košiciach* a v apríli nasledujúceho roka bol názov zmenený na *Štátna vedecká knižnica v Košiciach*, ktorý inštitúcia nesie aj dnes.⁵⁰ Rok na to začala knižnica preberať aj historický fond tvoriaci 90-tisíc zväzkov – od inkunábul až po knihy zo začiatku 20. storočia z oblasti teológie, práva, medicíny, histórie a prírodných vied.⁵¹

⁴⁸ MATICA SLOVENSKÁ. *História Matice slovenskej*. a SLOVENSKÁ NÁRODNÁ KNIŽNICA. *História knižnice*.

⁴⁹ História. *Univerzitná knižnica v Bratislave* [online]. 2025-01-14. Dostupné z: <https://www.ulib.sk/sk/o-knižnici/historia/historia.html>. [cit. 2025-05-11].

⁵⁰ Historické kalendárium 1946 – 2021. *Štátna vedecká knižnica v Košiciach* [online]. 2025. Dostupné z: <https://www.svkk.sk/historia-knižnice.html>. [cit. 2025-05-11].

⁵¹ Štátna vedecká knižnica v Košiciach. In: *Wikipedia: the free encyclopedia* [online]. San Francisco (CA): Wikimedia Foundation, 2001-, 2024-08-17. Dostupné z: https://sk.wikipedia.org/wiki/%C5%A0t%C3%A1tna_vedeck%C3%A1_kni%C5%BEnica_v_Ko%C5%A1iciach. [cit. 2025-05-11].

4.3.2 Archívy a ich vývoj po roku 1945

Vznik *Pôdohospodárskeho archívu* predstavuje kľúčový míľnik pri formovaní slovenských archívov po druhej svetovej vojne. Význam Pôdohospodárskeho archívu spočíval v záchrane, systematizácii a sprístupnení archívnych fondov zo skonfiškovaných šľachtických kaštieľov a kúrií, ako aj z ďalších miest, často siahajúcich až do 13. storočia. Zriadený bol v roku 1947 (oficiálne 1948) a zabezpečoval zbieranie, inventarizáciu, katalogizáciu a vedecké spracovanie materiálov zameraných predovšetkým na dejiny pôdohospodárstva. Podľa Organizačného poriadku malo vzniknúť osem regionálnych pobočiek⁵², v praxi však mnohé z nich nemohli v týchto mestách sídliť z dôvodu nedostatku vhodných priestorov. Kapacity týchto pobočiek boli tiež obmedzené, čo viedlo k vytvoreniu tzv. archívnych stredísk na mieste pôvodného uloženia dokumentov, kde materiál zostával dočasne.⁵³ Archív bol organizačne rozdelený na sedem oddelení a pomocnú kanceláriu na čele s riaditeľom, pričom VI. oddelenie bola Archívna konzervácia a technika.⁵⁴

Pôdohospodársky archív pôsobil súbežne s ďalšími archívami – po ustúpení frontu v roku 1945 prešiel *Archív Ministerstva vnútra* bez legislatívnej opory či personálnych posíl pod správu *Povereníctva vnútra Slovenskej národnej rady*, pričom všetky návrhy reorganizácie boli zdanlivé. Kľúčovým impulzom reorganizácie bolo nariadenie, ktoré okresným výborom zavádzalo povinnú záchranu národných kultúrnych pamiatok a najmä archívov, ktoré ostali bez ochrany. Neexistoval však systémový rámec určujúci zodpovedného príjemcu opustených archívnych materiálov a ich ďalšie spracovanie. Táto činnosť tak nebola zvládaná, až kým v roku 1951 nevznikli krajské archívy.⁵⁵

Vládnym uznesením z 9. januára 1951 bola zriadená *Štátna archívna komisia pri Ministerstve vnútra*, v ktorej tretinu tvorila *Slovenská archívna komisia*. Na prvom zasadaní bol prerokovaný návrh na zriadenie ústredného archívu, na čo vznikol uznesením Zboru povereníkov z 20. mája 1952 *Slovenský ústredný archív* (ďalej len SÚA). Na základe *nariadenia vlády č. 29/1954 Zb. o archívnictve zo 7. mája 1954*⁵⁶ vznikol *Štátny slovenský ústredný archív* (ďalej len ŠSÚA)⁵⁷, ktorý v roku 1955 získal vlastnú budovu na Križkovej ulici v Bratislave.

---

⁵² v Bratislave, Nitre, Banskej Bystrici, Rimavskej Sobote, Levoči, Košiciach a Humennom

⁵³ DOBROTKOVÁ. *Vývoj archívov na Slovensku* s. 64–68.

⁵⁴ FUKASOVÁ, Daniela. *Pôdohospodársky archív (1930) 1948–1956: inventár* [online]. Bratislava: Slovenský národný archív, 2010. 282 s. Dostupné z: https://www.minv.sk/swift_data/source/verejna_sprava/slovensky_narodny_archiv/archivne_pomocky/Podohospodarsky_archiv_%281930%29_1948-1956-inventar.pdf. [cit. 2025-05-31].

⁵⁵ Tamtiež, s. 69–71. a MINISTERSTVO VNÚTRA SR. *Dejiny archívu*.

⁵⁶ Vládní nařízení ze dne 7. května 1954, č. 29. Sb. z. a n. In: *Sbírka zákonů republiky Československé*. 1954, ročník 1954, 17., číslo 29. s. 103.

⁵⁷ Prijatím nariadenia o archívnictve z roku 1954 sa otvorila možnosť rozvíjať archívy po celom Slovensku, napr. aj na štátne archívy. Základy týchto archívov siahajú dávno do minulosti, kedy išlo o mestské, župné, či stoličné archívy.

Od roku 1958 prebral archív množstvo fondov a zbierok iných inštitúcií⁵⁸, pričom zlomovým bolo pribratie množstva spisov zaniknutých povereníctiev. To podnietilo prvú vlnu organizačných zmien archívu, ktoré ovplyvnili napr. aj pôsobenie konzervátorsko-reštaurátorských dielní (viď 6 Vývoj konzervovania a reštaurovania papiera, knižnej väzby a dokumentov na Slovensku). Ďalšia organizačná zmena prišla až pri získaní plnej právnej subjektivity archívu a vydaním nového štatútu v roku 1979.⁵⁹

Vďaka *Zákonu SNR č. 149/1975 Zb. z 19. 12. 1975* bolo zavŕšené vybudovanie organizovaného archívnictva a ŠŠÚA bol premenovaný na *Štátny ústredný archív Slovenskej socialistickej republiky* (ďalej len ŠÚA SSR). Ešte v roku 1958 vznikol návrh zriadiť Slovenský národný archív, no ten sa dlho nerealizoval. Až novela *Zákona*

obr. 8 Účelová budova SNA v roku 1983 (zdroj: online)

č. 149/1975 Zb. v roku 1991 (úplné znenie 332/1992 Zb.) premenovala ŠÚA SSR na *Slovenský národný archív*, čím sa naplnili dlhoročné snahy o centrálnu archívnu inštitúciu celoslovenského významu. SNA sídli od roku 1983 v účelovej budove na Drotárskej ceste v Bratislave (obr. 8).⁶⁰

Treba si uvedomiť, že situácia vývoja archívnictva na Slovensku je omnoho komplikovanejšia, ako ju popisujeme vyššie. Táto náročná problematika si pre úplnosť vyžaduje mnohonásobne väčšiu pozornosť, avšak pre naše účely je tento záber postačujúci, pokiaľ si čitateľ bude uvedomovať komplikovanosť problematiky aj v nasledujúcich kapitolách.

---

⁵⁸ V roku 1958 prevzal fondy *Pôdohospodárskeho archívu*, archívne zbierky hodnoverných miest, vrátane súkromného archívu a knižnice Bratislavskej kapituly. Ten istý rok bol k nemu začlenený aj *Ústredný banský archív v Banskej Štiavnici* ako detašované pracovisko, nasledujúci rok aj *Archív Slovenského národného múzea v Martine*, čím bola zavŕšená prvá etapa budovania modernej celoslovenskej ústrednej archívnej inštitúcie.

⁵⁹ MINISTERSTVO VNÚTRA SR. *Dejiny archívu*.

⁶⁰ Tamtiež.

5 Právny rámec ochrany pamiatok a Komora reštaurátorov

5.1 Medzinárodné dokumenty

Aténska charta (1931), *Benátska charta* (1964), *Haagsky dohovor* (1954) a *Dokument o autentícite z Nara* (1994) predstavujú základné medzinárodné dokumenty, ktoré zásadne ovplyvnili prístup k ochrane a reštaurovaniu kultúrnych pamiatok aj na území Slovenska. Ich implementácia do praxe výrazne formovala legislatívny, metodický i filozofický rámec ochrany kultúrneho dedičstva.

Aténska charta, prijatá v roku 1931 na Prvom medzinárodnom kongrese architektov a technikov historických pamiatok v Aténach, predstavovala prelomový dokument v oblasti pamiatkovej ochrany. Cieľom bolo podporiť zachovanie kultúrneho dedičstva, vymedziť univerzálne princípy, ktorými sa má riadiť reštaurátorská činnosť a vytvoriť spoločnú syntézu rôznych doktrín. Tieto zásady vyplývajú z nutnosti chrániť umelecké a archeologické dedičstvo ľudstva ako hodnotu prevyšujúcu individuálne záujmy. Na Slovensku sa jej myšlienky postupne presadzovali najmä v povojnovom období, keď vznikali prvé komplexnejšie zákony a metodiky pre ochranu pamiatok.⁶¹

Práve *Aténska charta* postavila základy *Benátskej charty*, ktorá sa stala ďalším míľnikom v ochrane kultúrneho dedičstva. Charta bola prijatá v roku 1964 na Druhom medzinárodnom kongrese v Benátkach a následne schválená ICOMOS-om⁶² v roku 1965. Dokument vníma obnovu a reštaurovanie ako vysoko špecializované činnosti, ktorých cieľom je zachovať a odhaľovať estetické a historické hodnoty pamiatky pri rešpektovaní pôvodných materiálov a autentických dokumentov. Zastávajú sa však pri hypotetických rekonštrukciách, kde každá práca uznaná za nevyhnutnú z estetických či technických dôvodov vyvoláva dohady. Charta taktiež podnecuje k vývoju nových reštaurátorských techník tam, kde tradičné nestačia. Spomína tiež, že pri reštaurovaní je potrebné rešpektovať všetky historické vrstvy pamiatky – reštaurovanie nie je snaha o slohovú jednotnosť. Doplnky sa majú harmonicky prispôbovať celku, pričom majú byť jednoducho odlišiteľné tak, aby obnova a reštaurovanie neznamenali sfalšovanie historického a umeleckého dokumentu. Dôležitým bodom bolo ustanovenie detailnej dokumentácie ako základného predpokladu pre zachovanie kontinuity historického objektu. Na území Slovenska sa tieto princípy postupne integrovali do legislatívy i praxe, a hoci Benátska

---

⁶¹ *Athénska charta (ochrana památek)* [online]. In: Wikipedia: the free encyclopedia. San Francisco (CA): Wikimedia Foundation, 2001-, 2025-05-16. Dostupné z: [https://cs.wikipedia.org/wiki/Ath%C3%A9nsk%C3%A1_charta_\(ochrana_pam%C3%A1tek\)](https://cs.wikipedia.org/wiki/Ath%C3%A9nsk%C3%A1_charta_(ochrana_pam%C3%A1tek)). [cit. 2025-05-24]. *The Athens Charter for the Restoration of Historic Monuments*. Atény, 1931. Dostupné tiež z: https://civvih.icomos.org/wp-content/uploads/2022/03/The-Athens-Charter_1931.pdf. [cit. 2025-05-24].

⁶² International Council on Monuments and Sites

charta primárne pojednáva o architektonických pamiatkach, jej zásady sa uplatňujú aj v ostatných odboroch reštaurovania.⁶³

Medzi medzinárodné dokumenty zásadne formujúce ochranu kultúrneho dedičstva patrí aj *Haagsky dohovor o ochrane kultúrnych pamiatok počas ozbrojených konfliktov* z roku 1954.⁶⁴ Ide o prvý medzinárodný právny dokument, ktorý explicitne zaviedol povinnosť chrániť kultúrne hodnoty nielen v mieri, ale aj v čase vojny. Československo tento dokument prijalo už v roku 1954, čím boli vyhotovené konkrétne postupy pre ochranu a evakuáciu vzácnych objektov z múzeí, knižníc a archívov. Dohovor výslovne uvádza, že medzi významné kultúrne statky patria rukopisy a tlače.⁶⁵

Z hľadiska novodobého vývoja je mimoriadne dôležitý *Dokument o autenticite* z roku 1994. Dokument prijatý na konferencii v japonskom meste Nara rozšíril pohľad na autenticitu, pričom zdôrazňuje nutnosť rešpektovať rôzne kultúrne kontexty a interpretácie hodnoty pamiatok. Táto pluralita pohľadov v praxi viedla k potrebe detailnejšej a komplexnejšej dokumentácie, ktorá okrem materiálnych aspektov zahŕňa aj nemateriálne, duchovné a historické hodnoty objektov. Na Slovensku táto filozofia posilnila snahu dokumentovať všetky aspekty reštaurátorského zásahu, čím prispela k hlbšiemu porozumeniu pamiatok nielen ako fyzických objektov, ale aj ako nositeľov širšieho kultúrneho odkazu.⁶⁶

Tieto dokumenty sa postupne stali neoddeliteľnou súčasťou legislatívneho a metodického rámca ochrany kultúrneho dedičstva na území Slovenska. Ich zásady sa premietli do zákonov o ochrane pamiatkového fondu, ako aj do vyhlášok regulujúcich konkrétne metodické postupy pri reštaurovaní.

5.2 Zákony a vyhlášky v oblasti ochrany písomných dokumentov na Slovensku

Po skončení druhej svetovej vojny prijalo Československo svoj prvý pamiatkový zákon – *Zákon č. 22/1958 Zb. o kultúrnych pamiatkach* (resp. pre Slovensko *Zákon č. 7/1958 Zb. SNR vydaný dňa 29. augusta 1958, o kultúrnych pamiatkach*)⁶⁷, ktorý zaviedol jednotný režim ochrany nehnuteľných a hnutel'ných pamiatok pre celé územie republiky. V § 25 je priamo kodifikovaná

---

⁶³ Tamtiež.

⁶⁴ S dohovorom priamo súvisí vznik Modrého štítu: Medzinárodný výbor Modrého štítu (ICBS) vznikol v júli 1996 ako spoločná platforma ICOM, ICOMOS, IFLA a ICA na koordinovanú ochranu kultúrneho dedičstva. ICBS sa venuje prevencii (plány, školenia), rýchlej reakcii pri vojne a živelných pohromách a koordinovanej pomoci pri rekonštrukcii. Práve symbol Modrého štítu z Haagskeho dohovoru označuje takto chránené objekty.

⁶⁵ *Convention for the Protection of Cultural Property in the Event of Armed Conflict with Regulations for the Execution of the Convention*. Haag, 1954. Dostupné tiež z: <https://www.unesco.org/en/legal-affairs/convention-protection-cultural-property-event-armed-conflict-regulations-execution-convention>. [cit. 2025-05-31].

⁶⁶ *Dokument o autenticite*. Nara, 1994. Dostupné tiež z: <https://www.pamiatky.sk/projekty/icomos-medzinarodna-rada-pre-pamiatky-a-sidla/prehľad-textov-chart-a-dohovorov-icomos>. [cit. 2025-05-31].

⁶⁷ *Zákon o kulturních památkách*. Online. In: Wikipedia: the free encyclopedia. San Francisco (CA): Wikimedia Foundation, 2001-, 2023-12-31. Dostupné z: https://cs.wikipedia.org/wiki/Z%C3%A1kon_o_kulturn%C3%ADch_pam%C3%A1tk%C3%A1ch. [cit. 2025-05-12].

osoba reštaurátora, ako kvalifikovaného odborníka, ktorý môže ako jediný prevádzať zásah na pamiatke. Tento zákon bol zrušený prijatím novšieho *Zákona č. 27/1987 Zb. SNR o štátnej pamiatkovej starostlivosti*, ktorý doplnil a rozvinul predchádzajúcu reguláciu pamiatkovej starostlivosti v republike, ale reštaurátorskú činnosť spomína len okrajovo.⁶⁸ Zato *Zákon č. 49/2002 Z.z. o ochrane pamiatkového fondu* sa venuje tejto problematike podrobnejšie v piatej časti §32–34 a taktiež zavádza povinnosť reštaurátorskej dokumentácie.⁶⁹ Presný obsah dokumentácie zásahu popisuje až § 6 vo *Vyhláske č. 253/2010 Z. z. Vyhláska Ministerstva kultúry Slovenskej republiky, ktorou sa vykonáva zákon č. 49/2002 Z. z. o ochrane pamiatkového fondu v znení neskorších predpisov*. Oba zákony tiež vyžadujú pri reštaurovaní návrh na reštaurovanie.⁷⁰

Všetky tieto spomínané zákony však platia pre kultúrne pamiatky všeobecne, v prípade archívov a knižníc platia samostatné zákony, ktoré upravujú ochranu písomných dokumentov. Až predpis z roku 2000 – *Zákon č. 183/2000 Z.z. o knižniciach* spomína reštaurovanie v súvislosti s knižnicami. V § 6 je dokonca popísané, že SNK „je národným pracoviskom pre oblasť reštaurovania, konzervovania, ochranného kopírovania a digitalizácie knižničných dokumentov.“ V súvislosti s reštaurovaním je spomínaná aj UKB v § 7: „zabezpečuje reštaurovanie, konzervovanie, ochranné kopírovanie a digitalizáciu knižničných dokumentov.“⁷¹ Ďalší *Zákon č. 126/2015 Z.z. o knižniciach* novelizoval *Zákon 183/2000 Z.z.* a súčasne upravil ochranu historických knižničných dokumentov a fondov.⁷²

Pre archívy bol vydaný až v roku 2002 zákon, ktorý popisuje nielen ochranu archívnych dokumentov, ale aj ich konzervovanie a reštaurovanie. Jedná sa o *Zákon č. 395/2002 Z. z. o archívoch a registratúrach*, ktorý je viac rozvinutý *Vyhláškou MV SR č. 628/2002 Z. z.* Vyhláska detailne popisuje v druhej časti predmet ochrany, druhy ochrany – preventívnu, ochrana pred odcudzením, ale taktiež špecifikácie priestorov archívu⁷³, manipuláciu s dokumentmi, ochranu pred požiarom či vodou. § 24 sa dokonca venuje ochrane pred degradačnými činiteľmi,

---

⁶⁸ Zákon č. 27/1987 Zb. SNR o štátnej pamiatkovej starostlivosti. In: *Zbierka zákonov Československá socialistická republika*. 1987, čiastka 7, s. 246–259.

⁶⁹ Zákon č. 49/2002 Z.z. o ochrane pamiatkového fondu. In: *Zbierka zákonov Slovenskej republiky*. 2002, čiastka 23, s. 536–549.

⁷⁰ Vyhláska č. 253/2010 Z. z. Vyhláska Ministerstva kultúry Slovenskej republiky, ktorou sa vykonáva zákon č. 49/2002 Z. z. o ochrane pamiatkového fondu v znení neskorších predpisov. In: *Zbierka zákonov Slovenskej republiky*. 2010, čiastka 102, s. 2102–2106.

⁷¹ Zákon č. 183/2000 Z.z. o knižniciach, o doplnení zákona Slovenskej národnej rady č. 27/1987 Zb. o štátnej pamiatkovej starostlivosti a o zmene a doplnení zákona č. 68/1997 Z. z. o Matici slovenskej. In: *Zbierka zákonov Slovenskej republiky*. 2000, čiastka 79, s. 2406–2414.

⁷² Zákon č. 126/2015 Z.z. o knižniciach a o zmene a doplnení zákona č. 206/2009 Z. z. o múzeách a o galériách a o ochrane predmetov kultúrnej hodnoty a o zmene zákona Slovenskej národnej rady č. 372/1990 Zb. o priestupkoch v znení neskorších predpisov v znení zákona č. 38/2014 Z. z. In: *Zbierka zákonov Slovenskej republiky*. 2015, čiastka 36, s. 1490–1500.

⁷³ Archív by sa mal nachádzať v budove, ktorá nezhoršuje fyzický stav uložených dokumentov.

kde nastavuje aj podmienky uloženia, ktoré by mali byť v archíve dodržané.⁷⁴ V § 26 sa vyhláška venuje konzervovaniu a reštaurovaniu, predovšetkým však zázname o zásahu:

„Pred konzervovaním alebo reštaurovaním archívneho dokumentu a po ich uskutočnení sa vyhotoví protokol o stave archívneho dokumentu a o postupe odborného zásahu. K protokolu sa prikladajú fotografie dokumentujúce stav archívneho dokumentu pred jeho konzervovaním alebo reštaurovaním a fotografie archívneho dokumentu po ich uskutočnení, prípadne aj fotografie vyhotovené počas odborného zásahu. Súčasťou protokolu je aj záznam o konzervovaní alebo záznam o reštaurovaní, ktorý obsahuje podrobné údaje o archívnom dokumente, jeho stave a rozsahu poškodenia pred konzervovaním a reštaurovaním, údaje o druhu a postupe odborného zásahu, o materiáloch a chemikáliách použitých na odstránenie poškodenia a dátum začatia a skončenia konzervovania alebo reštaurovania. Jedno vyhotovenie protokolu alebo odkaz na číslo protokolu z evidencie protokolov o konzervovaní a reštaurovaní archívneho dokumentu sa priloží k archívnemu dokumentu. Vzor protokolu je uvedený v prílohe č. 5.“⁷⁵

Archívy a knižnice nie sú však jediné inštitúcie, v ktorých sú uložené písomné dokumenty. Múzejné zbierky, Slovenského národného múzea konkrétne Hudobné múzeum má vo svojich zbierkach napr. hudobné rukopisy. Pre múzeá preto platí *Zákon č. 54/1959 Zb. o múzeách a galériách*⁷⁶, ďalším je až *Zákon č. 206/2009 Z.z. o múzeách a o galériách a o ochrane predmetov kultúrnej hodnoty*.⁷⁷

5.3 Komora reštaurátorov

Už v 50. rokoch minulého storočia sa formovala moderná prax ochrany a reštaurovania kultúrneho dedičstva na území Československa troma kľúčovými impulzmi. V roku 1951 vyšli z rúk prof. Veselého prví odborníci na reštaurovanie, čím sa položili základy systematického vzdelávania reštaurátorov. Súbežne vznikol *Pamiatkový ústav* s oddelením reštaurovania a technológie, a napokon bol prijatý zákon o ochrane kultúrneho dedičstva z roku 1958 (viď 5.2 Zákony a vyhlášky v oblasti ochrany písomných dokumentov na Slovensku), ktorý právne upravoval požiadavku – reštaurovanie pamiatok výtvarného umenia môžu vykonávať iba odborne kvalifikovaní reštaurátori. Touto legislatívnou i vzdelávacou zmenou sa etabloval nový systém. Reštaurátori pôsobili buď samostatne v rámci *Slovenského fondu výtvarných umení* a jeho

---

⁷⁴ Teplota 16 °C (± 2 °C), RV 50 % (± 5 %), pre uloženie fotografických dokumentov 30–50% RV, uloženie v ochrannom obale archívnej kvality, osvietenie v bádateľni do 300 lx, ukladacích priestorov do 200 lx, pri vystavovaní do 50 lx. Ďalej sa venuje kvalite ovzdušia, či pravidelným kontrolám priestorov.

⁷⁵ Vyhláška MV SR č. 628/2002 Z. z. ktorou sa vykonávajú niektoré ustanovenia zákona o archívoch a registratúrach a o doplnení niektorých zákonov. In: *Zbierka zákonov Slovenskej republiky*. 2002, čiastka 246, s. 6332–6356.

⁷⁶ Zákon č. 54/1959 Sb. o muzeách a galériách. In: *Sbírka zákonů Republiky československé*. 1959, čiastka 22, s. 174–178.

⁷⁷ Zákon č. 206/2009 Z.z. o múzeách a o galériách a o ochrane predmetov kultúrnej hodnoty a o zmene zákona Slovenskej národnej rady č. 372/1990 Zb. o priestupkoch v znení neskorších predpisov. In: *Zbierka zákonov Slovenskej republiky*. 2009.

podniku *Dielo*, alebo v ateliéroch *Pamiatkového ústavu*, či iných inštitúciách (galérie, múzeá a pod.). V 70. a 80. rokoch prechádzala reštaurátorská legislatíva na Slovensku častými zmenami, od zákazu voľnej reštaurátorskej činnosti až po zriadenie *Štátnych reštauračných ateliérov* a *Centra pre umenie a remeslá*, čo spôsobovalo dlhodobé prekážky pre súkromných reštaurátorov i ochranu pamiatok až do roku 1990. Rok 1989 a *Nežná revolúcia* priniesli Československu odpútanie sa od komunizmu. 1. januára 1993, po zániku Česko–Slovenskej Federatívnej Republiky, vznikla samostatná Slovenská republika a otvorila sa možnosť reorganizácie slobodného povolania reštaurátorov, vďaka čomu mohla vzniknúť *Komora reštaurátorov*.⁷⁸

Základ *Komory reštaurátorov* vychádza z *Obci reštaurátorov*, dobrovoľného združenia profesionálnych reštaurátorov, ktoré bolo založené už v roku 1990.⁷⁹ Vznik obce bol podnietený snahou združiť profesionálov v odbore a zabezpečiť to, aby túto činnosť vykonávali len kvalifikovaní odborníci. Obec reštaurátorov však nebola zakotvená v žiadnom zákone, jej existencia bola často prehliadaná, a profesia reštaurovania tak dlhodobo fungovala bez riadnej regulácie. V roku 1994 na základe *Zákona č. 200/1994 Z.z., o Komore reštaurátorov a o výkone reštaurátorskej činnosti ich členov*⁸⁰ vzniká na podnet samotných reštaurátorov *Komora reštaurátorov*.⁸¹ Aj keď sa táto myšlienka zrodila v spolupráci s Českou republikou, situácia sa v oboch štátoch vyvinula odlišne.⁸²

Úlohou *Komory reštaurátorov* na Slovensku je združovať reštaurátorov a chrániť ich profesijné, sociálne a hospodárske záujmy v spolupráci so štátnymi a odbornými organizáciami. Sleduje kvalitu prác, udeľuje osvedčenia, resp. členstvo a vykonáva disciplinárne konania. Podporuje vzdelávanie, výskum, propagáciu odboru, vedie verejný register, informuje spotrebiteľov a spolupracuje pri uznávaní kvalifikácií.⁸³ Špecializácia reštaurovania pre odbor

---

⁷⁸ HUTTA, Michal a DAVIDSON, Barbara. Regulation of the profession Restorer in Slovakia. In: *Ensuring high quality in safeguarding Cultural Heritage : The vital importance of protecting the title and regulating the profession of Conservation-Restoration in Europe*. ACAWA-GR Conference Proceedings. Athens : ePublishing, 2023, s. 51. ISBN 978-618-86894-0-4. ISSN 2945-1701. (ďalej len HUTTA, Michal a DAVIDSON, Barbara. *Regulation of the profession Restorer in Slovakia*.)

⁷⁹ Obec reštaurátorov Slovenska. *FINSTAT.sk* [online]. Dostupné z: <https://finstat.sk/30793904>. [cit. 2025-06-07].

⁸⁰ Zákon č. 200/1994 Z. z. Zákon Národnej rady Slovenskej republiky o Komore reštaurátorov a o výkone reštaurátorskej činnosti jej členov. In: *Zbierka zákonov Slovenskej republiky*. 1994, čiastka 59, s. 1054–1059. Dostupné tiež z: <https://www.slov-lex.sk/ezbierky/pravne-predpisy/SK/ZZ/1994/200/20160701>.

⁸¹ HUTTA, Michal a DAVIDSON, Barbara. *Regulation of the profession Restorer in Slovakia*.

⁸² Reštaurátor, ktorý chce získať *Povolení k restaurování kulturní památky*, musí byť fyzickou osobou a podať na Ministerstvo kultúry písomnú žiadosť, v ktorej jasne uvedie svoju reštaurátorskú špecializáciu podľa *prílohy č. 1 zákona č. 20/1987 Sb.* k žiadosti priloží vyplnený evidenčný dotazník vrátane chronologického prehľadu svojich doterajších prác, overené kópie dokladov o vzdelaní a odborné praxi zodpovedajúcej danej špecializácii, ako aj minimálne tri odborné dokumentácie samostatne vykonaných reštaurovaní ne-pamiatkových predmetov (aspoň jedna dokumentácia nesmie byť staršia než 2 roky). Vzdelanie a prax sa posudzujú podľa charakteru reštaurovaných diel. Po podaní žiadosti je uhradený poplatok, dnes je jeho výška 2 000 CZK. Zákonná autorizácia sa vzťahuje len na zásahy na oficiálne chránených pamiatkach, ak chce reštaurátor reštaurovať ne-pamiatkové diela, žiadne zvláštne povolenie nepotrebuje.

Povolení k restaurování kulturní památky, *Ministertvo kultury* [online]. Dostupné z: <https://mk.gov.cz/povoleni-k-restaurovani-kulturni-pamatky-cs-271>. [cit. 2025-06-07].

⁸³ KOMORA REŠTAURÁTOROV. *Stanovy Komory reštaurátorov* [online]. Bratislava: Komora reštaurátorov, 2021. Dostupné z: <https://www.restauro.sk/wp-content/uploads/2021/06/STANOVY-KOMORY-RESTAURATOROV.pdf>. [cit. 2025-06-08]. (ďalej len KOMORA REŠTAURÁTOROV. *Stanovy Komory reštaurátorov*.)

reštaurovania a konzervovania papiera, knižnej väzby a dokumentov v takomto rozsahu neexistuje. Reštaurátori s takto vyštudovaným odborom sa preto musia hlásiť na viacero špecializácií, ktorými sú primárne U1 – Reštaurovanie kníh a U2 – Reštaurovanie diel na pergamene, prípadne U12 – Reštaurovanie kože. Tie však nepokrývajú plošné dokumenty (mapy, grafiky a pod.), s ktorými sa reštaurátori v inštitúciách často stretávajú. Na to je potrebná skôr špecializácia M4 – Reštaurovanie diel na papieri. Avšak reštaurátor potrebuje rozsiahlejšie vzdelanie aj v rámci reštaurovania maľby, než vzdelanie v odbore reštaurovania kníh a dokumentov prináša.⁸⁴

Reštaurátorom je len ten, kto je zapísaný v *zozname členov Komory reštaurátorov*. Fyzická osoba môže byť prijatá do komory reštaurátorov za predpokladu, že má občianstvo členského štátu Európskej únie, úplnú spôsobilosť na právne úkony a je bezúhonná. Ďalej musí mať potrebné vzdelanie⁸⁵ a preukázať najmenej trojročnú odbornú prax.⁸⁶ V uplynulých piatich rokoch nesmie byť vyčiarknutá zo zoznamu a musí úspešne zložiť špecializovanú reštaurátorskú skúšku, ktorá má overiť potrebné odborné znalosti a spôsobilosť pre vykonávanie povolania reštaurátora v príslušnej špecializácii. S pôsobením v komore a zapísaním sa medzi členov sú spojené poplatky.⁸⁷ Okrem bežných členov komory existujú ešte autorizovaní reštaurátori, ktorí majú rozšírené oprávnenie viesť a garantovať náročné reštaurátorské projekty, obzvlášť na objektoch so zvýšenými nárokom (napr. národné kultúrne pamiatky či zložité multi-materiálové zbierky). Môže vykonávať odborný dozor nad prácou iných reštaurátorov (napr. ako vedúci tímu), podpisovať konečné protokoly o reštaurovaní a poskytovať odborné stanoviská pamiatkovým orgánom alebo zadávateľom. Nad rámec bežného členstva je však potrebné absolvovať špeciálne autorizačné skúšky.⁸⁸

Práca reštaurátorov podlieha *Etickému kódexu reštaurátora*, ktorý priamo stanovuje povinnosti reštaurátora zapísaného v zozname. Znenie kódexu vychádza z vyššie spomínaných medzinárodných dokumentov a zákonov a dopĺňa ho o ďalšie povinnosti. Kódex jasne definuje „*povinnosti voči umeleckej práci*“. Napriek tomu je táto časť v porovnaní s inými

---

⁸⁴ Pri špecializácii U1 je zapísaných 8 členov, z toho traja aj v U2, čo tvorí aj celkový počet reštaurátorov tejto špecializácie. U12 tvorí len jeden člen, ktorý je súčasťou aj U1 a U2. V špecializácii M4 pôsobí 12 členov, pričom len traja z členov z U1 nie sú zároveň členmi M4.

Špecializácie reštaurovania. *Komora reštaurátorov* [online]. Bratislava: 2021. Dostupné z: <https://www.restauro.sk/vykon-povolania/specializacie-restaurovania>. [cit. 2025-06-08].

⁸⁵ Požadované je dvojstupňové umelecké reštaurátorské magisterské štúdium ukončené štátnou záverečnou skúškou na vysokej škole v členskom štáte EÚ trvajúce minimálne päť rokov denného štúdia (alebo šesť rokov vrátane dištančnej formy, z toho aspoň štyri roky prezenčne). Rovnaké vzdelanie z tretej krajiny sa uzná, ak spĺňa tieto kritériá a uchádzač má tri roky odbornej praxe. Ak požiadavky nespĺňa, môže požiadať o uznanie cez kompenzačné opatrenie.

⁸⁶ Prax je poskytovaná členmi príslušnej špecializácie, v rámci ktorej chce fyzická osoba pôsobiť a má príslušné vzdelanie.

⁸⁷ Reštaurátor. *Ministerstvo vnútra SR* [online]. Bratislava: 2025. Dostupné z: <https://www.minv.sk/?restaurator-1>. [cit. 2025-06-07].

⁸⁸ KOMORA REŠTAURÁTOROV. *Stanovy Komory reštaurátorov*.

etickými kódexmi oveľa stručnejšia a nezahŕňa všetky otázky, ktoré musí reštaurátor pri svojej práci zohľadniť.⁸⁹ Body, ktorým sa venuje sú nasledovné:

1. Reštaurátor má za povinnosť rešpektovať integritu predmetu reštaurovania;
2. Reštaurátor sa venuje len práci, na ktorú má profesionálnu oprávnenosť, skúsenosti, schopnosti a možnosti;
3. Reštaurátor by sa mal pridŕžiavať najvyššieho a najexaktnejšieho štandardu pracovného postupu;
4. Pre reštaurátora by mala byť prioritou nutnosť zásahu a jeho kvalita prednejšia než finančná odmena;
5. Reštaurátor uprednostňuje také postupy a materiály, ktoré sú reverzibilné;
6. Pri škode či strate predmetu reštaurovania vykoná reštaurátor na základe dohody s vlastníkom menšie alebo rozsiahlejšie reštaurovanie ako náhradu, no nesmie pritom vytvoriť dojem nového originálu;
7. Reštaurátor je povinný sa v priebehu svojho pôsobenia neustále vzdelávať, aby tak bolo zabezpečené, že používa najlepšie pracovné postupy;
8. Reštaurátor je povinný chrániť a uchovávať jemu zverený objekt a usmerňovať pomocný personál.⁹⁰

Súčasťou kódexu sú aj časti, ktoré sa venujú sa zmluve o reštaurovaní diela, povinnostiam reštaurátora voči majiteľovi alebo kurátorovi, ďalej o honorári alebo záruke a dáva reštaurátorom povinnosť zaznamenať výskum a priebeh reštaurovania, a tento záznam sprístupniť zadávateľovi. Upozorňuje taktiež na povinnosti reštaurátora voči ostatným členom, jedná sa napr. o konzultácie, ale aj o kritiku kvalifikácie iného reštaurátora, kedy nie je od reštaurátora etické „dobrovoľne poskytovať negatívne posudky na kvalifikáciu, kvalitu, postupy poskytované iným reštaurátorom, okrem takej kritiky, ktorá bude spoločným prínosom všetkých zainteresovaných.“ Na záver *Etický kódex reštaurátora* popisuje povinnosti voči verejnosti, ako je prezentácia, reklama, či ocenenia a i.⁹¹ Reštaurovanie smú vykonávať iba členovia komory, pokiaľ osobitný predpis neustanovuje inak. Výnimkou sú reštaurátori inštitúcií, ktorí sa riadia vnútornými predpismi organizácie. Reštaurátori, ktorí nemajú toto oprávnenie, môžu reštaurovať „na voľnej nohe“, ale len také diela, ktoré nemajú štatút kultúrnych pamiatok. Môžu reštaurovať len objekty v súkromnom vlastníctve. Vzťahuje sa na nich tzv. reštaurovanie s výnimkou národných kultúrnych pamiatok a zbierkových predmetov, ktoré sú dielami výtvarného umenia.⁹²

---

⁸⁹ Napr. VICTORIA & ALBERT MUSEUM CONSERVATION DEPARTMENT. *Ethics Checklist* [online]. Londýn: Victoria & Albert Museum, 2004. Dostupné z: https://media.vam.ac.uk/media/documents/legacy_documents/file_upload/27931_file.pdf. [cit. 2025-06-08].

⁹⁰ KOMORA REŠTAURÁTOROV. *Etický kódex reštaurátora*.

⁹¹ Tamtiež.

⁹² Reštaurovanie s výnimkou národných kultúrnych pamiatok a zbierkových predmetov, ktoré sú dielami výtvarného umenia. *Ministerstvo vnútra SR* [online]. Bratislava: 2025. Dostupné z: <https://www.minv.sk/?reštaurovanie-s->

6 Vývoj konzervovania a reštaurovania papiera, knižnej väzby a dokumentov na Slovensku

6.1 Vývoj skúmaného odboru na Českom území

Pre uvedenie do problematiky je potrebné aspoň stručne zhrnúť najstarší vývoj nášho odboru v Česku, keďže odtiaľ pramenia základy, na ktorých bol na Slovensku vystavaný systém ochrany. V Česku majú knižnice a predovšetkým archívy mnohonásobne dlhšiu a hlbšiu tradíciu, čo sa odráža aj v intenzívnejšom záujme o ochranu písomných. Ako píše vo svojej práci Vanišová: „*Nejstarší dosud známá zpráva o počátcích konzervace archiválií se vztahuje k Roudnické lobkovické knihovně. Pražský knihář Karel Šťastný pro ni v roce 1797 prováděl opravy vazeb a případné převazby u více než dvouseti svazků, mezi nimiž byly i pergamenové rukopisy.*“ Na začiatku 19. stor. knihovník a archivár lobkovického archívu Jan Kašpar Boušek oprašoval tamojšie zväzky, zabezpečoval aj konzervátorské zásahy a zbavoval dokumenty hmyzu pomocou náteru terpentínom. Prvá oficiálna výzva ku konzervovaniu písomných dokumentov prichádza v roku 1869 od Dr. Josefa Emlera, ktorý sa obrátil na mestskú radu so žiadosťou o opravu rukopisných mestských kníh. Mestská rada na základe poukázania na stav kníh uvoľnila finančné prostriedky a zásahy na týchto knihách previedol knihár Eduard Fleissig (Nové město – Praha). Do konca roka 1896 bolo opravených 400 rukopisov. Systematicky v týchto prácach pokračoval pracovník dielne Vladimír Bukovič, ktorý bol v tej dobe považovaný za najlepšieho konzervátora v Prahe.⁹³

Po Emlerovi sa stal mestským archivárom Dr. Jaromír Čelakovský a potom Dr. Josef Teige, pričom obaja prejavili záujem o ochranu písomností. Teige dokonca požiadal mestskú radu o zriadenieestskej konzervátorskej dielne, pretože si uvedomoval nutnosť dielne, ktorá bude schopná sa postarať o pribúdajúce dokumenty. V roku 1910 vyzval Bokoviča, aby sa prihlásil o miesto konzervátora, na ktoré bol v roku 1911 prijatý. Už v roku 1909 prichádza do archívu Dr. Václav Vojtíšek, ktorý bol v roku 1911 prijatý na miesto druhého adjunkta pražského mestského archivára. Jeho celoživotným poslaním sa stal záujem o archiválie a spolu z Bokovičom vytvorili tím, ktorý sledoval a overoval rôzne postupy pri oprave dokumentov. Bukovič však v roku 1914 umiera a s jeho úmrtím a príchodom vojny sa pozastavil aj rozvoj odboru. Po Teigeho smrti Vojtíšek prebral v roku 1921 miesto vedenia *Archivu hlavního města Prahy*. Dostal tak možnosť bližšieho štúdia konzervovania či už po praktickej alebo teoretickej

---

[vynimkou-kulturnych-pamiatok-a-zbierkovych-predmetov-ktore-su-dielami-vytvarneho-umenia-1](#). [cit. 2025-06-07]. a KOMORA REŠTAURÁTOROV. *Stanovy Komory reštaurátorov*.

⁹³ VANIŠOVÁ, Milana. *Historický vývoj oboru Konzervátorství restaurátorství papírových dokumentů a knižní vazby, používaných metod a vzdělávacích institucí v Československu a České republice*. Litomyšl, 2018. Diplomová práce. UPCE: Fakulta restaurování. Vedúci práce: Mgr. Radomír Slovík. s. 28–29. (ďalej len VANIŠOVÁ. *Historický vývoj oboru*.)

stránke. Práve to mu umožnilo sa stať významným teoretikom konzervovania, ktoré ako prvý v Česku identifikoval. Hovoril, že konzervovanie ponúka prostriedky a metódy na obnovu poškodených či chátrajúcich archíválií a zároveň ukazuje, ako chrániť nové písomnosti pred poškodením v prospech správy aj vedy.⁹⁴

Neskôr do archívu nastúpil Václav Šťovíček, ktorí sa pod vplyvom Vojtíška začal zaujímať o ochranu písomností. *Ministerstvom školství a národní osvěty* bol vyslaný do Drážďan, kde mal rozvíjať svoje vedomosti o konzervačných metódach. Po čase si Vojtíšek začal uvedomovať, že dielňa mestského archívu nestačí, preto bola zriadená ďalšia dielňa *Archivu země České*. Súčasne sa

obr. 9 Priestory konzervátorského ateliéru Státního ústředního archivu v Prahe (zdroj: online)

usiloval aj o vznik dielni v pražskom mestskom archíve. K archívu bol v roku 1924 pripojený fotografický ateliér. V roku 1925, uznesením mestskej rady, bolo pri archíve zriadené plnohodnotné konzervačné laboratórium. Jednalo sa tak o prvú československú konzervačnú dielňu, financovanú ministerstvom školstva. Dielňu viedol Šťovíček, ktorý sa postupne vypracoval na najlepšieho konzervátora v českých zemiach. V roku 1926 získal ako pomocného knihára Emanuela Poláka. Veľké pracovné nasadenie sa odzrkadlilo na Šťovíčkovom zdravotnom stave, preto bol v roku 1932 preložený do mestského múzea a neskôr musel odísť do dôchodku. Miesto neho nastúpil Václav Hlavsa, ktorý sa postupne prepracoval k realizácii zásahov. V roku 1924 sa archív presťahoval do novej budovy a v roku 1936 boli zahájené prvé práce. Dielňa po opakovanom presťahovaní získala dezinfekčnú komoru a digestor.⁹⁵ Ešte v roku 1909 vzniká dielňa v *Moravském zemském archivu*, kde bol prácou poverený Hynek Veselý. Tento knihár, neskôr konzervátor prejavil veľký záujem o ochranu poškodených listín a rukopisov. Neskôr pôsobil v archíve aj František Voldan.⁹⁶

Až do zriadenia dielni v *Klementíne* zabezpečovali tieto dielne aj odborné služby pre knižnice. Už v roku 1948 bol do funkcie Ústředního konzervátora a restaurátora nad knižnými fondy Státních vědeckých knihoven menovaný Josef Vyskočil. V roku 1950 bola založená *Ústřední konzervační dílna Státních vědeckých knihoven*, kde Vyskočil začal svoju cestu reštaurátora. V roku 1953 sa vyskočil podieľal na vzniku prvej reštaurátorskej dielne

⁹⁴ Tamtiež, s. 30–32.

⁹⁵ Tamtiež, s. 32–34.

⁹⁶ Tamtiež, s. 34.

v Československu. Vyskočilovými spolupracovníkmi boli Karel Schneider a chemik pán Sedlecký. S pánom Vyskočilom a dielňou v *Klementíne* sa začal vývoj nášho odboru taký ako ho poznáme dnes.⁹⁷ Pedagogická činnosť Vyskočila významne prispela k preneseniu základov tohto odboru na Slovensko (viď 6.5.1 Reštaurátorské školy), kde sa jeho metodické základy ďalej šírili v odborných inštitúciách a podieľali sa na systematickom formovaní a rozvoji odboru.

6.2 Predchodcovia oddelení ochrany a konzervátorských a reštaurátorských dielní na Slovensku

Na Slovensku je situácia pred vznikom reštaurátorských dielní oproti Česku výrazne odlišná. Nepoznáme až do 50. rokov žiadne bližšie záznamy, ani presné mená, ktoré sú spájané s konzerváciou či už knižných alebo archívnych fondov. V rámci knižných zbierok boli dokumenty ošetrované knihárskymi dielňami, ktoré knihy opravovali a prevádzovali do nových väzieb. Ojedinele sa zachovali pôvodné prvky väzby, ako bol pokryv či dosky, knižné bloky boli často orezané.⁹⁸ Uvedený trend bol zreteľne prítomný najmä v období 20. až 30. rokov minulého storočia a týkal sa skôr knižníc. Inštitúcie mohli zadávať opravy externe alebo mohli mať vlastnú knihársku dielňu, ako práve *Univerzitná knižnica v Bratislave*. V UKB vznikla kníhviazačská dielňa už v roku 1921,⁹⁹ neboli v nej však opravované všetky objekty – časť bola zadávaná externe, pričom na tento fakt poukazuje aj pečiatka kníhviazačstva na prídošti knihy so sign. Jud E 232 (obr. 10). Ako spôsob ochrany možno považovať aj zväzovanie časopisov a iných voľných zväzkov, čím bola zabezpečená dostatočná ochrana a zabránilo sa tak nevhodnej manipulácii, ktorá bola veľmi častá.¹⁰⁰

obr. 10 Pečiatka kníhviazačstva Fiedler – Karásek, ktoré pôsobilo v Bratislave približne v 20. – 30. rokoch 20. stor., Jud E 232 UKB

V knižniciach sa zásadnejší rozvoj konzervačných a reštaurátorských činností prejavil až v 50. a 60. rokoch. V UKB súvisel tento posun najmä so zvozom kláštorných a šľachtických

⁹⁷ Tamtiež, s. 38–39.

⁹⁸ V rámci UKB boli stratené v rámci týchto preväzieb záznamy, ktoré poukazovali na pôvodné vlastníctvo kníh. Teda v súčasnosti nevieme odkiaľ knihy pochádzajú, čo sťažuje výskum odborníkov.

⁹⁹ MATÚŠKOVÁ, Petra. 60 rokov oddelenia reštaurovania dokumentov v Univerzitej knižnici v Bratislave – od knihárskej dielne po odborné reštaurátorské pracovisko. In: *XVII. Seminár reštaurátorů a historiků: Jihlava 2019*. Praha: Národní archiv, 2023, s. 37–54. ISBN 978-80-7469-121-8. (ďalej len MATÚŠKOVÁ. *60 rokov oddelenia reštaurovania dokumentov v Univerzitej knižnici v Bratislave*.)

¹⁰⁰ BELLOVÁ, Vlasta. *Inventár archívu Matice slovenskej II, 2. zv., 1932–1936: inventár* [online]. Martin : Matica slovenská, 2009. ISBN 978-80-7090-916-4. Dostupné z: <https://matica.sk/wp-content/uploads/2019/05/Inventar-Matica-slovenska-II-2-zv-1932-1936.pdf>. [cit. 2025-05-31].

zbierok, ku ktorému došlo po druhej svetovej vojne. Do knižnice sa dostávali zväzky, často vo veľmi zlom, až havarijnom stave, preto bolo nevyhnutné zabezpečiť ich ochranu a opravu po nevhodnom skladovaní alebo manipulácii.¹⁰¹ Približne v tom istom období aj v Slovenskej národnej knižnici vzrastá objem prichádzajúcich dokumentov a časopisov a s tým naberá na intenzite aj uvedomenie si potreby zachovania tohto dedičstva.¹⁰²

Komplikovanejšia situácia nastáva pri konzervovaní a reštaurovaní archívnych dokumentov v prvej polovici 20. storočia. Vyššie sme popísali zložitú situáciu vývoja archívov, kedy boli hľadané skôr spôsoby a možnosti toho, kde a ako uložiť nadobudnuté dokumenty. Hoci *Pôdohospodársky archív* disponoval oddelením archívnej konzervácie a techniky, dostupné údaje neukazujú, že by mal vlastnú dielňu na tieto účely. Je taktiež veľmi náročné získať informácie o konzervácii archiválií z prvej polovice 20. storočia, pretože dostupné archívne dokumenty takéto údaje neobsahujú. Existencia dokumentov, ktoré by túto informáciu obsahovali nie je vylúčená, avšak pri našom bádani neboli takéto správy objavené.¹⁰³

Prvý doklad o snahu konzervovať pochádza preto až z 50. rokov, a to najskôr z českej strany. V Česku bola zvolaná celoštátna porada odborníkov v našom odbore. Mala sa prejednať problematika výroby konzervačných prostriedkov. Vznikol aj podnet na založenie Ústredného konzervačného ústavu a vyzývalo sa k medziodborovej spolupráci.¹⁰⁴ Hneď na to prebehlo z roku 1952 odborné školenie zamestnancov archívnej služby na Slovensku – archívny konzervačný kurz, ktorý zabezpečila *Průmyslová škola grafická s Ústředním archivem ministerstva vnitra v Prahe*. Malo sa jednať o prvý kurz tohto charakteru v celom Československu. Zúčastnení sa zhodli, že stavy archívov a knižníc sú v havarijnom stave a sú potrební technickí konzervátori a ich pevná organizácia je žiadúca. „Mnoho nenahraditeľných a nejuvážnivejších kultúrnych hodnot propadá zkáze a okamžitý konservační zásah je nanejvýš nutný.“ Žiadaný bol preto vznik subkomisie pre konzervačnú techniku organických hodnôt, a za slovenskú stranu boli do nej nominovaný Emil Petách z *Východoslovenského múzea v Košiciach* a Julius Tomášovič z *Ústredného archívu povereníctva vnútra v Bratislave*.¹⁰⁵ V priebehu kurzu taktiež vyvstala otázka nedostatku materiálov dodávaných zo zahraničia. Riešením mal byť vznik domácej výroby. Riešila sa aj otázka zaistenia výchovy v odbore školeného remeselníckeho dorastu, ktorá

---

¹⁰¹ MATÚŠKOVÁ. *60 rokov oddelenia reštaurovania dokumentov v Univerzitnej knižnici v Bratislave*, s. 38.

¹⁰² BUKOVSKÝ, Vladimír. Jubilej Padúch 80-ročný. *Knižnica*. Martin: Slovenská národná knižnica. 2008, 9, (1), s. 61. ISSN 1336-0965 Dostupné tiež z: <https://www.snk.sk/sk/14-o-kniznici/797-archiv-kniznica-2008.html>. [cit. 2025-05-31]. (ďalej len BUKOVSKÝ. *Jubilej Padúch 80-ročný*.)

¹⁰³ Záznamy môžu byť uložené v archívnych fondoch na Slovensku, no nie všetky fondy – vrátane tých mladších – sú spracované. Pre väčší rozhľad v tejto problematike by bolo potrebné bádanie aj v maďarských archívoch, za predpokladu, že sú tieto dokumenty sprístupnené. Pri spracovaní tejto práce sme však boli na takéto bádanie časovo i jazykovo obmedzení.

¹⁰⁴ MARTINEK, František. Vědeckotechnický rozvoj úseku konzervace a restaurování písemných dokumentů. In: *Zpravodaj 17 pobočky ČVTS*. Praha: Pobočka ČVTS při Státním úředním archivu, 1981. s.1–16. ISBN nie je uvedené. (ďalej len MARTINEK. *Vědeckotechnický rozvoj úseku konzervace a restaurování písemných dokumentů*.)

¹⁰⁵ Ďalší navrhovaní boli: Ladislav Skřivánek z Ústředního archívu ministerstva vnitra v Prahe, Josef Vyskočil z Národní knihovny v Prahe, Petr Kubes z Krajského archívu v Brne a Josef Škrobánek z Krajského archívu v Opavě.

mala byť riešená ešte pred vydaním učebných osnov na školský rok 1952/1953.¹⁰⁶ K realizácii týchto snáh však nikdy nedošlo.¹⁰⁷

6.3 Zakladanie prvých dielní v inštitúciách a ich vývoj

6.3.1 Vývoj oddelenia ochrany archívnych dokumentov v Slovenskom národnom archíve

Prvá oficiálna konzervátorská dielňa na Slovensku bola založená až v SÚA (1952–1954), kedy v dielni pracoval jediný konzervátor (Eduard Zimányi) a bolo zriadené aj fotolaboratórium s jedným fotografom. Celé pracovisko sa nachádzalo dlhé roky v budove na Križkovej ulici v Bratislave a malo vyhradených niekoľko miestností na II. poschodí, potrebných pre jeho prevádzku. V roku 1955 sa fotolaboratórium rozrástlo o ďalšieho fotografa, no počet konzervátorov zostáva až do roku 1958 rovnaký.¹⁰⁸ Práve rok 1958 je možné považovať za rozhodujúci, kedy nastal kľúčový moment a bod obratu v rámci sledovanej problematiky. Súvisí to s nástupom Ivana Galamboša, jedného z prvých absolventov odboru konzervovania a reštaurovania knižných pamiatok *Průmyslové školy grafické* (viď 6.5.1 Reštaurátorské školy) do ŠSÚA.

Ivan Galamboš ako čerstvý absolvent odboru konzervovania a reštaurovania knižných pamiatok nastupuje do archívu. Svoje pôsobenie na krátky čas prerušuje, pretože od septembra 1959 až do decembra 1962 absolvuje základnú vojenskú službu, preto sa pri všetkých objektoch reštaurovaných v tomto období stretávame len s menom E. Zimányi. Zaujímavosťou sú však

obr. 11 Mikrosnímkovanie prevádzané pracovníčkou SNA po roku 1983 (zdroj: zbierka fotografií SNA)

¹⁰⁶ Slovenský národný archív, fond Archív povereníctva vnútra (1934) 1945 – 1952 (1954), sign. 1.7, škatuľa 7.

¹⁰⁷ MARTINEK. *Vědeckotechnický rozvoj úseku konzervace a restaurování písemných dokumentů*, s.1–16.

¹⁰⁸ Kol. autorov. *70 rokov Slovenského národného archívu*. Bratislava: Ministerstvo vnútra SR a Slovenský národný archív, 2024. s. 64. ISBN 978-80-972850-2-9. (ďalej len Kol. autorov. *70 rokov Slovenského národného archívu*.)

vykázané pomerne vysoké počty zásahov z roku 1960 – v dielni bolo ošetrovaných 452 stredovekých listín, ďalej boli previazané a zviazané štyri rukopisy a inkunábuly, ale aj 450 zväzkov kníh a inventárov.¹⁰⁹ Na základe týchto dát môžeme usúdiť, že išlo o systematický proces, kedy nebol používaný špecifický individuálny prístup a išlo kôr o knihárske procesy. Vo fotolaboratóriu sa prefilmovalo 31 496 políčok mikrofilmu a 109 záberov na dosky, bolo vyhotovených 10 012 fotografických zväčšení a skopírovaných 487 metrov mikrofilmu.¹¹⁰ Spolu s mikrofilmovaním dokumentov zo štátnych a okresných archívov bol ročný priemer spracovaných materiálov vo fotolaboratóriu ešte vyšší.

V roku 1965 na pracovisku pribudli ďalší fotografi a konzervátori. Kolektív oddelenia tak tvorilo 8 zamestnancov – štyria konzervátori a štyria fotografi. Avšak medzi rokmi 1965 až 1969 opätovne prerušil pracovný úväzok Ivan Galamboš. Tentoraz kvôli neadekvátnemu finančnému ohodnoteniu. Odchádza do Národnej galérie, kde sa venuje reštaurovaníu papiera a grafik. Až v roku 1970 sa rozširuje počet zamestnancov na desať – päť fotografov a päť konzervátorov. Ešte v roku 1974 prichádza do archívu Ing. Jozef Hanus, PhD. – absolvent Chemickotechnologickej fakulty STU¹¹¹ v Bratislave. Podľa literatúry sa mal tak stať prvým chemickým inžinierom v štátnych archívoch v Československu.¹¹² Archív však nikdy nemal priaznivé podmienky pre výskum a inú vedeckú činnosť, zahŕňajúc analýzy často potrebné pri prevádzaní zásahu. Chýbalo technické vybavenie, ktoré sa neskôr podarilo nahradiť spoluprácou s STU, ktorá funguje dodnes. Tento potenciál nebol zatiaľ naplno využitý.

Od 1. januára 1978 získal archív ako samostatná rozpočtová organizácia plnú právnu subjektivitu a vydaním nového štatútu v roku 1979 sa zmenila jeho organizačná štruktúra.¹¹³ K existujúcim oddeleniam pribudlo niekoľko ďalších, medzi ktorými bolo aj oddelenie laboratórií.¹¹⁴ V 80. rokoch na tomto oddelení pracovali štyria konzervátori-reštaurátori a jeden knihár, vo fotolaboratóriu pôsobili štyria zamestnanci, pričom traja z nich sa venovali systematickému mikrosnímkovaniu a jeden vykonával vyvolávanie a kopírovanie. Fotolaboratórium vyhotovovalo aj fotodokumentáciu reštaurovaných objektov, ale aj objednávky podľa požiadaviek bádateľov. Reštaurátori sa taktiež už v 70. rokoch začali špecializovať na konkrétne úkony v procese reštaurovania, vďaka čomu sa medzi nimi vytvárala osobitá forma

---

¹⁰⁹ Kol. autorov. Zprávy: Štátny slovenský ústredný archív. *Archivní časopis*. Praha: Ministerstvo vnitra České republiky, 1961, 11 (2), s. 103–104. ISSN 0004-0393. Dostupné tiež z: <https://ndk.cz/view/uuid:fa08c6e1-58aa-11e2-b816-001018b5eb5c?page=uuid:c0a9cd363a3c402908ca7d1b4c1c80ce>. [cit. 2025-06-02]. (ďalej len Kol. autorov. *Zprávy: Štátny slovenský ústredný archív*.)

¹¹⁰ Tamtiež.

¹¹¹ Slovenská technická univerzita

¹¹² Kol. autorov. *70 rokov Slovenského národného archívu*, s. 64.

¹¹³ MINISTERSTVO VNÚTRA SR. *Dejiny archívu*.

¹¹⁴ Vznik oddelenia laboratórií zmenilo štruktúru doterajšej dielne a fotolaboratória, a hlavne sa ďalej rozšírilo a umožnilo tak oddeleniu lepšie sa vyvíjať. Napr. reštaurátorská dielňa organizovala každý rok výstavy reštaurovaných objektov, kde sa podarilo vyzbierať financie pomáhajúce chodu dielne. Zároveň tak fungovala osвета laickej verejnosti, medzi ktorou mali výstavy veľký úspech.

spolupráce. Neskôr asi v 80. rokoch nastáva zmena a jeden reštaurátor sa začína špecializovať na problematiku konkrétnych objektov – napr. Ivan Galamboš bol špecialistom na knižnú väzbu a pergamenové listiny a rukopisy.

Najväčším prínosom pre vývoj oddelenia bolo predovšetkým zriadenie nových priestorov v súčasnej budove na Drotárskej ceste. Oddeleniu bolo vyhradených niekoľko miestností na prízemí, kde sídli dodnes. V jednej miestnosti sedeli reštaurátori, ktorý mali vyhradenú ešte miestnosť na mokré procesy. Ďalšie priestory boli vyhradené fotografom a v rámci podstaty ich práce im boli vymedzené miestnosti bez okien, ktoré slúžili ako tmavé komory. Oddelenie malo k dispozícii niekoľko laboratórií. Napriek výstavbe novej budovy a sťahovania všetkých priestorov (1980–1984) boli v tomto čase zreštaurované veľké množstvá objektov: 1 739 máp, 769 stredovekých listín, 11 pergamenových listín, 12 zavesovaných pečatí a 63 rukopisných historických kníh.

obr. 12 Knižár dielni SNA prevádzajúci zásah na historickej knižnej väzbe, po roku 1983 (zdroj: zbierka fotografií SNA)

Až s presťahovaním do novej budovy sa začala v archíve riešiť preventívna starostlivosť vo forme sledovania podmienok uloženia v depotoch. Pri sťahovaní dokumentov do novej budovy bolo taktiež stanovené, že sa budú uskladňovať až po mechanickom čistení a sterilizácií, aby neboli nové priestory kontaminované. No až v roku 1995 sa objavuje zmienka o sledovaní mikrobiologickej kontaminácie archívnych fondov, ktorá vyústila do spolupráce so Štátnym ústredným archívom v Prahe.¹¹⁵

Dostávame sa tak do 90. rokov, ktoré sú v archíve spájané predovšetkým s príchodom študentov do reštaurátorských dielní. Študenti *Vysokej školy výtvarných umení* (ďalej len VŠVU) tu mali možnosť praxe pod vedením pána Galamboša, ktorý na vysokej škole prednášal. Keďže sa praxe zúčastňovalo množstvo študentov, jediná miestnosť, ktorá bola pre reštaurovanie vyhradená, nebola postačujúca. Ivan Galamboš spomína: „...jedného dňa ma to tak nahnevalo, že som si doniesol z domu všetko náradie a prebúral som otvor do druhej miestnosti...“ Pánovi Galambošovi sa takto podarilo pridať k reštaurátorskej dielni ďalšiu miestnosť, ktorá bola zobrazená fotografom. Z tejto spolupráce s VŠVU vzišlo mnoho študentov, ktorí sa ďalej zaslúžili o vývoj odboru (viď 6.5.1 Reštaurátorské školy). Pedagogickej činnosti sa venoval aj vedúci

---

¹¹⁵ Kol. autorov. *70 rokov Slovenského národného archívu*, s. 64–67.

oddelenia Jozef Hanus, v rámci predmetu Ochrana archívnych dokumentov na Katedre archívniectva a pomocných vied historických na FiF UK.¹¹⁶

Od roku 1995 prichádza do dielne aj bývalá študentka Brigita Hradská-Haasová, ktorá predtým v SNA praxovala po boku Mgr. art. Alexandry Šamkovej.¹¹⁷ Jej pôsobenie v dielni však nie je spojené s reštaurovaním dokumentov pre SNA, ale reštaurovaním pre SNM.¹¹⁸ Múzeum totižto doteraz nemalo žiadneho odborníka na konzervovanie a reštaurovanie papiera a nevedelo tak splniť požiadavky na vybavenosť dielne. Vznikla preto spolupráca medzi SNM a SNA, ktorá pretrváva až dodnes.

Dielňa zažívala najväčší rozkvet v 80. a 90. rokoch, ale už na začiatku 21. stor. sa počet pracovníkov dielne výrazne znížil a priestorom aj vybaveniu chýbala správna údržba. Do archívu približne v tomto období prichádza Ing. Alena Maková, ktorá predtým pôsobila ako technológička v SNK a stáva sa vedúcou oddelenia. Tá sa snažila dielni pomôcť aspoň reorganizáciou a získaním projektov. Jej práca bola však zameraná viac na technológie, pre ktoré v archíve nebolo mnoho možností a ostávala preto spolupracovať s STU. V posledných rokoch jej pôsobenia v archíve sa výrazne zmenil kolektív, do archívu nastupuje generácia mladých odborníkov, ktorých dnes vedie Mgr. Laura Pacherová. Oddelenie sa v súčasnosti snaží o modernizáciu, keďže základ dielne tvorí staršie technické vybavenie. Toto pracovisko poskytovalo a aj dnes poskytuje svoje služby ostatným archívom, keďže väčšina nedisponuje vlastnými dielňami.¹¹⁹

6.3.2 Oddelenia ochrany v knižniciach a ich spolupráca s Ústredím uměleckých řemesel

6.3.2.1 Univerzitná knižnica v Bratislave

V SNK a UKB sledujeme podobný vývoj udalostí v oblasti vývoja oddelení zabezpečujúcich ochranu knižných zbierok. Ako bolo vyššie už zmienené, záujem o uloženie a opravu zbierok vzrastá až s pribúdajúcim počtom nadobudnutých zväzkov v 50. rokoch 20. storočia. V UKB tieto okolnosti pravdepodobne viedli k podaniu prvého návrhu na zriadenie konzervačnej dielne už v roku 1957. Návrh popisuje snahu o zriadenie celého oddelenia ochrany, ku ktorému mala byť pripojená aj knihárska dielňa. Jeho schválenie síce nastalo a oddelenie malo byť zriadené, avšak k tomu došlo až v roku 1960. Zaujímavosťou je, že sa priebehu troch rokov

---

¹¹⁶ Filozofická fakulta Univerzity Komenského

¹¹⁷ Alexandra Šamková sa v podstate hneď po absolvovaní štúdia zamestnala v SNA. V tom istom čase pôsobil v archíve aj Matej Kámen, študent reštaurátorskej školy v Banskej Štiavnici, ktorý neskôr odchádza do SNK, kde pôsobí dodnes.

¹¹⁸ Tieto zásahy zahŕňajú rôznorodé objekty – knihy, listiny, fotografie, grafiky, plagáty a i.

¹¹⁹ Neskôr vzniká pracovisko v Levoči, ktoré zaobstaráva starostlivosť o dokumenty tamojšieho archívu, ale aj iných štátnych archívov. V archíve však už v roku 1972 založil Štefan Péchy fotolaboratórium. V súčasnosti je snaha vytvoriť aj pracovisko v Banskej Štiavnici. Ochrana fondov LA SNK zase zaisťujú pracovníci v SNK.

od podania prvého návrhu stav uloženia knižných zbierok nezlepšil – uskladnené boli v pivniciach, na chodbách, v kostole Klaristiek, či externých skladoch v Trnave.¹²⁰

Novo vzniknuté oddelenie s konzervátorskou-reštaurátorskou dielňou bolo umiestnené v rovnakých priestoroch ako knihárska dielňa a fotolaboratórium. Nemožno však hovoriť o tom, že by išlo o konzervovanie-reštaurovanie v pravom zmysle. Prvé správy sú síce vykázane už v roku 1961 – reštaurovanie robotníckej tlače, avšak prácu vykonávali knihári v rámci bežných prác.¹²¹ Do UKB sa približne v tomto období dostáva aj František Kučera, ktorým bola obsadená pozícia konzervátora. Dielňa tak mala jedného konzervátora a jedného pomocného pracovníka, s čím prichádza kritika predchádzajúcich reštaurátorských techník a sú zavádzané nové.¹²²

Takýto prístup sa však stále týkal len robotníckej tlače, ktorá bola z politických dôvodov uprednostňovaná, preto nebola historickým zbierkam venovaná dostatočná pozornosť. V 60. rokoch 20. storočia začína spolupráca s *Ústředím uměleckých řemesel* (ďalej len ÚUŘ) v Hodoníne¹²³ a zabezpečovala zásahy na objektoch Jezuitskej knižnice, Bašagičovej zbierky, ktorá pojíma turecké, perzské a bosenské rukopisy a tlače či Erdödyho knižnice.¹²⁴ Ako uvádza P. Matúšková v príspevku *XVII. Semináře restaurátorů a historiků: „Výsledky této spolupráce s Kabinetom rukopisov, starých a vzácných tlači v súčasnosti nie sú vnímané kladne. V minulosti*

obr. 13 Reštaurátorka z UKB pri šití zreštaurovaného knižného bloku (zdroj: archív TASR)

¹²⁰ MATÚŠKOVÁ. *60 rokov oddelenia reštaurovania dokumentov v Univerzitnej knižnici v Bratislave*, s. 38–40.

¹²¹ Túto dielňu tvorili štyria pracovníci – knihári.

¹²² MATÚŠKOVÁ. *60 rokov oddelenia reštaurovania dokumentov v Univerzitnej knižnici v Bratislave*, s. 41.

Pracovisko bolo rozšírené o ďalších zamestnancov až v 70. rokoch, pričom v dielni pracovali dohromady štyria odborníci.

¹²³ ÚUŘ bolo založené už v roku 1934 Ladislavom Kolaříkom ako knihárska dielňa a v roku 1959 však vďaka nepriaznivej situácii voči knihárskemu remeslu založil reštaurátorský ateliér písomných pamiatok pod Ústředím uměleckých řemesel v Prahe. Dielňa zaniká začiatkom 90. rokov 20. stor.

¹²⁴ V roku 1962 bolo v knihárskej dielni UKB zrealizovaných 1 740 nových väzieb, 1 265 preväzieb a 153 špeciálnych väzieb, ďalej 2 387 doskovaní časopisov a 914 brožovaní do kartónových dosiek. Externe bolo zabezpečené viazanie 6 824 kníh a časopisov. V Hodoníne bolo zviazaných a zreštaurovaných 37 zväzkov inkunábulí, pričom ďalších 8 zväzkov nebolo ešte odovzdaných (celkovo 45 zväzkov).

však boli zodpovednými pracovníkmi a vedením UKB vnímané pozitívne.¹²⁵ Kritika nastala už v roku 1969, kedy na spôsob prevádzania zásahov upozornil Buhumil Nuska. Táto spolupráca pretrvávala až do konca 80. rokov.¹²⁶ Tým, že vplyv na odbor prúdil z Česka, všetky postupy, ktoré používala dielňa v UKB sa zhodovali s tými, ktoré boli používané v Hodoníne a iných českých inštitúciách. Z roku 1977 existuje správa o tom, že týmto spôsobom bolo ošetrovaných už 75 % vzácnych fondov a do roku 1983 v rámci internej dielne a spolupráce s ÚUŘ približne 500 inkunábulí a 288 orientálnych rukopisov.¹²⁷ Približne v 70. rokoch sa k dielni UKB a Hodonínskemu ateliéru pridáva v rámci opráv kníh ďalšie pracovisko – Komunálne služby.¹²⁸

Až do 90. rokov oddelenie ochrany UKB trpelo nedostatkom odborníkov s odborným vzdelaním. Zlepšenie nastalo, keď nastúpila do UKB chemička Ing. Emília Hanusová. Kolektív dielne bol však naďalej tvorený prevažne knihársky vzdelanými odborníkmi. Zmena nastáva až po založení odboru konzervovania a reštaurovania papiera, knižnej väzby a dokumentov v Banskej Štiavnici.¹²⁹ V súčasnosti na oddelení pracujú odborničky s aj s vysokoškolským reštaurátorským vzdelaním, vedené sú MgA. Radkou Zajíčkovou Benžovou a ich snahou je pristupovať k reštaurovaniu podľa najnovších vedeckých zistení a najnovších trendov pri prevádzaní zásahu. Ako SNA, aj UKB nadviazali v rámci technológií spoluprácu s STU. Táto spolupráca je v súčasnosti oproti SNA intenzívnejšia.

6.3.2.2 Slovenská národná knižnica v Martine (Matica slovenská)

Veľmi podobný vývoj vidíme aj v SNK a to až do 80.–90. rokov, aj keď priama spojitosť medzi týmito inštitúciami nie je v tomto ohľade potvrdená. Ide teda skôr o celkové vnímanie potreby ochrany knižných zbierok a potrebu rozvíjať odbor. Prvé tendencie založenia pracoviska zodpovedného za ochranu a opravu knižných zbierok, ešte v Matici slovenskej, siahajú do 60. rokov 20. stor. V roku 1960 nastúpil Ján Padúch (obr. 14), ktorý ako knihár absolvoval v priebehu 60. rokov stáž a zaškolenie u Jozefa Vyskočila v Prahe a tak sa zaslúžil aj o dovozovanie ďalších kolegov. Podmienky pre prácu však neboli na začiatku priaznivé, dielňa sa nachádzala v malej miestnosti spolu s kopírovaním a distribúciou materiálov. K zlepšeniu došlo až pri presťahovaní dielne mimo budovu Matice na Mudroňovej 1.¹³⁰ S presťahovaním

---

¹²⁵ MATÚŠKOVÁ. *60 rokov oddelenia reštaurovania dokumentov v Univerzitnej knižnici v Bratislave*, s. 42.

¹²⁶ Na tomto príklade môžeme pozorovať problematiku etiky zásahu, ktorému sa však bližšie pre svoju rozsiahlosť venuje samostatná kapitola 6.7 Etika zásahu pri reštaurovaní písomných dokumentov.

¹²⁷ MATÚŠKOVÁ. *60 rokov oddelenia reštaurovania dokumentov v Univerzitnej knižnici v Bratislave*, s. 41–43.

¹²⁸ Tamtiež, s. 44

¹²⁹ Tamtiež.

¹³⁰ Pracovisko sa pôvodne nachádzalo v druhej budove Matice (Mudroňova 1, Martin), v roku 1961 sa presťahovalo do budovy tlačiarne Neografia.

a zlepšením podmienok pre prácu súvisí aj podstata reštaurovaných objektov – začali sa opravovať vzácne historické dokumenty.¹³¹

Až po ďalšom sťahovaní dielne (1962) vzniká na Technickom odbore Matice slovenskej prvé samostatné pracovisko – knižárne a rozmnožovne, ktoré sa okrem tlače a zabezpečovania knižnej väzby postupne začalo zameriavať aj na opravy a neskôr reštaurovanie kníh. Od roku 1964 nastúpila k Padúchovi M. Baková, ktorá sa stala jeho spolupracovníčkou na dlhé roky a výrazne sa po jeho boku zaslúžila o rozvoj oddelenia. Prestťahovanie do nových priestorov v roku 1976 znamenalo výrazný obrat v budovaní špecializovaného pracoviska.¹³²

obr. 14 Ján Padúch pri prezeraní reštaurovaných objektov, 1968 (zdroj: archív TASR)

S presťahovaním pracoviska v roku 1976 do nových priestorov tretej budovy Matice na Námestie Jozefa Cígera Hronského 1, došlo aj k výraznému obratu vo vývoji. Bol vytvorený totižto priestor pre vznik samostatného pracoviska zameraného na konzervovanie a reštaurovanie. Zavádzané boli nové technológie a mohlo dôjsť k plnohodnotnému využitiu tohto pracoviska nielen na opravy objektov, ale aj v rámci preventívnej starostlivosti. V 80. rokoch sa pracovisko osamostatnilo ako Reštaurátorsko-konzervátorské oddelenie, ktoré zabezpečovalo reštaurovanie papiera a knižnej väzby, ako aj mechanickú očistu fondov, ich dezinfekciu a konzerváciu. Chod pracoviska zabezpečovalo päť odborníkov pod vedením J. Padúcha. Po roku 1983 sa referát rozčlenil na viacero oddelení a napokon vznikol Odbor reštaurovania a konzervovania dokumentov SNK, pričom počet zamestnancov sa ustálil na 14–16 osôb, čo takto vytvorilo najväčšie konzervátorsko-reštaurátorské pracovisko v našom odbore na Slovensku.¹³³ Podobne ako v prípade SNA aj v SNK sa reštaurátori špecializovali, na konkrétny úkon v postupe reštaurovania.

V priebehu celej tejto doby však nepracovali na záchrane objektov len pracovníci v SNK – presne ako v prípade UKB boli zadávané externe do ÚUŘ v Hodoníně. Táto spolupráca trvala v podobnom časovom rozsahu medzi 60. až 80. rokmi 20. stor. Okolnosti prečo boli objekty takto externe zadávané a prečo práve do Hodonína nie sú presne známe. Môžeme sa domnievať, že toto

¹³¹ TRNKOVÁ, Mária a Anna BOĐOVÁ. Odbor reštaurovania a konzervovania dokumentov v SNK v Martine. In: *Odborná ochrana zbierkových predmetov*. Bratislava: Slovenské technické múzeum, 2010, s. 74–75. ISBN 978-80-970250-2-1. a BUKOVSKÝ. *Jubilej Ján Padúch 80-ročný*.

¹³² Tamtiež.

¹³³ Tamtiež.

pracovisko bolo považované za kvalifikovanejšie a určite mnohonásobne lepšie vybavené, než tomu bolo v SNK, hlavne v počiatkových rokoch pôsobenia.

V roku 1990 bol vytvorený Útvar reštaurovania a konzervovania dokumentov tvorený dvoma oddeleniami na čele s riaditeľom doc. Ing. Vladimírom Bukovským, PhD. Na Oddelení konzervovania a výskumu pracovali traja odborníci¹³⁴, zatiaľ čo na Oddelení reštaurovania až osem pracovníkov.¹³⁵ S vývojom odboru vznikali nové otázky týkajúce sa ochrany dokumentov vydaných po roku 1850 na strojovom drevitom papieri. Práve táto okolnosť dala podnet k vzniku tretieho oddelenia v roku 2002, dnes Odboru reštaurovania a konzervovania dokumentov – Oddelenia výskumu a deacidifikácie.¹³⁶ Pracovisko od roku 2015 sídli vo Vrútkach ako moderné Konzervačné a digitalizačné centrum. V súčasnosti oddelenie tvoria pracovníci s knihárskym vzdelaním, doplneným reštaurátorskými kurzami, ale aj s reštaurátorským alebo čisto konzervátorským (technológovia) vzdelaním.

6.3.3 Konzervátorské a reštaurátorské pracovisko Štátnej vedeckej knižnice v Košiciach

Najmladšou dielňou, ktorej sa v tejto práci budeme venovať, je Konzervátorsko-reštaurátorské pracovisko ŠVKK. V roku 1995 vzniklo v ŠVKK samostatné Oddelenie historických fondov, o rok nato sa v jeho rámci zriadilo práve toto pracovisko. Jeho založenie vychádzalo z potreby zabezpečiť starostlivosť o fondy nielen prostredníctvom komplexných reštaurátorských zásahov, ale aj preventívnej starostlivosti. Pracovisko bolo najskôr sústredované do menších priestorov, kde pôsobil jediný reštaurátor V. Klema (obr. 15), až neskôr sa tím rozšíril o ďalších zamestnancov. V prvom roku činnosti bolo podpísané partnerstvo so *Školou úžitkového*

obr. 15 V. Klema pri reštaurovaní listov, ktoré tvorili knižné dosky, 2000 (zdroj: archív TASR)

¹³⁴ Ing. Alena Maková, Ing. Ivan Kuka a Zdenka Kýšková

¹³⁵ J. Paďuch, M. Baková, A. Zvedelová (Múčková), M. Chovanová (Trnková), A. Slezáková (Boďová), D. Hrivnáková (Valovičová), Miroslav Kováčik, Sylvia Nemšáková

¹³⁶ Tamtiež.

výtvarníctva v Košiciach, vďaka čomu študenti reštaurátorského odboru získali priame skúsenosti práce s originálmi. Táto spolupráca však skončila po zániku daného študijného odboru.¹³⁷

V roku 2003 prichádza do dielne L. Kovalíková a v tom istom roku došlo aj k čiastočnej modernizácii pracoviska, hoci stiesnené priestory ostali. K výraznejšej modernizácii a rekonštrukcii došlo až po schválení projektu *Staré tlače a Konzervátorská a reštaurátorská dielňa – ochrana kultúrneho dedičstva* Ministerstvom kultúry SR v roku 2005. Dielňa bola kompletne zrekonštruovaná v roku 2007 a vybavenie sa tak mohlo postupne sťahovať do nových priestorov. Od svojho vzniku sa činnosť dielne rozdelila do viacerých oblastí, ktorým sa reštaurátori venovali súbežne. Jednu skupinu tvorili komplexné zásahy na objektoch v havarijnom stave. Okrem toho sa reštaurátori sústreďovali na očistu kníh a menšie opravy nevyhnutné na to, aby boli objekty prístupné pre bádateľom. Práve tieto konzervačné zásahy predstavovali jadro ich každodennej práce.¹³⁸ Po čase došlo k ďalším personálnym zmenám a pôvodný kolektív nahradili kolegovia, ktorí pokračujú v udržiavaní kvality práce. Oproti dielňam, ktoré sme popísali vyššie má reštaurátorská dielňa ŠVKK jednu veľkú výhodu – vďaka svojmu nedávnomu vzniku sa jej podarilo vyhnúť mnohým reštaurátorským postupom, ktoré sa neskôr ukázali ako menej vhodné.

6.4 Vybavenie reštaurátorských dielní

Každá reštaurátorská dielňa začínala od úplnej nuly. Keďže potrebné vybavenie pre prácu chýbalo, bolo ho nutné postupne dopĺňať. Situácia pre kúpu špeciálneho vybavenia však nebola úplne jednoduchá, nielenže nebol vždy dostatok financií, ale aj dostupnosť vybavenia a prístrojov nebola taká rozsiahla ako je to v súčasnosti. Základy vybavenia môžeme nájsť v knihárskej dielni. Jadrom dielne boli okrem nábytku knihárske lisy a stojany na šitie, príp. pákové alebo iné rezačky, napr. v SNK bola dielňa vybavená v roku 1968 mechanickou gilotínovou rezačkou značky *Perfecta*. Každodenná práca reštaurátora si vyžadovala aj drobné nástroje ako knihárske kosti, skalpely, nožnice, dlátka, štetce¹³⁹ a pod., ktoré si reštaurátori v SNA vyrábali častokrát sami. Samozrejmosťou dielní sa stali platničky na zohrievanie rôznych chemikálií, ale predovšetkým gleja.

Reštaurátori však čoskoro začali vnímať, že takéto vybavenie nepostačuje. V SNA z tohto dôvodu zariadili dielňu aj veľkoformátovým lisom na väčšie dokumenty, z pákového lisu na zlátenie vytvorili lis na vytlačenie vody pri dolievaní. Taktiež bolo prioritou vybaviť dielňu digestorom¹⁴⁰, pričom laboratórny digestor považovala za nutnosť už dielňa v Hodoníne

---

¹³⁷ STAHOVCOVÁ, Angela. Lekári historických tlačí v nových priestoroch. *Knižnica*. Martin: Slovenská národná knižnica. 2008, 8, (4), s. 37–38. ISSN 1336-0965. (ďalej len STAHOVCOVÁ. *Lekári historických tlačí v nových priestoroch*.)

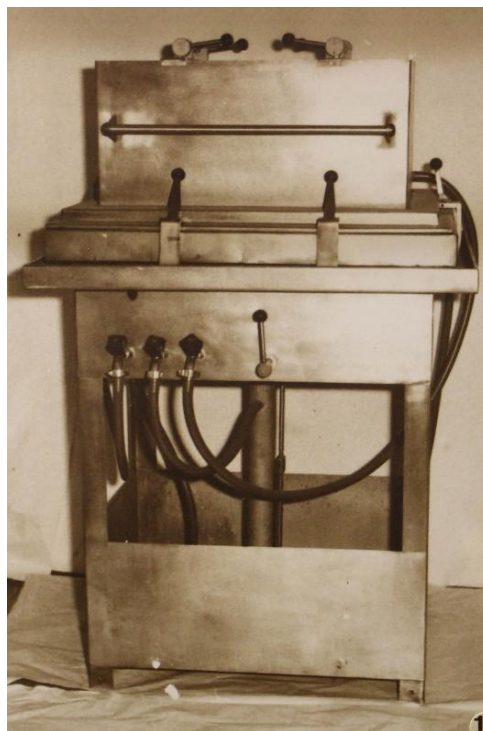
¹³⁸ Tamtiež.

¹³⁹ Štetce neskôr pri čistení čiastočne nahradili vysávače s regulovateľným odťahom.

¹⁴⁰ GALAMBOŠ, Ivan. Odborný vývoj konzervačného pracoviska, neskôr reštaurátorského ateliéru, Slovenského národného archívu. In: *Škola základ života... História školstva v archívnych dokumentoch*. Bratislava: Slovenský

a pri vybavovaní novej dielne aj pracovisko v ŠVKK.¹⁴¹ V reštaurátorských dielňach ďalej nesmeli chýbať ani vane na kúpanie, či farbenie a veľkokapacitné sušiaci.

Dielne sa postupne zariaďovali prístrojmi pre dolievanie. Dá sa povedať, že v tejto oblasti bol priekopníkom SNA s hlavnou zásluhou Galamboša, ktorý po návšteve Petrohradu, *Bibliothèque Saltykova Ščedrina* začal vyvíjať prístroj na strojové dolievanie. Dolievací prístroj z Petrohradu prirovnáva veľkosťou lokomotíve, a preto sa ho snažil zmenšiť a vylepšiť a to s pomocou odborníkov z *Výskumného ústavu papiera a celulózy*.¹⁴² Tento tzv. hárkovač je navrhnutý tak, aby v ňom bolo možné dolievať aj listiny s pritláčanými pečaťami a zároveň aby sa papier pri zvýšení hladiny nezačal nadnášať (obr. 16).

obr. 16 Hárkovač v dielni SNA (zdroj: zbierka fotografií SNA)

Taktiež mal nádrž, ktorá zachytávala vodu pri čerpaní a mohla sa znovu použiť. K hárkovaču s presťahovaním do novej budovy pribudol aj mixér na papierovinu, ktorý bol schopný naraz rozmixovať vyše 10 l papieroviny. Táto sústava bola v podstate až donedávna v archíve používaná. SNA však nie je jediná inštitúcia, ktorá bola vybavená strojovým dolievaním. Strojovými odlievacími prístrojmi, ale komerčne vyrábanými sa postupne vybavovali aj v SNK, ŠVKK či UKB, pričom v SNK a ŠVKK používajú strojové dolievanie aj dnes.

Na druhej strane stojí ručné dolievanie, pre ktorého potreby sa začali postupne používať odsávacie stoly. Príkladom môže byť znovu SNA, kedy Galamboš nekreslil a nechal vyrobiť stôl aj s presvetľovaním. Odsávací stôl funguje na princípe podtlaku, ktorý je vytváraný klasickým vysávačom. Ako vzniká podtlak, druhým otvorom na dne nádoby je odčerpávaná voda. Nádoba, v ktorej je vytváraný podtlak má navrchu poklop tvorený plexisklom s dierkami, ktoré pri dolievaní ako by sme ho prevádzali dnes vytvára v priesvite štruktúru. Tento odsávací stôl bol navrhnutý tak, aby bolo na ňom možné pracovať s kolagénovým vláknom pri reštaurovaní pergamenových listín. Princíp vákuových stolov sa postupne menil a dva otvory sú nahradené jedným pre tepovač alebo špeciálny odsávací prístroj a vrchná doska je navrhnutá tak, aby v priesvite papiera nevznikala žiadna štruktúra.

---

národný archív, 2016. s. 476. ISBN 978-80-971767-3-0. (ďalej len GALAMBOŠ. *Odborný vývoj konzervačného pracoviska.*)

¹⁴¹ STAHOVCOVÁ. *Lekári historických tlačí v nových priestoroch*, s. 38.

¹⁴² GALAMBOŠ. *Odborný vývoj konzervačného pracoviska*, s. 477.

V SNA sa reštaurátori venovali aj galvanoplastike pri dopĺňovaní kovových prvkov, k čomu mali príslušné zariadenie. Väčšina dielní však bola vybavená aspoň základným vybavením pre prácu nielen s kovom a drevom. Pre prácu s kolagenovými materiálmi boli používané napínacie rámy so skrutkovacími svorkami. Neskôr však boli v SNA z neznámych dôvodov nahradené štípcami na bielizeň a drevotrieskovou doskou, potom dokonca len prácou s lisom.

Ako sme sa vyššie zmieňovali, veľa inštitúcií potrebovala vysporiadať s kvantom objektov, ktoré potrebovali zásah. Tento zásah mohol byť obmedzený len na dezinfekciu, pričom ako hromadná metóda mohla byť použitá ethylénoxidová komora. Do SNA bola takáto komora privezená zo Spojených štátov amerických v roku 1981. Išlo o model *Vacudyne Fumigation System VSF 250* firmy *Vacudyne Altair*.¹⁴³ Etylénoxidovú komoru sa až neskôr podarilo získať SNK či Slovenskej národnej galérii na pracovisko vo Zvolene. Častejšie je však využitie pár formaldehydu alebo skôr alkoholov v hermeticky uzatvorenom priestore. K ďalším zariadeniam hromadného ošetrovania patrí prístroj na deacidifikáciu, ktorý v podstate až nedávno získala ako jediná na Slovensku SNK. V SNK je dielňa vybavená aj zariadeniami pre systematické hromadné čistenie kníh, avšak je jedinou pre autora známou inštitúciou, ktorá by na Slovensku podobným vybavením disponovala.

Vyššie sme už popísali, že v inštitúciách nebol a nie je priestor pre výskum a analýzy a inštitúcie sa tak najčastejšie obracajú na spoluprácu s STU. Keď sa pozrieme na SNA, malá časť vybavenia však k dispozícii bola, ako napr. klimatizačná komora *Feutron*, prístroj FDP 135.10 na stanovenie pevnosti v ťahu, röntgenová komora a iné zariadenia. Podobne to bolo aj v SNK, ale až neskôr bolo v pracovisku vo Vrútkach vybudované technologické zázemie so zariadeniami pre kvalitatívne a kvantitatívne analýzy (XRF, FTIR a pod.). Laboratória však vo všeobecnosti narábali skôr s vybavením pre dôkazové reakcie. Dielne mohli mať k dispozícii aj pH metre¹⁴⁴ alebo pH papieriky, či fixky a tužky.

Existuje ešte mnoho ďalšieho vybavenia, ktoré dotváralo celky dielní, avšak to najpodstatnejšie sme zmienili. A aj keď sa až do súčasnosti pracoviská zariadili plnohodnotným vybavením, stále trpia určitými nedostatkami. Spomedzi všetkých pracovísk, ktoré sme zmienili, práve OOAD SNA kričí čoraz častejšie po modernizácii priestorov a vybavenia, ktoré je nepretržite používané vyše 50 rokov. Naopak také pracovisko SNK vo Vrútkach je špičково vybavené, avšak trpí nedostatkom personálu – technológov, ktorí by boli schopní obsluhovať príslušné zariadenia.

---

¹⁴³ Kol. autorov. *70 rokov Slovenského národného archívu*, s. 67.

¹⁴⁴ V SNA bol pH meter používaný iba pre účely prieskumu materiálov a pod., jednalo sa o pH meter s ponornou elektródou.

6.4.1 Vybavenosť dielni materiálmi

Pracoviská často trpeli nedostatkom materiálov pre reštaurovanie, preto sa ho reštaurátori rozhodli riešiť rôznymi spôsobmi. Tento nedostatok bol pravdepodobne spôsobený prechodom od preväzieb k zachovaniu čo najväčšieho množstva pôvodných prvkov, ktorým sa museli prispôbiť aj materiály doplnkov. V SNA Galamboš kupoval materiály z vlastných prostriedkov, aby mohol pokračovať v práci a nemusel tak čakať na obstarávanie.¹⁴⁵ V podstate aj dnes reštaurátori archívu čerpajú z týchto materiálov, ktorých kvalita, napr. pri usniach je veľmi vysoká, keďže sa jedná ešte o staré zásoby z *Výskumného ústavu kožedělného* v Otrokoviciach. Práve tento ústav dlhú dobu zásoboval usňami a pergamenmi celé Československo. Väčšina z materiálov zaobstaraných Galambošom však bola nevhodne uskladnená, čo spôsobilo ich poškodenie a degradáciu, preto je ich veľká časť dnes nepoužiteľná. Prístup toho, že si reštaurátori kupovali veľa materiálov sami sa možno zdá byť najrýchlejším riešením problému, z dlhodobého hľadiska však vytvára ešte väčší problém s obstaraním materiálov. U vedenia a zodpovedných osôb za objednávanie to vytvára predstavu, že dielňa nepotrebuje žiadnu starostlivosť.

Druhým extrémom môžu byť reštaurátori, ktorí nemali k dispozícii vhodný materiál, a tak ho nahradili iným. Takýto príklad pozorujeme v SNA, kedy bol na predsádky jednej knihy použitý kancelársky papier. V UKB bol zas pri reštaurovaní plošného dokumentu použitý pavučinkový papier a ireverzibilné adhézivum. Všetky tieto prípady však neriešia problém s nedostatkom materiálov. Jediným elegantným riešením sa preto zdá priznanie plnej pravdy, ako tomu bolo v prípade zásahu v ŠVKK. Reštaurátori popisujú, že kvôli nedostatku materiálov museli prerušiť reštaurátorské práce až na niekoľko rokov (obr. 17): „*Práce prerušené z dôvodu chýbajúcich materiálov 20.1.1999. Pokračovanie prác august 2005!!!*“

Dátum	Úlohu zadal
Vstup: 6. 11. 1998	Začiatok práce 22. 1. 1998
Určovateľ postupu: KLETA, BUDAŘOVÁ	Ukončenie práce 18. 3. 2004
Reštaurátor: KLETA, BUDAŘOVÁ, KOVALÍČEK	Dokumentácia: 10. 3. 2004
Prevzal:	Výstup:

Urobiť do:

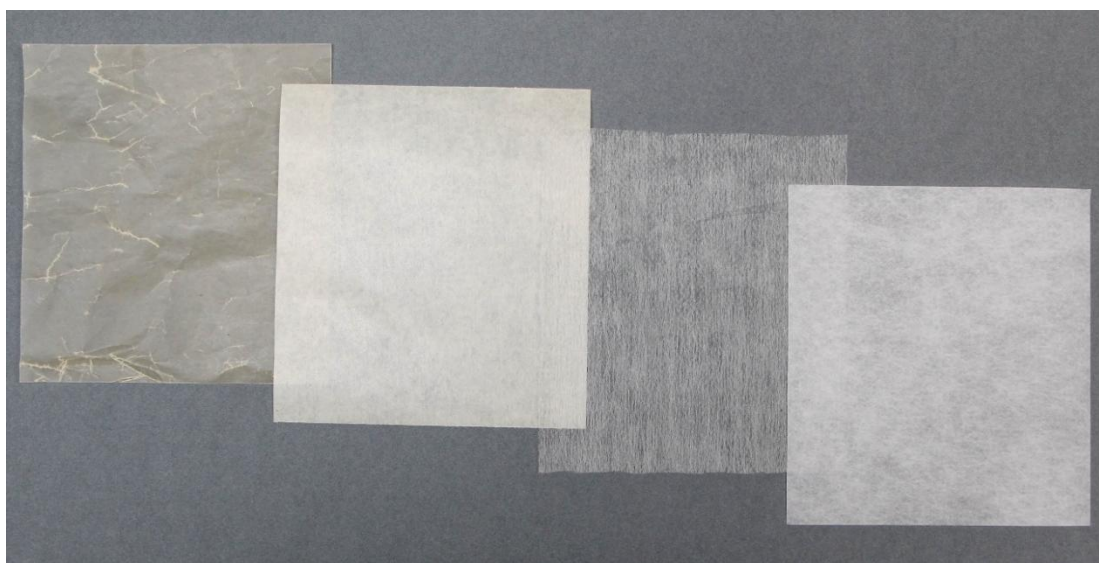
Všeobecné poznámky reštaurátora, alebo určovateľa postupu o slave materiálu a metódach reštaurovania.

Práce prerušené z dôvodu chýbajúcich materiálov 20.1.1999. Pokračovanie prác august 2005!!!

obr. 17 Priznanie prerušenia prác pri reštaurovaní knihy so sign. GR 20, z dôvodu nedostatku materiálu

¹⁴⁵ Rozhovor, Ivan Galamboš (SNA). Bratislava, 2025-02-14.

Keď sa pozrieme celkovo na kvalitu a výber reštaurátorských materiálov používaných v inštitúciách, priamo odzrkadľujú obdobie vo vývoji, v ktorej boli používané. Na ich popis sa však zameriame pre lepšiu orientáciu nižšie v práci. Okrem materiálov priamo používaných na objektoch boli využívané rôzne pomocné materiály ako lepenky, filce či Hollytexy. Zaujímavý je práve vývoj Hollytexu, ktorý sa vychádza z parafínového papiera (Alba Julia), používaného pri lisovaní, aby sa dokument nelepil na lisovacie dosky a zo sieťky pre dolievanie. Neskôr vzniká Netex alebo Viatex (netkaná textília), ktorá sa ale príliš naťahuje a chľpatie. Až neskôr sa technológia netkaných textílií zdokonaľuje a dostávame sa k Hollytexu s vlastnosťami ako ich poznáme dnes (obr. 18).

obr. 18 Zľava: dva druhy parafínového papiera, Netex a Hollytex

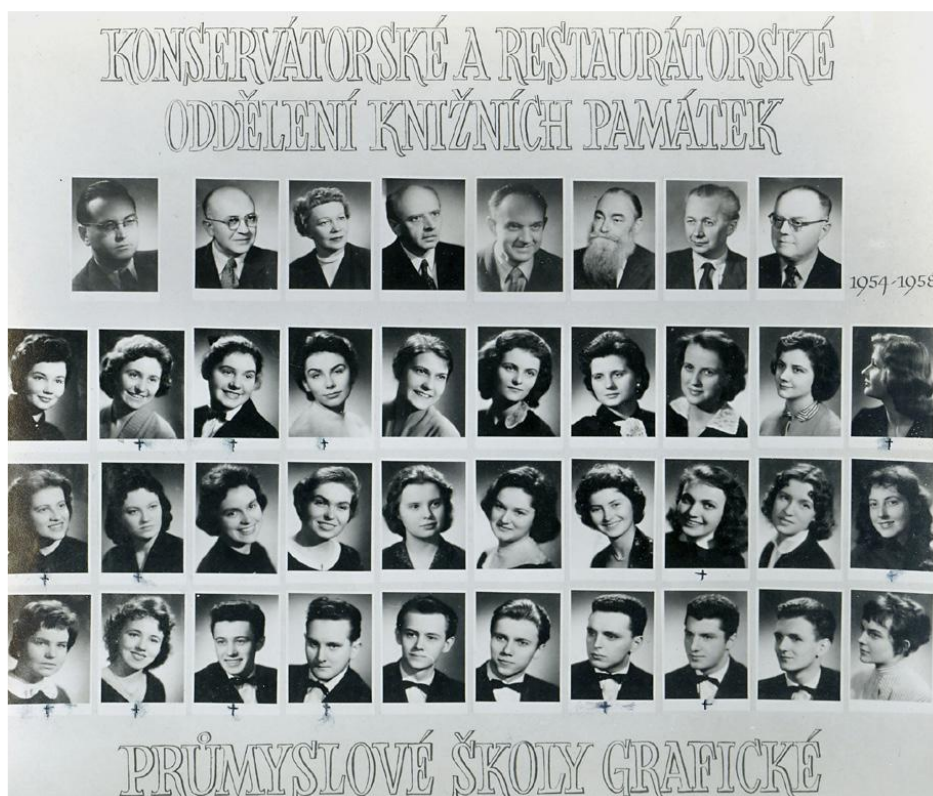
6.5 Vzdelanie a literatúra v odbore

Vzdelávanie reštaurátorov má viacero foriem – od školského vzdelania, cez odborné kurzy, vedomosti nadobudnuté praxou, účasť na seminároch, sympóziách a konferenciách, až po návštevy iných odborných pracovísk napr. vo forme stáží. Až do roku 1954 neexistovalo konzervovanie a reštaurovanie papiera, knižnej väzby a dokumentov vo forme študijného odboru na žiadnej škole. Vzdelanie do istého času spočívalo len v nadobúdaní skúseností pri práci a riešení problémov priamo v praxi. Základ odboru vychádza z knižárskeho remesla sprevádzaného záujmom o zachovanie histórie a hodnôt, ktorými objekty disponujú.

6.5.1 Reštaurátorské školy

V roku 1954 vzniká prvý študijný odbor pre konzervovanie a reštaurovanie knižných pamiatok na *Průmyslové škole grafické* v Prahe (dnes *Vyšší odborná škola grafická a Střední průmyslová škola grafická*, obr. 19). Riaditeľom školy bol v tej dobe Alois Tomasy (1949–1979), ktorý dal základ pre vznik štvorročného štúdia, ktoré bolo ukončené maturitnou skúškou. Výučba sa skladala zo všeobecných predmetov, ktoré bolo potrebné vyučovať na stredných školách

(čeština, ruština, matematika a i.), ale aj odborných predmetov. Odbornosť predmetov zabezpečovali skúsení pedagógovia Otto Blažek a Václav Vladyka, ktorí vyučovali technológie, knižnú väzbu a viedli aj cvičenia v dielňach. Výuku týchto predmetov neskôr prevzal po Blažekovi Jan Hakl, ktorý vyučoval aj kaligrafiu. Odborné kreslenie vyučoval Václav Klikar, odbornú chémiu zas prof. Gilbert. V poslednom ročníku štúdia prebiehala aj praktická výuka konzervovania a reštaurátorských techník v Klementíne pod vedením Josefa Vyskočila. Žiaci tak mali možnosť priameho stretu s reálnymi objektmi, čo sa neskôr aplikovalo aj v neskôr vznikajúcich študijných odboroch na iných školách.¹⁴⁶

obr. 19 Tablo absolventov odboru na Průmyslové škole grafické, hore zľava vedenie školy a vyučujúci: Alois Tomasy, Otto Blažek, Marie Majerová, Josef Vyskočil, Václav Klika, prof. Gilbert, Jan Hakl, Václav Vladyka, Sedlecký, v spodnom riadku piaty zľava absolvent Ivan Galamboš (zdroj: Vanišová, diplomová práca, FR UPCE 2018)

Výuka bola založená na oboznámení sa s terminológiou, materiálmi a ich použitím, absolvent bol schopný vytvoriť aj fotodokumentáciu. Na škole sa nachádzalo kompletne vybavenie umožňujúce plnohodnotné vyučovanie reštaurovania kníh, keďže sa tam vyučovala aj polygrafia, ktorá v rámci štúdia zahŕňala kníhviazačstvo.¹⁴⁷ Škola však nevedela vybavením pokryť špecifické reštaurátorské postupy, ako mokré čistenie či dolievanie. Pre výuku týchto a ďalších techník využívali študenti spomínanú možnosť praxe v *Státní ústřední knihovně* v Klementíne, kde mal Vyskočil na tú dobu plnohodnotne vybavené pracovisko. Celková výuka

¹⁴⁶ VANIŠOVÁ. *Historický vývoj oboru*, s. 108–111. a GALAMBOŠ. *Odborný vývoj konzervačného pracoviska*, s. 475–489.

¹⁴⁷ Práve na štúdium polygrafie sa Ivan Galamboš pôvodne hlásil, po príchode do Prahy ho avšak zaujal novovzniknutý odbor, na ktorom nebol žiadny Slovák.

mala aj svoje nedostatky – predovšetkým sa študenti nemohli cielene venovať jednej problematike do hĺbky. Ukončenie štúdia sa skladalo z písomnej a ústnej skúšky, ktorú tvoril test z češtiny a technológie. Následne sa uskutočnila ústna skúška overujúca znalosti češtiny, ruštiny, špeciálnej technológie, dejín umenia a knihy. Na konci štúdia museli študenti odovzdať zreštaurovanú knihu a zviazaný veľký knižný blok do usne.¹⁴⁸

Títo absolventi boli však na dlhší čas jedinými, keďže odbor na škole po krátkom čase zanikol a bol obnovený až po dvadsiatich rokoch. Na jeho znovuoobnovení sa podieľal aj Galamboš, ktorý pomáhal vytvoriť osnovy pre predmety spojené s konzervovaním a reštaurovaním. Snahou bolo rozšíriť obzor o reštaurovanie súvisiacich materiálov ako sú drevo, useň, pechatné látky a textil, ale aj materiálov ako keramika.¹⁴⁹ Keď došlo k rozdeleniu Československa, nebolo možné na Slovensku vzdelávať odborníkov so zameraním na danú problematiku. Takéto štúdium bolo dostupné len v Prahe na *Střední průmyslové škole grafické*, kam bolo možné posielat' troch Slovákov, slovenských študentov, ktorí mali doplniť sedem českých spolužiakov. To sa však nestalo, pretože podľa Ivana Galamboša štát nebol pre toľkých reštaurátorov schopný zabezpečiť dostatok pracovných miest a preto táto spolupráca vľatsne nikdy nevznikla.¹⁵⁰

Na začiatku 90. rokov bol na VŠVU založený odbor Výtvarné umenie – reštaurovanie umeleckých diel so zameraním na reštaurovanie papiera. Tento odbor sa v súčasnosti pod vedením prof. Borisa Kvasnicu zameriava skôr na reštaurovanie grafik, akvarelov a iných plošných diel na papieri. Vznik tohto odboru je spätý s knižnou väzbou, ktorá súvisí s Ivanom Galambošom. V Prahe vznikla požiadavka, či existuje v Bratislave odbor so zameraním na reštaurovanie papiera, kde by mohla nadobudnúť vzdelanie a skúsenosti neskôr prvá francúzska „oficiálna“ reštaurátorka papiera.¹⁵¹ Takto vznikla spolupráca Ivana Galamboša s VŠVU, ktorá túto vzdelávaciu stáž zastrešila. Vďaka tejto skúsenosti bol položený základ pre vznik odboru reštaurovania papiera, kde bol Ivan Galamboš prizvaný ako hosťujúci docent. Keďže však VŠVU nemala priestory pre reštaurátorskú dielňu, Galamboš presunul praktickú výuku do SNA (obr. 20).¹⁵²

Celkové štúdium bolo šesťročné, štyri roky bakalárske a dva roky magisterské. Počas tohto obdobia vzniklo na škole tiež dvojročné doplnkové štúdium.¹⁵³ Prvé dva semestre na bakalárskom štúdiu tvorila ateliérová príprava, až po absolvovaní prípravy sa postupne

---

¹⁴⁸ VANIŠOVÁ. *Historický vývoj oboru*, s. 108–111. a GALAMBOŠ. *Odborný vývoj konzervačného pracoviska*, s. 475–489.

¹⁴⁹ Tamtiež.

¹⁵⁰ Rozhovor, Ivan Galamboš (SNA). Bratislava, 2025-06-25.

¹⁵¹ Tento údaj sa nám nepodarilo overiť, keďže sme nemali k dispozícii presné meno reštaurátorky.

¹⁵² Spolupráca medzi SNA a VŠVU vzniká v roku 1995.

¹⁵³ Na toto štúdium sa prihlásili napr. absolventi pomaturitného štúdia na Stredne škole umeleckých remesiel v Brne, kde fungoval špeciálny učebný program v spolupráci s Moravským zemským múzeom.

študenti prepracovali k samotnému procesu reštaurovania. Študenti sa v rámci praktickej výuky oboznamovali s typológiou knižnej väzby, ale aj prácou s pečaťami a pergamenom. Obsahom výuky bola aj chémia, dejiny umenia, kresba, retuš a „dobrovoľným“ predmetom bola napr. ikonografia pre reštaurátorov, „voliteľnými“ bola maľba alebo fotografia. Podobným spôsobom prebiehala aj výuka denného doplnkového štúdia. Štúdium bolo zakončené záverečnou skúškou bez získania titulu a medzi jeho absolventov patrí napr. Brigita Hradská-Haasová.¹⁵⁴ Tieto skúšky ako aj štátne záverečné skúšky bežného štúdia pozostávali z overenia teoretických znalostí z chémie, dejín umenia a pod., ale hlavne praktickej časti, kde študent musel zreštaurovať objekt, ktorým mohla byť knižná väzba, či súbor grafík. Medzi absolventov bežného bakalárskeho a magisterkého štúdia patrí Mgr. art. Miroslava Macková či Mgr. art. Štefan Kocka. Po odchode Ivana Galamboša z VŠVU v roku 1998 sa odbor konzervovania a reštaurovania papiera, knižnej väzby a dokumentov z vysokých škôl na Slovensku úplne vytráca.

obr. 20 Ivan Galamboš a Miroslava Macková pri výuke praxe v SNA (zdroj: archív TASR)

V roku 1995/96 vzniká odbor konzervátorské a reštaurátorské práce so zameraním na papier, staré tlače a knižné väzby na *Strednej priemyselnej škole Samuela Mikovíniho* v Banskej Štiavnici, o rok na to premenovanej na *Strednú priemyselnú školu Samuela Stankovianskeho* (dnes *Spojená škola Samuela Mikovíniho*). Odbor vznikol z podnetu vtedajšieho riaditeľa Ing. Teodor Pálky (1990–2007), keďže na škole postupne zanikali chemické odbory a reštaurovanie má s chémiou mnoho spoločného. Táto škola prioritne zameraná na chémiu tak nadviazala na prerušenú tradíciu umeleckoremeselného vzdelávania v Banskej Štiavnici (rezbárska škola). Výuka odboru dosahovala veľmi vysokú úroveň. Žiaci získali vedomosti o najnovších technológiách a technikách používaných v odbore a nadobudli aj zručnosti potrebné pre ich aplikáciu v praxi.

---

¹⁵⁴ Rozhovor, Ivan Galamboš (SNA). Bratislava, 2025-06-25. a Rozhovor, Brigita Hradská-Haasová (SNM). Bratislava, 2025-07-09.

Výuka odboru pozostávala z povinných predmetov pre stredné školy, ako je slovenčina, cudzí jazyk, matematika a pod. Ale aj tých odborných, ktoré vyučovali okrem kresby, ktorej výuku zastrešili akad. mal. Miluša Oravcová a akad. soch. Vladimír Oravec, externí odborníci z múzeí a ďalších inštitúcií. Z odborných predmetov boli vyučované dejiny umenia, technológie a pod., avšak napr. základy fotografie boli zaradené do výuky až neskôr. V priebehu prvého roka fungovania odboru však nebol medzi vyučujúcimi žiadny reštaurátor a obor v podstate nemal vlastné priestory. Knihárska prax bola vyučovaná v prvom ročníku (1995) v súkromnej knihárskej dielni v Banskej Štiavnici.

O rok na to prichádza do Štiavnice aspoň na pár dní v týždni ešte stále študujúci na VŠVU Mgr. Art. Štefan Kocka. Kocka nielenže vyučoval reštaurovanie, ale aj zabezpečoval objekty pre tieto účely, pričom išlo o reálne diela. Táto praktická zložka prebiehala v laboratórnych priestoroch, kde si žiaci museli vždy po vyučovaní vziať svoje veci preč svoje veci, upratať a uvoľniť priestory pre ďalšiu výuku. V treťom ročníku sa dielňa presunula dočasne do suterénnych priestorov školy, ktoré boli už v minulosti kvôli nadmernej vlhkosti nevhodné. Prvými absolventmi, medzi ktorými bol napr. Mgr. BcA. Radovan Blaho, Mgr. Radomír Slovík či Peter Ližbetin, svoje štúdium v týchto priestoroch aj dokončili. Až postupne získaval ateliér vlastné miestnosti (2000–2001) a začal sa viac rozvíjať. V tomto období sa na škole usadili natrvalo aj niektorí externí zamestnanci, do ateliéru nastúpil Ivan Hrušovský (kaligrafia) a ako asistent bývalý absolvent Radovan Blaho.¹⁵⁵

Celá výuka však nemala ustálenú formu, zmena nastala až v roku 2008, kedy sa zavádzal vzdelávací program vychádzajúci zo zmien zavedených štátom. Výuka bola postavená tak, že žiaci v prvých dvoch rokoch školy naberali najskôr skúsenosti v tradičnom knihárskom remesle, aby potom v treťom ročníku mohli začať pracovať na reálnych objektoch. V ateliéri pôsobí v tomto období aj Ing. Samuel Šlauka, ktorý po preškoleniach začal s výukou knihárskej dielne. Už od počiatkov vzniku odboru bola zavedená povinná prevádzková prax, takže žiaci dostali možnosť absolvovať praxe v inštitúciách v danom odbore. Žiaci mali možnosť praxe aj v SNA, kde ich prácu viedol napr. Ivan Galamboš, ktorý na tamjších študentov spomína ako na veľmi šikovných s rozsiahlymi znalosťami v odbore. Štúdium bolo zakončené maturitnou skúškou, ktorá spočívala v overení znalostí, okrem slovenčiny a cudzieho jazyka, aj z dejín umenia, technológií a praktickej časti. Praktická časť maturity pozostávala pôvodne z troch častí – reštaurovania knihy, výtvarnej prípravy a kaligrafie. Neskôr však bolo nariadené, aby sa tento rozsah zmenšil na dve, a to reštaurovanie a voľná tvorba (väčšinou vyhotovenie knižnej väzby, či kaligrafie).¹⁵⁶ K neskorším absolventom patrí aj MgA. Ivan Kopáčik, MgA. Lucia Ulbríková,

---

¹⁵⁵ Telefonický rozhovor, Mgr. Radovan Blaho (ŠUP Banská Štiavnica). Bratislava, 2025-07-18.

¹⁵⁶ Tamtiež.

ktorí na toto štúdium nadviazali a pokračovali v ňom na vysokej škole v Litomyšli, kde pokračovali v pedagogickej činnosti. Rovnako ako aj Mgr. BcA. Radomír Slovík.

Trend pokračovania absolventov štúdiom v zahraničí bol spôsobený faktom, že jedinou školou s týmto odborom bola v Banskej Štiavnici, ktorá navyše ponúkala len stredoškolský stupeň vzdelania. Čo je pre vykonávanie odbornej činnosti reštaurovania na Slovensku nepostačujúce (viď 5.3 Komora reštaurátorov). Najbližšou školou, ktorá poskytovala vyššie vzdelanie v odbore, bola *Vyšší odborná škola restaurování a konzervačních technik*, v ktorej bol v roku 1994 založený odbor *Restaurování papíru, knižní vazby a dokumentů*. Spočiatku išlo iba o trojročné doplnkové štúdium, kde absolventi získali titul Dis., čiže Diplomovaný specialista. Navyše bola škola vedená ako súkromná inštitúcia a štúdium bolo spoplatnené.

V roku 2000 bolo zahájené vzdelávanie bakalárskeho stupňa BcA., tým že bol škole udelený titul *Institut restaurování a konzervačních technik, o.p.s.* Až v roku 2005 sa stáva škola súčasťou *Univerzity Pardubice* ako *Fakulta restaurování* (ďalej len FR UPCE) a študenti tak mohli bezplatne pokračovať vo vzdelávaní. Akreditáciu pre magisterké študijné programy získala až v roku 2008/2009, a to pre študijné odbory *Restaurování a konzervace nástěnné malby, sochařských děl a povrchů architektury* a *Restaurování a konzervace děl písemné kultury*.¹⁵⁷ Pred pár rokmi sa navyše podarilo škole získať akreditáciu aj pre doktorandský študijný program. Výuka pozostáva z predmetov teoretických a praktických, v podstate sa vo svojich osnovách opiera o základ zmieňovaných stredných škôl. Reštaurátori tohto odboru majú znalosti z dejín umenia, špecializovaných dejín umenia, ktorými sú dejiny knižnej kultúry, technológií, reštaurátorských techník, či praktických zručností z tvorby knižnej väzby (historickej a najmä v posledných rokoch v plnohodnotnom zastúpení aj modernej), reštaurovania, či kaligrafie.

6.6 Odborná literatúra, semináre a spolupráca

6.6.1 Odborná literatúra

K počiatkom odbornej literatúry sa musíme vrátiť do roku 1914, kedy Václav Vojtíšek vydal prvú knihu tohto druhu na území Česka. Kniha dostala názov *Konservace archiválií* a venovala sa znalostiam materiálov (papier, pergamen, záznamové prostriedky, useň, drevo a textil) a príčinám ich poškodení. Poukazuje na vplyv teploty a vlhkosti a rieši taktiež vhodné uloženie dokumentov a otázku hmyzu. V rámci veľkého záujmu Vojtíška šíriť povedomie o ochrane a starostlivosti archiválií sa snažil vydať ďalšiu knihu.¹⁵⁸ K vydaniu došlo až v roku 1932 a kniha dostala názov *O konservaci archiválií* (obr. 21). V knihe popisuje taktiež príčiny

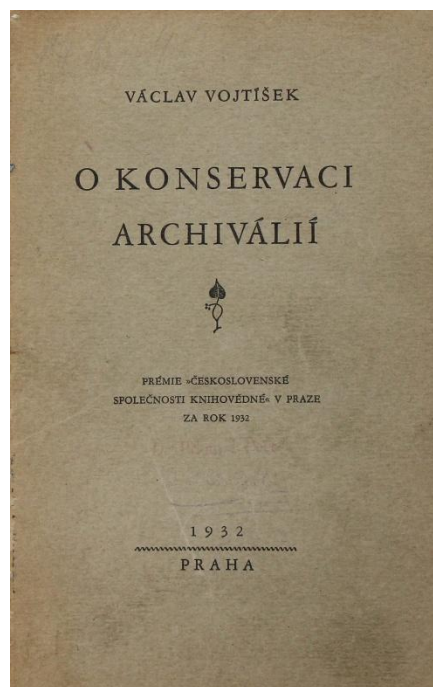
---

¹⁵⁷ VANIŠOVÁ. *Historický vývoj oboru*, s. 116–118.

¹⁵⁸ VANIŠOVÁ. *Historický vývoj oboru*, s. 52–53.

poškodenia archiválií, ale ponúka aj riešenia. Popisuje preventívnu starostlivosť, ale aj jednotlivé konzervátorské a reštaurátorské postupy. V rámci svojej literatúry rieši niektoré etické otázky ako demontáž knihy a pod.¹⁵⁹

Ešte v roku 1927 vydáva svoju knihu s názvom *Konservace musejních předmětů* Dr. Albín Stocký. Podobne ako Vojtíšek aj on sa zaoberal otázkou pôsobenia hmyzu, ale aj negatívnym vplyvom svetla na materiály, medzi ktoré zahrnul aj papier, useň, pergamen a vosk. Súčasťou textu sú aj odporúčania týkajúce sa chemikálií a receptúr. Svoju publikáciu vydáva v roku 1930 aj Dr. Václav Hrubí, pod názvom *Úvod do archivní teorie a praxe*. Vojtíšek sa však k tejto knihe vyjadril ako o nepremyslenej. O materiáloch ako kov, drevo, useň a textil sa zmieňuje vo svojej knihe Ludvík Losos s názvom *Nové metody muzejní konzervace* (1959).¹⁶⁰

obr. 21 VOJTÍŠEK, Václav. *O konservaci archiválií*. 1932.

V spolupráci aj so Slovenskom vzniká od roku 1951 *Archivní časopis*, ktorý poukazuje na stavy archívov, rieši otázky niektorých používaným metód a taktiež aj niektoré metódy skúma a odporúča.¹⁶¹ Prvotinou slovenských odborníkov bolo však až v roku 1976 *Konzervátorské praktikum* (obr. 22).¹⁶² Autorom častí o papieri a knižnej väzbe je Ivan Galamboš, kniha sa venuje aj iným materiálom a jednotlivé časti tak nemohli byť veľmi rozsiahle. Galamboš rieši otázku papiera a jeho vlastností, venuje sa aj jeho poškodeniam a ako tieto poškodenia reštaurovaním napraviť. Pri knižnej väzbe poukazuje na tri základné skupiny poškodenia a ako k nim pristupovať. Pri niektorých technikách dáva presné návody ich použitia. Z prehľadu použitej literatúry taktiež sa dozvedáme, že vtedajší reštaurátori mali prístup nielen k českej, ale aj k ruskej literatúre.¹⁶³ Popri tejto knihe taktiež vznikali články v periodikách ako *Slovenská archivistika*¹⁶⁴,

¹⁵⁹ VOJTÍŠEK, Václav. *O konservaci archiválií*. Praha: 1932. ISBN nie je uvedené. (ďalej len VOJTÍŠEK. *O konservaci archiválií*.)

¹⁶⁰ VANIŠOVÁ. *Historický vývoj oboru*, s. 53–54.

¹⁶¹ *Archivní časopis*. Praha: Ministerstvo vnitra České republiky – Sekce archivní správy, 1951-. ISSN 0004-0393. Dostupné tiež z: <https://kramerius5.nkp.cz/uuid/uuid:d2dc7680-3793-11e2-9688-005056827e51>. [cit. 2025-07-27].

¹⁶² Kol. autorov. *Konzervátorské praktikum*. Bratislava: Muzeologický kabinet Slovenského národného múzea, 1972. ISBN nie je uvedené. (ďalej len Kol. autorov. *Konzervátorské praktikum*.)

¹⁶³ Literatúra uvedená v *Konzervátorskom praktikum* (1972):

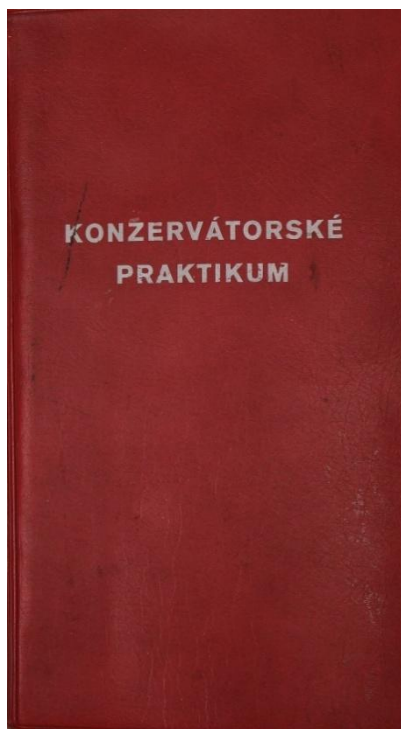
VNIIDAD. *Dezinfekcia, restavracija, konzervacija*. Moskva, 1970.

FARMAKOVSKIJ, M. V. *Konservacija i restavracija muzejnych kolekcii*. Moskva, 1947.

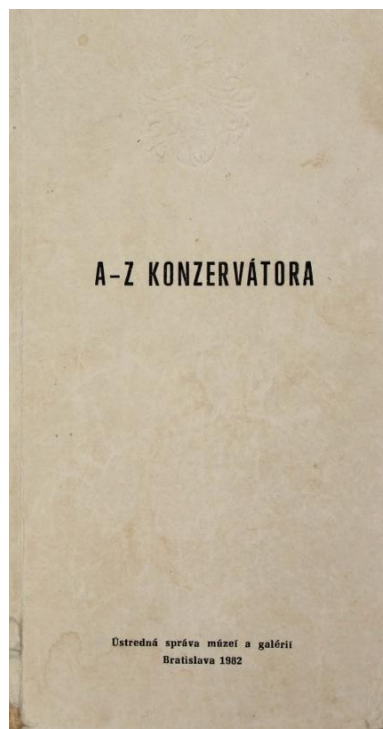
Akademija nauk ZSSR. *Novyje metody restavracii a konzervacii dokumentov a knig*. Moskva–Leningrad, 1960.

¹⁶⁴ napr. GALAMBOŠ, Ivan. Plstená tkanina ako technická pomôcka pri konzervovaní a reštaurovaní archívnych dokumentov. In: *Slovenská archivistika*. Bratislava: Slovenská archívna správa. 1975, 10 (1).

či *Múzeum*¹⁶⁵. *Slovenská archivistika* bola vydávaná asi od roku 1966 a *Múzeum* v roku 1954. Hlavným prispievateľom z reštaurátorských kruhov v našom odbore bol však po dlhú dobu len Ivan Galamboš.

obr. 22 Kol. autorov. *Konzervátorské praktikum*. 1976.

obr. 23 Kol. autorov. *A-Z konzervátora*. 1982.

Na chvíľu sa vrátime do Česka, kde v rokoch 1976 a 1986 vzniklo niekoľko publikácií s názvom *Přehled konzervačních metod*. Táto literatúra vzniká pre potreby Státní knihovny ČR, ktorá si na spoluprácu prizvala Výskumný ústav kožedělný v Otrokovicích. Medzi autorov patria Ing. Petr Řehák, CSc., Ing. Michal Ďurovič, Jiřina Hanzlová, RNDr. Alois Orlita, CSc. a taktiež Bruno Höge.¹⁶⁶ Publikácie sa zaoberali konzervovaním väzobných usní, avšak metodiky pre pergameny boli vypracované iba Výskumným ústavem kožedělným.¹⁶⁷ V rokoch 1970, 1976 a 1989 vychádzajú aj muzeografické učebné texty *Základy muzejní konzervace*. Druhá časť, ktorá vyšla v roku 1976 pojednáva aj o reštaurovaní papiera a popisuje vybrané reštaurátorské techniky. Venuje sa aj konzervovaniu dreva, kovu a textilu, avšak nie pre potreby reštaurátorov písomných dokumentov.¹⁶⁸ Taktiež vznikla brožúra *Konzervace a restaurování archivních dokumentů na papírové podložce*, a to v roku 1981 od Ing. Františka Martíneka.¹⁶⁹

---

¹⁶⁵ napr. GALAMBOŠ, Ivan. Technologija knižnej väzby. In: *Múzeum*. Bratislava: Ústredná správa múzeí a galérií. 1975, 20 (3).

¹⁶⁶ napr. ĎUROVIČ, Michal, BRUNO HÖGE a Jiřina HANZLOVÁ. *Přehled konzervačních metod používaných v oddělení ochrany a restaurování fondů Státní knihovny ČSR: první dodatek k I. a II. dílu*. Praha: Státní knihovna ČSR, 1986. (ďalej len Kol. autorov. *Přehled konzervačních metod: první dodatek k I. a II. dílu*.)

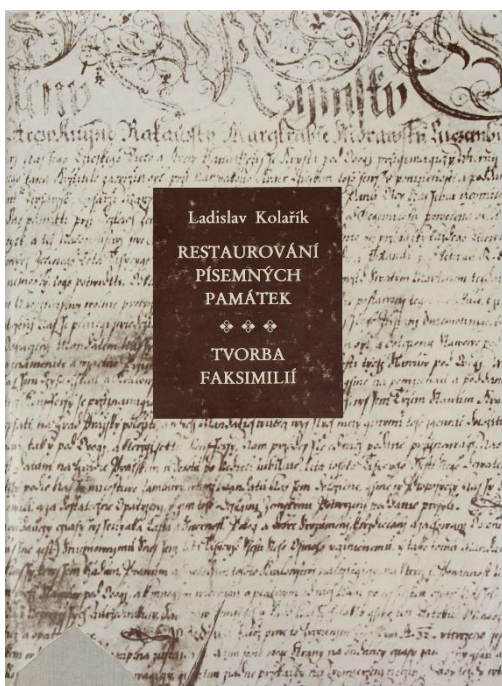
¹⁶⁷ VANIŠOVÁ. *Historický vývoj oboru*, s. 55.

¹⁶⁸ Kol. autorov. *Základy muzejní konzervace: muzeografické učební texty II*. Brno: Muzeologické oddělení Moravského muzea, 1976. ISBN nie je uvedené. (ďalej len Kol. autorov. *Základy muzejní konzervace*.)

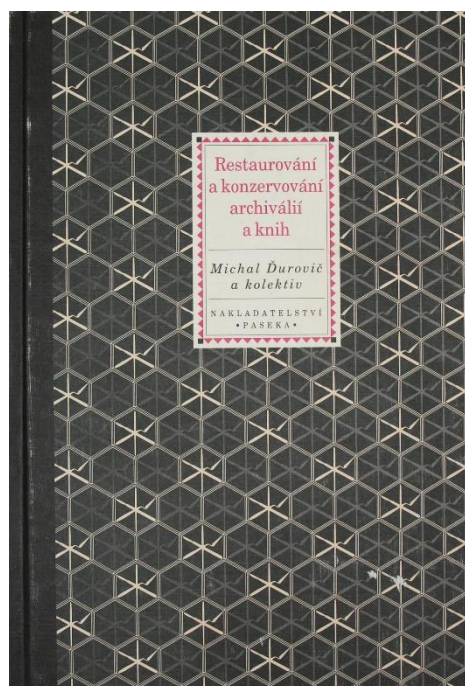
¹⁶⁹ VANIŠOVÁ. *Historický vývoj oboru*, s. 55.

Ešte v roku 1982 na Slovensku vychádza druhá a podľa našich zdrojov aj posledná samostatná publikácia, ktorá sa zaoberá aj reštaurovaním písomných dokumentov. Kniha vyšla pod názvom *A–Z konzervátora* (obr. 23) a vychádza zo základu *Konzervátorského praktika*, ktoré je len v niektorých častiach rozšírené, najmä o obrazovú prílohu. Reštaurovaniu kníh sa však vôbec nevenuje.¹⁷⁰ V Česku sa však publikačná činnosť nezastavila, v roku 1991 Ladislav Kolařík vydal *Restaurování písemných památek a tvorba faksimilií: Pomocná učebnice pro střední a vysoké školy*¹⁷¹, avšak zahrnul do nej aj techniky, od ktorých sa už dávno upustilo (napr. hydrofobizácia, preväzby a pod.), za čo bol súčasníkmi kritizovaný (obr. 24).¹⁷²

Na kvalitne a komplexne spracovanú publikáciu, zohľadňujúcu všetky úskalia nášho odboru sa však dlho čakalo. Až v roku 2002 bola vydaná kniha *Restaurování a konzervování archiválií a knih* (obr. 25). Kniha vznikla spoluprácou kolektívu autorov vedenou Michalom Ďurovičom. Keď sa pozrieme, na odbornú literatúru, z ktorej čerpá a ktorú odporúča, vidíme veľkú rozmanitosť nie len tej českej, ale aj svetovej. Základom publikácie sú síce overené, aj dnes používané metódy, avšak pri niektorých materiáloch ešte stále nesie odkaz doby minulej. Veľa výskumov, na ktorých je táto kniha založená, bolo už predtým prezentovaných na seminároch od 70. rokov a mladších.¹⁷³ Podobná publikácia však od tej doby v Česku nevznikla a už vôbec nie na Slovensku.

obr. 24 KOLAŘÍK, Ladislav. *Restaurování písemných památek a tvorba faksimilií*. 1991.

obr. 25 ĎUROVIČ, Michal a kol. *Restaurování a konzervování archiválií a knih*. 2002.

¹⁷⁰ Kol. autorov. *A–Z konzervátora*. Bratislava: Ústredná správa múzeí a galérií, 1982. ISBN nie je uvedené.

¹⁷¹ KOLAŘÍK, Ladislav. *Restaurování písemných památek a tvorba faksimilií*. Praha: Státní nakladatelství technické literatury, 1991. ISBN 80-03-00285-0. (ďalej len KOLAŘÍK. *Restaurování písemných památek*.)

¹⁷² VANIŠOVÁ. *Historický vývoj oboru*, s. 54.

¹⁷³ ĎUROVIČ, Michal a kol. *Restaurování a konzervování archiválií a knih*. Praha: Paseka, 2002. ISBN 80-7185-383-6. (ďalej len Kol. autorov. *Restaurování a konzervování archiválií a knih*.)

6.6.2 Odborné semináre

Spolupráca medzi odborníkmi a snaha vzdelávania popri praxi, vyvrcholila vznikom seminárov. Prvým boli semináre usporadúvané Ústredným muzeologickým kabinetom, ktorého počiatky siahajú do 60. rokov. Pôvodne sa však nevenoval reštaurovaniu papiera.¹⁷⁴ Náš odbor sa na semináre podarilo presadiť až Ivanovi Galambošovi, ktorý bol menovaný do Slovenskej konzervátorskej komisie Múzeologickým kabinetom. Spomína, že o prednášky o reštaurovaní písomných dokumentov bol záujem. Časom začal tento záujem stúpať a prevyšovať záujem o ostatné odbory a reštaurátori v našom odbore sa preto museli oddeliť.¹⁷⁵ Iniciátorom vzniku samostatného seminára bol František Martínek a v roku 1976 (Herlíkovice) sa tak po prvýkrát konal *Seminář restaurátorů a historiků* (obr. 26). Tieto semináre boli pravidelne usporadúvané vďaka ČVTS (alebo ČsVTS – Československá vedeckotechnická spoločnosť) a príspevky boli vydávané v rámci *Zpravodaja pobočky ČVTS – Státní ústřední archiv* alebo ako samostatné zborníky. Semináre bývali najskôr konané každé dva roky, neskôr každé tri. Záujem odborníkov bol vysoký a každý seminár mal špecifickú tému. Prvý seminár sa venoval problematike knižnej väzby, s ktorou bolo nevyhnutné sa zaoberať, ako popisuje Martínek. Až postupne sa začali pridávať okruhy, ktoré sa snažili zameriavať na riešenie otázok preventívnej starostlivosti a mikrobiologického napadnutia archíválií¹⁷⁶

obr. 26 Ukážka vybraných zborníkov z rôznych seminárov reštaurátorov a historikov

Na týchto seminároch sa prezentovala prevažne česká strana, ktorá robila rôzne výskumy a snažila sa ich implementovať do praxe. Naproti tomu stála slovenská strana, ktorej príspevky boli síce kvalitné, ale naozaj ich počet bol malý. Prezentujúcimi boli hlavne Ing. Jozef Hanus a Ivan Galamboš za SNA, neskôr aj odborníci SNK ako Ing. Alena Maková (neskôr SNA), či Ing. Vladimír Bukovský, ale aj kolegovia z UKB, napr. Ing. Emília Hanusová.

6.6.3 Spolupráca medzi pracoviskami

Na seminároch vidíme je viditeľná istá forma spolupráce, ale nebolo to tak vždy, ako popisuje Ivan Galamboš v *Konzervátorskom praktiku*: „V minulosti vládla v konzervovaní

¹⁷⁴ VANIŠOVÁ. *Historický vývoj oboru*, s. 56–57.

¹⁷⁵ Rozhovor, Ivan Galamboš (SNA). Bratislava, 2025-07-01.

¹⁷⁶ MARTINEK. *Vědeckotechnický rozvoj úseku konzervace a restaurování písemných dokumentů*, s.1–16.

a reštaurovaní empirika, ale v tom koreň zla nie je. Chybou je, že sa nestanovili jasné ciele a neurčili hranice zásahov. Zlá bola aj atmosféra tajnosti až šarlatánstva. Žiaľ, ešte dodnes tieto tradície nevyimizli. Ešte dnes sa stretávame s ľuďmi, ktorí svoje vedomosti zahaľujú rúchom tajnosti. Dosiahnuté výsledky považujú za vlastnicke a žiarlivo strážia cesty, ktoré dosiahli. V našej spoločnosti však nie je miesto pre takéto prejavy, pretože tým, že konzervátor či reštaurátor zachraňuje kultúrne pamiatky slúži celej spoločnosti a spoločenské záujmy nám musia byť prednejšie, ako už prežitie remeselnícko-živnostnicke a malomeštiacke záujmy.“¹⁷⁷

Pokiaľ dochádzalo k spolupráci bolo to prevádzané v rámci spolupráce socialistických archívov a tzv. päťročných socialistických plánov. Výsledky spolupráce boli potom prezentované v *Sbornících archivních prací*.¹⁷⁸ Spolupráca medzi pracoviskami mohla vyzerat' aj ako dnešné stáže. Niečo podobné absolvovali aj Ján Padúch a František Kučera, ktorý ako sme zmienili sa učili u Vyskočila v Prahe. Mimo Československa bolo síce náročné sa dostať, ale nie nemožné. Túto možnosť dostal Ivan Galamboš, aby mohol navštíviť v roku 1969 rôzne ruské inštitúcie, odkiaľ sa napr. pokúsil prevziať pravidelné kontroly depotov zahrňujúce pravidelnú údržbu. Jeho snahy boli však beznádejne zavrhnuté vtedajším vedením. Z týchto návštev obe strany mnohé získali, ale pri náročnej politickej situácii sa tieto kontakty na dlhú dobu pretrhli a už nikdy profesijne nepokračovali.¹⁷⁹

6.7 Etika zásahu pri reštaurovaní písomných dokumentov

V priebehu práce niekoľkokrát narazíme na mnoho etických otázok pri prevádzaní rôznych techník, ich spracovaní a použitých materiáloch. Treba si však uvedomiť, že v minulosti aj dnes bolo a je konané v najlepšej viere. Verilo sa, a aj my dnes tomu veríme rovnako, že písomnosti je dodaná najlepšia možná starostlivosť a ošetrovanie. Etika zásahu priamo odzrkadľuje dobu a trendy v reštaurovaní, ku ktorým sa upierala. Priamo tak súvisí aj s teóriou reštaurovania, ktorá bola popísaná mnohými teoretikmi. Tí sa síce venovali často architektúre, avšak tieto prístupy sa pretransformovali aj do reštaurovania písomných dokumentov, najmä kníh.¹⁸⁰

K týmto teoretikom patril napr. John Ruskin s názorom, že je lepšie nereštaurovať a reštaurovaním sa pamiatka znehodnocuje. Architekt Eugène Viollet-le-Duc uplatňuje odstraňovanie všetkých nepôvodných prvkov a návrat pamiatky do pôvodného stavu – purizmus. Camillo Boito zas usiloval o „*filozofickú presnosť dokumentu bez toho, aby dochádzalo k rozširovaniu, či naopak k redukcii jeho aktuálneho stavu*“, taktiež o nutnosť rozpoznateľnosti

---

¹⁷⁷ Kol. autorov. *Konzervátorské praktikum*, s. 231.

¹⁷⁸ VANIŠOVÁ. *Historický vývoj oboru*, s. 58.

¹⁷⁹ Rozhovor, Ivan Galamboš (SNA). Bratislava, 2025-04-22.

¹⁸⁰ NUSKA, Bohumil. Historické přístupy při restaurování. In: *Sborník referátů z II. odborného semináře k problematice umělecké knižní vazby, konaného při V. trienále umělecké knižní vazby v Památníku národního písemnictví dne 12. 10. 1985* [separát pre služobnú potrebu]. Praha: Památník národního písemnictví, 1987. (ďalej len NUSKA. *Historické přístupy při restaurování*.)

doplnku od originálu.¹⁸¹ Do praxe bolo zavedené aj analytické reštaurovanie Maxom Dvořákom¹⁸² a uplatnený bol aj systém hodnôt Aloisa Riegla. V 20. stor. sa teóriou reštaurovania začal zaoberať aj Cesane Brandi, ktorý vo svojom diele *Teoria del restauro* (1963) vyzdvihol otázku umeleckej hodnoty, ktorá nebola v rámci vedeckého konzervovania doposiaľ zohľadňovaná. Kritické myslenie sa v rámci zásahu začalo však uplatňovať až v 80. rokoch 20. stor.¹⁸³

V Československu patril medzi teoretikov v našom odbore napríklad archivár Dr. Václav Vojtíšek a k mnohým etickým otázkam sa vyjadroval aj historik prof. PhDr. Bohumil Nuska, CSc. Práve Nuska veľakrát pripomínal rôzne etické otázky a zásady: „*Maximálně šetřit a zachovávat všechny původní typologické znaky restaurované knižní vazby nebo celého historického knižního korpusu, tj. včetně knižního bloku i jeho obsahu, postupovat pietně a šetrně a co nejméně rušit a vyměňovat původní tvary a materiály a pokud je to přesto nezbytné pro další život památky uchovat je konzervované jako inventární součást restaurované knižní památky.*“ Poukazoval taktiež na purizmus pri reštaurovaní knižnej väzby, ktorému sa treba vyvarovať a mnohým iným otázkam, ku ktorým sa v priebehu práce budeme vracat'.¹⁸⁴ K etickým otázkam sa vyjadrovali nepriamo aj samotní reštaurátori, väčšinou vo svojich príspevkoch o reštaurovaní na rôznych stretnutiach odborníkov. V súčasnosti je asi najvýznamnejším teoretikom reštaurátor Dr. Salvador Muñoz Viñas so svojim dielom *Teoría contemporánea de la Restauración* (2003), ktoré vyvoláva v reštaurátorovi otázky posúvajúce ho v praxi dopredu.

---

¹⁸¹ VIÑAS. *Současná teorie konzervování*, s. 16–18.

¹⁸² Analytická metoda památkové péče. In: *Wikipedia: the free encyclopedia* [online]. San Francisco (CA): Wikimedia Foundation, 2001-, 2022-10-18. [cit. 2025-07-20]. Dostupné z: https://cs.wikipedia.org/wiki/Analytick%C3%A1_metoda_pam%C3%A1tkov%C3%A9_p%C3%A9%C4%8D

¹⁸³ VIÑAS. *Současná teorie konzervování*, s. 18–19 a 39–40.

¹⁸⁴ NUSKA. *Historické přístupy při restaurování*.

7 Stav objektov pred zásahom a preventívna starostlivosť

Hlavným faktorom ovplyvňujúcim stav objektov bola predovšetkým nevhodná manipulácia s objektmi a nevhodné podmienky a spôsob uloženia. Poškodenie mnohých dokumentov siaha dávno do minulosti, na čo poukazuje kniha Phil. 30 KBK SNA, ktorá bola v rámci tejto práce reštaurovaná (viď 12 Porovnanie vývoja reštaurovania so súčasnosťou) – objekt bol poškodený ešte pred tým, ako bol opatrený štítkom na chrbte (18. stor.). Je veľmi pravdepodobné, že väčšina dokumentov bola výraznejšie poškodená v rušnom období pred vznikom a usporiadaním archívov a knižníc (viď 4 Vývoj ochrany písomných dokumentov a ich uloženie na území Slovenska).

Išlo o priestory v historických budovách, v ktorých neboli regulované klimatické podmienky napriek tomu, že Vojtíšek už v roku 1932¹⁸⁵ uvádza, ako je v ich možné regulovať. Objekty tak boli často prevlhnuté, čo viedlo k mikrobiologickému napadnutiu a ich degradácii. V priestoroch sa mohli nachádzať aj hlodavce alebo hmyz, najčastejšie červotoč či švehly. Problém s drevokazným hmyzom sa však objavoval aj v nových úložných priestoroch (viď 9.2.2 Dezinsekcia). V rámci archívnej správy sa s týmito podmienkami dlhodobo nič nerobilo, keďže archívy boli brané ako ideálny zdroj pre zber papiera (obr. 27 a 28). Ako vidieť na snímkach, pôvodné depoty SNA boli zaplavené a v rámci starostlivosti o ne sa k žiadnemu zásahu nepristúpilo.¹⁸⁶ Archívne dokumenty boli rôzne nahádzané cez seba a práca s nimi bola v rámci spracovania a bádania v podstate nemožná.

obr. 27 Zaplavený depot SNA na Lázenskej ulici (zdroj: zbierka fotografií SNA)

obr. 28 Spôsob uskladnenia archívnych dokumentov (zdroj: zbierka fotografií SNA)

¹⁸⁵ VOJTÍŠEK. *O konservaci archiválií*, s. 30–33.

¹⁸⁶ Rozhovor, pracovníci OSAD 1 (SNA). Bratislava, 2025-06-17.

Okrem týchto podmienok boli dokumenty vystavené prašnému prostrediu, či nevhodným svetelným podmienkam a najmä v 20. stor. zlej kvalite ovzdušia.¹⁸⁷ Vznikali taktiež dočasné sklady, ako napr. v UKB, kedy boli knihy uložené v kostole klaristiek.¹⁸⁸ V takýchto priestoroch bolo prakticky nemožné zaistiť akékoľvek vhodné podmienky uloženia, nehovoriac o spôsobe uloženia. Tieto podmienky sa postupne s vývojom odboru zlepšovali – dokumenty boli systematicky radené do regálov (obr. 29) a podľa podstaty dokumentu dostali aj ochranné obaly (viď 9.17 Ochranné obaly). Taktiež boli zrekonštruované priestory depotov a vznikali aj prvé účelové budovy¹⁸⁹, ktoré zohľadňovali, že budú pribúdať ďalšie dokumenty. Snahou sa stalo regulovanie teploty, vlhkosti a prístupu svetla, ale aj ovzdušia a pod. Podmienky uloženia pre knihy mali spĺňať teplotu ideálne do 18 °C, RV 45–50 %, žiarenie, najmä UV, by malo byť obmedzené na minimum.¹⁹⁰ Tieto štandardy však v plnom rozsahu nespĺňa ani dnes žiadna zo skúmaných inštitúcií, v súčasnosti sú len niektoré fondy ošetrované podobným spôsobom. V rámci preventívnej starostlivosti by malo dochádzať aj k pravidelným kontrolám a údržbe depotov, čo napr. v SNA nikdy nebolo realizované, keďže archivári nepripúšťali reštaurátorov do depotov.

obr. 29 Spôsob uloženia kníh – kabinet najvzácnejších tlačí a rukopisov z 15. storočia UKB, 1964 (zdroj: archív TASR)

Veľa objektov, vychádzajúc z návštevy depotov v SNA a dobových fotografií, sa aj napriek takýmto podmienkam a histórii ich uloženia nachádza a nachádzala v pomerne dobrom stave. Zo skúmaných objektov bolo pred zásahom len 22 % veľmi poškodených, 36 % objektov bolo stredne poškodených a 14 % mierne. Až pri 28 % nebolo možné rozsiahlosť poškodenia pred zásahom s presnosťou identifikovať, jedná sa však najskôr o mierne až stredné poškodenie. Za výber toho, čo je potrebné reštaurovať pravdepodobne nikdy nezodpovedali reštaurátori, ale správcovia fondov. Pre nich bol často vizuálny prejav zanedbateľného mechanického poškodenia znepokojujúcejší než degradačné procesy prebiehajúce vo vnútri dokumentu.¹⁹¹ Pre pochopenie

¹⁸⁷ Kol. autorov. *Restaurování a konzervování archiválií a knih*, s. 39.

¹⁸⁸ MATÚŠKOVÁ. *60 rokov oddelenia reštaurovania dokumentov v Univerzitnej knižnici v Bratislave*, s. 40.

¹⁸⁹ Prvou účelovou budovou v rámci inštitúcií v sledovanej problematike bola na Slovensku budova SNA na Drotárskej ceste 42 v Bratislave, otvorená v roku 1983.

¹⁹⁰ Kol. autorov. *Restaurování a konzervování archiválií a knih*, 83–121.

¹⁹¹ Rozhovor, Ivan Galamboš (SNA). Bratislava, 2025-02-14.

– odtrhnutá hlavica vo väčšine prípadoch typov väzieb nemá takmer žiadny vplyv na funkčnosť objektu, zatiaľ čo degradácia železozalového atramentu je alarmujúca najmä v kombinácii s drevitými papiermi, keďže už v krátkej dobe môže dôjsť k strate záznamu až dokumentu ako takého. Pri výbere taktiež často nebývalo zohľadnené, či je zásah potrebné previesť. Reštaurovanie by malo byť totižto poslednou možnosťou len pri veľmi poškodených objektoch, keďže dochádza k veľkému nenávratnému zásahu. Taktiež by bolo v mnohých prípadoch vhodnejšie objekt opatriť ochranným obalom a prispôsobiť manipuláciu jeho stavu.¹⁹²

7.1 Tvorba kópií a faksimile

Vhodné podmienky by sa mali týkať aj vystavovania – ročný osvit by mal byť pri takto citlivých materiáloch 12 000 lxh, intenzita žiarenia by nemala presiahnuť 50 lx, podmienky pre teplotu a RV sú miernejšie ako pri uložení, avšak k zmenám musí dochádzať postupne.¹⁹³ Pokiaľ tieto podmienky nebolo možné dosiahnuť alebo išlo o veľmi významný alebo poškodený objekt a taktiež dlhú dobu vystavenia, siahlo sa po kópií. Táto kópia mohla byť digitálna či mikrosnímok, umelecká alebo hodnoverná kópia, teda faksimile. V praxi sa najčastejšie narážame na digitálnu kópiu, mikrosnímky a faksimile, pričom digitálna kópia a v minulosti mikrosnímky plnili častokrát úlohu náhrady za originál v prípade bádania. Digitálna kópia je vyhotovená digitalizačnými zariadeniami a je oproti ostatným typom kópií najmladšia. V SNA je digitalizačné zariadenie používané asi od roku 2006 a napr. v SNK vzniklo plnohodnotné digitalizačné centrum v podstate až po presunutí pracoviska do Vrútok (2015). Starší podobný spôsobom kópií sú analógové fotografie alebo mikrosnímky, ktoré sme v predchádzajúcej kapitole 6 Vývoj konzervovania a reštaurovania papiera, knižnej väzby a dokumentov na Slovensku už popisovali. S mikrosnímkaním na nitrocelulózový, diacetátový alebo triacetátový, či polyesterový film¹⁹⁴ sa stretávame v podstate skôr než so samotným príchodom nášho odboru na Slovensko.

Samostatným odborom je vytváranie umeleckých a hodnoverných kópií. Faksimile pridáva k umeleckej kópii poškodenia a pri priložení k originálu by ich malo byť takmer nemožné od seba rozoznať. Obe tieto kópie môžu ale nemusia napodobňovať aj pôvodný materiál. Pri ich vyhotovovaní sú však uprednostňované trvanlivejšie materiály, najmä čo sa týka záznamových prostriedkov.¹⁹⁵ Záujem o tieto kópie vzrástol s osobou Ivana Galamboša, ktorý si popri reštaurovaní niektorých listín začal vytvárať ich kópie. Medzi jeho faksimile patrí napr. kópia Buly pápeža Pavla II. z roku 1469 pre Juraja Schömberga s právom používať biskupské insignie,

---

¹⁹² NUSKA, Bohumil. Několik poznámek k otázkám restarování historických knižních korpusů. In: *Šestý seminář restaurátorů a historiků*. Praha: Státní ústřední archiv, 1985. s. 105–113. ISBN nie je uvedené. (ďalej len NUSKA. *Několik poznámek k otázkám restarování*.)

¹⁹³ Kol. autorov. *Restaurování a konzervování archiválií a knih*, s. 146–154.

¹⁹⁴ Tamtiež, s. 464.

¹⁹⁵ Rozhovor, Ivan Galamboš (SNA). Bratislava, 2025-03-13.

privilegia vydaného pre mesto Košice uhorským kráľom Ladislavom V., 7. februára 1453 alebo aj Nitrianskeho kódexu. Postupne sa vypracoval na takú úroveň, že sa stal veľmi vyhľadávaným a dostal možnosť zhotoviť aj faksimile Varšavskej zmluvy, ktorá si vyžadovala povolenia na vyhotovenie od jednotlivých zmluvných štátov. Postupne sa k nemu pridávali ďalší reštaurátori. Tvorbu kópií vyučoval aj v rámci praxí študentov VŠVU, ktorý sa učili pri vytváraní kópií techniky, ktoré boli používané pri origináloch (obr. 30).¹⁹⁶

obr. 30 Študentská práca faksimile iluminácie Hanovho kódexu, Mns. 4 KBK SNA (foto: Ivan Galamboš)

¹⁹⁶ Tamtiež.

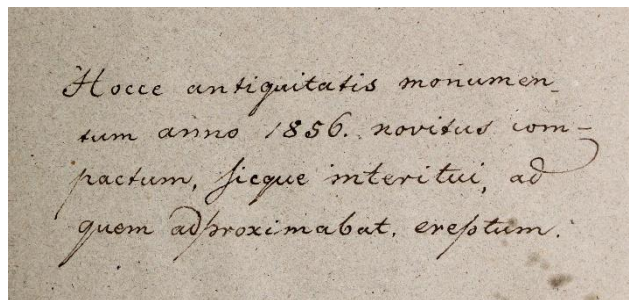
8 Dokumentácia zásahu

Reštaurátorská dokumentácia zaznamenáva informácie o objekte, ako je základná identifikácia, typológia, prípadne typografia, ale predovšetkým stav objektu pred zásahom. Zároveň popisuje presný postup reštaurovania vrátane použitých techník, materiálov a chemikálií a kto, kde a kedy zásah uskutočnil.¹⁹⁷ Kvalitne prevedená dokumentácia umožňuje porovnávať aktuálny stav objektu so stavom po reštaurovaní a identifikovať prípadné nové poškodenia alebo zmeny. Na základe popisu vykonaného zásahu a jeho efektov možno v budúcnosti navrhnúť optimálne doplňujúce konzervačné či reštaurátorské práce, vrátane rereštaurovania. Dokumentácia realizovaného zásahu slúži taktiež ako právny a odborný doklad – záruka pre zadávateľa, a aj pre odbornú komunitu. Tieto písomné záznamy sú navyše neoceniteľným zdrojom pre študentov, výskumníkov a ďalších reštaurátorov pri porovnávaní metód a ich úspešnosti. Dnes je dokumentácia priamo zviazaná zákonmi a vyhláškami. Prvýkrát sa s dokumentáciou stretávame v poslednom článku Benátskej charty (viď 5 Právny rámec ochrany pamiatok a Komora reštaurátorov).

8.1 Záznamy o prevedení zásahu

Pri zaznamenávaní zásahov pozorujeme dve situácie: niekde vznikol záznam o reštaurovaní (84 %), inde nie (12 % určite bez záznamu a 4 % pravdepodobne). Výraznejší problém vzniká napr. v Slovenskom národnom archíve pri listinách, kde nevznikol v podstate žiadny záznam o zásahu¹⁹⁸ a zároveň je náročné tieto dokumenty dohľadať – v obrovskom množstve archívneho materiálu je to ako hľadanie ihly v kôpke sena.¹⁹⁹ Ostáva preto len na náhodu a pamäť zodpovedných pracovníkov, aby sme sa k takýmto dokumentom dostali. Preto sa pri popise zásahov budeme zameriavať výlučne na knižné väzby fondu KBK, ktoré sú jedinou skupinou objektov, pri ktorých môžeme sledovať systematický vývoj problematiky.

Keď sa presunieme do minulosti, všetky záznamy o zásahu spája jediná informácia – vieme, že zásah prebehol. Najstarší záznam (obr. 31), ktorý bol nájdený pri prieskume, pochádza z roku 1856, kedy ešte však nehovoríme o reštaurovaní. Jedná sa o *Bratislavskú*

obr. 31 Prípisk na predsádke Mns. 84: „Táto starobylá pamiatka bola opravená v roku 1856, a tak zachránená pred skazou, ku ktorej sa blížila.“

¹⁹⁷ NUSKA. *Historické prístupy pri restaurovaní*.

¹⁹⁸ Jediným záznamom o tom, že prebehlo reštaurovanie sú popisy na ochranných obaloch listín.

¹⁹⁹ Tento problém s vyhľadáváním reštaurovaných dokumentov majú v LA SNK vyriešený vďaka archivácií záznamov v rámci tabuľky Excel. Bohužiaľ sa však jedná o mladšie zásahy, ktorých väčšina nie je súčasťou skúmaného obdobia tejto práce, avšak môže to poskytnúť skvelý základ pre podobný prieskum v budúcnosti.

kroniku, rukopis zo 14. stor. so sign. Mns. 84 nachádzajúci sa vo fonde KBK SNA. Prípisk predvedený železogatovým atramentom na prednej predsádke poukazuje na to, že si už v 19. storočí uvedomovali dôležitosť a vzácnosť tohto dokumentu a potrebu ho zachrániť pred úplnou záhubou. V praxi sa však s takýmito záznamami stretávame len zriedkavo a na to, že boli objekty v minulosti opravované, nás skôr upozorňujú samotné zásahy. Objavujú sa často vysprávky z rôznych druhov papiera, či znaky kompletnej preväzby a pod.

Prípisk na predsádke rukopisu Mns. 84 predchádza všetky neskoršie formy reštaurátorských dokumentácií a predstavuje v našom prieskume ich cenného predchodcu. Približne od vzniku odboru v 50. rokoch 20. stor. sa na objektoch vyskytuje len stručný záznam, pečiatka či nálepka na predsádke alebo zadnom prídošti, o tom, že kde, kým a kedy bol objekt reštaurovaný.²⁰⁰ Už v 60. rokoch 20. stor. sa tento záznam rozširuje o veľmi stručný popis objektu pred zásahom a o vykonaných reštaurátorských prácach. Podobu má papierového štítku a jeho umiestnenie sa ušľachuje na zadnom prídošti, kde mohla byť pripojená aj fotodokumentácia (vid' 8.2 Fotografická dokumentácia, obr. 32). Stáva sa však, že je vynechané meno reštaurátora, ktorý zásah previedol, niekedy aj datovanie zásahu. Tento trend záznamu nasledovali všetky inštitúcie zapojené do prieskumu a pokračuje až do konca 70. a niekde až do konca 90. rokov 20. stor.

obr. 32 Spôsob čiastočného umiestnenia fotodokumentácie a protokolu o zásahu pokiaľ boli prilepené k objektu, Mns. 47 KBK SNA

Približne v 90. rokoch sa línia reštaurátorských dokumentácií rozdeľuje, podľa podstaty inštitúcie, na protokoly, ktoré boli zavedené v archívoch a protokoly, ktoré používali knižnice. V archívoch ostáva princíp protokolu takmer nezmenený, v knižniciach má protokol síce podobnú štruktúru, no býva rozsiahlejší, čo umožňuje zaznamenať viac kľúčových informácií o zásahu.

²⁰⁰ V niektorých prípadoch, napr. v ÚUŘ v Hodonine zaznamenávajú aj signatúru objektu.

Zároveň je často spracovaný formou formulára, kde sa jednotlivé údaje zaznamenávajú zaškrtnutím vopred určených možností v tabuľke, čo proces zjednodušuje.

Zavedenie kvótového systému pre reštaurovanie, ktorý bol v minulosti aplikovaný²⁰¹, pravdepodobne prispelo k transformácii všetkých písaných protokolov do formulárovej podoby. Tento systém, využívaný približne od druhej polovice 90. rokov, umožňuje rýchle spracovanie dokumentácie, čo je výhodné najmä pri naplňaní stanovených kvót. Pre archívy bola táto podoba protokolu dodatočne upevnená prijatím *Vyhlášky MV SR č. 628/2002 Z. z.*, ktorú popisuje kapitola 5.2 *Zákony a vyhlášky v oblasti ochrany písomných dokumentov na Slovensku*. Ich nevýhodou však je, že ak nie sú dostatočne flexibilne navrhnuté, nedokážu držať krok s vývojom reštaurátorských techník, čo možno pozorovať najmä v prípade archívnych protokolov. Ten sa v nezmenenom stave používa dodnes ako súčasť protokolu o prevedenom zásahu a reštaurátori majú preto problém ho kvalitne vyplniť. Možno práve preto sa začiatkom 21. storočia doplnil o písomnú časť.

Čo sa týka záznamov o typológii a stave objektu, v *Konzervátorskom praktiku* Galamboš upozorňuje, že je potrebné si všetky detaily ešte pred demontážou podrobne zaznamenať a preštudovať.²⁰² Ako je však vidieť na stručných popisoch v protokoloch, reštaurátori si tieto detailné poznámky vytvárali väčšinou len pre svoje potreby. Nedostatkem všetkých záznamov o zásahu je absencia údajov o materiáloch použitých pri zásahu. Za kvalitu a mieru vyplnenia protokolov zodpovedajú samotní reštaurátori, ktorí v rôznych inštitúciách často uplatňovali jednotné postupy a používali rovnaké materiály. Predpokladá sa preto, že všetci pracovníci danej inštitúcie mali jasno v tom, aké materiály sa pri reštaurovaní používali.

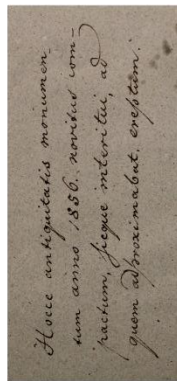
Problém nastáva, keď sa vraciame k týmto zásahom s veľkým odstupom času, ako je to v prípade tejto práce. V tejto veci sme tak odkázaný na prácu s literatúrou a spoliehať sa na to, že reštaurátori nepoužívali vlastné postupy a materiály. Okrem materiálov sa stáva, že nie sú priznané ani vybrané techniky použité pri zásahu, či prieskum objektu pred reštaurovaním. Je však veľmi nepravdepodobné, že by reštaurátor v rámci zásahu nepristúpil k týmto krokom, keďže sa jedná predovšetkým o základ v rámci reštaurovania naprieč históriou odboru. K reštaurátorským technikám, ktoré nie sú zmieňované patrí najmä suché čistenie, ďalej akékoľvek tónovanie a dofarbovanie materiálov, aj keď retuš býva väčšinou priznaná. Z prieskumu je to vizuálny prieskum, vlákninové zloženie materiálov, či iné podobné metódy a skúška stability záznamových prostriedkov, tá je zmieňovaná len výnimočne v rozsiahlejších protokoloch.

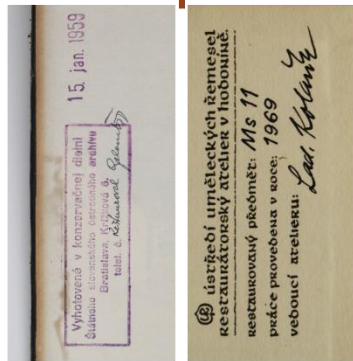
²⁰¹ Rozhovor, Ivan Galamboš (SNA). Bratislava, 2024-12-11.

²⁰² Kol. autorov. *Konzervátorské praktikum*, s. 263.

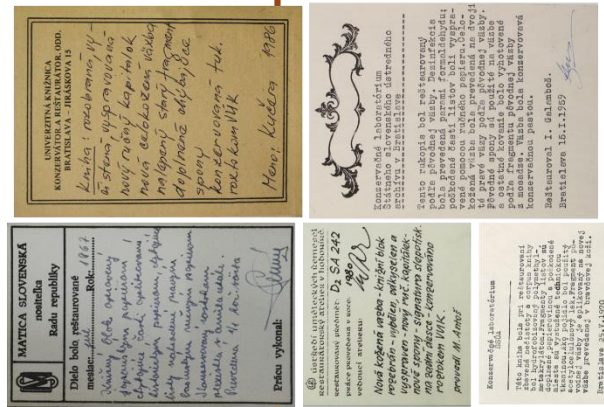
19. storočie a skôr

cca 50.-70 r.

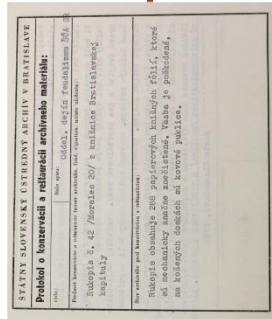
cca 50. r. -2000

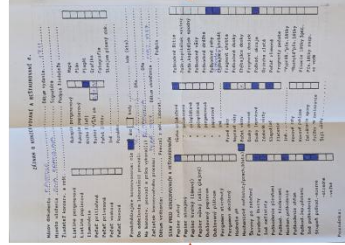
KNÍŽNICE

ARCHÍVY

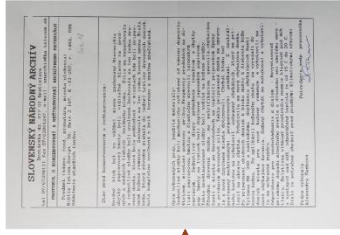
cca 80. r.-2000

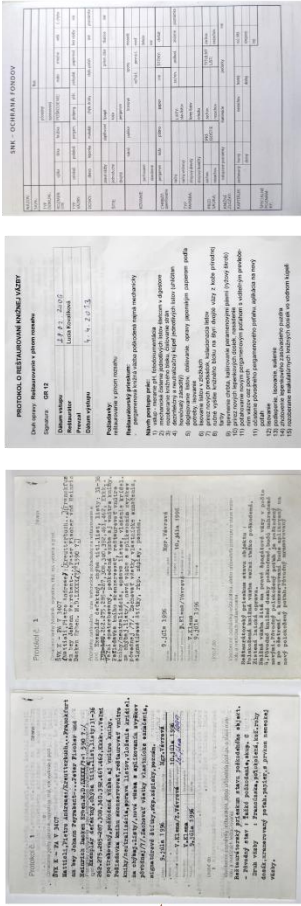
od 90. r.

cca od 2000

cca od polovice 90. r.

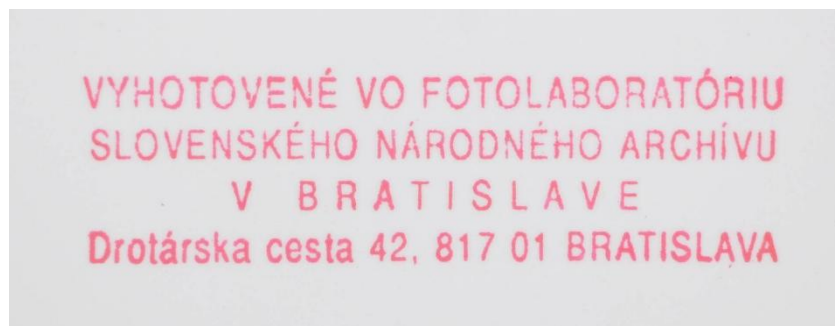
ŽIADNÁ DOKUMENTÁCIA O ZÁSAAHU

obr. 33 Orientačná schéma vývoja podoby záznamov o zásahu

V rámci zásahu sa stretávame aj s návrhmi na reštaurovanie, ktoré bolo potrebné „zadávateľovi“ dodať ešte pred začatím prác.²⁰³ Výborným príkladom sú protokoly s návrhmi na reštaurovanie zo ŠVKK, ktoré umožňujú nielen rekonštruovať samotný priebeh zásahu, ale aj pochopiť zámer reštaurátorov – prečo k zásahu pristúpili určitým spôsobom a ako sa ich prístup v priebehu práce vyvíjal. Cenným doplnkom sú v tomto prípade spomínané poznámky, ktoré si reštaurátori počas zásahu priebežne zaznamenávali a ktoré sa v niektorých prípadoch v ŠVKK zachovali v rámci dokumentácie.

8.2 Fotografická dokumentácia

Fotografická dokumentácia reštaurovaného objektu má detailne zachytávať podobu objektu – typológiu, prípadne typografiu, poškodenia, štruktúru materiálu, odtiene farebných vrstiev pred začiatkom akéhokoľvek zásahu. Pravidelné fotografovanie pred, počas a po jednotlivých fázach práce umožňuje sledovať, ako materiál reaguje na zvolené postupy a látky a zároveň slúži ako objektívny dôkaz vykonaných úkonov.

obr. 34 Pečiatka fotolaboratória SNA na zadnej strane fotografie, Mns. 46 KBK SNA

Fotodokumentáciu vytvárali buď fotografické ateliéri (obr. 34) alebo hlavne s príchodom digitálnej fotografie, si fotografickú dokumentáciu zaisťovali samotní reštaurátori. Najväčším problémom fotodokumentácie je nedostatok snímok, ich zlá kvalita (rozostrenie a expozícia – vid' nižšie) a taktiež čiernobiela fotografia, ktorá nám vo veľkej miere zabraňuje porovnávať fotografie so samotným objektom. V tomto prípade však pracujeme s tým, že čiernobiela fotografia bola v rámci inštitúcie, napr. SNA dlho jedinou možnosťou ako objekt vizuálne zaznamenať. V horšom prípade sa môže stať, že žiadna fotodokumentácia ani nevznikla, alebo vznikla, ale nebola archivovaná, takže v súčasnosti nie je k dispozícii (vyše 44 % objektov v prieskume). Mohlo sa stať aj to, že reštaurátori neodovzdali fotografickú dokumentáciu zároveň s reštaurovaným objektom, čo mohlo spôsobiť chaos v organizácii. Napr. v UKB sa až prednedávnom našli fotografie niektorých reštaurovaných objektov z Hodonína z 80. rokov, ktoré

---

²⁰³ Žiadna z inštitúcií zapojených do prieskumu dnes nevyžaduje predloženie návrhu na reštaurovanie, čo spôsobuje, že zadávateľ tak nemá možnosť zasiahnuť do procesu reštaurovania, pokiaľ nie je vyzvaný samotným reštaurátorom alebo sa do procesu nezapája inak.

sa do knižnice dostali hromadne až po dávnom vrátení zreštaurovaných kníh.²⁰⁴ Na druhej strane stáli reštaurátori, napr. z UKB, ktorí v určitom období nedodávali aj po opätovnom vyzvaní žiadnu fotografickú dokumentáciu a rovnako ani písomnú dokumentáciu.

Drvivá väčšina fotograficky zdokumentovaných objektov zapojených do prieskumu je dokumentovaná len pár zábermi pred a po zásahu, niekedy len snímkami pred zásahom a niekedy len po zásahu.²⁰⁵ Fakt, že vznikalo malé množstvo fotografií je spojený s analógovou fotografiou, ktorá bola nákladná a časovo aj technicky náročná na vyhotovenie.²⁰⁶ Fotografie sú najčastejšie čiernobiely, až v 90. r. 20. stor. nachádzame farebnú fotodokumentáciu. Často sa stáva aj to, že zábery nie sú prevedené z rovnakého uhla a preto sa nedajú porovnať, ako ukazujú aj príklady z ŠVKK. Problémom býva aj to, že objekt nebol fotený v rovnakom prostredí, čo ho taktiež skresľuje. Zlá kvalita fotografií spočíva väčšinou v rozostrení, preexponovaní alebo podexponovaní záberu, čo skresľuje množstvo detailov. Príkladom môže byť fotodokumentácia inkunábuly z fondu KBK v SNA so sign. Inc. 64 (obr. 35).²⁰⁷ Na snímkach po zásahu sa železozalový atrament na prídošti javí byť degradovaný, zatiaľ čo pred zásahom je bez akéhokoľvek náznaku korózie. Až vizuálna prehliadka originálu ukazuje, že sa okolo atramentu nevytvára takmer žiadne tzv. halo.

obr. 35 Fotodokumentácia Inc. 64 KBK SNA, zľava: pred zásahom a po zásahu (zdroj: fotodokumentácia objektu) a aktuálny stav

Popri fotografickej dokumentácii pred a po zásahu existuje len veľmi malé množstvo záberov, ktoré boli snímané aj v priebehu zásahu. Jedná sa však skôr o fotografie, ktoré si vytváral jednotlivec, pre účely vlastnej archivácie, prípadne použitie fotografií pre účely akademickej

²⁰⁴ Rozhovor, PhDr. Klára Mészárosová (UKB). Bratislava, 2025-04-09.

²⁰⁵ Všetkých fotografií je tak dohromady medzi 4–6, výnimočne 8 a viac.

²⁰⁶ Primárna práca fotoateliérov inštitúcií taktiež nebola fotodokumentácia reštaurovaných objektov, ale mikrosnímkovanie.

²⁰⁷ Objekt bol reštaurovaný v roku 1994 a fotodokumentáciu previedlo fotolaboratórium SNA, ktorého pečiatka sa nachádza na zadnej strane fotografií.

práce. Jedná sa teda objekty, ktoré boli reštaurované v rámci výuky na VŠVU v SNA. Tieto fotografie sú tak dostupné len prostredníctvom súkromného archívu zodpovedného pedagóga I. Galamboša. Ako opisuje Galamboš, o tieto snímky nebol v inštitúcii záujem, a preto sa neprikladali k dokumentácii.²⁰⁸

Uloženie fotodokumentácie je podobné písomnej dokumentácii. Zo začiatku boli fotografie lepené na pridoštie kníh, často hneď vedľa protokolu. Niekedy sa však stalo, že aj keď bol protokol pripevnený k objektu, fotografie ostali uložené napríklad v obálke v ochrannom obale pri objekte, čo napríklad dávalo možnosť uloženia väčšieho množstva záberov. V prípade, že bol protokol archivovaný zvlášť, je veľmi pravdepodobné, že je fotodokumentácia uložená s ním. Inak je tieto fotografie náročné dohľadať a ostáva to na náhode, či sa nájdu, alebo či sa niekto prihlási, že ich má vo svojom osobnom archíve, ako už bolo uvedené vyššie. Vo všetkých prípadoch však fotodokumentácia dopĺňa protokol o reštaurovaní objektu.

---

²⁰⁸ Rozhovor, Ivan Galamboš (SNA). Bratislava, 2025-02-12.

9 Vývoj techník a technológií v odbore konzervovania a reštaurovania papiera, knižnej väzba a dokumentov

9.1 Prieskum objektov pred zásahom

Ak bol objekt určený na reštaurovanie, reštaurátor ako prvý krok zásahu previedol prieskum. Hoci nie je v protokoloch často uvádzaný (len pri 21 % objektov), je veľmi málo pravdepodobné, že by nebol realizovaný. Prieskum objektu pred zásahom totižto napomáha určiť aké postupy pri reštaurovaní vynechať alebo naopak do procesu zaradiť. Presný spôsob prevádzania metód prieskumu nebudeme popisovať, budeme sa skôr venovať možnostiam. Prieskum totižto vykonávajú technológovia a reštaurátori sú skôr zadávatelia (obr. 36). Iba základné metódy prieskumu si uskutočňovali sami. K takýmto metódam patrí vizuálny prieskum voľným okom alebo pri zväčšení (lupou, prípadne pod mikroskopom), použitím žiarenia rôznej vlnovej dĺžky – najčastejšie bežné svetlo v miestnosti a UV.

K základu určujúceho jednotlivé kroky zásahu a ich prevedenie patrí aj mikrobiologická analýza, skúška stability záznamových médií a farebnej vrstvy, meranie pH, asi po roku 2005 aj batofenatrolínový test. Pri skúške stability záznamových médií a farebnej vrstvy sa jednalo pravdepodobne o skúšku na suchý oter, keďže niektoré objekty vykazujú rozptie predovšetkým moderných záznamových prostriedkov ako sú guľôčkové perá alebo pečiatky. Literatúra však upozorňuje reštaurátorov, že je potrebné vyskúšať, či písmo reaguje aj pred kúpeľom.²⁰⁹ Jedinou uvádzanou metódou prieskumu býva meranie pH (14 %), ktoré bývalo merané väčšinou len pred zásahom. Presná metóda merania pH nie je známa, avšak z literatúry vieme, že boli

obr. 36 Ing. Jozef Hanus v laboratóriu SNA (zdroj: zbierka fotografií SNA)

²⁰⁹ Kol. autorov. *Konzervátorské praktikum*, s. 235.

k dispozícii napr. pH fixky či perá.²¹⁰ Na meranie pH mohli byť použité aj pH papieriky a pH metre s dotykovou elektródou.²¹¹ Ďalej, pokiaľ to podstata objektu vyžadovala, mohlo byť prevedené vlákninové zloženie papiera a iných materiálov, či určenie typu činenia usne. O ich používaní sa dozvedáme nielen z literatúry, ale aj zo starých zásob chemikálií v SNA.

Dezinfekcia bola pravdepodobne vždy uskutočňovaná len na základe vizuálneho a čuchového testu, čo nie je v mnohých prípadoch veľmi spoľahlivou metódou, ako ukazuje aj objekt reštaurovania v rámci tejto práce (12 Porovnanie vývoja reštaurovania so súčasnosťou). V SNA sme sa s mikrobiologickou analýzou stretli napr. iba v prípade hromadnej dezinfekcie medzi rokmi 1986–1992, kedy boli odoberané vzorky spracovávané v spolupráci s Okruhovom hygienicko-epidemiologickým oddiele v Bratislave. Nejednalo sa však o zisťovanie prítomnosti plesní, ale o sledovanie bakteriálnej kontaminácie, pravdepodobne vychádzajúc z negatívnych alergických reakcií na pokožke zamestnancov SNA pri spracovaní fondu Rod Pálfí.²¹²

Niektoré náročnejšie zásahy, ale predovšetkým významnejšie objekty si vyžadovali hlbší prieskum pomocou XRF, FTIR a iných analýz. Nie je to však pravidlom, keďže tieto metódy prieskumu neboli a nie sú dostupné pre všetky skúmané inštitúcie. Jedinú rozsiahlejšiu analýzu v rámci prieskumu reštaurovaných objektov pozorujeme na pergamenových fragmentoch LA SNK sign. J 2022, J 2006, J 2015 a ďalšie, keďže na pracovisku SNK prebiehal projekt (okolo 2004), ktorý sa tejto problematike venoval.²¹³

9.2 Dezinfekcia, sterilizácia a dezinfekcia

9.2.1 Dezinfekcia a sterilizácia

To, že písomné dokumenty poškodzujú mikroorganizmy, predovšetkým plesne je známe už dlhšiu dobu. V literatúre sa uvádza, že v 50. rokoch prebehol v Poľsku podrobnejší prieskum, ktorý skúmal, aké typy plesní sa v depotoch archívov nachádzajú.²¹⁴ V Československu na túto problematiku poukazuje už Vojtíšek, ale tiež aj na to, že hlavnou príčinou spúšťačom plesní je vysoká vlhkosť. Zavedené by mali byť preto pravidelné kontroly priestorov, ale aj pravidelná

---

²¹⁰ HANUS, Jozef. Meranie kyslosti papiera indikátormi v konzervačnej praxi. In: *Šestý seminár restaurátorů a historiků*. Praha: Státní ústřední archiv, 1985. s. 74–75. ISBN nie je uvedené.

²¹¹ HÖGE, Bruno a Jiřina HANZLOVÁ. *Přehled konzervačních metod, používaných v oddělení ochrany knihy a fondů Státní knihovny ČSR. Díl 1*. Praha: Státní knihovna ČSR, 1979. s. 12–13. ISBN nie je uvedené.

²¹² MAKOVÁ, Alena a Ivan TICHÝ. *Mikrobiologický prieskum dokumentov uložených v Slovenskom národnom archíve do roku 2020* [pracovná verzia správy]. Slovenský národný archív: Bratislava, 2020. s. 3. (ďalej len MAKOVÁ. *Mikrobiologický prieskum*.)

²¹³ Došlo k suchému čisteniu a rovnaniu, prípadne zastabilizovaniu farebnej vrstvy. Objekty boli adjustované na alkalickú lepenku BoxBoard pomocou Melinexových prúžkov a celá táto zostava bola zabalená do Melinexových obálok a lepenkového puzdra.

²¹⁴ ORLITA, Alois. Vypařovací biocidy v restaurátorské a konzervátorské praxi. In: *Šestý seminár restaurátorů a historiků*. Praha: Státní ústřední archiv, 1985. s. 74–75. ISBN nie je uvedené. (ďalej len ORLITA. *Vypařovací biocidy*.)

očista. Pokiaľ však nastane napadnutie objektu plesňami, odporúča formaldehyd ako dezinfekčnú látku, ktorá má zaručiť aj dlhodobý účinok.²¹⁵

Náš prieskum poukazuje na to, že formaldehyd bol až do 80. rokov najpoužívanejším dezinfekčným prostriedkom (47 % z dezinfikovaných objektov), či už vo forme roztoku alebo pary. V niektorých inštitúciách bol používaný dokonca až do začiatku 21. storočia. Pri roztoku bolo dokument potrebné vyčistiť suchým vatovým tampónom a následne jednotlivé listy tampónovať 3–10% roztokom formalínu. V prípade hromadnej dezinfekcie boli používané pary, kedy boli do uzatvoreného priestoru vložené vaničky s 34–40% roztokom formalínu v pomere k 250–300 ml na 1 m³. Vaničky mohli byť vysypané pieskom, ktorý bol zaliaty roztokom a zahrievaním bolo docielené jeho odparovanie.²¹⁶ Pre účely využitia pár formaldehydu existovali aj špeciálne komory, na Slovensku sa však podľa našich informácií žiadna nenachádzala.²¹⁷ Nevýhoda formalínu tkvie v jeho nepoužiteľnosti pre kolagénové materiály, ktorým nenávratne mení štruktúru a poškodzuje ich. Na usne a pergameny sa preto odporúča napr. thymol (maximálne 5% ethanolový roztok) alebo ajatín (2% vodný roztok). Thymol nebolo možné použiť na materiály, na ktorých by boli viditeľné farebné zmeny, preto sa odporúča iba na tmavé väzobné usne.²¹⁸ Ďalšími dezinfekčnými látkami, ktoré sa v minulosti používali sú napr. fenoly (o-fenylfenol, p-chlor-m-kresol), avšak na našom území len málo²¹⁹ a v prieskume sme na objekt, ktorý by bol takto dezinfikovaný nenarazili.

V dokumentáciách zo SNA sa vyskytuje výraz „DF-plyn“, ktorého presné zloženie sa nám nepodarilo v žiadnej literatúre dohľadať, keďže v tejto skratke nikde nebol použitý. Malo by sa však jednať, ako poukazuje jeden z protokolov (Mns. 42 KBK SNA), o zmes s ethylénoxidom – obchodný názov *Etoxén* (10 % ethylénoxid, 90 % oxid uhličitý, obr. 37). Ethylénoxid sa používa v špeciálnej komore, v ktorej je najskôr vytvorené vákuum, až potom je do nej

obr. 37 Ethylénoxidová komora Fumigation System VSF 250 firmy Vacudyne Altair v SNA

²¹⁵ VOJTÍŠEK. *O konzervaci archiválií*, s. 35–36.

²¹⁶ Kol. autorov. *Konzervátorské praktikum*, s. 233.

²¹⁷ HANUS, Jozef. Vstupná dezinfekcia dokumentov v Štátnom ústrednom archíve SSR v Bratislave. In: *Zpravodaj 17 pobočky ČVTS*. Praha: Pobočka ČVTS při Státním úředním archivu, 1981. s. 25. ISBN nie je uvedené.

²¹⁸ BACÍLKOVÁ, Bronislava. Přehled dostupných dezinfekčních prostředků pro konzervátory a restaurátory a jejich působení na organismus. In: *8. seminář restaurátorů a historiků*. Praha: Státní úřední archiv, 1992. s. 272. ISBN nie je uvedené. (ďalej len BACÍLKOVÁ. *Přehled dostupných dezinfekčních prostředků*.)

²¹⁹ Kol. autorov. *Restaurování a konzervování archiválií a knih*, s. 201.

vháňaná najskôr vodná para a následne účinná látka. Látka musí byť s objektom v kontakte 16 hodín a asi 6 dní dochádza k ventilácii a odstráneniu zvyškov ethylénoxidu.²²⁰ Niekedy je preto táto metóda popísaná ako „dezinfekcia v komore“ alebo „vákuovej komore“, prípadne len ako „sterilizácia“. Výhoda ako ethylénoxidu, tak aj formaldehydu je, že ničia aj spóry – sterilizujú.²²¹ Ethylénoxid sa používal (a používa) len ako hromadná metóda a pozornosti sa mu dostávalo v rámci reštaurovania už v 80. rokoch, kedy boli v komore v SNA dezinfikované prvé dokumenty (24 % z dezinfikovaných objektov). V rámci procesu hromadnej dezinfekcie fondov však nedochádzalo k žiadnej evidencii, takže dnes nevieme, ktoré fondy boli takto ošetrené.²²²

Popri týchto metódach bol v 80. rokoch prezentovaný výskum na účinok alkoholov ako dezinfekčných látok voči plesniam na archívnych dokumentoch, ktoré sú aj menej škodlivé pre ľudské zdravie. Alois Orlita vo svojom príspevku poukazuje na jeho účinky pri dezinfekcii pergamenov. Skúmané alkoholy boli propylalkohol, buthylalkohol a amylalkohol, pričom odporúčaný bol propanol, ktorý mal byť z hľadiska hygieny najprijateľnejší.²²³ V roku 1992 však odporúča už buthanol a popisuje aj presný postup dezinfekcie. Do kovovej misky na dne hermeticky uzatvorenej nádoby sa zleje 96 % buthanolu a 4 % vody, na komoru s objemom 1 m³ sa použije 1 l buthanolu. Pary sa nechávajú pôsobiť 24–48 hodín, kedy by mala vlhkosť prostredia dosiahnuť aspoň 80 % a to pri teplote 24–48 °C.²²⁴ Výhodou je, že je možné tento spôsob využiť pre individuálnu dezinfekciu, ale aj pre viac objektov súčasne. Aj keď dnes je táto metóda dezinfekcie kľúčovou pri dezinfekcii reštaurovaných objektov (najmä v SNA), v rámci prieskumu sme na jej použitie nenarazili. V ŠVKK sme však pri dvoch objektoch (VI. 426 a SZ 33 PA) narazili na dezinfekciu parou ethylalkoholu. Princíp použitia tejto metódy je podobný ako pri buthanole. V ŠVKK sme sa stretli aj s vodným dezinfekčným kúpeľom, o aký proces sa presne jedná nie je známe. Až 25 % dezinfikovaných objektov v prieskume nemá priznanú dezinfekčnú látku.

9.2.2 Dezinfekcia

Problém s hmyzom, konkrétne s červotočom sa objavil napr. v SNA vo fonde Knižnice Bratislavskej kapituly²²⁵, kde sú stopy po ňom viditeľné takmer na všetkých knihách. Pri zásahu boli preto často používané aj dezinfekčné látky. V dezinfekčných komorách sa mohol používať dibromethan vo forme pary v pomere 75 g na 1 m³ objemu nádoby po dobu 20–30 hodín

---

²²⁰ Prednášky predmetu Technologie restaurování a konzervace papíru, knižní vazby a dokumentů I, doc. Dr. Ing. Michal Ďurovič (VŠCHT). Litomyšl, AR 2020/2021.

²²¹ BACÍLKOVÁ. *Přehled dostupných dezinfekčních prostředků*, s. 277.

²²² MAKOVÁ. *Mikrobiologický prieskum*, s. 3.

²²³ ORLITA. *Vypařovací biocidy*.

²²⁴ ORLITA, Alois. Nový systém devitalizace plísní na historických písemnostech. In: *8. seminář restaurátorů a historiků*. Praha: Státní úřední archiv, 1992. s. 260–261. ISBN nie je uvedené.

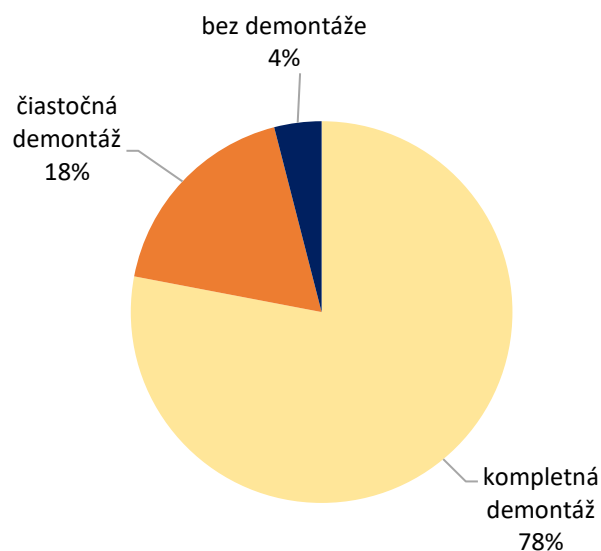
²²⁵ Prvýkrát v minulosti, možno ešte pred priradením Kapitulnej knižnice do SNA, druhýkrát približne v 70. rokoch, ako naznačujú niektoré zreštaurované knihy s viditeľným napadnutím nových materiálov.

pri teplote nižšej než 12 °C.²²⁶ Na objektoch z prieskumu reštaurovaných v 80. rokoch bol použitý *Lindanom* pre drevené dosky a to v kombinácii s dezinfekciou formaldehydom použitou na knižný blok. Jedná sa o „HCH“ – hexachlórcyklohexán, ktorý sa rozpúšťal v alkohole, acetóne alebo terpentíne, používaná bola koncentrácia 0,5–1 %. V prieskume sa objavuje najčastejšie HCH v alkohole o koncentrácii 1 % a látka je v protokoloch popísaná ako dezinfekčná.²²⁷

V *A–Z konzervátora* je pre napadnuté regály odporučený prostriedok s obchodným názvom *Drevodekor*. Jedná sa o látku s 5 % pentachlórfenolu PCP a 0,5 % γ -izoméru HCH.²²⁸ Na jeho priame využitie sme však pri prieskume nenarazili, ako ani na žiadne ďalšie používané metódy dezinfekcie a dezinfekcie pre priestory či hromadné využitie na objektoch, ako je pôsobenie γ -žiarením alebo UV žiarením, plynovanie inertnými plynmi a podobne. Ak aj boli tieto metódy v inštitúciách zavedené, tak len v nedávnej minulosti, inak sa problémy s napadnutím hmyzom riešilo pravdepodobne len lokálne.

9.3 Demontovanie

Keď sa zameriame na knižné objekty narážame na dokumenty v rôznych štádiách rozpadu a rôznymi typmi poškodení, ktoré určujú hĺbku demontáže. K demontáži by však malo dochádzať len v nevyhnutných prípadoch²²⁹, čo bolo najmä pri mladších reštaurovaniach v našom prieskume aj dodržané. V rámci prieskumu nachádzame jej viacero podôb – kompletná demontáž (78 %), čiastočná demontáž (18 %) a bez demontáže (4%,

graf 3 Zastúpenie demontovaných, čiastočne demontovaných a nedemontovaných objektov v prieskume

graf 3). V minulosti bola demontovaná každá kniha, keďže sa pri komplikovaných zásahoch jednalo skôr o preväzby. „Pri každej složitější práci knihu třeba rozvázati a listy uvolniti.“²³⁰ Postupom času sa však začalo uvažovať o tom, či je potrebná demontáž a ak áno, tak do akej miery. Väčšinou sa jedná o demontáž poškodenej väzby, zatiaľ čo blok ostal kompaktný. Takýmto prístup sme však zaznamenali až na konci 90. rokov. Aj v rámci samotnej väzby pozorujeme určité premeny, kedy boli spočiatku demontované všetky jej komponenty – pokryv,

²²⁶ Kol. autorov. *A–Z konzervátora*, s. 221.

²²⁷ Tamtiež, s. 222.

²²⁸ Tamtiež.

²²⁹ NUSKA. *Několik poznámek k otázkám restarování.*

²³⁰ VOJTÍŠEK. *O konservaci archiválií*, s. 35.

kovanie a iné prvky na nej (obr. 38). Tento prístup k demontáži sa začína meniť približne v 80. rokoch, kedy vnímame snahu o zachovanie prvkov tak ako boli pôvodne spojené.

obr. 38 Kniha, zviazaná do novej väzby so zachovaním pôvodného spracovania dosiek aj s pokryvom a kovaním (reštaurované v Hodoníne, 1983, vľavo pred zásahom – zdroj: fotodokumentácia objektu a vpravo aktuálny stav), XVII. G. 883. UKB

V prípade demontovania sa stretávame s najčastejším problémom, ktorým je zlepenie rozličných materiálov, či už zámerné alebo spôsobené vlhkosťou a mikrobiologickou činnosťou. Riešením bolo zvlhčenie, najčastejšie vodou, resp. vodnou parou a postupným oddeľovaním materiálov, pokiaľ nejde dokumenty oddeliť nasucho (napr. GR 20 Historické fondy ŠVKK).²³¹ Špecifikom sú listy papiera „prežraté“ plesňami, ktoré keď sa prevlhčia majú kašovitú konzistenciu. Na tento problém si pán Galamboš vytvoril špeciálny nôž, resp. píľku, ktorou sa tieto listy dajú jednoducho od seba oddeliť.²³²

9.4 Čistenie papierovej podložky a bielenie

Už Vojtíšek poukazuje, že niekedy je v rámci zásahu postačujúce obyčajné mechanické vyčistenie. Podoba tohto procesu sa v priebehu vývoja odboru veľmi nemení – snahou je zbaviť sa povrchových nečistôt ako je prach, sadze a pod. Pomôckou pri čistení mohol byť mäkký štetec alebo kefa, vysávač spôsobený tomuto úkonu²³³, taktiež plastická alebo mäkká guma. Niekedy bolo dokonca ako náhradu za plastickú gumu možné použiť čerstvý chlieb²³⁴, na jeho použitie sme však pri prieskume nenarazili. Skalpel alebo sklový papier mohli byť použité na hrubšie nečistoty a aj na rohy strán s odtlačkami prstov.²³⁵

Pozornosť sa pri čistení upierala aj na fľaky a škvrny, ktoré pôsobili rušivo a reštaurátori sa ich preto snažili odstrániť (obr. 39). Podstatu škvŕn a fľakov môžeme rozdeliť na odstrániteľné

²³¹ Kol. autorov. *Konzervátorské praktikum*, s. 236.

²³² Rozhovor, Ivan Galamboš (SNA). Bratislava, 2024-10-10.

²³³ VOJTÍŠEK. *O konzervácii archiválií*, s. 35.

²³⁴ Kol. autorov. *A–Z konzervátora*, s. 223

²³⁵ Kol. autorov. *Konzervátorské praktikum*, s. 235–236.

vodou či organickými rozpúšťadlami a odstrániteľné chemickým procesom bielenia. V prieskume sa s čistením pomocou vodných systémov stretávame až koncom 80. rokov, ale viac až na prelome 21. storočia. Spočiatku bolo použitie vody na čistenie papiera považované ako nežiadúce, keďže bola spájaná s mikrobiologickou činnosťou.²³⁶ Postupne však výskum poukázal na fakt, že voda obnovuje vodíkové mostíky v papieri, čím mu vlastne prospieva.²³⁷

obr. 39 Ivan Galamboš pri výklade výuky študentom VŠVU o čistení zvyškov adhézie na papieri (zdroj: archív TASR)

Podoba takéhoto čistenia mohla byť rôzna, či išlo o kúpeľ alebo premývanie záviselo pravdepodobne od stavu objektu a techník, ktoré mal reštaurátor zaužívané. V rámci tohto spôsobu čistenia reštaurátori stačili odstrániť najmä zatečeniny, prípadne rezíduá prírodných adhézie. V prieskume zachytávame aj s frázou „čistenie vo vodnom roztoku“, či sa pri kúpeli používal aj tenzid však nie je uvedené. Použitie tenzidu bolo priznané len pri reštaurovaní Mns. 161 a Haer. 248 KBK SNA a to Syntaponu L. Ak chcel reštaurátor siahnuť po inom tenzide, mohol použiť napr. benátske mydlo.²³⁸ V pár prípadoch v SNA sa objavuje aj premytie papiera škrobovou vodou, ktorá ho mala zároveň okrem čistenia aj spevniť. Bližšie sa budeme venovať spevňovaniu papiera nižšie v práci.

Na škvrny, ktoré nie je možné odstrániť vodou – mastné tuky, vosky a pod. bolo možné použiť lokálne čistenie, často pomocou organických rozpúšťadiel. Na takéto škvrny sa používal napr. tetrachlorid uhlíka (tetrachlórmetán) alebo xylol (xylén).²³⁹ Neskôr vznikol v Ermitáži v dnešnom Petrohrade prieskum účinnosti rôznych organických rozpúšťadiel na rôzne látky,

---

²³⁶ VOJTÍŠEK. *O konservaci archiválií*, . s. 35.

²³⁷ Kol. autorov. *Restaurování a konzervování archiválií a knih*, s. 204.

²³⁸ Tamtiež, s. 205.

²³⁹ VOJTÍŠEK. *O konservaci archiválií*, s. 39.

z ktorého vychádza aj pán Galamboš pri vytvorení tabuľky na obr. 40.²⁴⁰ Na objektoch prieskumu sme sa však s odstraňovaním škvŕn nestretli, jeho použitie však nie je vylúčené.²⁴¹

P. č.	Rozpúšťadlo	Čajové maslo	Tuk z mäsa	Kostný olej	Rybací tuk	Strojový olej	Včelí vosk	Parafín	Smečnicový olej	Lanový olej	Olivy
1	Benzén	5	4	4-5	5	5	3-4	4	3+	1/2+	2+
2	Acetón	3	3	3	5	5	2	2	2	1	1/2+
3	Dietyléter	5	5	5	5	5	2	3	2	2	1
4	Chloroform	3	5	3	5	5	3	3-4	3	1	2
5	Tetrachlórmetan	5	4	5	5	5	3-4	2	3	1	1
6	Tetrachlórethylén	4-3	4	3	5	4-5	4	5	1	—	1
7	Dichlóretan	5	5	5	5	5	2	3	3+	—	—
8	Benzín	5	5	5	5	4-5	3-4	5	1	—	—
9	Lakový benzín	5	5	5	5	4-5	3-4	5	1	—	—
10	Metylal	4	5	4	5	5	4	2-3	3	2	—
11	Etylacetát	5	3-4	4	5	5	4	3	4+	1+	3-2
12	Butylacetát	5	5	5	5	5	4	3	3-2+	2+	2+
13	Monometylcelozolvcmonotyleter etylénglykolu	2/3+	2/3+	3/3+	3/3+	3/3+	3/4+	3/4+	2/2+	1/1+	2+
14	Formalglykol	5	5-4	5	5	5	2	2	1	1/2+	2+
15	Triethanolamín	—	—	—	—	—	—	—	1+	1+	1/2+
16	Pyridín	5	3/4+	5/5	5/4+	5/5	3/5-	3/5+	3/4+	2/3+	3/3+

obr. 40 Tabuľka rozpustnosti nečistôt (5 – dobre a rýchlo odstráni, 4 – odstráni trochu horšie, 3 – odstráni len čiastočne, 2 – odstráni sa málo, 1 – vôbec sa neodstráni) (zdroj: Kol. autorov. Konzervátorské praktikum, s. 240–241.)

9.4.1 Bielenie

Bielenie je proces, ktorý má zlepšiť vizuálne vlastnosti papiera tým, že sú z neho odstránené nežiadane farebné zlúčeniny. Jedná sa o poslednú možnosť, ktorú reštaurátor volí pri odstraňovaní ťlakov a škvŕn. O bielení sa hovorilo už v počiatkoch vzniku nášho odboru. Vtedy sa na bielenie mohol použiť roztok chlórového vápna – Javellov alebo Labarraquov lúh. Ten mohol byť použitý pri značnom poškodení listu, inak sa používal peroxid vodíka za pôsobenia priameho slnečného žiarenia. Tieto procesy boli však vhodné len pre tlače, keďže rukopisy poškodzovali. Ďalšou odporúčenou metódou bol 0,5 % roztok kyslého siričitanu a hlinitanu sodnatého, pričom jeho výhoda tkvela v tom, že ho bolo možné použiť aj na rukopisy.²⁴² S bielením sme sa v prieskume stretli však len v troch prípadoch, pričom všetky boli použité až na objekty reštaurované v 90. rokoch a začiatkom 21. storočia. Pri dvoch bol použitý manganistan draselný a pyrosiričitan draselný a v jednom prípade tetraboritan sodný s peroxidom vodíku. V literatúre sa napriek tomu pozorujeme najčastejšie popis techniky bielenia pomocou Chloraminu B alebo T, ktorý sa používal v koncentrácii 1–10 % či 3–5 %.²⁴³ Táto metóda bez zaradenia redukcie borhydridmi je však veľmi agresívna pre papiere glejené kamencom a dochádza tak k úplnému prebieleniu papiera až jeho deštrukcii.²⁴⁴

²⁴⁰ Kol. autorov. *Konzervátorské praktikum*, s. 238–241.

²⁴¹ Rozhovor, Ivan Galamboš (SNA). Bratislava, 2024-09-27.

²⁴² VOJTÍŠEK. *O konzervaci archiválií*, s. 37.

²⁴³ Napr. Kol. autorov. *A–Z konzervátora*, s. 223. alebo Kol. autorov. *Základy muzejní konzervace*, s. 135–137.

²⁴⁴ Prednášky predmetu Technologie restaurování a konzervace papíru, knižní vazby a dokumentů I, prednášajúci doc. Dr. Ing. Michal Ďurovič (VŠCHT). Litomyšl, AR 2020/2021.

Bielenie manganistanom draselným je na báze silnej oxidačnej reakcie manganistanu, ktorý zoxiduje a papier zanechá hnedý. Potom je potrebné použiť redukčnú metódu – pyrosiričitan (disiričitan) draselný, ktorá spôsobí vznik bezfarebných vo vode rozpustných mangánatých solí. Tieto soli sú následne odplavené vo vodnom kúpeli. V našich prípadoch (Mns. 42 a Inc. 54, 76 KBK SNA) bola použitá koncentrácia roztokov 0,5–1 %, pričom rovnaká koncentrácia bola použitá ako pre manganstan, tak aj pre pyrosiričitan (obr. 41). Rozmedzie koncentrácie roztokov sa však môže pohybovať medzi 0,2 – 3 %²⁴⁵, niektoré receptúry používajú až 6% vodný roztok.²⁴⁶ Tento spôsob bielenia je pre celulózové vlákno veľmi agresívny, pričom na jeho škodlivé účinky upozorňoval už Ďurovič v roku 1986.²⁴⁷ Takto bielený papier navyše pôsobí po bielení neprirodzene ako napr. v našich prípadoch – ručný papier má neprirodzený odtieň a zvláštne „žiari“.

obr. 41 Rukopis bielený 1 % roztokom manganistanu draselného a 1 % roztokom pyrosiričitanu, Mns. 42 KBK SNA

Druhou metódou, ktorú sme zaznamenali, bolo použitie tetraboritanu sodného s peroxidom vodíka (Haer. 221 KBK SNA). Tetraboritan sodný (borax) bol použitý v tomto prípade buď ako neutralizačná látka, zmäkčovadlo vody alebo účinná čistiaca látka. V protokole je tento krok popísaný dosť nejasne: „...Každý list bloku bol umytý, v roztoku tetraboritanu sodného s peroxidom vodíka, v roztoku metylcelulózy...“ Stále sa však môže jednať o chybný popis a zamýšľané bolo popísať bielenie tetrahydridoboritanon sodným v kombinácii s peroxidom vodíka. Čo sa týka peroxidu vodíka, ten sme zmieňovali medzi prvými používanými metódami bielenia. Forma jeho použitia sa postupne vyvíjala, už v 70. rokoch bol používaný

²⁴⁵ Kol. autorov. *A–Z konzervátora*, s. 228.

²⁴⁶ Kol. autorov. *Základy muzejní konzervace*, s. 136.

²⁴⁷ ĎUROVIČ, Michal. Problematika bělení papírových památek. In: *4. celostátní seminář konzervátorů a restaurátorů knihovních sbírek a knihovníků pracujících s historickými fondy*. Praha: Státní knihovna ČSR, 1986. s. 69–77. ISBN nie je uvedené.

bez pôsobenia slnečného žiarenia a to v koncentrácii 5 %.²⁴⁸ Nestabilizovaná forma peroxidu však spôsobuje tvorbu bubliniek kyslíka, ktoré vytvárajú na papieri pľuzgieriky. Neskôr sa preto začal používať v stabilizovanej forme v koncentrácii 0,5–4 %. Tetrahydridoboritan sodný by v tomto prípade pôsobil ako redukčná metóda, ktorá má za úlohu reagovať so zvyškami peroxidu.²⁴⁹

9.5 Čistenie pergamenu

Čistenie pergamenu si vyžaduje mimoriadne citlivý prístup, pretože ide o materiál náchylný na fyzikálne aj chemické zmeny. Vojtíšek uvádza, že Gerhard Fisher vo svojej literatúre odporúča aj priame použitie vody (na vlhčenie aj čistenie), ktorá podľa neho pergamenu neškodí. Toto tvrdenie malo už aj medzi súčasníkmi mnoho zlých ohlasov a stále upozorňovali na škodlivosť vody na pergamen.²⁵⁰ V rámci čistenia pergamenu sa reštaurátori preto upierali predovšetkým na suché čistenie, prípadne iné spôsoby čistenia bez vody, či regulovanou vlhkosťou. Pri suchom čistení sa v praxi stretávame s použitím štetca, plastickej gumy, tvrdej gumy, skalpela a skelného papiera, podobne ako pri papieri.²⁵¹

Na masné škvrny bol rovnako ako pri papieri odporúčaný aj tetrachlorid uhlíka.²⁵² V praxi sa však skôr využívali rôzne organická rozpúšťadlá, účelovo používané na odstránenie flakov rôzneho pôvodu. Vo všeobecnosti sa pri práci s pergamenom reštaurátori obracali na použitie alkoholov, hlavne ethanolu. Pri knihe so sign. Mns. 100 KBK SNA zachytávame aj použitie vodného roztoku Tylose MH 300 na pergamenový pokryv. Roztok bol pravdepodobne použitý vo vyššej koncentrácii a tiež len lokálne na určité nečistoty. Celkovo však v našom prieskume prevažuje suché čistenie, iné spôsoby boli spomínané len výnimočne. Vojtíšek zmieňuje okrem čistenia aj vtieranie jemného kamenca do pergamenu po vlhčení vo „vlhkej skrini“, ktorý mal pergamenu dodať belosť.²⁵³

9.6 Neutralizácia papierovej podložky

Účinok kyslosti na papier sa začal študovať už v 30. rokoch minulého storočia. Najjednoduchšou metódou odkysľovania bolo jednoduché vymytie kyslých zložiek pomocou vody. Tieto kyslé zložky však musia byť vo vode rozpustné, inak je potrebné pristúpiť

---

²⁴⁸ Tamtiež.

²⁴⁹ Kol. autorov. *Restaurování a konzervování archiválií a knih*, s. 212.

²⁵⁰ VOJTÍŠEK. *O konzervaci archiválií*, s. 36–37.

²⁵¹ GALAMBOŠ, Ivan. Konzervovanie a reštaurovanie pergamenového rukopisu a jeho knižnej väzby „Graduale Psoniense“ resp. „Antiphonartum Bratislaviense“, ako je uvádzaný v poslednej súčasnej literatúre o stredovekých latinských kodexoch na Slovensku. In: *Sedmý seminár reštaurátorů a historiků*. Praha: Státní ústřední archiv, 1989. s. 88–104. ISBN nie je uvedené. (ďalej len GALAMBOŠ. *Konzervovanie a reštaurovanie pergamenového rukopisu*.)

²⁵² VOJTÍŠEK. *O konzervaci archiválií*, s. 36.

²⁵³ Tamtiež.

k neutralizácii.²⁵⁴ Neutralizácia je najmä pri rukopisoch písaných železozalovým atramentom a drevitých papieroch kľúčovým krokom pre predĺženie ich životnosti. V našom prieskume bolo neutralizovaných len 14 % objektov, aj keď rukopisy písané železozalovým atramentom tvoria až 27 % z celého prieskumu. V SNA evidujeme pojem „neutralizačný roztok“, ktorý označuje roztok hydrogenuhlčitanu vápenatého alebo horečnatého vo vode. Takýto roztok je pripravovaný z uhličitanu vápnika alebo horčíka, či ich kombinácie za sytienia oxidom uhličitým (Barrowova metóda).²⁵⁵ S použitím hydrogenuhlčitanov sa experimentovalo už v 40. a 50. rokoch. V našom prieskume bol zmieňovaný až pri objektoch reštaurovaných v 80. rokoch. Použitie tejto látky mohlo byť prevedené rôznymi spôsobmi, ako je ponor či náter, ale aj postrek. Postrek však nemá žiadny účinok a už vôbec nie v našom prípade, keď bol použitý na rukopis s praskajúcim až miestami vypadajúcim atramentom. Paradoxne neutralizácia pri knihách v prieskume, ktoré vykazovali vyšší stupeň degradácie neprebehla, dôvod tohto konania však nie je známy (viď 9.10.1 Železozalový atrament).

Predchodcom tejto metódy je použitie uhličitanov bária, vápnika a stroncia (podľa J. Schierholtza, 1936). Bárium a stroncium sú však zdravotne závadné. Experimentovalo sa aj s hydroxidom vápenatým (W. J. Barrow, 1940), ten však môže papier poškodzovať.²⁵⁶ Používaný mohol byť aj uhličitan sodný (asi 0,2 % roztok) či tetraboritan sodný. Obe tieto metódy však neboli pre neutralizáciu vhodné, navyše sóda papier dokonca narušovala.²⁵⁷

Spôsob neutralizácie, ktorý sa mohol používať, ale v prieskume sme naň nenarazili je použitie MMMK (methoxymagneziummethylkarbonát) v methanole, ktorý sa objavuje v oblasti reštaurovania papiera už koncom 70. rokov (G. B. Kelly) a v rámci Československa v 80. rokoch.²⁵⁸ Podobnou metódou je neutralizácia pomocou roztoku karboxymethanolátu horečnatého v methanole.²⁵⁹ Obe metódy sú častokrát jedinou možnosťou ako zachrániť drevitý papier alebo iné papiere, ktoré nutne vyžadujú neutralizáciu a nie je možné použiť vodné roztoky. V SNK pre obe metódy vznikli prieskumy, ktoré poukazujú na ich priaznivé neutralizačné účinky a vytvorenie alkalickéj rezervy. Na druhej strane upozorňujú na prejav žltnutia akéhokoľvek

---

²⁵⁴ Kol. autorov. *Restaurování a konzervování archiválií a knih*, s. 214.

²⁵⁵ Tamtiež, s. 499–500.

²⁵⁶ Prednášky predmetu *Technologie restaurování a konzervace papíru, knižní vazby a dokumentů I*, prednášajúci doc. Dr. Ing. Michal Ďurovič (VŠCHT). Litomyšl, AR 2020/2021.

²⁵⁷ Kol. autorov. *Restaurování a konzervování archiválií a knih*, s. 216.

²⁵⁸ Prednášky predmetu *Technologie restaurování a konzervace papíru, knižní vazby a dokumentů I*, prednášajúci doc. Dr. Ing. Michal Ďurovič (VŠCHT). Litomyšl, AR 2020/2021.

ŠIROKÝ, Miroslav. Odkyselování pomocí methoximagnesiummethylkarbonátu v organickém roztoku. In: *Šestý seminář restaurátorů a historiků*. Praha: Státní ústřední archiv, 1985. s. 95–105. ISBN nie je uvedené

²⁵⁹ MAKOVÁ, Alena a Vladimír BUKOVSKÝ. Poznatky z neutralizácie papiera karboxymethanolátom horečnatím. In: *8. seminář restaurátorů a historiků*. Praha: Státní ústřední archiv, 1992. s. 173 - 188. ISBN nie je uvedené.

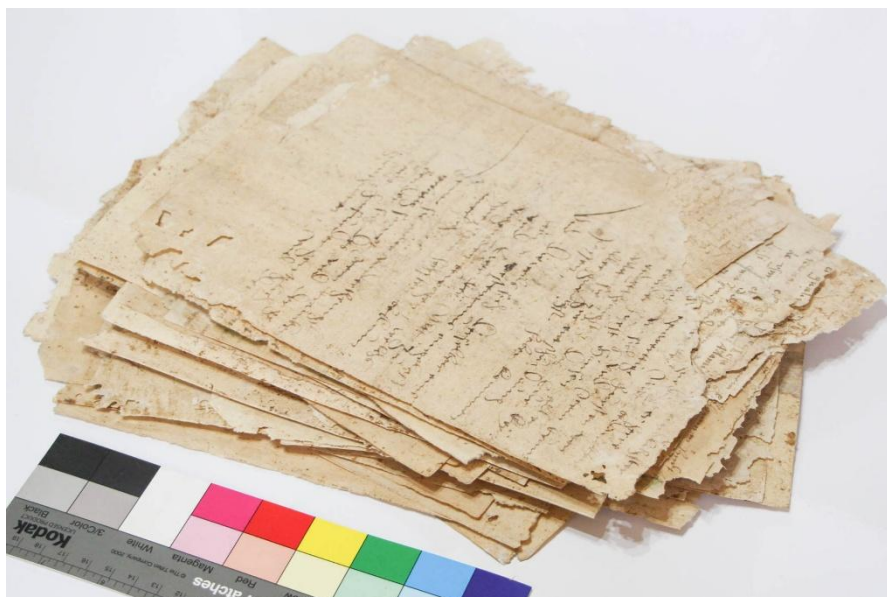
papiera, čo pravdepodobne vytvorilo na celom Slovensku voči týmto metódam bojkot a dnes sa na Slovensku prakticky táto metóda nevyužíva, už ani na výskumné účely na STU.²⁶⁰

9.7 Spevňovanie a hydrofobizácia papierovej podložky

9.7.1 Impregnácia a doglejenie

V niektorých prípadoch je papier veľmi zdegradovaný a stratil svoju pevnosť alebo sa v rámci procesu reštaurovania vyplavili pôvodné glejidlá, prípadne bielením narušila jeho štruktúra. V takýchto prípadoch sa reštaurátori uchýľovali k použitiu látok na jeho spevňovanie. Väčšina látok sa používala v podobe náteru alebo ponoru. Už vyššie sme spomínali premývanie škrobovou vodou, ktorá papier spevňovala, to však nebol jediný prípad použitia škrobu v našom prieskume. Škrob je spolu s glejom historické glejido papiera²⁶¹, ktorého použitie sa pretransformovalo aj do reštaurovania. Miesto gleju sa používala neskôr želatína v roztokoch 0,5–3 %, ktorá čiastočne papier uzatvárala voči vode. Tieto prírodné látky však odborníkom nestačili, pretože bolo pri nich riziko napadnutia mikroorganizmami. Hľadali sa preto syntetické látky, ktoré tento problém nevytvárajú, avšak ako sa ukázalo majú mnoho iných problémov.

Medzi prvými bol zaponový lak (roztok nitrocelulózy v acetóne a amylacetáte zvláčený gáfrom), s ktorým sa experimentovalo už na konci 19. stor. My sa s jeho použitím na našom území skôr nestretávame, keďže sa už v 40. rokoch 20. stor. od jeho použitia ustupovalo a takéto zložitejšie zásahy prakticky nemal kto na objektoch realizovať. Jeho využitie nachádzame však na českom alebo nemeckom území. Použitie tohto roztoku zapríčinilo najmä výraznú degradáciu

obr. 42 Listy spevňované Solakrylovým lakom, GR 20/90 Historické fondy ŠVKK

260 Tamtiež a BUKOVSKÝ, Vladimír a Mária TRNKOVÁ. Deacidifikácia papiera. 2. časť: Deacidifikácia v nevodnom kvapalnom prostredí. *Knižnica*. Martin: Slovenská národná knižnica. 2005, 6, (7), s. 14–17. ISSN 1336-0965 Dostupné tiež z: https://www.snk.sk/images/snk/casopis_kniznica/2005/jul/14.pdf. [cit. 2025-07-08].

261 Kol. autorov. *Konzervátorské praktikum*, s. 226.

dokumentov písaných železogatovým atramentom. Literatúra spomína aj kolódium – roztok strelnej bavlny (nitrocelulózy) v alkoholétere, ktorý mal taktiež spevňovať papier, ale aj pergamen. Kolódium však časom krehlo a začalo sa odlupovať z materiálov na ktoré nebolo schopné sa správne naviazať. Navyše vznikali postupne obavy vyplývajúce z horľavosti chemickej látky.²⁶²

Približne od 80. rokov²⁶³ sa vyskytuje aj s použitie Regnalu (Mowital – polyvinyl butyral), ktorý bol odporúčaný najmä po bielení hypermangánom a to v koncentráciách 1–3 % v alkoholovom roztoku.²⁶⁴ Použité mohli byť napríklad aj akrylátové živice ako je Paraloid B72 alebo Solakryl, ako je to v prípade fragmentov listov z knižných dosiek tlače zo ŠVKK (obr. 42). Veľkou nevýhodou všetkých syntetických látok používaných pre spevňovanie papiera je náročná alebo žiadna reverzibilita. Experimentovanie s týmito látkami (70. a 80. roky) sa napokon ustálil. Postupne sa tak začína objavovať použitie derivátov celulózy, ktoré patria medzi prírodné modifikované látky. Najčastejšie sme v prieskume narazili na Tylose MH 300, používanej v roztokoch o koncentrácii do 1,5 %.²⁶⁵ Prípadne mohla byť používaná aj methylcelulóza, karboxymethylcelulóza či neskôr Klucel G a i. V rámci tohto procesu bolo možné zaradiť aj fixáciu textu a farebnej vrstvy, ktorej sa venujeme bližšie v kapitole nižšie.

9.7.2 Hydrofobizácia papierovej podložky

Hydrofobizácia bola úprava papiera voči vlhkému prostrediu a už spomínané impregnačné metódy najmä syntetické mali čiastočne tento účinok. Využitie hydrofobizácie malo najväčší rozkvet v 70. rokoch, v našom prieskume najmä v dielni SNA, kde bolo takto ošetrených 76 % objektov reštaurovaných v 70. rokoch. Tento pomer z daného obdobia môže byť ešte vyšší, ak vezmeme do úvahy, že väčšina papierových listín bola pravdepodobne takto ošetrená.²⁶⁶ Snahou procesu hydrofobizácie bolo zabrániť naviazaniu akejkoľvek vlhkosti na papier, ktorá tak spôsobuje neskorší rozvoj mikrobiologickej aktivity.

Ako vyplýva z protokolov, snahou bolo aj spevnenie papierovej podložky. Látky, ktorými bol papier napúšťaný sú na syntetickej báze, v našom prípade polymethylmethakrylátu (plexisklo). Rozpúšťadlom boli agresívne organické rozpúšťadlá, akým je napr. chloroform. Koncentrácia mala byť taká, aby polymér prevzal niektoré vlastnosti papiera. Táto zmena má na papier mnoho nepriaznivých účinkov, medzi ktorými je aj krehnutie po určitom čase.²⁶⁷

---

²⁶² Tamtiež, s. 253. a VANIŠOVÁ. *Historický vývoj oboru*, s. 65–68.

²⁶³ Literatúra uvádza, že sa s jeho použitím začalo experimentovať už v 60. rokoch, používaný bol však až od 70. rokov. SKŘIVÁNEK, Ladislav. Nový konzervační prostředek REGNAL. In: *Soubor referátů ze semináře konzervátorů a restaurátorů v Otrokovicích 1974*. Praha: Státní knihovna ČSR, 1974. s. 1–18. ISBN nie je uvedené.

²⁶⁴ Kol. autorov. *A–Z konzervátora*, s. 228.

²⁶⁵ Kol. autorov. *Restaurování a konzervování archiválií a knih*, s. 223.

²⁶⁶ Rozhovor, Ivan Galamboš (SNA). Bratislava, 2024-11-12.

²⁶⁷ Kol. autorov. *Restaurování a konzervování archiválií a knih*, s. 225.

Papiere ošetrené roztokom plexiskla majú taktiež neprirodený zamatový lesk a „gumený“ charakter. Pri zisťovaní stavu železogatového atramentu pomocou bathofenantrolínového testu v rámci prieskumu sa taktiež ukázalo, že papiere takto ošetrené nie sú 100% odolné voči priamemu styku s vodou.

9.7.3 Skeletizácia, podlepovanie a vyspravovanie trhlín

Pod skeletizáciou rozumieme podlepovanie papiera rôznymi materiálmi za použitia rôznych adhéziv. Jedná sa o techniku využívanú najmä pri papieri, ktorý má veľmi poškodenú štruktúru a jeho doglejenie nemá dostatočný účinok.²⁶⁸ Toto tvrdenie však nie je úplne správne, keďže sme v prieskume narazili aj na listy, ktoré pred zásahom neboli výrazne poškodené. Pre takýto zásah by sme mohli použiť pojem podliepanie, používané najmä v súvislosti s reštaurovaním veľkoformátových dokumentov, ktorý sa má tak spevniť.²⁶⁹ V našom prípade však nebudeme ďalej tieto pojmy rozlišovať, keďže sa prevádzali obdobným spôsobom. Zaradíme sem ešte ďalší pojem – vyspravovanie alebo oprava trhlín, pričom v prieskume sme sa však s takýmto „citlivým“ prístupom stretli len výnimočne. Všetky tieto spôsoby sa prevádzali niekoľkými druhmi nosiča a príslušným adhézivom:

1. technická tkanina + acetylcelulózy lak (beturový lak) s riedidlom C 6700 → 8 % objektov v prieskume
2. kondenzátorový alebo japonský papier + beturový lak alebo pšeniční škrob (použitý mohol byť dezinfektor fenol) alebo deriváty celulózy a i. → vyše 40 % objektov v prieskume (obr. 43)
3. Filmoplast P, rôzne druhy papierov a iné nosiče + rôzne prírodné alebo syntetické adhézivá (ich použitie pozorujeme len ojedinele)

obr. 43 Vyspravovanie pomocou japonského papiera, T 203 Bašagičova zbierka UKB

²⁶⁸ Tamtiež, s. 237.

²⁶⁹ LUKEŠOVÁ, Iva. *Aplikace uměleckých děl na papíru na novou podložku*. Litomyšl, 2009. Bakalárska práca. UPCE: Fakulta restaurování. Vedúci práce: Mgr. art. Veronika Kopecká. s. 12–19.

Podlepenie mohlo byť jedno, ale aj obojstranné, mohlo byť celoplošné alebo len lokálne. Použitie technickej tkaniny sa však vyskytuje najčastejšie pri celoplošnom podlepení. Jej využitie v takýchto prípadoch je zapríčinené pravdepodobne tým, že znižuje čitateľnosť textu len minimálne.²⁷⁰ Technická tkanina bola v našom prieskume syntetická, pravdepodobne silonová, použiť sa však mohla aj hodvábná.²⁷¹ S technickou tkaninou sa stretávame už v 50. rokoch 20. stor. a prichádzame s ňou do styku v 90. rokoch, avšak len málo. Výhodou je síce dobrá čitateľnosť textu po prelepení, listy takto podlepené však strácajú papierový charakter a objem knihy výrazne pribúda aj pri kvalitnom prevedení. Technická tkanina sa kvôli použitému adhéziu leskne a oriezky sú „zubaté“ alebo „chlpaté“ (obr. 44). Takéto chlpatenie však vzniká aj pri iných materiáloch s dlhším vláknom, pokiaľ neboli dokonale spracované, ale aj pri použití separačnej látky Netexu, ktorý sa lepil na štruktúru papiera.

obr. 44 Oriezka po použití technickej tkaniny na podlepenie papierovej podložky, Inc. 56 KBK SNA

Pri kondenzátorovom papieri sa jedná o papier s krátkym vláknom a nízkou plošnou hmotnosťou, ktorý bol takmer transparentný a manipulácia s ním bola náročná, aby sa papier ešte pred použitím nezničil. Všetky tieto faktory viedli k tomu, že sa v praxi prestal používať a ak sa používal, tak len minimálne.²⁷² Japonský papier má oproti kondenzátorovému papieru veľmi dlhé vlákna, ktoré mu dovoľujú vysokú pevnosť aj pri nízkych plošných hmotnostiach. Práve plošná hmotnosť bola dlho obmedzená, keďže napr. v SNA bol používaný jediný druh. Kvalitou má oproti iným japonským papierom skôr kratšie vlákna, pre reštaurovanie však stále vyhovujúce. Jeho nevýhodou je však vyššia plošná hmotnosť, než po akej by sme siahali pri vyspravovaní dnes. Jeho použitie evidujeme v SNA naprieč celým vývojom odboru, prakticky až do súčasnosti. Japonský papier mal vo všeobecnosti časté využitie a vytvára najpoužívanejšiu techniku reštaurovania, minimálne v našom prieskume. Lepidlom, ako sme zmiňovali mohol byť beturový lak, ale častejšie bol používaný škrob, prípadne glej alebo iné živočíšne lepidlá alebo

---

²⁷⁰ Kol. autorov. *A–Z konzervátora*, s. 243.

²⁷¹ Kol. autorov. *Konzervátorské praktikum*, s. 241.

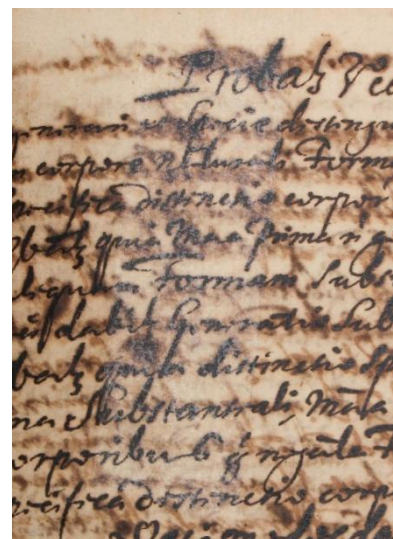
²⁷² Rozhovor, Ivan Galamboš (SNA). Bratislava, 2025-07-14.

deriváty celulózy (obr. 43). Tak isto ako v prípade technickej tkaniny, aj pri japonskom papieri vytvára beturlak neprirodený lesk a tieto časti sú taktiež tuhé, až to v niektorých prípadoch pri vyspravení stredov zložiek znemožňuje listovanie (obr. 45). Listy lepené škrobom však môžu mať tiež podobné problémy pri zlom technickom prevedení.

obr. 45 Knižný blok vyspravený pri chrpbte japonským papierom lepeným beturlakom, ktorým je tak znemožnené pohodlné listovanie aj pri zvolenom novom type tzv. francúzskej väzby s dutinkou, Inc. 63 KBK SNA

Ojedinele a relatívne v nedávnej dobe narážame na vyspravovanie Filmoplastom P, bežnejšie je však použitý pri novodobých dokumentoch (obr. 46). V prieskume nachádzame jeho použitie len pri jedinom exemplári (Mns. 142 KBK SNA), kedy bol použitý v kombinácii s japonským papierom pre zaistenie trhlín na listoch s degradovaným železozalovým atramentom. Inými nosičmi mohli byť aj rôzne papiere, či už hodvábné alebo iné, ako sme popisovali v kapitole 6.4.1 Vybavenosť dielni materiálmi. Takýto prípad môžeme vidieť napr. v UKB, kde bol na podlepenie papiera použitý pavučinkový papier na prekladanie fotografií vo fotoalbeume. Toto podlepenie bolo navyše nekvalitne spracované, a preto bola reštaurátorka tamojšej dielne vyzvaná tento objekt rereštaurovať. Použitie adhézivum bolo syntetické a jeho demontáž sa stala prakticky nemožnou.²⁷³ Bežnejšie sa však v praxi stretávame s prírodnými, ako syntetickými adhézivami. Extrémnym prípadom, avšak neprevádzaným reštaurátormi je použitie lepiacich pásov.

obr. 46 Detail vyspravenia papiera Filmoplastom P, Mns. 142 KBK SNA

²⁷³ Diskusia, MgA. Radka Zajíčková Benžová (UKB). Bratislava, 2024-11-22.

9.7.4 Laminácia

Popri spomínaných druhoch skeletizácie existuje aj jej špecifické odvetvie – laminácia. Tú je možné prevádzať buď za tepla, alebo za studena pomocou rozpúšťadiel. Ako popisuje Galamboš, laminácii dala vzniknúť snaha spevniť papier s dlhodobým účinkom. Táto metóda sa postupne vyvinula z používaných impregnačným metód.²⁷⁴ V našom prieskume sa táto metóda neobjavuje, keďže bola využívaná primárne pre novodobé dokumenty, ktoré sú v ňom len minimálne zahrnuté. Tie boli dlho brané ako dokumenty nižších kategórií a často si vyžadovali rýchly a efektívny postup. Pri laminácii sa preto jedná o proces masového ošetrovania dokumentov – v SNA bola v určitom období prevádzaná na približne 20 000 listoch ročne.²⁷⁵

V SNA sa používala laminácia za tepla²⁷⁶ pomocou polyetylénovej fólie, ktorá úplne uzatvárala laminovaný list. Dokument sa vopred zvlhčil v 50% roztoku alkoholu a vody s prídavkom dezinfektoru, dokument prešiel taktiež procesom dezinfekcie (sterilizácie), čistenia a v niektorých prípadoch aj hydrofobizácie pomocou plexiskla. List sa dokonale musel vyrovať pomocou valčeka a nechal sa vyschnúť. Potom bol vložený medzi fólie a medzi pomocné lisovacie materiály do vyhrievaného hydraulického lisu, kde bol dokument do fólie prakticky zatavený. Keďže lisovacie dosky boli dlhšie ako lis, pretŕčali, mohli sa tak zasunúť do valcov, ktoré si po otvorení hydraulického lisu dokument vytiahli, čím prešiel aj čas chladnutia. Používanú fóliu vyrábal Výskumný a aplikačný servis n. p. Slovnaft v Bratislave v hrúbke 0,02 mm pod názvom Bralén. Tento výrobca však nevedel zaručiť reštaurátorom dostatočne dlhú životnosť – pán Galamboš spomína, že pri vystavení nepriaznivým podmienkam mu uviedli životnosť jeden rok, a ak boli dokumenty uložené v zásuvke, tak bola uvedená životnosť 20 rokov. Takýto nestabilný materiál bol pre potreby zachraňovania dokumentov, ktorých životnosť sa uvádza okolo 50 rokov, neprijateľná. Navyše je veľký problém s reverzibilitou tohto zásahu, keďže sa fólia nabobtnáva len v organických rozpúšťadlách a nie je ju teda možné jednoducho, najmä od silne degradovaných dokumentov oddeliť.²⁷⁷

Zlom v používaní nastal pri uvedení si, že v takto uzatvorenom „priestore“ vzniká mikroklima. Dokumenty tak začínali medzi fóliami plesnivieť, pričom sa jednalo najmä o dokumenty, ktoré neboli dokonale sterilizované a ošetrené hydrofobizáciou. Tento problém si začali všimnúť jednak samotní reštaurátori, ale upozornil naň aj rumunský bádateľ, ktorý archív navštívil. Použitie techniky laminácie sa na reštaurovaných objektoch asi od konca 80., začiatku 90. rokov nevyskytuje.²⁷⁸ S lamináciou za studena, ktorá bola využívaná v Česku sa veľmi

---

²⁷⁴ Kol. autorov. *A–Z konzervátora*, s. 250.

²⁷⁵ Rozhovor, Ivan Galamboš (SNA). Bratislava, 2025-07-14.

²⁷⁶ Techniky teplej laminácie sa objavujú prvýkrát v USA v 40. rokoch 20. stor.

²⁷⁷ Tamtiež.

²⁷⁸ Tamtiež.

nestretávame, preto ich nebudeme ani bližšie zmieňovať. Pripomenieme však, že bolo mnoho výskumov ohľadom vhodných adhéziv, napr. Duvilax BD 20 a Duvilax KA-1, ktoré jednak nemenia vlastnosti papiera a z dlhodobého hľadiska nepoškodzujú záznamové prostriedky. Tieto adhézivá boli prevažne kombinované s japonským papierom a reštaurátori si pripravovali materiál sami.²⁷⁹

9.7.5 Štiepenie papiera

Podľa literatúry je štiepenie papiera technika, s ktorou sa experimentovalo už v prvej polovici 20. stor. a to za použitia skalpelu. Neskôr Günter Müller z Jenskej univerzity používal pre zjednodušenie procesu polyamid, ktorý sa naviazal len na povrch papiera, pričom sa jeho vnútro mohlo nabobtnať vo vode a tak rozštiepiť. Táto metóda bola po prediskutovaní zavedená do Univerzitnej knižnice v Prahe. Vanišová vo svojej práci uvádza: „*Touto metodou bylo opraveno poměrně velké množství rukopisů a používala se u nás ještě v 80. letech 20. století.*“²⁸⁰

Na Slovensku sa však táto technika v rámci nášho odboru používala skôr výnimočne, keď skôr na grafické listy a podobné umelecké diela na papieri. Pán Galamboš ju vyučoval aj v rámci výuky na VŠVU, kde ju spolu so študentkou Mgr. art. Miroslavou Mackovou previedli na grafických listoch, ktoré tvorili súčasť jej záverečnej práce. Spomína taktiež, že v tomto období bola táto technika pomerne novinkou. Prevádzaná bola pomocou prilepenia oboch strán listu k nosiču pomocou želatíny alebo gleja. Roh listu sa nechal neprilepený, aby papier mohol nasávať vlhkosť z vodného kúpeľa, do ktorého bol ponorený. Doba pôsobenia sa musela dobre odhadnúť, aby papier nebo príliš premočený, ale zároveň sa dal rozštiepiť. Po rozdelení sa medzi časti prilepil vhodným adhézivom (nerozpustným alebo málo rozpustným vo vode) japonský papier, alebo iný zvolený spevňujúci papier. Obe časti sa potom spojili, papier sa znovu vložil do vodného kúpeľa s teplotou, ktorá zabezpečila jednoduché oddelenie nosiča. V rámci tohto procesu bolo taktiež možné zaradiť doplňovanie strán, keď sú ešte časti od seba oddelené.²⁸¹

Štiepenie má oproti ostatným spomínaným metódam spevňovania výhodu v tom, že text zostáva dobre čitateľný, keďže nie je prekrytý žiadnym dodatočným materiálom. Tento zásah však zásadne narúša autenticitu a samotný objekt výrazne deštruuje. Metóda je náročná na prevedenie a vyžaduje presne definované parametre papiera, na ktorý sa má aplikovať. Je tiež časovo náročná a v prípade knižných dokumentov by výrazne spomaľovala celý proces reštaurovania.

---

²⁷⁹ HÖGE, Bruno. Porovnání dvou receptur lepidla pro laminování papíru. In: *Pátý seminář restaurátorů a historiků*. Praha: Státní ústřední archiv, 1983. s. 81–83. ISBN nie je uvedené.

²⁸⁰ VANIŠOVÁ. *Historický vývoj oboru*, s. 88–90.

²⁸¹ Rozhovor, Ivan Galamboš (SNA). Bratislava, 2025-07-14.

9.8 Rovnanie papiera a pergamenu

Rovnanie papiera a pergamenu majú toho mnoho spoločného, vždy ide o princíp navlhčenia a rovnania buď prítlakom alebo napínaním. Snahu akýkoľvek z týchto materiálov vyrovnať tu bola už pri objektoch reštaurovaných v 50. rokoch. K rovnaniu mohlo dochádzať ako pri demontovanom knižnom bloku, tak aj pri rovaní listov zošitej knihy ako to previedla jedna zo študentiek na VŠVU v rámci reštaurovania knihy na obr. 47. Listy v bloku boli postupne vlhčené vodnou parou a prekladané filtračným papierom, medzi ktorým boli pod tlakom vyrovnávané.²⁸² Základom dobre prevedeného rovnania je zachovanie pôvodnej štruktúry papiera, čo sa nie vždy darilo, najmä pri použití vysokého tlaku v lise pri silne prevlhčených listoch. Narušenie pôvodnej štruktúry papiera, súvisí vo väčšine prípadov v našom prieskume s technikou dolievania, kedy sa do listu prelisovala nosná sieťka.

obr. 47 Rovnanie listov nedemontovaného knižného bloku (foto: Ivan Galamboš)

Špecifikom lisovania sú listiny s prtláčanými pečaťami. V SNA boli koncom 80. rokov a v 90. rokoch reštaurované listiny dvomi reštaurátorkami. Prvá zvolila postup lisovania, ktorý poškodil pečate, preto bolo zverené toto reštaurovanie druhej reštaurátorke.²⁸³ Tá použila pri lisovaní buď filc alebo iný mäkký materiál, aby sa pečať nepoškodila alebo lepenku s tvorom na pečať. K listinám s poškodenými pečaťami zalisovaním sme sa nedostali, keďže k reštaurovaniu listín chýba evidencia záznamu. V prípade grafických listov a moderných lesklých papierov bolo opäť využívané prelisovanie. Pri grafikách sa v SNA a SNM používali napr. pláty zo starých kartografických máp, ktoré mali vysokú odolnosť a lesk a bolo možné ich prispôsobiť tvaru, ktorý mal štočok hĺbkotlačovej techniky.²⁸⁴

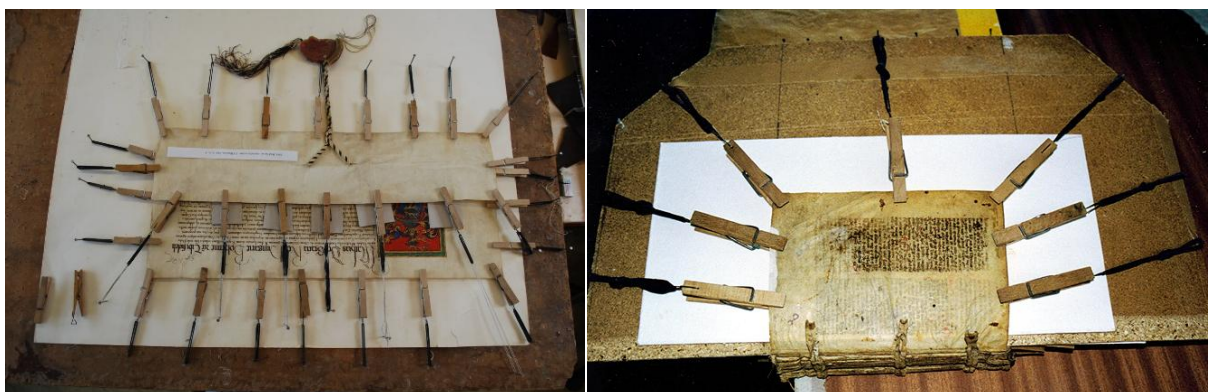
Rovnanie pergamenu je oproti papieru mnohonásobne náročnejšie na prevedenie, keďže sa jedná o amizotropný materiál. Menšie zvlnenie sa mohlo vyrovnávať pomocou teplej žehličky,

²⁸² Rozhovor, Ivan Galamoš (SNA). Bratislava, 2025-07-14.

²⁸³ Rozhovor, Mgr. Erika Javošová, PhD. (SNA). Bratislava, 2025-05-27.

²⁸⁴ Rozhovor, Brigita Hradská-Haasová (SNM). Bratislava, 2025-10-22.

nesmú sa však vyhladzovať staré zlomy a vytvárať nové.²⁸⁵ V kapitole 9.5 Čistenie pergamentu sme spomínali, že Fisher odporúča priame použitie vody aj na rovanie. S priamym použitím vody sa pri rovaní nestretávame, pokiaľ sa nejedná o roztok s alkoholom. Pergamen sa prevlhčil „liehovou emulziou“ – roztokom destilovanej vody a ethanolu (96 %) alebo denaturovaného benzínu v pomere 1:1. Taktiež sa mohol použiť aj odvar z rozvareného pergamenového odpadu s ôsmimi dielmi alkoholu a jedným dielom 7% vínneho octu. Ocot sa nepridával, pokiaľ sa nachádzali na pergamene iluminované časti, ktoré mohol poškodiť.²⁸⁶ Tento pergamenový odvar mal za cieľ pergamen zároveň spevniť. Pri prieskume jeho použitie pozorujeme napr. pri Mns. 2 KBK SNA. Pergamentu v tomto prípade bolo merané aj pH a reštaurátor usúdil, že prítomnosť octanu je nevyhnutná pre jeho zníženie.²⁸⁷ K vlhčeniu sa mohla použiť aj vodná para, k čomu slúžil ultrazvukový zvlhčovač. V SNA vytvoril Galamboš na tieto účely drevenú komoru, ktorá sa prekryla sklom, aby bolo možné do komory vidieť.²⁸⁸

obr. 48 Rovnanie pergamentu pomocou drevených štipcov na doske (listina vľavo, nedemontovaný listu vpravo) (foto: Ivan Galamboš)

Podstatou každého rovania bolo jeho dokonalé vyschnutie vo vyrovnanom stave. Na to mohli slúžiť napínacie rámy a dosky alebo sklenená matnica. Pokiaľ boli použité skrutkovacie svorky na uchytenie pergamentu, bolo potrebné ich v priebehu sušenia povoľovať, aby sa neporušili oslabené časti. Tento problém bol riešený pridaním pružín alebo gumičiek, ktoré vyrovnávali tento ťah.²⁸⁹ S použitím tejto techniky napínania a vlhčením pomocou liehovej emulzie sa stretávame aj pri rovaní a napínaní usňových pokryvov, ako tomu bolo pri reštaurovaní spomínaného rukopisu Mns. 2 KBK SNA. Neskôr boli z dôvodu možného roztrhnutia originálu skrutkovacie svorky v SNA nahradené drevenými štipcami na bielizeň (obr. 48), ktoré majú vnútro vylepené brúsny papierom, aby sa z nich pergamen nevyšmykol. Ich použitie je však nevyhovujúce, keďže štipce nedostatočne držia pergamen, a je prakticky nemožné ho tak vyrovať. Napínanie na ráme a doske bolo v archíve neskôr nahradené priamym

²⁸⁵ VOJTÍŠEK. *O konservaci archiválií*, s. 37.

²⁸⁶ Kol. autorov. *Konzervátorské praktikum*, s. 265–266.

²⁸⁷ GALAMBOŠ. *Konzervovanie a reštaurovanie pergamenového rukopisu*, 88–104.

²⁸⁸ Rozhovor, Ivan Galamboš (SNA). Bratislava, 2025-08-22.

²⁸⁹ Kol. autorov. *Konzervátorské praktikum*, s. 265–266.

lisovaním²⁹⁰, čo malo však za následok vyhladenie štruktúry pergamentu a vytvorenie vrás. Podobným spôsobom ako sme vyššie popísali, môže byť rovnaný aj usňový pokryv (obr. 49).

V tejto kapitole spomenieme aj zvláčnenie pergamentu alebo „oživenie pergamentu“, ako ho pomenúva staršia literatúra. Toto „oživenie“ mohlo byť prevedené draselným mydlom alebo 1% vodným roztokom octanu draselného.²⁹¹ Zvláčňovanie pergamentu malo byť zabezpečené aj spomínaným použitím pergamenového odvaru, kde mal túto úlohu plniť ocot.²⁹² Jeho použitie sa však vyskytlo len v jedinom už zmieňovanom prípade.

obr. 49 Rovnanie usňového pokryvu s použitím skrutkovacích svoriek (zdroj: zbierka fotografií SNA)

9.9 Dopĺňovanie strát

9.9.1 Papierová podložka

Pre dopĺňovanie strát papierovej podložky používame v podstate len tieto tri techniky:

1. ručný papier + najčastejšie prírodné lepidlo
2. japonský papier + rôzne adhézíva
3. dolievanie papierovou suspenziou

obr. 50 Dopĺňovanie papierovej podložky podľa tvaru straty SNK (zdroj: archív TASR)

obr. 51 Doplnok z ručného papiera prispôbený strate (strihaním/rezaním) obojstranne oblepený technickou tkaninou, Inc. 68 KBK SNA

²⁹⁰ Rozhovor, Ivan Galamboš (SNA). Bratislava, 2025-08-22.

²⁹¹ VOJTÍŠEK. *O konzervaci archiválií*, s. 37.

²⁹² GALAMBOŠ. *Konzervovanie a reštaurovanie pergamenového rukopisu*, 88–104.

Najstarším je prvý spôsob dopĺňovania ručným papierom prilepeným k originálu glejom, škrobovým alebo múčnym lepidlom. Podobné doplnenie vidíme aj pri sign. Mns. 84 KBK SNA s opravami z roku 1856. Papier je pri starších opravách skôr strihaný alebo rezaný, prípadne pozorujeme aj strhávaciu metódu. V niektorých prípadoch nachádzame aj doplnenie papiera len v mieste trhliny, pričom doplnok bolo potrebné zaistiť, najlepšie z oboch strán tenším materiálom, ako je technická tkanina alebo japonský papier (obr. 50 a 51).

S použitím ručného papiera sa začalo postupne viazať aj niekoľko pravidiel: musí byť podobnej hrúbky a farebného tónu ako originál a pri jeho použití je potrebné dodržať smer osnovy a útku.²⁹³ Používanie starých papierov na dopĺňovanie strán sa vyskytuje ešte v 80. rokoch. Postupne však vidíme použitie nových papierov z Veľkých Losin. S ručným papierom sa najviac stretávame pri dopĺňovaní celých listov, hlavne celých zložiek na začiatku a konci kníh, či predsádok (viď 9.11.1.1 Predsádky). Podobným spôsobom je možné použiť aj spomínaný japonský papier. Ako sme však už spomínali, dlhú dobu sa napr. v SNA používal len v jednej plošnej hmotnosti. Ten bol síce hrubší pre účely vyspravovania, ale pre dopĺňovanie strán bol zas nevhodný. V kombinácii s beturovým lakom tuhne a stráca papierový charakter. Tento doplnok je navyše veľmi tenký a v prípade dopĺňovania rohov alebo iných väčších strán sa deformuje (obr. 52).

obr. 52 Detail deformovaných nevhodne prevedených doplnkov japonským papierom, Inc. 21 KBK SNA

Čo sa týka najmä farebnosti ručného papiera používaného pre dopĺňovanie, buď bol v použitý v pôvodnej farbe alebo dofarbovaný. Na jeho farbenie mohol byť v minulosti použitý čajový alebo kávový výluh, neskôr literatúra spomína aj farby DUHA.²⁹⁴ Až na konci 80. rokov boli reštaurátorom predstavené rybacelové a saturnové azofarbivá, ale až začiatkom 90. rokov sa postupne dostávajú do praxe.²⁹⁵

Čoraz častejším spôsobom dopĺňovania sa stalo dolievanie papierovou suspenziou. Táto technika sa k nám dostala cez študentov pána Vyskočila, ktorí postupne dolievanie zaviedli do svojich inštitúcií. Základnou surovinou pre dolievaciu zmes je papierovina, pričom sa stretávame aj s použitím rozomletého ručného papiera, často historického alebo filtračného

²⁹³ Kol. autorov. *Konzervátorské praktikum*, s. 239.

²⁹⁴ Kol. autorov. *Přehled konzervačních metod: první dodatek k I. a II. dílu*, s. 9.

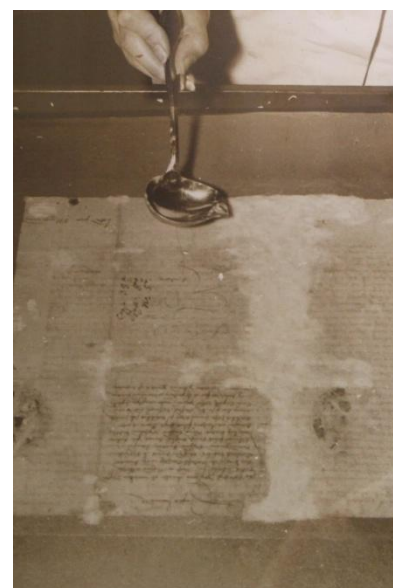
²⁹⁵ HARSOVÁ, Jana. Barvení papíru. In: *4. celostátní seminář konzervátorů a restaurátorů knihovních sbírek a knihovníků pracujících s historickými fondy*. Praha: Státní knihovna ČSR, 1986. s. 121–152. ISBN nie je uvedené. (ďalej len HARSOVÁ. *Barvení papíru*.)

papiera (obr. 53).²⁹⁶ Najväčšou nevýhodou historického papiera je, že môže byť rovnako, niekedy aj viac degradovaný, ako papier objektu. Preto sa mohol pred jeho použitím vyčistiť, prípadne zneutralizovať. K dofarbeniu papieroviny sa mohli použiť aj iné farebné papiere.²⁹⁷

Častejšie sme sa objavuje použitie papieroviny pravdepodobne z papierne vo Veľkých Losinách, keďže boli v tej dobe jediným dodávateľom tohto tovaru. Táto papierovina mala názov „Linter“ a jednalo sa o zmes ľanu a bavlny v bielom farebnom vyhotovení. K dofarbeniu mohlo dôjsť buď zmieňovaným pridaním farebných papierov, ale neskôr aj použitím azofarbív.²⁹⁸ V prípade niektorých kníh môžeme vidieť aj biele odliatky, ktoré boli neskôr upravené retušou pastelkami (viď 9.14 Retuš). V protokoloch sú uvedené aj pojmy ako ľanová papierovina a buničina alebo papierovina SC. Príprava každej papieroviny spočíva v rozvláknení papierovej sušiny vo vode pomocou rôznych mixérov. Receptúra mohla byť napr. 90 g Linteru na 1 liter vody, do ktorého sa po rozvláknení malo pridávať škrobové alebo karboximethylcelulózoové lepidlo či kazeín.²⁹⁹ Pridanie tohto glejidla malo zabezpečiť rovnomerné rozloženie zhlukov papieroviny, ale aj mechanické vlastnosti.

obr. 53 Rozdiel kvality ručných doliatkov v rámci jednej knihy, Inc. 51 KBK SNA

obr. 54 Ručné dolievanie stredovekej listiny (zdroj: zbierka fotografií SNA)

Ručné dolievanie mohlo byť prevádzané na vákuovom stole, ktorého princíp sme popísali v kapitole 6.4 Vybavenie reštaurátorských dielní, alebo na filchoch. Pri práci na vákuovom stole sa dokument položil najskôr na nosič – Netex, sieťka alebo Hollytex, až potom na plochu stola. Potom sa postupne na seba lievali jednotlivé vrstvy papieroviny do požadovanej hrúbky alebo je zmes postupne ukladaná na plochu straty (obr. 54). Rozdiel medzi dolievaním na filci a vákuovom stole je ten, že filc odsáva vďaka svojim vlastnostiam vlhkosť a nie je k tomu potrebný vysávač.

²⁹⁶ Kol. autorov. *A–Z konzervátora*, s. 235.

²⁹⁷ Z kolokvia, Ivan Galamboš (SNA). Bratislava, 2025-03-19.

²⁹⁸ HARSOVÁ. *Barvení papíru*, s. 121–152.

²⁹⁹ Kol. autorov. *Konzervátorské praktikum*, s. 250.

Zároveň je tento filc položený na dosku, s ktorou ju možno priamo vložiť do lisu na odčerpánie prebytočnej vlhkosti. Ako sme zmieňovali, v SNA majú na tieto účely usposobený lis, z pákového lisu na zlátenie.

Na druhej strane stojí strojové doplňovanie, ktoré bolo využívané v SNA a v SNK a ŠVKK je aj dnes. Princíp dolievania je podobný ako pri ručnom, jedná sa však o dolievanie celej plochy naraz. Papier sa položil na dosku alebo do vaničky, kde je prísun papierovej suspenzie, ktorá sa zachytáva v mieste strát a prebytočná voda sa odčerpá. Presný postup však nebudeme popisovať, keďže každé zariadenie prevádza tento úkon rozdielne. Pri takomto dolievaní by malo byť jednoduchšie a rovnomernejšie doplňovanie veľkých plôch, čo nie je v každom prípade úplná pravda. Rovnomernosť doliatku závisí od dvoch faktorov, prístroja na dolievanie, nosiča ale aj technikou reštaurátora, pričom sa toto všetko ukáže predovšetkým v priesvite. Pri hárkovači nachádzame často na papieri zhluky podobné ako pri ručnom dolievaní, ale aj odtlačok sieťky do štruktúry. V ŠVKK sme sa stretli s odtlačením vrchnej mriežky dolievacieho prístroja do papieroviny, ktorá tak narúšala rovnomernú plochu papieroviny (obr. 55).

obr. 55 Odtlačená mriežka dolievacieho prístroja na doliatku papieroviny, VI. 426 Historické fondy ŠVKK

obr. 56 Doliaty a podlepený list technickou tkaninou, Mns. 207 KBK SNA

Všeobecne bola problémom väčšina doliatkov ich hrúbka, ktorá sa v niektorých prípadoch približovala až kartónu. Táto skutočnosť bola umocnená aj dodatočnou skeletizáciou papiera. Takto podlepaný býval najčastejšie papier, ktorý utrpel veľké straty podložky, ako je

vidieť aj na obr. 56. Používané boli pritom materiály a techniky, ktoré popisujeme v kapitole 9.7 Spevňovanie a hydrofobizácia papierovej podložky.

9.9.1.1 Orezávanie doplnkov

Po akomkoľvek doplnení strán bolo najmä v prípadoch, kedy doplnok presahoval formát potrebné ho orezať podľa originálu. Stretávame sa s niekoľkými variantami ako to mohlo byť prevedené. V niektorých prípadoch je doplnok orezaný na formát listu samostatne, pri týchto prípadoch sa stáva, že doplnok nelemuje okraj originálu, ale mierne ho prečnieva. Orezaná mohla byť naraz aj celá zložka, najčastejšie pomocou pákových nožníc. V niektorých prípadoch sa objavuje aj orezanie celého knižného bloku naraz, pričom sa často odrezávalo až z originálu (obr. 57). Na príklade V 3407 PA Historické fondy ŠVKK (obr. 58) sme prichádzame do styku s iným prístupom, kedy bola doplnená dostatočne veľká časť formátu listov, aby mohlo dôjsť k rovnomernému orezaniu bez toho, aby bolo odobrané z originálu. V oboch týchto prípadoch však narážame na radikálny zásah, pričom príklad zo ŠVKK síce nepoškodzuje originál, avšak mení jeho podobu.

obr. 57 Orezávanie oriezok reštaurovaného knižného bloku v SNK (zdroj: archív TASR)

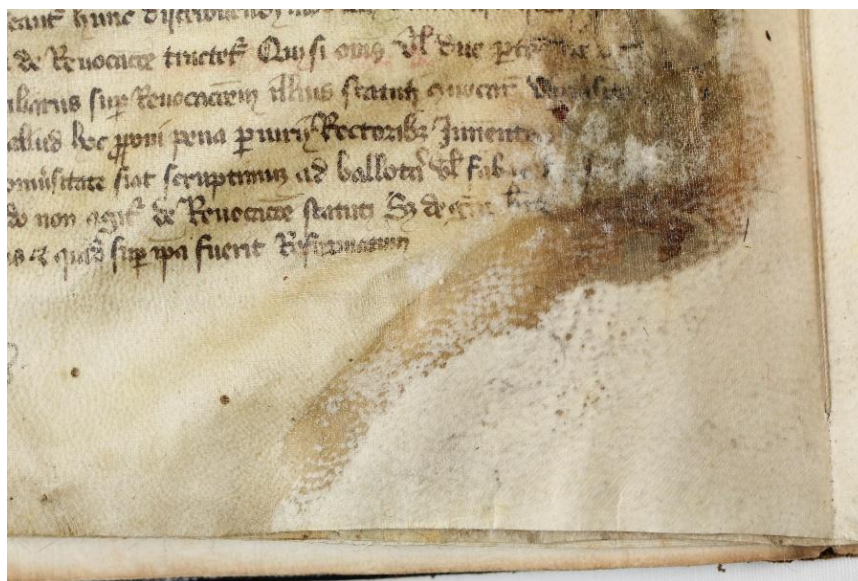
obr. 58 Nadbytočné doplnenie papiera a rovnomerné orezanie oriezok, V 3407 PA Historické knižné fondy ŠVKK

Hoci zušľacht'ovanie oriezok býva prevádzané až po šití, dovoľíme si ho zmeniť už skôr. K zušľacht'eniu oriezok často nedochádzalo, najmä pri historických väzbách. Pokiaľ sa ich zušľacht'enie vyskytuje, je to len na preväzbách moderných kníh ako je sign. D3 SA 329 1. SNK. Jedná sa o natieranú hornú oriezku, ktorú literatúra popisuje ako chrániacu knihu

pred prachom.³⁰⁰ Vo všeobecnosti sa však zušľachtovanie oriezkov neprevádzalo, keďže sa nepovažovalo za vhodné.³⁰¹

9.9.2 Pergamen

V Reštaurátorskom praktiku je spomínané, že sa historický pergamen dopĺňa prevažne novým pergamenom.³⁰² Pergamen by mal byť obojstranne brúsený³⁰³, vyhovujúcej hrúbky a z rovnakého zvierat'a (obr. 59). Nie každý doplnok pergamenu, s ktorým sme sa v prieskume stretli bol obojstranne brúsený, každopádne bol vždy predpripravený na použitie. Táto príprava doplnku spočívala v stenšení okrajov, ktoré spájajú doplnok s originálom. Mohol byť na to používaný skalpel alebo sklo, pričom pokiaľ to vlastnosti originálu dovoľovali mohla byť táto príprava prevedená aj na ňom.³⁰⁴ Ďalším materiálom pre dopĺňovanie mohol byť aj ručný papier a japonský papier, ktoré sa používali rôznymi spôsobmi ako popisujeme aj pri dopĺňovaní papiera. Používaným adhézivom mohol byť glej, želatína, zmes pšeničného škrobu a hustejšieho pergamenového odvaru alebo aj tzv. obuvnícky pop, pričom by sa malo jednať o lepidlo na báze škrobu.³⁰⁵ V staršej literatúre sa zmieňuje ešte zlatolepecká mázdra zo slepého čreva hovädzieho dobytká, ktorá sa používala pri reštaurovaní vzácnych rukopisov. Problém bol však pre jej

obr. 59 Doplnenie strát pergamenových listov novým pergamenom adhézivom je pravdepodobne glej, list bol podlepený technickou tkaninou, Mns. 16 KBK SNA

³⁰⁰ VYSKOČIL, Tomáš a Pavel REŽNÝ. Konzervátorské aspekty pri novej vazbe. In: *Sborník referátů z II. odborného semináře k problematice umělecké knižní vazby, konaného při V. trienále umělecké knižní vazby v Památníku národního písemnictví dne 12. 10. 1985* [separát pre služobnú potrebu]. Praha: Památník národního písemnictví, 1987. (ďalej len VYSKOČIL a REŽNÝ. *Konzervátorské aspekty pri novej vazbe*.)

³⁰¹ NUSKA. *Historické přístupy při restaurování*.

³⁰² S použitím nového pergamenu sa stretávame najčastejšie, percentuálne vyhodnotenie v rámci prieskumu na základe formulárov si však nemôžeme dovoliť, keďže v rámci neho nebolo spracované také veľké množstvo tohto materiálu pre vyhodnotenie. Dôvody vid' 2 Metodika prieskumu.

³⁰³ V literatúre je tento parameter pravdepodobne ponímaný len v rámci pergamenových listov k knižnomu bloku.

³⁰⁴ Kol. autorov. *Konzervátorské praktikum*, s. 266.

³⁰⁵ Klaretův encyklopedický klub. *Latina ... aneb český slang v Lidovkách* [online]. [s.l.], c2008. Dostupné z: <https://klub.slovníky.cz/clanek/latina-aneb-cesky-slang-v-lidovkach>. [cit. 2025 07 16].

mastnosť s prepojením materiálov a navyše bola veľmi drahá, odporúčala sa tak viac na papier a papyrusy. K jej častému používaniu však nedochádzalo.³⁰⁶

Rovnaké materiály sa používajú aj v prípade vyspravovania trhlín, ale používaná mohla byť aj technická tkanina, ktorú sme bližšie popísali v kapitole 9.7.3 Skeletizácia, podlepovanie a vyspravovanie trhlín. Pri použití techník dopĺňovania a spevňovania by malo dôjsť k zvlhčeniu celého listu pergamenu, aby nedošlo k zvlhčeniu v mieste lepenia. Podstatou dobre prevedeného vyspravenia pergamenu bolo nezalisovanie jeho štruktúry, aby nedošlo k jeho stransparentneniu. Tlak na lepené miesto by preto nemal byť veľký a aby sa list k lisovacím lepenkám neprilepil, bol používaný pomocný materiál, napr. silikónový papier alebo netkaná textília.³⁰⁷

V rámci dopĺňovania pergamenu sa objavuje aj dolievanie pergamenovými pilinami. Metóda dolievania pergamenu bola vyvinutá v Národnej Széchényiho knižnici v Budapešti, kde využívali zmes pergamenového prachu, celulózového vlákna, Tylose MH 300, ethanolu, izoprophanolu a pergamenového gleja. Táto zmes bola neskôr zjednodušená a jej zloženie bolo nasledovné: 4 g pergamenového prachu, 4 g pergamenovej náhrady, 400 ml destilovanej vody, 200 ml ethylalkoholu, 25 ml akrylátovej disperzie Sokrat 6492. Zmes pergamenového prachu, náhrady a vody sa zahrieva na 60 °C po dobu 2 hodín, potom sa 30 minút rozvlákňovala laboratórnou miešačkou a 10–15 minút kuchynským mixérom pri najvyšších otáčkach. Následne sa pridali zvyšné suroviny a ešte sa 30 minút zmes homogenizovala. Pergamen sa dolieval podobným spôsobom ako papier, s hlavným rozdielom, že sa vlhčí 80% ethanolom.³⁰⁸ V SNA túto techniku pri reštaurovaní pergamenových listín praktizoval Ivan Galamboš, avšak až po roku 2005 (obr. 60) a do zmesi pridával aj vlákna z triesločinených usní, ktoré ju tak dofarbovali.³⁰⁹

obr. 60 Pergamenová listina doplnená technikou dolievania pomocou suspenzie pergamenového prachu, stav pred (hore) a po (dole) (foto: Ivan Galamboš)

³⁰⁶ VOJTÍŠEK. *O konservaci archiválií*, s. 43.

³⁰⁷ Kol. autorov. *Konzervátorské praktikum*, s. 266.

³⁰⁸ HÖGE, Bruno a Michal ĎUROVIČ. Metóda dolievání pergamenových listin. In: *8. seminář restaurátorů a historiků*. Praha: Státní úřední archiv, 1992. s. 64–68. ISBN nie je uvedené.

³⁰⁹ Rozhovor, Ivan Galamboš (SNA). Bratislava, 2025-07-30.

Často sa stáva najmä pri pergamene použitom ako pokryv alebo ako medziväzné prelepy, že prešiel len základným očistením, príp. rovnaním a nebol doplňovaný. Tento pergamen bol často najvýraznejšie poškodený a časti kníh tak neboli vracané na pôvodné miesta, ale ukladali sa do fragmentov. To isté platilo aj pre druhotne použité rukopisy a pod. (viď 9.16 Fragmenty).

9.10 Ošetrovanie záznamových prostriedkov a farebnej vrstvy

V našom prieskume sme zaznamenali, že viac než 69 % objektov nieslo záznam železozalovým atramentom, zatiaľ čo tlač bola zastúpená v 68 % prípadoch. S modernými záznamovými prostriedkami, ako rôzne druhy pier, atramentových tužiek, pečiatok a i., sme sa stretli len minimálne asi 6 %. Najväčšia pozornosť sa v rámci odboru vždy sústreďovala na železozalový atrament, ktorý môže vykazovať výrazné prejavy degradácie deštruujuce písaciu podložku. Preto je tejto problematike venovaná samostatná kapitola 9.10.1 Železozalový atrament. Oproti nemu sa pri stabilnej tlači väčšinou neprevádzali žiadne špecifické postupy – iba výnimočne pozorujeme fixáciu záznamu.

Čo sa týka moderných záznamových prostriedkov, tie boli veľakrát spájané s dokumentmi nižších kategórií, teda sa k nim nepristupovalo s takou opatrnosťou a precíznosťou ako k ostatným. Odborníci si však začali uvedomovať, že tieto záznamové prostriedky nie sú dostatočne stabilné³¹⁰, hlavne čo sa týka svetla a vlhkého prostredia. Vyblednutie mohli ovplyvniť napríklad vhodným uložením, a pri výstavách nahradením faksimile (viď 7.1 Tvorba kópií a faksimile).³¹¹ Aj keď evidujeme zámerné vymytie napr. pečiatok, v našom prieskume sme na niečo podobné nenarazili. Skôr nachádzame niekoľko objektov, kde záznamy ostali rozpité z nevedomenia si následkov zvoleného postupu. Rozpitiu možno predísť spomínanými skúškami stability a následnému vynechaniu procesov, ktoré by mohli písmo poškodiť³¹², ale aj fixáciou, ktorú popisujeme súhrnne pre všetky záznamové prostriedky nižšie v práci.

9.10.1 Železozalový atrament

Železozalový atrament je pomerne stála látka, avšak či už nevhodnou výrobou, alebo nevhodnými podmienkami uloženia, ale aj mnoho inými faktormi, môže byť zapríčinená jeho korózia. Tá má niekoľko prejavov, ktoré dnes radíme do stupnice podľa *Reißland a Hoffenk de Graaff* (2003).³¹³ Tieto prejavy degradácie pozorovali naši už predchodcovia: „Škodlivé účinky

³¹⁰ VOJTÍŠEK. *O konservaci archiválií*, s. 26.

³¹¹ Rozhovor, Ivan Galamboš (SNA). Bratislava, 2025-03-13.

³¹² Kol. autorov. *Konzervátorské praktikum*, s. 265.

³¹³ 1. stupeň: „...dochází ke tvorbě fluoreskujících produktů v okolí inkoustové plochy.“

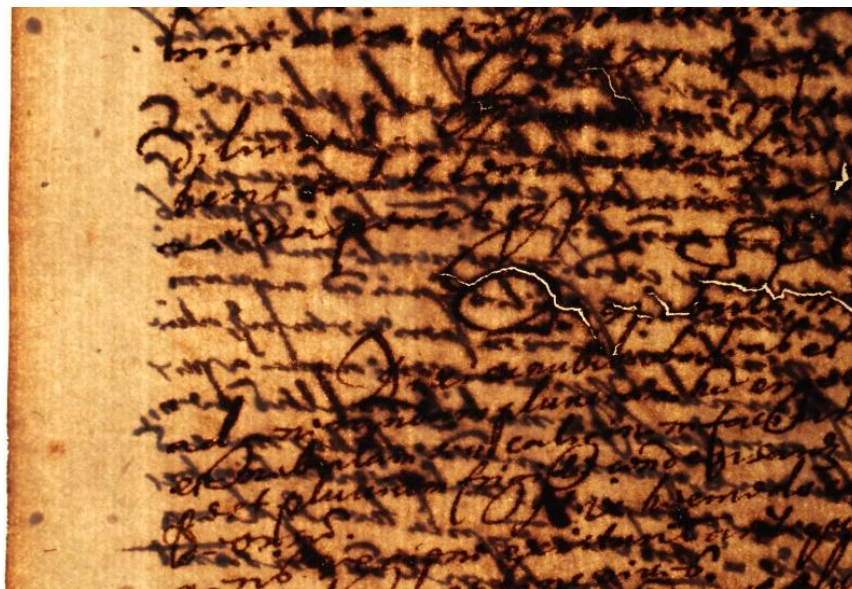
2. stupeň: „...je patrné slabé hnědé zbarvení rubové strany.“

3. stupeň: „...rubová strana je zbarvena do tmavšího odstínu hnědé. Zatím se nevyskytuje žádné mechanické poškození papírové hmoty.“

4. stupeň: „...rubová strana [je] zbarvena do tmavého odstínu hnědé a začíná se objevovat praskání papírové podložky v inkoustových liniích.“

5. stupeň: „...dochází k vypadávání a úplné ztrátě inkoustových linií.“

jeví se nejdříve v tazích písma, ale brzy se šíří do okolí, pergamen nebo papír křehne a hnědne, rozpadá se v ploše naneseného inkoustu, že často malé kusy odpadávají a nedotčeným zůstává jen nepopsaný rámeček.³¹⁴ Už v roku 1956 vznikla v Štátnom ústrednom archíve v Prahe spolupráca Hansom Heilandom, ktorý bol reštaurátorom vo vtedajšej Nemeckej demokratickej republike a zaoberal sa vplyvom vody na rukopisy písané železozalovým atramentom. Upozornil na účinnosť vody ako látky, vďaka ktorej sa z atramentu vyplavia voľné ióny železa a je tak stabilnejší.³¹⁵

obr. 61 Detail 4. stupňa degradácie železozalového atramentu, ktorý nebol vhodne neutralizovaný, Mns. 142 KBK SNA

Uvedomenie toho, že kyslý papier ovplyvňuje degradáciu atramentu prišla skôr, už na konferencii v roku 1898.³¹⁶ Postupne tak začali vznikať neutralizačné látky, ktoré sme už v rámci neutralizácie papiera zmienili, ako napr. uhličitan vápenatý, horečnatý, ich hydrogenuhličitan, MMMK a i. (viď 9.6 Neutralizácia papierovej podložky, obr. 61). Premývaním či už vodou alebo ponorom do neutralizačného roztoku mohli prejsť len dokumenty, ktorých podstata to dovoľovala. Jedná sa teda o atrament, ktorý nemá degradované spojivo alebo jeho degradačný stupeň nebol tak vysoký, že v texte vznikali praskliny, ktoré by sa mohli rozšíriť. Podobný problém mohol však nastať aj pri zásaditých pergamenových rukopisoch, pokiaľ došlo k narušeniu jeho kvality. V prieskume sa však s neutralizáciu priamo spájanou so železozalovým atramentom nestretávame, rovnako ako ani použitím chelačného činidla, ako je fyttát vápenatý.³¹⁷

BÁRTOVÁ, Pavla. *Restaurování Urbáře klášterního panství Pšovka z roku 1611 a Urbáře panství Mělník z roku 1625, z fondů Státního oblastního archivu v Litoměřicích*. Litomyšl, 2012. Bakalárska práca. UPCE: Fakulta restaurování. Vedúci práce: Mgr. Radomír Slovik. s. 59–61. (ďalej len BÁRTOVÁ. *Restaurování Urbáře klášterního panství Pšovka*.)

³¹⁴ VOJTÍŠEK. *O konservaci archiválií*, s. 22.

³¹⁵ VANIŠOVÁ. *Historický vývoj oboru*, s. 69–70.

³¹⁶ Tamtiež, s. 72.

³¹⁷ BÁRTOVÁ. *Restaurování Urbáře klášterního panství Pšovka*, s. 65.

Opačným problémom zle pripraveného alebo moderného železozalového atramentu je jeho blednutie. S týmto javom, ale aj s vyškrašaným atramentom sa spája jeho zviditeľňovanie. Zatiaľ čo dnes siahame skôr po fyzikálnych metódach zviditeľňovania pomocou rôznych typov žiarenia (UV, IR a pod.), v minulosti boli pokusy zviditeľňovania pomocou chemikálií. Takéto zviditeľňovanie mohlo viesť až k vzniku tmavých nečitateľných plôch.³¹⁸ Teória hovorí, že zviditeľnenie možno doceliť zvýšením množstva železa v ťahu, čo je pri historických dokumentoch prakticky nemožné, keďže rozloženie železa v papieri môže byť rôzne. K zviditeľňovaniu bolo možné použiť napr. kyselinu galovú, ktorá sa nanáša priamo na ťahy textu, tento postup je pracný, zdĺhavý a výsledok nie je istý. Odporúčané bolo na dočasné zviditeľnenie aj použitie pary rhododovodíka, ktoré však zanecháva trvalé začervenanie papiera.³¹⁹ Ďalšími látkami mohli byť sulfid draselný alebo amoniak, sulfokyanid draselný, kyanid železodraselný a ďalšie.³²⁰ Pri prieskume sme zviditeľňovanie železozalového atramentu nezaznamenali, aj keď je veľmi pravdepodobné, že v minulosti takéto pokusy na iných dokumentoch vo fondoch inštitúcií boli robené.

9.10.2 Zaistenie vypadávajúcich a sprášujúcich sa záznamov

Všetky látky používané pri písaní, či iluminovaní sa skladajú z farebnej zložky a spojiva. Práve spojivo je hlavnou príčinou sprášovania sa alebo odlupovania sa farebnej vrstvy, či textu. K sprášovaniu dochádza vtedy, keď je vo vrstve nedostatok spojiva, niekedy už od výroby, alebo z dôsledku jeho degradácie. Sprášovanie a rozmazávanie však môže súvisieť už so vstupným médiom, ktorým mohli byť napr. rôzne tužky, ktoré obsahujú len minimum spojiva. Naopak k odlupovaniu dochádza pri nánosoch s prílišným množstvom spojiva od výroby, ale hlavne z dôvodu manipulácie, napr. pri ohýbaní a pod. V oboch prípadoch je možné použiť fixačné látky a na základe ich vlastností rozlišujeme dočasnú (prechodnú) a trvalú fixáciu.

V minulosti bola jedinou možnosťou trvalá fixácia, ktorá sa ako jediná objavuje aj v našom prieskume. Medzi najstaršie fixačné látky patrí vodný roztok želatíny, používaný v koncentrácii 0,5–2 %, prípadne 1–4 %, ktorý sa mohol nanášať aj v niekoľkých vrstvách.³²¹ Použitie želatíny je aj v prieskume najčastejšie. Neskôr bola želatína vytlačená roztokom „vyziny“ (z plávacích mechov jeseterových rýb), pre jej vyššiu čistotu.³²² Fixácia sprášujúcich sa vrstiev mohla byť docielená už pri samotnom spevňovaní papiera doglejením alebo impregnáciou. Prevedená mohla byť jedno alebo obojstranne podľa podstaty dokumentu a to taktiež pomocou roztoku želatíny, ale aj škrobu, Tylose MH 300, methylcelulózy,

---

³¹⁸ VOJTÍŠEK. *O konservaci archiválií*, s. 71–72.

³¹⁹ Kol. autorov. *Restaurování a konzervování archiválií a knih*, s. 343–345.

³²⁰ VOJTÍŠEK. *O konservaci archiválií*, s. 71–72.

³²¹ Kol. autorov. *Konzervátorské praktikum*, s. 252–253.

³²² Kol. autorov. *Restaurování a konzervování archiválií a knih*, s. 341.

karboxymethylcelulózy a iné. Na text mohol byť použitý aj buthylmetakrylát, beturový lak, zaponový lak, či ethylcelulóza rozpustená v toluéne³²³, ale aj 1–5% ethanolový roztok Regnalu, či roztoky Paraloidu B72.³²⁴ Z podstaty stabilizovanej vrstvy vyplýva aj spôsob nanosenia

obr. 62 Použitie technickej tkaniny na zaistenie vypadaného textu, Mns. 2 KBK SNA

fixatívu – náter štetcom, použitie rozprašovača, či airbrusha a ponor.³²⁵ Ďalšou formou zafixovania vypadávajúceho textu až podložky pri degradácii železogatového atramentu mohlo byť podlepenie, ako je vidieť na obr. 62.

Na použitie dočasnej fixácie sme v našom prieskume nenarazili, aj keď bol cyklododekán predstavený v druhej polovici 90. rokov. Výhodou cyklododekánu je, že nepotrebuje dodatočné vymytie, pretože sublimuje – napr. oproti Paraloidu B72, ktorý bol tiež odporúčaný k dočasnej fixácii.³²⁶

9.11 Spracovanie častí knižného bloku

9.11.1.1 Predsádky

Pri spracovávaní prieskumu sme si všimli, že nezáleží na pôvodnom type väzby a či je táto väzba zachovaná aj po reštaurovaní, do knihy je takmer vždy pridaná predsádka, a to aj pokiaľ bol na začiatku a konci bloku pôvodný pergamenový predsádkový list (obr. 63). Najčastejšia forma predsádok je jeden dvojlist prišitý ku knižnému bloku, stred predsádky mohol byť taktiež vystužený usňou, plátnom či papierom.³²⁷ Vonkajší list vyliepa prídoštie väčšinou pomocou škrobového lepidla. Na doplnenie predsádok bol takmer vždy použitý ručný papier a iba vo výnimočných prípadoch japonský papier či dolievanie (v jednom prípade evidujeme použitie kancelárskeho papiera, viď 6.4.1 Vybavenosť dielní materiálmi). Dolievaním alebo rôznymi papiermi bola na gotických väzbách pretváraná štruktúra skladby na začiatku a konci knižného bloku na predsádkach. K výlepu prídoštia bol pridaný predsádkový list, ale mohol byť aj rôznymi spôsobmi spojený s blokom.

³²³ Kol. autorov. *Konzervátorské praktikum*, s. 252.

³²⁴ Kol. autorov. *Restaurování a konzervování archiválií a knih*, s. 342.

³²⁵ Kol. autorov. *A–Z konzervátora*, s. 230.

³²⁶ VÍTOVÁ, Kamila. *Využití ionogenních fixativ při restaurování a konzervování papíru*. Litomyšl, 2016. Diplomová práce. UPCE: Fakulta restaurování. Vedúci práce: doc. Dr. Ing. Michal Ďurovič. s. 12

³²⁷ Kol. autorov. *Konzervátorské praktikum*, s. 268.

obr. 63 Doplnená predsádka z ručného papiera k pôvodnému pergamenovému predsádkovému listu Mns. 69 KBK SNA

Dá sa povedať, že práve predsádky sú najčastejšie meneným prvkom pri reštaurovaní v rámci typológie. Okrem dodatočne pridaných predsádok sa na niektorých historických väzbách pod nimi nachádzajú aj výlepy prídoštia z baliaceho alebo iného makulatúrneho papiera. Ide pravdepodobne o pozostatok z obdobia preväzieb, keď tieto výlepy slúžili na vyrovnanie ťahu pokryvu. Neskôr pozorujeme aj prístup uvedomenia si, že sa predsádky na knihy nenachádzali a knihy ostávajú bez vylepeného prídoštia, je to však minimálne. Taktiež vnímame postupnú uvedomenie si potreby uchovania záznamu na prídošti, a preto ostalo buď nevylepené alebo bolo pre záznam vyrezané okienko ako je to na obr. 64.

obr. 64 Výrez na predsádkovom liste vylepujúcom prídoštie, ktorý ukazuje pôvodný text na doske, Haer. 276 KBK SNA

9.11.1.2 Šitie

Pred šitím sa knižný blok skompletizoval podľa pôvodného radenia a nechal sa vyvzdušniť. Pri vyvzdušňovaní sa neodporúčalo silné zatahnutie v lise, pretože silne stlačený knižný blok sa zle otvára, čím sa poškodzuje.³²⁸ V rámci šitia knižného bloku mohlo nastať taktiež veľa zmien oproti pôvodnému, avšak tieto skutočnosti nevieme s presnosťou vyhodnotiť z nedostatku fotodokumentácie a kvôli pokryvom lepeným na chrbát bloku a i.

obr. 65 Haer. 273 KBK SNA pred zásahom vľavo (zdroj: fotodokumentácia objektu) a aktuálny stav so zmeneným organizmom šitia

Pri množstve kníh však vieme s istotou určiť, že šitie bolo zmenené, keďže bola kniha opatrená francúzskymi alebo nemeckými väzbami. V takýchto prípadoch bol knižný blok šitý na motúzové väzby, ktoré boli často zapustené. Prípadne nemuseli byť zapustené, ale rozvláknené, aby chrbát ostal hladký. Použité mohli byť k tomuto účelu pergamenové prúžky, ktoré slúžili ako väzy okolo ktorých bolo vedené šitie.³²⁹ Vo väčšine prípadoch bolo snahou zachovať počet väzov, ich rozmiestenie sa však mohlo od pôvodného odlišovať, niekedy to bolo vyžadované kvôli náchylnosti papiera na roztrhnutie v oblasti vpichov. V prípade tlače Haer. 273 KBK SNA na obr. 65 je možné sledovať aj zmenu počtu a rozmiestnenia väzov.

Pri historických väzbách sa neodporúčalo presne napodobňovať spôsob šitia, pretože mohlo mať veľa chýb. Ak chýb v šití nebolo také množstvo alebo neboli závažné, bolo

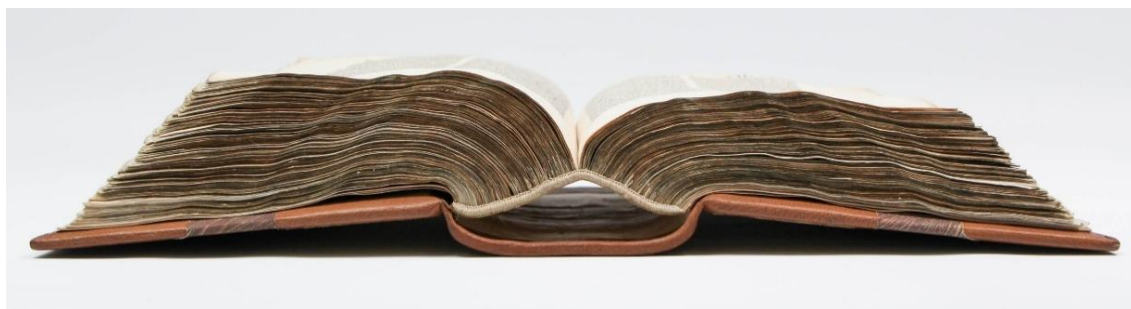
obr. 66 Detail dublovaných a zaglejených väzov, Mns. 94 KBK SNA

³²⁸ Tamtiež.

³²⁹ VYSKOČIL a REŽNÝ. *Konzervátorské aspekty pri nové väzbě.*

možné pôvodný spôsob šitia presne napodobniť. Šitie sa nemalo veľmi uťahovať a niť mala byť voskovaná včelím voskom.³³⁰ Pri nedemontovanom knižnom bloku sa mohli vypadané zložky prišit' iba lokálne a pôvodné väzy mohli byť spevňované a napojované dublovaním materiálu (obr. 66). Hrúbka nite, nedostatočné uťahovanie, prípadne aj nedostatočné vyzvdušnenie, ale aj spôsob vyspravenia bloku viedli k tomu, že knižné bloky ostávali našité. Pri takomto našití mohol vzniknúť rozdiel až 2 cm medzi prednou oriezkou a chrptom pri hrúbke knihy asi 5 cm. Z takto veľkého našitia samozrejme pramení aj mnoho problémov pri ďalšom spracovaní knižnej väzby a najviac citelné to je na pokryvoch, ktoré boli často roztrhnuté alebo prerezané v mieste drážky.

9.11.1.3 Chrbát knižného bloku

obr. 67 Kniha ušitá na zapustené väzy, jedná sa o preväzbu na francúzsku väzbu s dutinkou a vyšitým novým kapitálíkom, Inc. 59 KBK SNA

Po ušití bol chrbát knižného bloku zaglejený väčšinou glejom, odporučený bol aj Duvilax.³³¹ Pri glejený chrbta mohlo dôjsť aj k zaglejeniu väzov, čo prakticky znemožnilo otváranie knihy (obr. 66). Takmer všetky chrbty knižných blokov boli po reštaurovaní zaguľatené, výnimky tvoria väčšinou knihy, ktoré neboli demontované. Na chrbát boli do medziväzných priestorov vlepované medziväzné prelepy, ktoré boli veľakrát pridávané, aj keď sa na knihe pôvodne nenachádzali. V rámci prieskumu bol najčastejším materiálom

obr. 68 Formovaný chrbátnik a jeho príprava s viditeľným spracovaním šitia a medziväzných prelepov, tmelenia nasadenia dosiek (foto: Ivan Galamboš)

³³⁰ Kol. autorov. *Konzervátorské praktikum*, s. 268.

³³¹ Tamtiež.

pre medziväzné prelepy použitý pergamen, a to ako aj pôvodných, tak aj doplnkov. Použité mohli byť aj usňové, či plátenné prelepy a pri zmene typu väzby na francúzsku papierový prelep, resp. papierová dutinka s falošnými väzmi (obr. 67). Miesto dutinky sa v SNA stretávame aj s tzv. tvarovaným chrbátikom, ktorý fungoval podobne ako dutinka, avšak knižný blok mohol byť šitý na pravé väzy (obr. 68). Pôvodné kapitáliky boli po reštaurovaní zachovávané na väzbách len minimálne, často sa tak nachádzame repliky kapitálikov, pričom pôvodné boli zaradené medzi fragmenty. Vo veľa prípadoch pozorujeme aj typologické zmeny v oblasti pozície kapitálikov, kedy došlo k ich doplneniu aj v takom prípade, kedy na knihe pred reštaurovaním nebol. Použitý mohol byť strojový, ale aj ručne šitý kapitálik.

9.12 Zásahy na vybraných materiáloch knižnej väzby

Zásahy na knižných blokoch sú častokrát lepšie popísané ako na knižných väzbách, a to platí nielen pri protokoloch, ale aj odbornej literatúre. Zásah na knižnom bloku, resp. jeho materiáloch je mnohonásobne citlivejší, čo sa týka najmä miery zachovania autenticity aj materiálu. Pravdepodobne to vychádza z faktu, že obsah kníh mal väčší význam, než knižná väzba. Pritom prvky väzby, ktorými sú predovšetkým usňové pokryvy, drevené alebo lepenkové dosky, či kovanie si vyžadujú rovnaký prístup ako papier či pergamen. V súvislosti s týmito materiálmi sa objavujú rôzne etické otázky týkajúce sa rozsahu demontáže a spôsobu navrátenia prvkov, miery doplnenia chýbajúcich častí (obr. 69), ako aj rozlíšiteľnosti medzi originálom a doplnkami.³³²

obr. 69 Posun doplnenej záchytky spony voči pôvodnej polohe, Mns. 42 KBK SNA

9.12.1 Pokryv

9.12.1.1 Čistenie, neutralizácia a tukovanie usne

Useň ako materiál mohla byť na knihe použitá k viacerým účelom, ako je vyhotovenie väzov, vylepenie medziväzných priestorov, opletenie kapitálkou a i. Táto kapitola sa však zameriava na useň ako pokryvový materiál, ktorý sa na knižných väzbách vyskytuje najčastejšie. V súčasnosti rozlišujeme spôsoby konzervovania triesločinených usní a bielych väzobných usní. V rámci prieskumu sme však na toto rozdelenie nenatrafili, rovnako ani na popis toho, ako boli

³³² NUSKA. *Historické prístupy při restaurování.*

usne čistené. Pravdepodobne išlo o základnú mechanickú očistu rôznymi štetcami, prípadne inými pomôckami na odstránenie hrubých nečistôt. Pri knihe Inc. 22 KBK SNA sa stretávame s použitím prípravku „korex 1909“ na čistenie činených usní, jedná sa však o objekt reštaurovaný až po roku 2005, nespádajúci do skúmaného obdobia. V slovenskej literatúre nachádzame, že čistenie mohlo byť prevádzané pomocou 50% roztoku ethanolu s vodou, ale jednalo sa skôr o krok prevádzaný pred jej zvláčňovaním.³³³

Presušené miesta sa mohli lokálne pretrieť kopytným olejom alebo sa mohla vytvoriť pasta z kopytného oleja, včelieho vosku, thymolu a paraoxidifenylnamínu.³³⁴ V praxi sa však používali

aj tukovacie zmesi VÚK (v protokoloch uvádzanej ako SVUK), BM či VÚK α -olefiny, ktorých obsah popisujeme nižšie. Všetky tieto zmesi sa vtierali do usní, nechali sa pôsobiť určitú dobu a následne sa zotierali a povrch sa vyleštil. Takéto tukovanie alebo zvláčňovanie má za účel zlepšiť fyzikálne vlastnosti usne. V mnohých prípadoch má však jeho použitie nepriaznivý vplyv, na čo poukázal aj náš prieskum (viď 10 Stav reštaurovaných objektov v súčasnosti, obr. 70). Použitie tukovacích zmesí sa však neobmedzuje len na reštaurované objekty, ale aj na hromadné použitie pri bežnej údržbe kníh. V prípade knihy Mics. 7A KBK SNA sme narazili pravdepodobne na snahu konsolidácie škrobovou vodou, pričom táto metóda sa používa skôr v rámci knihárskeho remesla ako príprava pred zlátением – grundírovanie.³³⁵ Táto useň je po zásahu dosť stvrdnutá a skrehnutá a má bledý zákal.

Medzi rokmi 1976 až 1986 vydala Státní knihovna ČR v spolupráci s Výskumným ústavem kožedělným v Otrokovicích spôsoby konzervácie usní. Odporúčené spôsoby rozlišujú zmieňované konzervovanie triesločinených usní a bielych väzobných usní. Pre triesločinené usne sa odporúča najskôr mechanické čistenie vysávačom, štetcami prípadne purusom. Následne chemické čistenie Flavovom OMK (Alvol OMK), konkrétne penou 1% vodného roztoku. Useň sa pri procese nemala zmáčať a penu bolo potrebné ešte vytrieť destilovanou vodou. Pre blokovanie ťažkých kovov a neutralizáciu voľných kyselín bol odporúčaný vodný roztok fluoridu draselného (KF) pre neutralizáciu hydrogénuhličitan draselný (KHCO₃). K tomuto

obr. 70 Nevhodné použitie tukovacej zmesi na veľmi poškodený usňový pokryv, Mns. 78 KBK SNA

³³³ GALAMBOŠ. *Konzervovanie a reštaurovanie pergamenového rukopisu*, 88–104.

³³⁴ Kol. autorov. *Konzervátorské praktikum*, s. 262.

³³⁵ LUERS, Heinrich. *Das Fachwissen des Buchbinders: Vorbereitungsbuch auf die Fachprüfungen im Buchbindergewerbe*. Stuttgart: Max Hettler Verlag, 1943. s. 126–128. ISBN nie je uvedené.

postupu sa viaže aj analýza stanovenia stupňa degradácie a meranie pH, keďže sa postup nemohol použiť na veľmi degradované usne. Navyše bol tento postup bez ohľadu na stupeň degradácie nevhodný, keďže dochádza k bobtnaniu kolagénových vlákien pri pôsobení účinných látok. Na záver sa useň tukovala, pričom bolo potrebné, aby obsahovala 17–20 % vlhkosti:

1. zmes VÚK – rafinovaný lanolín, japonský vosk, paznechtový olej, Preventol O extra, extrakčný benzín 60/80
2. tzv. Britská zmes (podľa Bristkého múzea – BM) – extrakčný benzín 60/80, rafinovaný lanolín, včelí vosk, Preventol O extra, cédrový olej
3. zmes VÚK α -olefiny – frakcia α -olefinov o počte uhlíkovodíkov 20–24
4. iné tukovacie zmesi

Odporúčaný postup konzervovania bielych väzobných usní podľa VÚK bol obdobný, s rozdielom chemického čistenia, kde sa okrem Fravolu OMK používal aj 80% izopropanol v 20 % vody a to ihneď po očistení penou Flavolu. Potom malo dôjsť k meraniu pH a neutralizácii roztokom hydrogenuhličitanu sodného, formaldehydu a izopropanolu. Rovnako ako aj triesločinené usne, aj biele väzobné usne sa na záver tukovali pri vlhkosti 17–20 %. Táto zmes obsahovala zmes silikónového oleja v chloroforme a roztoku reesterifikovaného glejárskeho tuku butylenglykolem a vosku E v chlórforme s prídavkom antimikrobiálnej látky (napr. Septonex). Zmes sa zahriala na 30 °C, naniesla na useň a po vyschnutí zotrela.³³⁶

9.12.1.2 Doplňovanie pokryvu

Usňový pokryv sa doplňoval dvoma spôsobmi – celoplošne a lokálne. Z počiatku sa pozorujeme len celoplošné doplnenie pokryvu, na ktorý boli nalepené fragmenty pôvodného. Vo všeobecnosti platilo pravidlo, že sa nový pokryv doplňoval pod pôvodný pokryv, avšak veľakrát nenapodobňuje pôvodné spracovanie. Toto spracovanie sa týka najmä založenia rohov, ktoré sú v mnohých prípadoch zakladané tzv. na steč, ale aj pri hlavicích, ktoré sú častokrát formované so zatiahnutím pokryvu pri hlavicích. V niektorých prípadoch doplnok dubluje pôvodný pokryv práve v mieste hlavic.

Čo sa týka pôvodného pokryvu ten býval približne do 80. rokov aplikovaný na nový pokryv vo fragmentárnom stave, pričom sa v takomto stave pôvodne nemusel nachádzať. Jeho okraje sa odporúčalo stenčiť a na aplikáciu mohol byť použitý aj Duvilax, ale predovšetkým glej alebo škrobové lepidlo, s prídavkom glycerínu na zvláčnenie.³³⁷ Zároveň však nemalo dôjsť k prílišnému zmáčaniu usne, aby nedošlo k strate výzdoby ako upozorňuje Nuska.³³⁸ V rámci

---

³³⁶ Kol. autorov. *Restaurování a konzervování archiválií a knih*, s. 440–447.

³³⁷ Kol. autorov. *Konzervátorské praktikum*, s. 262.

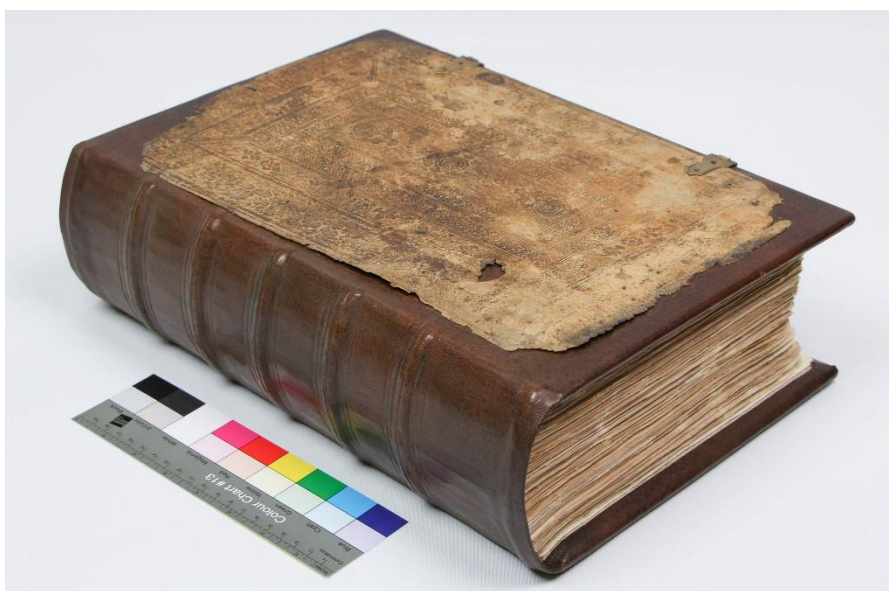
³³⁸ NUSKA. *Historické přístupy při restaurování*.

zásahu narážame aj na našitie knižného bloku, čomu sa musel prispôbiť aj pokryv a to deštruktívnym roztrhnutím alebo narezaním pokryvu v mieste drážky (obr. 71).

obr. 71 Zámerné roztrhnutie pôvodného pokryvu v mieste hlavíc z dôvodu nabudnutia chrbta bloku, Haer. 221 KBK SNA

Pri doplnkoch usní by mali platiť rovnaké parametre ako pri dopĺňovaní papiera ručným papierom – mali by byť čo najpodobnejšie originálu. V tomto prípade by sa mala venovať pozornosť parametrom ako sú typ činenia, druh zvierat'a a farba usne. Na tieto vlastnosti sa pri dopĺňovaní však dlho nedbalo, aj keď bolo bola k dispozícii pomerne veľká škála materiálu vďaka produkcii z Otrokovic.³³⁹ V SNA sa prevažná väčšina usní dopĺňovala triesločinenými, niekedy aj chrómčinenými usňami (obr. 72). ÚUŘ v Hodoníne používala na doplnenie usní kníh Bašagičovej zbierky bordovú oázu kozinu a na stredoveké rukopisy triesločinené usne. V UKB priamo nasledovali vzor používania týchto dvoch typov usní. V SNK nevieme podľa skúmanej

obr. 72 Triesločinená useň použitá na pokryv knihy, na ktorú je aplikovaný fragment irchy, ktorá sa odliepa, Scr. 191 KBK SNA

³³⁹ V ČSR mali v 70. rokoch možnosť zakúpenia triesločinených usní – prírodná hladká kozia, bravčová a teľacia, prírodná „kadeřená“ kozina, farebná hladká kozia, bravčová a teľacia (farba č. 08) a farebná „kadeřená“ kozina (farba č. 08). Taktiež aj bielych väzobných usní – hladká bravčová, kozia a teľacia, či pergamenov – biele a transparentné. PERTOR, Vladimír a kol. Současný stav výroby speciálních vazebních usní pro restaurátorské účely v ČSR. In: *Soubor referátů ze semináře konzervátorů a restaurátorů v Otrokovicích 1974*. Praha: Státní knihovna ČSR, 1974. s. 1–9. ISBN nie je uvedené.

vzorky hovoriť o dopĺňovaní usne, keďže vo väčšine skúmaných prípadoch išlo o preväzby. Ani v dielni ŠVKK sa tieto parametre nedodržiavali, pričom v prípade tejto inštitúcie by sme mohli brať najviac do úvahy, že trpela nedostatkom materiálov (viď 6.4.1 Vybavenosť dielni materiálmi).

To isté platí aj pre druh zvierat'a. Reštaurátori siahali po druhoch, ktoré mali dostupné alebo v prípade Hodonínskej dielne, akú mali víziu týkajúcu sa reštaurovaného fondu. Pri farebnosti usní by sa dalo diskutovať o rovnakej problematike, pričom sa reštaurátori často snažili ovplyvniť tento fakt tónovaním usne liehovými moridlami.³⁴⁰ Takéto tónovanie sa objavuje na reštaurovaných objektoch až v 70. či skôr v 80. rokoch 20. storočia. Aplikácia moridla mohla byť realizovaná ešte pred samotným pokrytím alebo až po. Nevýhodou moridiel je však ich nízka svetlostálosť, čo je pri spôsobe uloženia väčšiny kníh v inštitúciách nevyhovujúce. Na tónovanie usne sa pravdepodobne používali aj iné látky, pretože výsledok farbenia pôsobí v niektorých prípadoch odlišne ako pri moridlách. Avšak literatúra a ani protokoly sa o tom nezmieňujú (obr. 73). Niekedy bola doplnená aj výzdoba, avšak iba linková a to prevažne na knihách s veľkými stratami pokryvu.

obr. 73 Tónovaný doplnok usne po aplikácii pôvodného pokryvu navrch, Haer. 247 KBK SNA

Pri dopĺňovaní pokryvu narážame aj na doplnenie papiera či plátna. Pri papieri taktiež pozorujeme nepochopenie typológie polousňovej gotickej knižnej väzby s odhalenými doskami. Takýchto prípadov bolo ešte niekoľko v 70. rokoch, pričom najpoužívanejším papierom bol škrobový. Papier mohol byť taktiež na záver fixovaný vodným roztokom polyamidu (Disapol). K popisu ošetrenia plátna však nemáme dostatočnú vzorku, ale keďže sa používalo na menejcenných väzbách, je veľmi pravdepodobné, že sa ani nezachovalo a takéto knihy boli preväzované a to platí aj pri celopapierových väzbách.

---

³⁴⁰ Liehovými moridlami mohol byť tónovaný aj pergamen použitý ako pokryvový materiál.

9.12.2 Kovové prvky

9.12.2.1 Čistenie a povrchové úpravy

Kovanie na knihách môže mať podobu spôn so záchytkami, pukličiek, nárožníc, stredového alebo hranového kovania a i. Tieto prvky boli spočiatku vždy demontované z väzby a až neskôr sa na nich začalo pracovať priamo na doskách. Najčastejšie kovy, ktoré boli historicky používané sú mosadz (39 % zo všetkých objektov v prieskume) a železo (4 %). Železné bývali predovšetkým klinčeky, ktoré sa používali v kombinácii s mosadzným kovaním. Odporúčalo sa vymeniť ich za mosadzné, čo sa aj robilo.³⁴¹ Pri výmene klinčekov sa stretávame taktiež s použitím pomosadených železných klinčekov, pretože mosadzné nebolo možné alebo bolo veľmi náročné zohnať. Žiadne popísané postupy, okrem výmeny klinčekov pri železe v našom prieskume nenachádzame.

Až neskôr sa do reštaurovania presunuli postupy z archeologického konzervovania kovov, ako napr. tanátovanie pre korodujúce železo. Tanátovanie má za úlohu premeniť nestabilné zlúčeniny korózie na stabilné zlúčeniny. Aplikovalo sa preto vo vodných roztokoch okolo 20 % s prídavkom ethanolu pre lepšiu penetráciu. Roztok sa nechal pôsobiť po dobu 1–2 dní a náter sa opakoval v niektorých prípadoch až 4-krát za sebou. Ďalšími metódami, ktoré bolo možné použiť bolo fosfatizovanie alebo chromátovanie, či elektrolytická metóda.³⁴² Literatúra uvádza, že železné prvky, ktoré neboli výrazne skorodované bolo možné mechanicky vyčistiť rôznymi silikónovými alebo kovovými kefami, prípadne mohli byť použité aj leštiace pasty. Kovanie sa odmastilo pomocou ethanolu a pod. Záverečná povrchová úprava, ktorá mala zabrániť ďalšej korózii, sa mohla previesť náterom laku Akryl X 20/5, XPC a pod., akrylátového kopolyméru KP-709 alebo Paraloidu B72, Rewaxu 30 alebo boli využívané aj silikónové oleje (Lukoil MF).³⁴³

Pri čistení mosadzného kovania (zmes medi a zinku) narážame na pojem patina – ušľachtilej a neušľachtilej. Zjednodušene povedané, rozdiel medzi týmito patinami je, že ušľachtilá patina kov chráni vytvorením „ochrannej“ vrstvy na povrchu, neušľachtilá poškodzuje. Takáto stará, pôvodná ušľachtilá patina má špecifický povrch s množstvom malých fliačikov, odtlačkom prstov, ktoré sa do povrchu odtlačili, kvôli čomu sa časom na daných miestach vytvorila silnejšia vrstva. Keď takýto povrch nedokonale vyčistíme, vytvárajú sa na ňom fľaky s väčšou vrstvou patiny. Pričom podobný efekt vzniká aj pri častom používaní, kedy je povrch nerovného kovu neustále otieraný. Keď je povrch dokonale dočistený patina pri knihách, ktoré

---

³⁴¹ Kol. autorov. *Konzervátorské praktikum*, s. 274.

³⁴² Kol. autorov. *Základy muzejní konzervace*, s. 56–69.

³⁴³ Tamtiež a Kol. autorov. *Restaurování a konzervování archiválií a knih*, s. 453–454.

nie sú často používané, je až neprirodzené celistvá – ako to vidíme na leštených doplnkoch (obr. 74). Odstraňovanie patiny súvisí s čistením kovania, pričom takéto dočisťovanie sa na najstarších reštaurovaných objektoch sa robilo pravdepodobne len výnimočne.

obr. 74 Detail prečistenej mosadznej nárožnice, XVII A.B 331 UKB

V 70. rokoch už evidujeme mechanické čistenie a aj chemické, ktoré odporúčala dobová literatúra a stavia na nej aj súčasná. Mechanické čistenie bolo realizované podobne ako pri železe silikónovými alebo mosadznými kefami, či leštiacou pastou. Na čistenie sa mohla použiť aj feronová vata alebo slabý roztok uhličitanu sodného, prípadne destilovaná alebo demineralizovaná voda.³⁴⁴ Keďže bolo kovanie vo väčšine prípadoch snímané z väzby, bolo možné použiť aj Chelaton III (dvojsodná soľ ethylendiaminotetraoctovej kyseliny), do ktorého sa ponáralo a bolo tak zbavené patiny. Chelaton III sa v 5–10% vodnom roztoku zahrieva a po dobe jeho pôsobenia sa patina z kovania mechanicky odstraňuje. V praxi mohol vyzerať postup čistenia mosadzných prvkov ako v prípade Mns. 2 (obr. 75): „Kovanie, z ktorého sme vybrali [železné] klince, sme ponorili do horúceho roztoku Chelatonu III v destilovanej vode a nechali sme ho povariť. Tým sa uvoľnila časť nežiadúcej patiny a nečistoty. Po tomto úkone sme ho čistili mäkkým mosadzným kartáčom čistiacim prostriedkom „Sidel“³⁴⁵ a napokon sme ho opäť ponorili do Chelatonu. Po opláchnutí vodou sme zostalé škrvny dočistili mosadzným kartáčom.“³⁴⁶

obr. 75 Mosadzná záchytká čistená roztokom Chelatonu III a skeletizovaná mosadzným plechom, Mns. 2 KBK SNA

Na záver mohla byť prevedená povrchová úprava, ktorá rovnako ako pri železe mala kov chrániť pred okolitým prostredím. Používaný bol akrylátový kopolymér KP-709, ktorý sa vyskytuje aj v prípade zmieňovaného reštaurovania Mns. 2³⁴⁷, ale aj Paraloid B72 či neskôr Rewax 30.³⁴⁸

³⁴⁴ Tamtiež, s. 453.

³⁴⁵ Značka čistiacich a leštiacich prostriedkov na kovy.

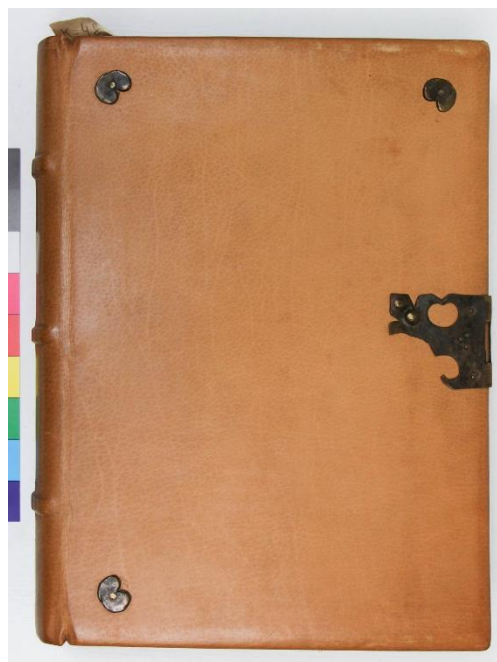
³⁴⁶ GALAMBOŠ. *Konzervovanie a reštaurovanie pergamenového rukopisu*, s. 88–104.

³⁴⁷ Tamtiež.

³⁴⁸ Kol. autorov. *Restaurování a konzervování archiválií a knih*, s. 453.

9.12.2.2 Dopĺňovanie a opravy

Vyššie sme zmieňovali, že s v ideálnom prípade boli železné klinčeky nahradené mosadznými, alebo aj železnými klinčkami potiahnutými mosadzou. No rovnako často bývali často menené aj pôvodné mosadzné klinčeky za nové. Pri iných prvkoch kovania sa náhrada pôvodného vyskytuje len minimálne. Pri tejto téme sa teda jedná skôr o opravy a repliky chýbajúcich častí alebo celých kovaní. Znovu platí, že na najstarších reštaurovaniach sa tieto zásahy neprevádzali (obr. 76). Kovanie bolo, okrem výmeny klinčekov, fixované na väzbu a ponechané v pôvodnom stave, prípadne len s doplnenými chýbajúcimi prvkami. Neskôr bolo nedoplnenie kovania skôr raritou. Tento prístup pozorujeme len v niekoľkých prípadoch ako je napr. sign. Mns. 46 KBK SNA, kde síce boli doplnené spony, avšak pukličky nie.

obr. 76 Kniha reštaurovaná v roku 1959 bez zásahu na kovaní, Inc. 48 KBK SNA

Spôsoby opráv mohli byť rôzne, nejednalo sa však o štandardizované postupy, ale o prístup a zručnosť reštaurátora. Vyrovnávanie deformácií sa neobjavuje veľmi často. Výnimočne sme narazili na dopĺňovanie strát priamo na kovovom prvku, jeho „skeletizáciou“ alebo spájkovaním. Dopĺňovanie strát aj skeletizácia bola prevádzaná mosadzným, niekedy medeným plechom, ktorý bol ku prvku pripojený zospodu. Presný spôsob prepojenia nám nie je známy, ale je zjavné, že závisí od typu poškodenia. Na knihe Haer. 239 KBK SNA sa reštaurátor rozhodol vsadiť pod celú plochu poškodených nárožníc opracované plechy do požadovaného tvaru. Tie boli s nárožnicami prepojené pravdepodobne len klinčkami, ktoré ich zároveň fixovali k doskám (obr. 77). Na Mns. 2 KBK SNA je možné sledovať skeletizáciu zlomenej záchytky taktiež novým plechom. V tomto prípade predpokladáme, že bol odlomený kus pripevnený k plechu adhézivom alebo cínovou spájkou

obr. 77 Oprava nárožníc mosadzným plechom (vľavo dole) a doplnené nárožnice bez výzdoby (vpravo dole a vľavo hore), Haer. 239 KBK SNA

(obr. 75). Podobné typy poškodenia bývali väčšinou opravované spájaním cínovou spájkou. Takto boli robené aj opravy odpadnutých pukličiek, kde bolo potrebné prepojiť obvodový plášť pukličky s klinčekom.

Pri dopĺňovaní celých kovaní môžeme vidieť použitie niekoľkých techník ich výroby, avšak miera doplnenia mohla byť rôzna. Pukličky boli spočiatku vyrábané frézovaným, pričom doplnok len výnimočne napodobňoval pôvodnú typológiu, stretávame sa iba s klobúčikovými pukličkami. Na kovové odliatky sme nenarazili, avšak s použitím galvanoplastiky áno, pričom túto techniku presadil najmä pán Galamboš v SNA. Postup výroby kovových prvkov galvanoplastikou je založený na vytvorení negatívneho odtlačku originálu pomocou Lukoprénu N 1522. Z odtlačku sa pripraví napr. sadrový odliatok alebo sa priamo pokovuje Lukoprénový odtlačok (obr. 78). Na pokovovaný odmastený objekt (trichlóethylénom) je potrebné naniesť vodivú vrstvu (napr. jemný grafitový prášok, či práškovú meď). Do nádoby s kúpeľom

obr. 78 Ukážka jednotlivých výstupov galvanoplastiky k reštaurovaníu Mns. 4 KBK SNA

obr. 79 Mosadzné kovanie doplnené galvanoplastickou technikou, kde nie je možné odlišiť originál od repliky, Mns. 4 KBK SNA

obsahujúcim síran meďnatý (modrá skalica), ktorý je okyslený kyselinou sírovou sa vložila kovové dosky. Výber doštičiek závisel od toho, akým kovom sa malo pokovovať. K pokovovaniu je potrebný zdroj prúdu – batérie, usmerňovače, nabíjačky a pod., taktiež ampérmeter, voltmeter a regulačný zdroj. Záporná časť zdroja sa pripojila k pokovovanému objektu cez kontaktný drôt (meď), pozitívna k doštičkám a objekt sa ponoril do kúpeľa. Na výsledok pokovovania má vplyv teplota a hustota kúpeľa, vhodne zvolené napätie, vzdialenosť medzi elektródami a i. Pokovovanie mohlo trvať aj niekoľko hodín a pokiaľ vrstva stále nebola súvislá, bolo možné formu opláchnuť vysušiť a pokovovať ďalej na túto vrstvu. Potrebné bolo však znovu zvodivieť práškom nepokovené miesta. Pokiaľ bola pokovovaná Lukoprénová forma, odporúčalo sa vnútro vyplniť cínovou spájkou. Kópia sa následne ďalej opracovávala na presný tvar pilníkmi a ďalšími nástrojmi.³⁴⁹

Takýmto spôsobom bolo napr. doplnené kovanie na rukopise Mns. 4 KBK SNA, kedy je takmer nemožné odlíšiť originál od doplnku (obr. 79). Nevýhodou použitia tejto techniky je určitá krehkosť v ťahu, preto ju nemožno využiť pre záchytky a spony. Oproti ostatným technikám je však schopná prenosu presného detailu, čo môže byť v rozpore s etikou zásahu. Najčastejšou technikou, ktorú pri prieskume pozorujeme, je vypilovanie z plechu. Týmto spôsobom sú dopĺňované rôzne prvky kovania – či už komplikovanejšie alebo jednoduchšie. Čo sa týka tvaru takéhoto kovania, to takmer nikdy nenapodobňovalo typológiu dochovaného kovania alebo obdobie vzniku danej väzby. Spočiatku, najmä v hodonínskej dielni a dielňach, ktoré s ňou mali priamy styk, sledujeme dopĺňovanie „neutrálne“ prevedeným kovaním. V tomto vývoji je popredu SNA, kde sa snažili vždy prispôsobiť originálu. Neskôr sa stáva, a trpia tým najviac renesančné a barokové väzby, že sa kovanie snaží prispôsobiť originálu, avšak svojou podobou nespadá do žiadneho typologického obdobia (obr. 80). Takto prevedených kovaní je veľmi veľké množstvo.

K záverečným úpravám doplnkov mohla patriť výzdoba alebo patinovanie, nebolo to však pravidlom. V prípade použitia galvanoplastiky sa výzdobe nedalo vyhnúť. Častejšie sa kovanie dopĺňalo v tvare napodobňujúcom originál bez výzdoby. Patina sa najčastejšie vyskytuje ako prirodzene vzniknutá vrstva na plechu ešte pred jeho použitím, ale aj ako vrstva,

obr. 80 Doplnená spona s nevhodne zvoleným tvarom tela spony, Haer. 247 KBK SNA

³⁴⁹ ANDREYS, Karel. Lukoprénové formy. n: 8. *seminář restaurátorů a historiků*. Praha: Státní úřední archiv, 1992. s. 301–307. ISBN nie je uvedené.

ktorá vznikla časom po reštaurovaní objektu. Nie je vylúčené v niektorých prípadoch ani použitie dostupných patinačných pást na farebné kovy, patinovanie parami amoniaku alebo vodným roztokom sírnej pečene (uhličitan draselný a síra v pomere 2:1). Téma výzdoby a patiny má mnoho etických otázok. Z etického hľadiska by sa totižto žiadna výzdoba nemala dopĺňať, mal by sa zachovať iba tvar, materiál a tón, aby nedošlo k vzniku „faksimile“.³⁵⁰ Ošetrovanie a výmenu remienkov spôn a ich fixovanie nebudeme zmieňovať, keďže sú pri nich uplatnené rovnaké princípy ako sme už vyššie popísali. Iba upozorníme, že väčšina pôvodných remienkov sa buď nezachovala alebo bola úplne nahradená.

9.12.3 Knižné dosky

Knižné dosky bývajú zhotovené buď z dreva, alebo z lepenky. Lepenkové môžu byť vyhotovené ručne, strojovo alebo zo zlepených listov, často druhotne použitých. Najčastejším druhom dreva, ktoré sa v minulosti používalo a v našom prieskume bolo prakticky jediným druhom, s ktorým sme sa stretli, je buk. Knižné dosky, je jedno z akého materiálu, sa v minulosti pri reštaurovaní nezachovávali, boli nahradzované novými – lepenkovými. Tento trend sa asi koncom 70. a začiatkom 80. rokov mení³⁵¹, avšak iba pri drevených. Z tohto dôvodu sa budeme v najbližšej časti venovať ich reštaurovaniu. Navyše aj lepenky druhotne použitých listov a prístup k nim sme už zmieňovali v kapitole 9.3 Demontovanie, preto sa k nim už nebudeme vracieť. Naše poznatky pri spracovaní tejto kapitoly budú takmer úplne odkázané na dáta z prieskumu, a to prevažne zo SNA, keďže sme nemali z iných inštitúcií k dispozícii vzorky, na ktorých by sa dali tieto postupy detailne odpozorovať.

9.12.3.1 Ošetrovanie drevených knižných dosiek

Čistenie drevených dosiek je proces, ktorý je v protokoloch zmieňovaný len minimálne. Pri preskúmaní originálov, hlavne pri polousňových gotických väzbách s odhalenými doskami, je zjavné, že k čisteniu muselo dôjsť. Jednalo sa pravdepodobne predovšetkým o mechanické čistenie – štetce, gummy, vysávač, prípadne skalpel na hrubé nečistoty.

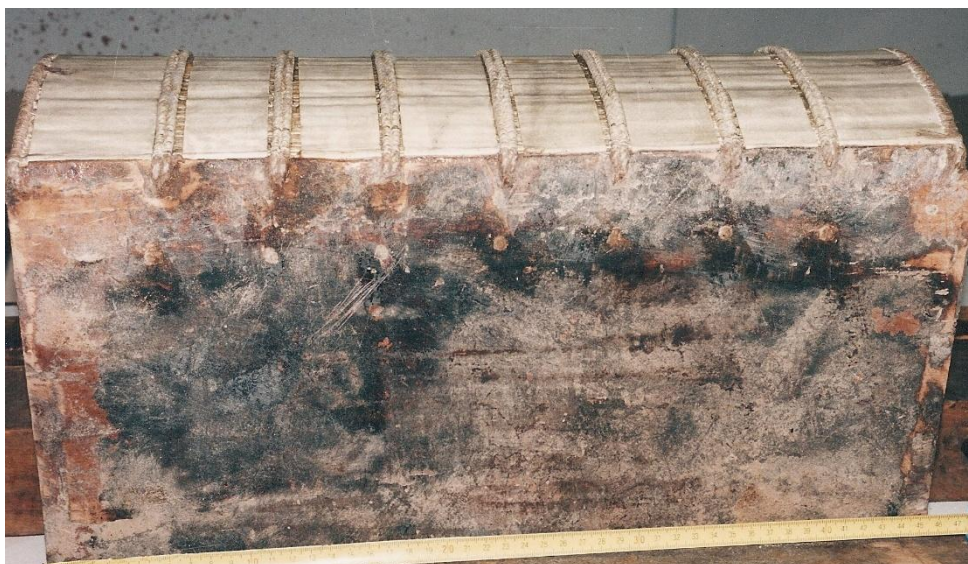
obr. 81 Prečistená drevená doska s viditeľnou pôvodnou patinou, Inc. 8 KBK SNA

³⁵⁰ NUSKA. *Historické prístupy pri reštaurovaní*.

³⁵¹ Tamtiež.

V jednom prípade dokonca evidujeme pravdepodobne použitie sklenených črepín alebo skelného papiera, keďže má celá plocha dosky odstránenú povrchovú vrstvu, ako je vidieť na obr. 81.

Ďalším zásahom mohlo byť spevňovanie dosiek – petrifikácia, k čomu boli používané prírodné alebo syntetické živice. Petrifikácia sa používala pri výraznejšie poškodených doskách a to väčšinou červotočom, pokiaľ sa ich reštaurátor rozhodol nenahradiť novými. Z prírodných živíc môžeme spomenúť ako zástupcu roztok kalafuny v ethanole (2–5:10), do ktorého sa dosky ponárali.³⁵² V našom prieskume sme narazili na použitie Epoxy 1200 a gleja, to tiež len na pár príkladoch v SNA (obr. 82). Epoxidová živica a aj glej boli využívané v podstate pri všetkých prácach s drevom – ako je tmelenie alebo lepenie. Použitie epoxidovej živice sa objavuje častejšie, a to už v 60. rokoch, možno aj skôr takmer až do súčasnosti. Na nevhodnosť použitia, najmä v spojení s materiálmi, ktoré ľahko reagujú na zmeny v okolí sa upozorňuje v *Restaurování a konzervování archiválií a knih*. Použitie akrylátov a epoxidov môže tieto materiály poškodiť.³⁵³

obr. 82 Nasadené zreštaurované knižní dosky (foto: Ivan Galamboš)

Rovnanie dosiek sme pri prieskume nezaregistrovali, pravdepodobne preto, že si tento úkon nevyžadovala ani podstata reštaurovaných objektov. Pokiaľ by k rovnaniu došlo, reštaurátor mohol siahnuť po niekoľkých spôsoboch rovnania. Jednou z možností je navlhčenie a mierne zalisovanie, ktoré mohlo byť prevedené aj v rámci petrifikácie. Radikálnejším spôsobom je vyfrézovanie línií pozdĺž smeru vykrúcania sa dosky z vnútornej strany. Tieto línie sa pri vyrovnaní dosky rozťahnu a vzniknuté voľné priestory sa potom vyplnia drevenými „lišťami“.³⁵⁴

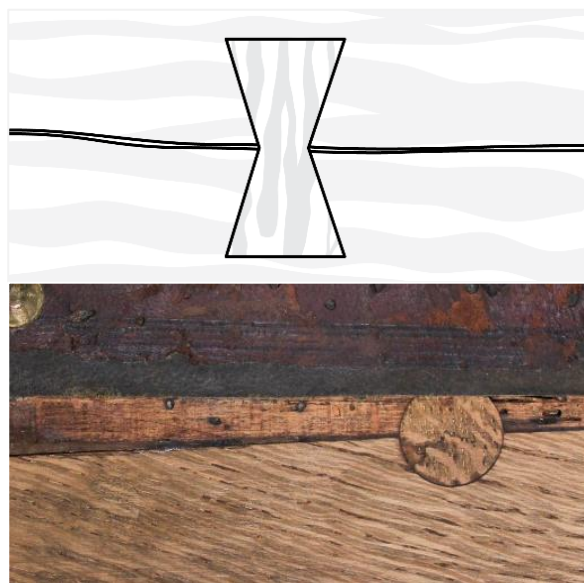
Pri doplňovaní menších strát, najmä po červotočoch sa používal tmel vytvorený z pojiva Epoxy 1200 alebo gleju a drevených pilín. Aj keď boli dosky bukové, v niektorých

³⁵² Kol. autorov. *Restaurování a konzervování archiválií a knih*, s. 461.

³⁵³ Tamtiež.

³⁵⁴ Tamtiež, s. 460.

dokumentáciách sa uvádza, že boli použité dubové piliny. V rámci prieskumu pozorujeme aj objekty, kde bolo okolie nasadenia dosiek vytmelené, aby nevznikli v týchto miestach nerovnomernosti (obr. 68). Línia spoja medzi originálom a doplnkom pri dopĺňaní drevom bývala dotmelená do roviny. Na zabrúsenie originálu sme nenarazili. Jediný zásah do dosky, kedy bolo z nej odoberané bolo použitie spojovacích dielov – motýliky a krúžky (obr. 83).

obr. 83 Nákres spojenia praskliny pomocou motýlika (hore), detail doplnenia prednej dosky novým kusom dreva (dub) pomocou prepojenia krúžkom, Inc. 4 KBK SNA (dole)

V SNA boli používané výlučne krúžky pravdepodobne pre ich jednoduchšiu prípravu pomocou vŕtacích korúnok. Ich nevýhodou je však oproti motýlikom, že držia spoj len lepenou plochou, zatiaľ čo motýlik k sebe lepené spojované diely priťahuje. Tieto krúžky boli používané aj pri zaceľovaní prasklín. Doplnky nového dreva bývali aj dotónované, pravdepodobne liehovými moridlami. Pri Inc. 55 bolo v protokole uvedené, že dosky boli na záver aj fixované včelím voskom. Literatúra uvádza, že povrchová úprava dreva má zlepšiť jeho odolnosť voči okolitým podmienkam, vlhkosti, mechanickému poškodeniu a v určitých prípadoch aj voči mikroorganizmom. V ČSR boli v 80. rokoch na trhu prípravky ako Luxol, ľanová fermež či Lovofrem.³⁵⁵ S ich použitím sme sa však v našom prieskume nestretli.

obr. 84 Zmena typológie dosky pridaním prednej kanty, Inc. 4 KBK SNA

³⁵⁵ SKALSKÝ, Jiří. Povrchová úprava dřeva. In: *Pátý seminář restaurátorů a historiků*. Praha: Státní ústřední archiv, 1983. s. 106–109. ISBN nie je uvedené.

Na záver tejto kapitoly zmienime ešte typológiu menších doplnkov a doplnkov celých knižných dosiek. Spomínali sme, že v minulosti boli veľakrát historické knižné dosky nahradzované novými lepenkovými doskami. V niektorých prípadoch sa stalo, že boli nahradené drevenými, jedná sa však skôr o výnimky. Častejšie sledujeme stratu jednej z dosiek alebo veľkou stratu materiálu jednej alebo oboch dosiek. V prípadoch, kde bolo možné odčítať tvar z dochovanej časti, tam to reštaurátor využil a pristúpil k rekonštrukcii. Na druhej strane však stoja doplnky, ktoré vôbec nerešpektujú typológiu daného obdobia, ba ju zámerne upravujú pridaním prednej kanty a pod. (obr. 84).

Ďalší krok spojený s drevenými doskami je ich nasadenie, ktoré sa odvíja od všetkých prevedených krokov na knižnom bloku, najmä šití (viď 9.11.1.2 Šitie). Pokiaľ kniha bola ušitá rovnakým spôsobom a do pôvodných otvorov, bolo možné znovu použiť existujúce dierky pre nasadenie. Pokiaľ sa rozloženie väzov zmenilo, reštaurátor musel vytmeliť a upraviť dosky tak, aby ich mohol nasadiť. To úplne neplatí pri rozvláknených motúzoch do vejárikov lepených k doskám, keďže tu nebol reštaurátor ničím viazaný a ani pri preväzbách, kedy sa nasadenie odvíjalo od nového typu väzby (viď 9.15 Koncept konzervačnej väzby – preväzby). Bližšie detaily k nasadeniu dosiek však nemáme, keďže sa často nachádzajú pod niekoľkými vrstvami materiálov a nie je možné ich tam voľne pozorovať.

9.13 Reštaurovanie voskových pečatí

V rámci pečatí sa zameriame na voskové pečate z včelieho vosku a pečate z pečatného vosku. Pri pečatiach sa jedná o vzácny archívny materiál, preto bolo a je dôležité k nim pristupovať pozorne a realizovať ich pravidelnú údržbu, napr. pravidelné čistenie od prachu. Čistenie sa mohlo previesť studenou destilovanou vodou s neutrálnym mydlom – benátskym mydlom (odporučených až 10% roztok). Čistenie malo byť prevádzané jemnými štetcami alebo vatovými tampónmi a roztok sa odstraňoval znovu vodou. Tento postup sa v podstate až dodnes nezmenil a je najčastejšie využívaným spôsobom čistenia voskových pečatí. Z literatúry sa dozvedáme, že ešte skôr sa používal na čistenie benzín, ktorý sa kvôli svojmu nepriaznivému účinku na vosky prestal používať. V minulosti mohli byť na ochranu pečatí použité laky ako zapon, cellit, cellon a i., ktoré boli prezentované ako univerzálny prostriedok. Na ich nepriaznivé účinky začali odborníci upozorňovať pomerne skoro, najmä v súvislosti s „lakovými“ pečatami.³⁵⁶

Rozlámané pečate bolo možné zlepiť, staršia literatúra uvádza zlepenie pomocou cerofixu či roztoku mastku, pre pečate z pečatného vosku zas použitie terpentínu či ľanového oleja. Taktiež

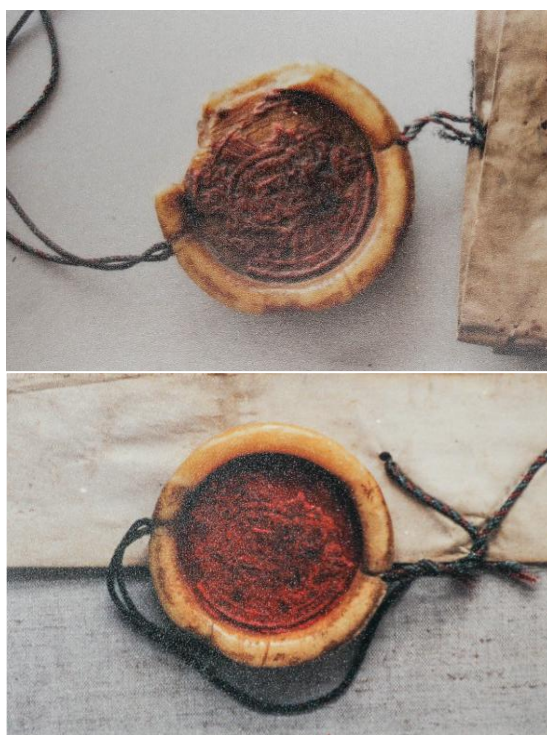
---

³⁵⁶ VOJTÍŠEK. *O konservaci archiválií*, s. 68.

mohol byť ako lepidlo použitý glej, pečatné vosky či arabská guma.³⁵⁷ Používať sa mohli aj rôzne syntetické živice (50. roky), lak FG 9 (60. roky), 40 % toluénový roztok jedľového alebo kanadského balzamu, pre pečatný vosk bolo možné použiť 50 % methanolový roztok kalafuny. Už v 70. rokoch však vznikali pochybnosti o ich použití.³⁵⁸ Častejšie sa však stretávame pri včelom vosku so zlepovaním tavením, ktorého použitie vyplýva zo zásad pre reštaurovanie voskových pečatí zo správy *IV. Medzinárodného archívneho zjazdu v roku 1960 v Štokholme*:

1. Nikdy sa nereštauruje (nenapodobňuje alebo nenahradzuje) obraz alebo text pečate. Pečať sa reštauruje vtedy, keď sa môže poškodenie ďalej zhoršovať.
2. Jednotlivé fragmenty sa spájajú natavením lomov pomocou nahrievaného skalpela.
3. Chýbajúce časti pečate sa dopĺňujú voskom rovnakej farby, ale odlišného tónu a to na úrovni základnej plochy reliéfu pečate.
4. Pokiaľ súvisí časť závesu (textilného alebo pergamenového) s pečaťou, je dovolené záves opäť s pečaťou spojiť a datovaný zásah uviesť.
5. Pečať úplne oddelená od dokumentu sa s ním znovu nespojuje, iba prikľadá.³⁵⁹

Z týchto zásad vyplýva aj podoba dopĺňovania pečatí, ktorá sa robila pomocou včelieho vosku a jeho zmesi (napr. prídavok parafínu, cerezínu, karnaubského vosku a pod., obr. 85). Farba vosku sa však spočiatku neprispôbovala dopĺňovanej pečati, vosk bol nahrubo nanášaný a nemodelovaný. Pri spájaní a dopĺňovaní častí pečate sa prevádzalo aj tzv. armorovanie, kedy bola do vosku zatavená kovová mriežka napr. z medi.³⁶⁰ Veľmi poškodené drobné pečate boli regenerované napr. pomocou voskového roztoku, neskôr použitím zahrievaného vosku v terpentýne s prídavkom benzínu.³⁶¹ Postupne sa dostávalo do praxe použitie propolisu, ktorý sa však používal až v priveľkých množstvách aj na „zdravé“ pečate, čím ostávali lesklé a lepidivé.³⁶²

obr. 85 Vosková pečať pred zásahom (hore) a po zásahu (dole) (foto: Ivan Galamboš)

³⁵⁷ Tamtiež.

³⁵⁸ Kol. autorov. *Restaurování a konzervování archiválií a knih*, s. 290–297.

³⁵⁹ Tamtiež, s. 296.

³⁶⁰ Tamtiež, s. 294.

³⁶¹ VOJTÍŠEK. *O konservaci archiválií*, s. 69–71.

³⁶² Kol. autorov. *Restaurování a konzervování archiválií a knih*, s. 300–301.

Nie každá pečať však musela byť nutne doplnená, ako je to vidieť na príklade už zmieňovaného reštaurovania papierových listín z 80. a 90. rokov v SNA.

9.14 Retuš

Retuš môže byť rôznorodá, buď sa na miesto straty papiera môže vložiť doplnok rovnakého odtieňa alebo sa jedná o retuš textu alebo obrazu.³⁶³

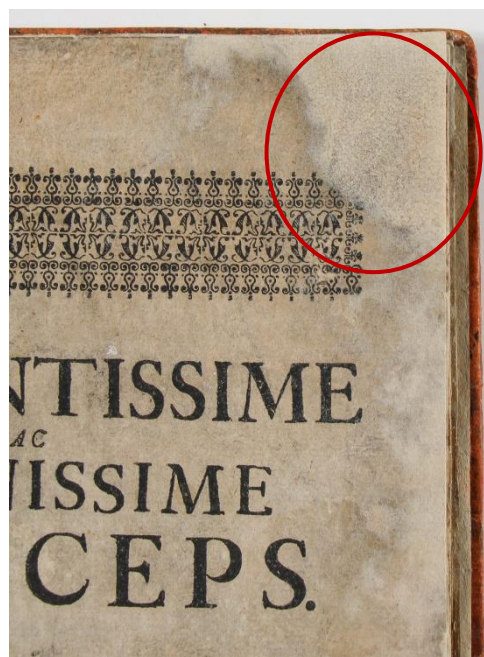
My tieto druhy retuše rozšírime ešte o retuš plochy doplnkov. V predchádzajúcom texte sme sa už v rámci dopĺňovania rôznych materiálov touto problematikou zaoberali, preto ju len zhrnieme.

Podoba všetkých doplnkov by mala byť prispôbená originálu, avšak je potrebné, aby bol na prvý pohľad alebo po bližšom preskúmaní odlišiteľný.³⁶⁴

V prípade doplnku z ručného alebo japonského papiera je možné sledovať použitie bieleho nefarbeného papiera. Papiere mohli byť použité už s pôvodným tónom podobným originálu alebo sa dofarbovali buď výluhmi kávy, čaju, či roztokmi

rôznych farbív (DUHA, azofarbivá). Pri dolievaní papierovinou sa tento efekt docieľoval použitím historického ručného papiera. Pri použití Linderu však pozorujeme ponechanú bielu papierovinu, výnimočne dofarbovanú napr. azofarbivami. Biela papierovina alebo aj ostatné materiály sa mohli tónovať pastelkami (obr. 86), ale stretli sme sa aj s použitím liehových moridiel a iných farieb ako sú akvarelové.

Pri pergamene sa podobné tónovanie v rámci knižného bloku nevykonávalo, avšak na väzbe áno, kedy boli použité najskôr liehové moridlá. Moridlá boli používané aj na tónovanie usne, avšak často bol preferovaný jej vlastný odtieň. Taktiež boli používané aj na nové drevo, ktorým boli dopĺňované knižné dosky. Pri kovoch a hlavne pri mosadzi sa objavuje patinovanie, ktoré mohlo, ale nemuselo byť na doplnkoch prevedené a kov ostal vyleštený. V prípade, že sa na doplnku patina nachádza, jedná sa buď o patinu, ktorá vznikala už pred spracovaním doplnku, teda sa doplnok nepreleštil. Taktiež mohla byť aj cielená, dosiahnutá patinovacími pastami na farebné kovy, ale aj roztokom sírnej pečene, či parami amoniaku.

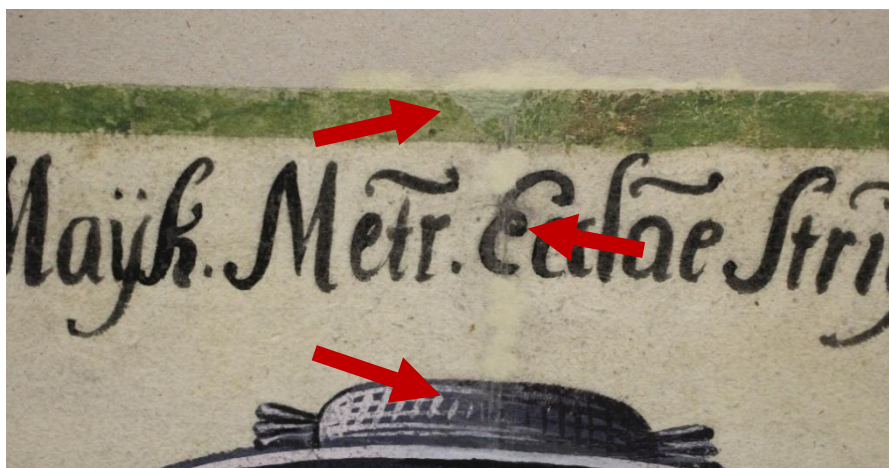

obr. 86 Retuš papieroviny pastelkami, Mics.5
KBK SNA

³⁶³ Kol. autorov. *A-Z konzervátora*, s. 244–146.

³⁶⁴ NUSKA. *Historické prístupy při restaurování*.

Pri retuši textu narážali a narážajú reštaurátori na mnoho otázok – jednou z nich je či doplniť alebo nedoplniť text. Retuš rukopiso v sa v zásade nevykonáva, zato retuš tlačí je do istej miery možná. Pri tlači bolo tento text možné replikovať na základe ďalšieho výtlačku, ako to robili naši predkovia ručným prepisom. Miesto písomného prevedenia mohol byť použitý xerox alebo faksimile a z tejto kópie sa vyňala iba chýbajúca časť, ktorá sa potom doplnila. Xerox mohol byť prevedený na japonský papier impregnovaný Regnalom, podľa literatúry by sa nemal dať takýto doplnok od originálu rozoznať.³⁶⁵ Pri niektorým objektoch, ako sú grafiky, mortuária a iné podobné vizuálne založené objekty, možno použiť bodkovanú či čiarkovanú retuš v potrebnom tóne. V prípade veľkých plôch na retušovanie sa odporúčalo žiadnu retuš nepoužiť a ponechať čistú plochu. Mohla byť využitá aj tzv. neutrálna retuš, ktorá nenapodobňuje doplňované tvary, ale iba tón.³⁶⁶ V praxi však evidujeme v rámci retuše aj domal'ovanie chýbajúcich častí a taktiež premal'ovanie originálu (obr. 87).

obr. 87 Detail retuše mortuária z fondov SNA, miestami je pozorovateľné premal'ované originálu (z výstavy Život na papieri – Osud človeka v archívnych dokumentoch, DOD SNA 2025)

9.15 Koncept konzervačnej väzby – preväzby

Pojem konzervačná väzba alebo angl. a conservation binding sa spája s reštaurátorom Christopherom Clarksonom, ktorý bol v roku 1966 pozvaný spolu s ďalšími odborníkmi do Florencie, ktorej kultúrne dedičstvo bolo poškodené záplavami. Tieto záplavy mali dlhodobý dopad na vývoj nášho odboru a predovšetkým na rozvoj konzervačnej väzby, ktorá mala chrániť korpusy poškodených kníh.³⁶⁷ Pri reštaurovaní je niekoľko úvah, prečo ku konzervačnej väzbe pristúpiť:

1. Kniha sa dochovala bez dosák alebo ako torzo len v listoch, či zložkách, blok nie je súdržný a organizmus šitia chýba alebo je dochovaný vo veľmi malej miere.

³⁶⁵ Tamtiež.

³⁶⁶ Tamtiež.

³⁶⁷ KŘENEK, Karel. *Vazebné struktury konzervačního typu: Měkká vazba se hřbetní výztuhou a možnosti jejího využití pro konzervační účely*. Litomyšl, 2012. Diplomová práce. UPCE: Fakulta restaurování. Vedúci práce: Mgr. Radomír Slovík. s. 15–16. (ďalej len KŘENEK. *Vazebné struktury konzervačního typu*.)

2. Kniha sa dochovala v tak zlom stave, že zásah je veľmi náročné previesť.
3. Dochovaná väzba poškodzuje a narúša knižný blok.³⁶⁸

Výber väzby je taktiež veľmi dôležitý, Válová vo svojej práci uvádza: „Pri výbere knižní väzby s atributy konzervačnej štruktúry si restaurátor klade mnoho filozofických, etických a praktických otázok, jejichž riešenie závisí na individuálnom prístupe k danému objektu. Mezi dôležité aspekty patrí povaha diela, datace, formát objektu a historická hodnota. Proces rozhodovania by měl zahrnovat dialog mezi restaurátorem a vlastníkem objektu či správcem fondu. Tito zúčastnění mohou poskytnout cenné informace o očekáváních a kontextu, v němž bude kniha využívána, jakým podmínkám bude vystavena a jaký bude její účel. Zda půjde o studijní objekt, expoziční artefakt nebo archivní materiál. Zohlednění všech těchto faktorů je nezbytné pro zajištění optimálního výsledku, který respektuje jak konzervační zásady, tak individuální potřeby daného objektu.“³⁶⁹ Konzervačná väzba alebo štruktúra by mala byť preto jednoducho dekonzervovateľná a materiály zvolené pre jej výrobu by nemali nijako poškodzovať alebo nepriaznivo ovplyvňovať originál. Taktiež samotná väzba, resp. jej typ a prevedenie by nemalo poškodzovať originál a mala by ho plne chrániť. Jedným z hlavných požiadaviek na väzbu je, že by sa malo dať knižným blokom bez problémov listovať. Nová konzervačná väzba by nemala svojou typológiou popierať originál bloku, mala by byť bez nefunkčných prvkov (dekoratívne a pod.).³⁷⁰

obr. 88 Preväzba spôsobom repliky pôvodnej väzby (vpravo) a pôvodná väzba (vľavo) uložené v spoločnom ochrannom obale, D1 SE 24 SNK

Na Slovensku sa s týmto typom väzby, aby spĺňal požadované parametre, viac menej nestretávame. Najbližším typom väzby spĺňajúce požiadavky je replika pôvodnej mäkkej renesančnej alebo barokovej pergamenovej väzby, z ktorej vychádzal aj Christopher Clarkson pri tvorbe jeho typu väzby (obr. 88). V tomto prípade sa často jedná o zámerné vytvorenie

³⁶⁸ Tamtiež, s. 18.

³⁶⁹ VÁLOVÁ, Veronika. *Restaurování rukopisu rořátních zpěvů ze sbírek Královské kolegiální kapituly sv. Petra a Pavla na Vyšehradě*. Litomyšl, 2025. Diplomová práce. UPCE: Fakulta restaurování. Vedúci práce: MgA. Ivan Kopáček. s. 61–62.

³⁷⁰ KŘENEK. *Vazebné štruktúry konzervačného typu*, s. 18–20.

fragmentu druhotne použitých materiálov pokryvu či knižných dosiek, ktoré boli nahradené novým rovnako spracovaným materiálom ako pôvodný. V prípade týchto väzieb pozorujeme aj veľmi poškodený často stvrdnutý, alebo zmrštený pergamen, ktorý pri zásahu nie je možné aplikovať na väzbu, aby plnil pôvodný účel, a preto býva ošetrovaný a uložený medzi fragmenty.

Pôvodný druh väzby bol častejšie menený na francúzsku a nemeckú väzbu, prípadne na zavesovanú s tvrdými doskami. Použitie takejto preväzby bolo odporúčané pre väzby z 19. a 20. stor.³⁷¹ Ich využitie však siahalo na rôzne knihy bez ohľadu na obdobie, aj keď už staršia literatúra upozorňuje na to, že by sa staré knihy a ich väzby mali ochraňovať na rozdiel od moderných, ktoré sa majú zabezpečiť novými.³⁷² Nasadzované väzby boli a sú aj dnes uprednostňované pri moderných knihách, ako napr. sign. Jud E 232 Judaická UKB, Ms 73 Rukopisné fondy UKB, či sign. SD 2062 D2 SNK.

obr. 89 Preväzba islamskej väzby na francúzsku väzbu, vo vnútri vidieť zasunutú pôvodnú chlopňu, Hodonín, TF 124 Bašagičova zbierka UKB

Najčastejším typom preväzby bola v našom prieskume francúzska väzba, použitá až na 24 % kníh, pričom pri asi na 26 % z toho bola použitá pre zachovaný knižný blok bez väzby. Tieto preväzby boli rádovo prevádzané na knižných objektoch až do 70. rokov niekde do konca 80. rokov. Ako typ „konzervačnej väzby“ sa objavuje aj po roku 2005. Nemeckú väzbu nachádzame iba v ŠVKK pri sign. V 3407 PA Historické knižné fondy. Francúzske a nemecké väzby sú veľmi kvalitné a preto je ich najväčším problémom, ireverzibilita. Použitie týchto väzieb miesto konzervačných štruktúr vzniknutých po florentských povodniach má pravdepodobne korene v snahe reštaurovať objekty tak, aby vydržali „navždy“. Druhý aspekt voľby tejto väzby popisuje vo svojej publikácii Kolařík: „Způsob vazby na pravé vazy z doby, kdy vzácné památky

³⁷¹ Kol. autorov. *Konzervátorské praktikum*, s. 267.

³⁷² VOJTÍŠEK. *O konservaci archiválií*, s. 81.

vznikali , je technicky nedokonalý a přímo a prokazatelně se podílí na urychleném zkracování životnosti památky.“³⁷³

Pri používannej francúzskej väzbe (obr. 89), bola kniha šitá na rozvláknenej motúzovej väzy, či pergamenové prúžky alebo zapustené motúzové väzy. Na začiatok a koniec bloku sa pridávala aspoň jedna zložka o dvojliste či viac. Chrbát knižného bloku bol zaglejený, zaoblený a mal vytvorenú, pokiaľ to bolo možné na knihe previesť, hlbokú drážku. Na plochu chrbta bol prilepený makulatúrny papier, ktorý bol poskladaný do dutinky a knihy bývali vždy opatrené novým buď ručne šitým alebo strojovým kapitálikom. Často sa stretávame aj použitím falošných väzov. Lepkové knižné dosky mohli byť nasadené rôznymi spôsobmi, princíp však väčšinou vychádza z prevliekania väzov skrz dosky. Toto nasadenie však nie je na sledovaných väzbách viditeľné. Dosky boli pokrývané usňou alebo pergamenom, hlavice bývali väčšinou tvarované. Pokryv mohol byť celousňový, ale aj polousňový pričom bol ako druhý materiál často používaný škrobový papier. Predsádka sa pri takomto type väzby vlepjuje do knihy ako posledná, prídoštie vyplňa aj výlep.³⁷⁴ Pokiaľ išlo o preväzbu, navrch boli prilepené fragmenty pokryvu či pripojené pôvodné kovania. V SNA sa kniha len vo výnimočných prípadoch opatrovala výzdobou, jej použitie sa vyskytuje skôr na objektoch reštaurovaných v hodonínskej dielni a ďalších.

9.16 Fragments

Snahou pri reštaurovaní by malo byť zachovať čo najviac pôvodného materiálu na objekte. Pokiaľ to nie je možné, je veľmi dôležité tieto vzniknuté fragmenty zachovať, aj keď sa javia byť ako nepodstatné. Akýkoľvek fragment môže byť totižto predmetom skúmania budúcich generácií.³⁷⁵ Až pri 68 % objektoch v prieskume vznikli fragmenty a až pri 18 % sa nám nepodarilo túto skutočnosť identifikovať.

obr. 90 Nahradenie poškodených pôvodných dosiek so zreštaurovanou knihou bez doplneného kovania, Mns. 46 KBK SNA

Mnoho fragmentov nebolo dodnes zachovaných, preto je aj percento zachovaných nižšie asi o dve tretiny. Z počiatku sa nezachovávali fragmenty cielene, keďže boli pravdepodobne považované

³⁷³ KOLAŘÍK. *Restaurování písemných památek*, s. 24.

³⁷⁴ BRADÁČ, Ludvík. *Knihvazačství*. Praha: Jan Laichter, 1912. Dostupné tiež z: <https://kramerius5.nkp.cz/uuid/uuid:86a8ee7830d8daacbee257d2849fdbfa>. [cit. 2025-07-16].

³⁷⁵ NUSKA. *Historické přístupy při restaurování*.

za nedôležitú, neskôr sa to stávalo z nedbanlivosti pri reštaurovaní, či neskoršom uskladnení. V prípade vytvárania fragmentov sa skôr jedná o prispôsobenie trendu v reštaurovaní, ktorým bolo prevázovanie kníh, popísané v predchádzajúcej kapitole. Taktiež to závisí aj od možností dostupných techník pri reštaurovaní a vyhodnotení reštaurátora, či je vhodné daný prvok navrátiť (obr. 90). Najväčším nedostatkom väčšiny fragmentov je absencia ich popisu, takže dnes často nevieme o aký prvok sa jedná.

Medzi zachovanými fragmentami sa výnimočne objavujú knižné dosky, kolíčky z nasadenia, pokryv a rôzne kovanie. Častejšími fragmentmi sú kapitáliky a zvyšky organizmu šitia. Najväčšou, dokonca cielene vznikajúcou skupinou boli však druhotne použité materiály – popísané pergamenové pokryvy, medziväzné prelepy, prúžky v stredoch zložiek, predsádky, výlepy prídoštie, ale aj papierové knižné dosky, výlepy a i.

Pokiaľ sa fragment uchovával bolo potrebné jeho ošetrovanie spôsobmi, ktoré sme popísali v prechádzajúcich kapitolách. Ošetrovanie fragmentov však nebolo pravidlom, veľakrát sa stáva, že uchované fragmenty vykazujú značné poškodenie. Niektoré mechanické poškodenia možno riešiť spôsobom vhodnej adjustácie, avšak v našom prieskume sme narazili na takúto adjustáciu iba minimálne. Vhodnou adjustáciou myslíme použitie materiálov archívnej kvality, kvalitné značenie a prehľadnosť medzi fragmentmi. Príkladom vhodnej adjustácie môžu byť už zmieňované listy z LA SNK (J 2022, J 2006 a J 2015), tie boli vložené do Melinexových obálok pripevnených k alkalickej lepenke suchým zipsom. Vhodná adjustácia bola zvolená aj pri niektorých pergamenových fragmentoch v ŠVKK, kde išlo o adjustáciu pergamenového fragmentu tenkými pergamenovými prúžkami k lepenkovému rámu pripevneného na dosky, do ktorého sa vkladala výplň držiaca po zatvorení dosiek pergamen pod miernym tlakom. Systémy adjustovania pergamenových listín a fragmentov sa v poslednej dobe dosť rozvinula a najnovším trendom sa stáva použitie rozpinateľných Melinexových prúžkov.

obr. 91 Ukážky adjustácie fragmentov študentských prác, vľavo: Haer. 203 KBK SNA, vpravo: Haer. 276 KBK SNA

Vhodná adjustácia, zo strany prehľadnosti bola použitá aj pri niektorých študentských prácach na VŠVU, avšak väčšina použitých materiálov na tieto účely bola nevhodná a už dnes je

poškodená. Fragментy boli buď zabalené v plastových obálkach z neznámeho materiálu, ktorý je už dnes degradovaný alebo v stabilnejšom Melinexe. Taktiež mohli byť adjustované len na dosku, bez ochranného obalu (obr. 91). Pri fragmentoch v SNA sa strieda niekoľko materiálov, ktoré fixujú fragmenty na dosku alebo kartón. Najtrvanlivejšie je prišitie, použité však mohli byť aj lepiace gummy či dokonca kovové spony. Dosky, na ktorých sú fragmenty adjustované, nemávajú archívnu kvalitu. Archívnu kvalitu nespĺňali ani iné systémy uloženia fragmentov ako ukladanie do obálok z drevitého papiera, či eurobalov a plastových uzatvárateľných vreciek. Drvivá väčšina fragmentov nie je ani uložená s objektom, ale buď s dokumentáciou alebo úplne samostatne, ako je to v prípade druhotne použitých materiálov (viď vyššie).

Špecifikom KBK SNA sú štítky na chrbtoch kníh, ku ktorým sa dovoľíme bližšie vyjadriť. Tieto štítky s titulom (niekedy zjednodušeným, či parafrázovaným) a signatúrou vytvoril kanonik Karol Dujardin, ktorý ich lepil na chrbty kníh. Vytvorené z ručného papiera a písané železogatovým atramentom, tvoria neoddeliteľnú súčasť KBK, ktorá je cenná nielen pre správcov fondu, ale aj pre bádateľov. Kvôli ich umiesteniu na chrbát boli častokrát veľmi poškodené a vyžadovali si ako aj celý objekt zásah. Reštaurátori sa k nim stavali rôzne, buď ich prilepili naspäť na pôvodné miesto, ale aj ich nemuseli vôbec zachovať. Uloženie medzi fragmenty týchto štítkov je minimálne, najčastejšie pozorujeme ich vloženie medzi knižný blok a dosku buď prednú alebo zadnú. V niektorých prípadoch bola pre štítkov vytvorená adjustácia na ochrannom obale.

9.17 Ochranné obaly

Vyhotovenie ochranného obalu je v podstate posledný krok reštaurátorského zásahu, ale zároveň aj súčasť preventívnej starostlivosti (79 % objektov v prieskume malo ochranný obal). Súčasťou ochranného obalu mohli byť aj dokumentácia zásahu a fotodokumentácia, prípadne fragmenty. Použitie ochranných obalov odporúča pri uložení už Vojtíšek: „...*mají býti ochraňovány...deskami, krabicemi, obaly...Klade se také důraz, aby barevný papír, jehož se hodně používá, byl vždy dobré jakosti, aby byl barven minerálními barvami a na světle nebledl.*“³⁷⁶ Na obaly sú vo všeobecnosti stanovené určité parametre použitých materiálov, ktoré by nemali mechanicky ani inak poškodzovať objekt.

Presne toto je nedostatkom mnohých obalov, s ktorými sme sa pri prieskume stretli. Na ich tvorbu neboli používané materiály archívnej kvality – kyslé knihárske lepenky, Duvilax, kovové spinky, farebné papiere aj na vylepenie vnútra obalu a i. Najmenej týmito nedostatkami trpia pri uložení listiny a iné menšie dokumenty, ktoré boli ukladané do škatuľového systému, kedy v SNA ostávali väčšinou zložené v samostatných obálkach z alkalického alebo pH neutrálneho papiera. Veľkoformátové dokumenty mohli byť uložené napr. v tubusoch

---

³⁷⁶ VOJTÍŠEK. *O konservaci archiválií*, s. 81–82.

alebo v inom zrolovanom stave, ktorý však objekty už poškodzoval. Pergamenové listiny s alebo bez pečatí môžu byť uložené taktiež v zmieňovanom škatuľovom systéme, čo však nie je ideálne. V prípade zreštaurovaných pergamenových listín mohla byť pre ne vyhotovená škatuľa s formovaným priestorom pre pečať, podobne ako na obr. 92. Zaujímavosťou je odporúčenie Vojtíška uchovávaní voskových pečatí bez všetkých ochranných obalov a puzdier, hoci boli v minulosti opatrované hodvábnymi alebo konopnými taštičkami.³⁷⁷

obr. 92 Zreštaurovaná listina po uložení do ochranného obalu (foto: Ivan Galamboš)

Na knihách sa použitie materiálov archívnej kvality vyskytuje častejšie až po roku 2005. Celkovo môžeme pozorovať niekoľko typov ochranných obalov – primárne sú to zásuvné a kazetové puzdra. Obe tieto puzdra sú zakreslené v *Konzervátorskem praktikum*, avšak prečo zvoliť aké puzdro sa už nedozvedáme.³⁷⁸ Najstarším používaným typom je zásuvné puzdro, ktoré bolo lepené alebo spojené kovovými sponami, pokryté najčastejšie zušľachtovaným papierom a usňou či knihárskym plátnom. Takéto obaly sú pre uloženie knižnej väzby ako ukázal prieskum veľmi nevhodné, keďže poškodzujú knižnú väzbu a plnohodnotne ju nechránia. Skladané zásuvné puzdro je rovnako nevhodné, navyše je na takéto puzdro použitá tenká lepenka, ktorá sa ohýba a knihu je náročné z nej nielen vybrať, ale aj vložiť, čo samozrejme môže byť problém aj nesprávne prevedeného lepeného puzdra. Najvhodnejšou variantnou sú kazetové puzdra, najmä čo sa týka pôsobenia okolitého prostredia (obr. 93).

V prieskume sme taktiež evidovali drevený obal, ktorý bol vytvorený v umeleckom prevedení pre Mns. 4 KBK SNA. Nevýhodou tohto puzdra je jeho veľká váha a filc použitý vo vnútri krabičky, ktorý sa už opotreboval a jeho vlákna sa tak zachytávajú sa na knihe. V prípade

³⁷⁷ Tamtiež, s. 67.

³⁷⁸ Kol. autorov. *Konzervátorské praktikum*, s. 273–274.

oriezok sme pri knihe Mns. 86 KBK SNA zaznamenali použitie košielky z kartónu potiahnutého tónovaným papierom. Pri prvom kontakte s objektom však nebolo na prvý pohľad zrejmé, o čo presne ide, keďže košielka bola pri predchádzajúcej manipulácii nesprávne použitá – pravdepodobne v dôsledku nepochopenia jej funkcie.

obr. 93 Kazetové puzdro, Inc. 55 KBK SNA

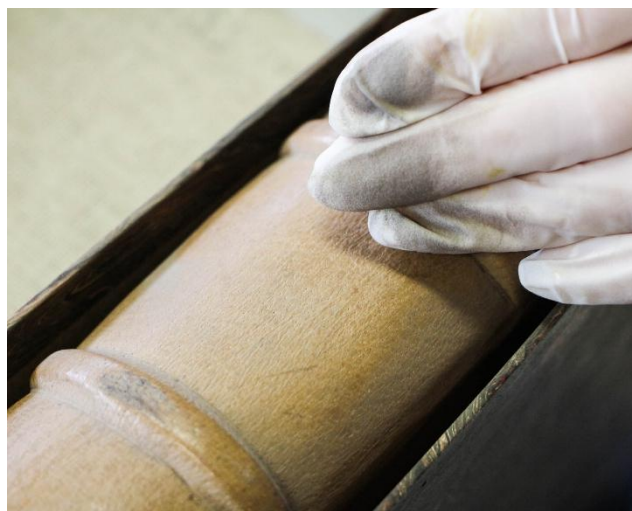
10 Stav reštaurovaných dokumentov v súčasnosti

Stav objektov po reštaurovaní súvisí s viacerými faktormi – podmienky uloženia a manipulácia s objektom, zvolené techniky, materiály a chemikálie pri reštaurovaní, ale aj prevedenie samotného zásahu. Stav objektov v našom prieskume sme vyhodnocovali na základe vizuálneho prejavu, prípadne hmatom a miernym mechanickým namáhaním. Pri podozrení na vyššiu kyslosť papiera bolo merané pH pomocou pH papierikov a v niektorých prípadoch bol prevedený aj bathofenantrolinový test. Pre presné stanovenie súčasného stavu by bol samozrejme potrebný rozsiahlejší a podrobnejší prieskum všetkých 155 objektov. Z nášho pozorovania však vyplýva, že asi 55 % objektov sa nachádza v dobrom stave, kedy objekt a materiály na ňom, či už pôvodné alebo nové nevykazovali známky degradácie.

obr. 94 Deformácia dosiek rukopisu z dôvodu nevhodných podmienok, spôsobu uloženia a pravdepodobne aj spracovania, Sopko 109 KBK SNA

S podmienkami a spôsobom uloženia súvisí reakcia materiálov najmä na zmeny v okolí. Ako príklad môžeme použiť väzbu sign. Sopko 109 KBK SNA, kde boli ako ochranný obal zvolené len tenké dosky a kniha nebola od žiadnym tlakom položená v horizontálnej polohe. To pri opakovanom vytopení depotu KBK³⁷⁹ spolu s prevedením väzby s lepenkovými doskami a usňovým pokryvom, spôsobilo vyhnutie dosiek a zvlnenie pergamenových listov (obr. 94). Podobným vyhnutím dosiek a reakciou materiálov sa objavuje na objektoch vo viacerých inštitúciách. Na okolité prostredie, vrátane použitých materiálov a látok pri zásahu reagujú aj mosadzné kovania a hlavne mosadzné doplnky, na ktorých sa vytvára miestami medenka. Pri použití zásuvných puzdier pozorujeme vyblednuté materiály, najmä chrbty kníh ako je to v prípade sign. Mns. 129 KBK SNA. Tieto obaly

obr. 95 Znečistenie chrbta knihy na zreštaurovanej knihe z KBK SNA, ktorá bola opatrená zásuvným puzdrom

³⁷⁹ Rozhovor, Mgr. Erika Javošová, PhD. (SNA). Bratislava, 2025-02-25.

nechránia pred prachom, ktorý sa z dôvodu zanedbania pravidelnej údržby depotov môže na chrbtoch kníh akumulovať (obr. 95). Veľa poškodení je spôsobených manipuláciou – rôzne mechanické poškodenia vo forme škrabancov, či trhlín. V prípade Inv.č. 2083 (Zbierka cirkevných matrík, ŠA NI) sme narazili na poškodenie vzniknuté pravdepodobne pádom knihy na ostrú hranu stola, aj keď bola táto kniha reštaurovaná relatívne nedávno (cca 2021). Často dochádza aj k poškodeniu historických materiálov, ako roztrhnutie väzov v drážke, popraskanie pokryvu na chrbte a pod.

Do veľkej miery stav objektov po zásahu ovplyvňujú samotný reštaurátor, nielen zvolenými technikami, ale aj ich prevedením. Vo všeobecnosti sme pri rôznych zásahoch pozorovali odliepanie či už nového alebo historického materiálu. Z použitých doplnkov sa odliepajú všetky druhy japonských a ručných papierov, technická tkanina, doliatky, kolagénové materiály pri použití všetkých typov lepidiel (obr. 96). Výber adhéziva má taktiež výrazný vplyv na stav dokumentu po zásahu, je to vidieť najmä na rukopisoch, kde boli k vyspravovaniu použité lepidlá na vodnej báze a text pod nimi viac degraduje. Beturový lak spôsobuje degradáciu a zreteľné je to najmä japonských papieroch, ktoré zožltnú a krehnú. Pri vysprávkach a doplnkoch by sme chceli upozorniť aj na žlté fľaky, ktoré sa objavovali na rôznych dokumentoch v SNA. Ich pôvod je však neznámy a prejavuje sa ako na syntetických, tak aj prírodných materiáloch.

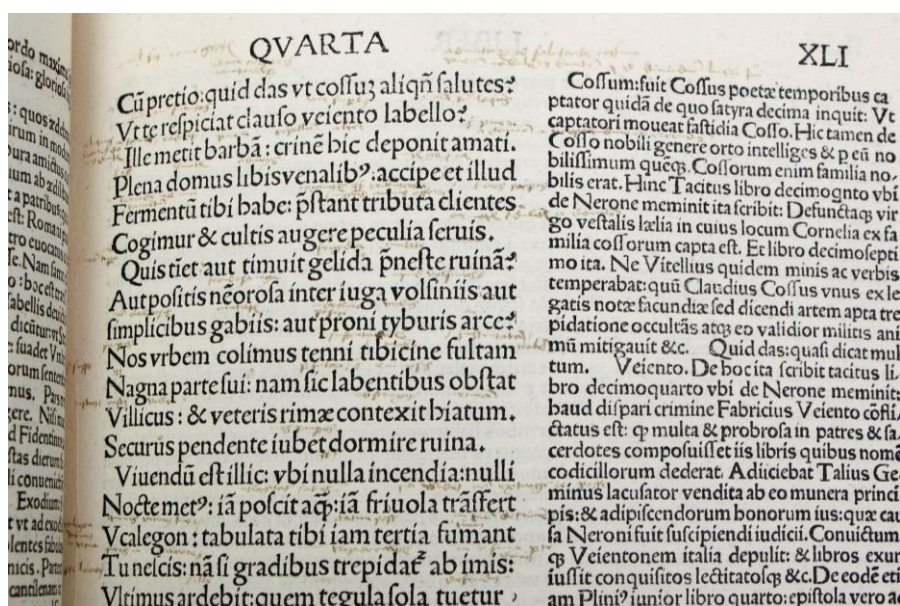
obr. 96 Odliepajúca sa technická tkanina z pergamenového listu, Mns. 16 KBK SNA

V niekoľkých prípadoch preväzby na francúzsku väzbu sme sa stretli s tým, že sa kniha zle otvárala z dôvodu zlej funkčnosti dutinky. Pri zachovaní historických väzieb je možné vidieť aj prílišné vystuženie chrbta knihy, kde boli navyše pridané medziväzné prelepy, v niektorých prípadoch boli zaglejené väzy a na chrbát boli nalepené až dve vrstvy pokryvu – doplnku a pôvodného materiálu, lepené aj glejom. Na druhej strane sú knihy, ktoré sú zreštaurované tak, že aj pri zachovaní historických techník sa s knihou veľmi dobre manipuluje, resp. sa s ňou dá

manipulovať, ako by to daný typ historickej väzby mal maximálne povoľovať (v našich prípadoch uhol roztvorenia okolo 90°). V tomto prípade preto môžeme vyvrátiť Kolaříkovo tvrdenie, že väzby s pravými väzmi nie sú dostatočne funkčne dokonalé.³⁸⁰ Platí tak, že „neexistuje“ nevhodný typ väzby, ale jej nevhodné prevedenie.

Pri tukovaní usňových pokryvov sa vyskytujú dve možnosti, buď sa nachádza pokryv v dobrom stave alebo je pokryv výrazne preschnutý až sa miestami láme, prípadne má lesklý povrch. Na nepriaznivý účinok tukovania usní s pokročilým degradačným stupňom, či povrchovými škrabancami upozorňuje kolektív autorov v *Restaurování a konzervování archiválií a knih*. Nepriaznivé účinky sa môžu prejavit' aj stmavnutím materiálu či deformáciou výzdoby. Taktiež poukazujú na priaznivý účinok pre mierne poškodené usne, čo by odpovedalo aj rozličným výsledkom nášho prieskumu.³⁸¹

Pri prieskume stavu reštaurovaných objektov sme sa snažili zamerať na rizikovejšie zásahy, medzi ktoré patrí bielenie, laminácia, či hydrofobizácia. Ako sme však uviedli, pri objektoch sme sa v rámci prieskumu nemali priamy styk s lamináciou. Je však veľmi pravdepodobné, že sa tieto objekty nachádzajú vo veľmi zlom stave. Bielené objekty, na ktoré sme v rámci prieskumu narazili, na prvý pohľad nevykazovali žiadnu degradáciu, aj štruktúra papiera bola prirodzená, ale po lepšom skúmaní textu písaného železozalovým atramentom na rukopise Mns. 42 a rukopisných poznámkach Inc. 54, 76 KBK SNA bolo viditeľné zvláštne sfarbenie železozalového atramentu a neprirodzené vyblednutie (obr. 97). To, či tento jav spôsobilo bielenie – nie je isté vzhľadom k tomu, že nemáme k dispozícii fotografickú dokumentáciu pred zásahom. Pri hydrofobizácií dochádza po istej dobe ku krehnutiu papiera,

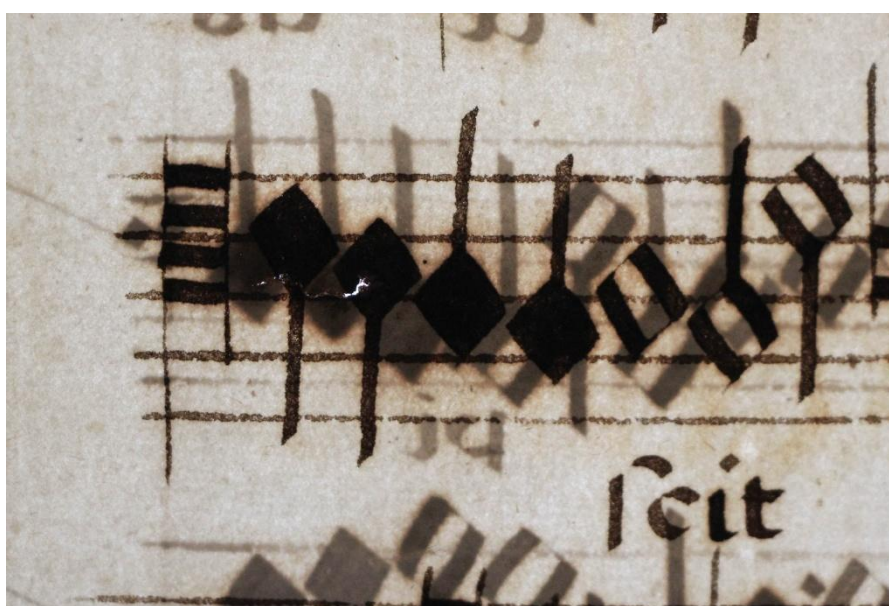
obr. 97 Bielený list hypermangánom s viditeľnou zmenou vo farebnosti železozalového atramentu, Inc. 54, 76 KBK SNA

³⁸⁰ KOLAŘÍK. *Restaurování písemných památek*, s. 22.

³⁸¹ Kol. autorov. *Restaurování a konzervování archiválií a knih*, s. 444–445.

my sme však na tento jav nenarazili ani pri najstarších takto ošetrovaných dokumentoch. Papier má skôr gumový charakter, ale je pevný, takto ošetrované papiere však budeme aj naďalej sledovať.

Najviac ohrozenou skupinou objektov, či už pred alebo po reštaurovaní sú rukopisy písané železogatovým atramentom (obr. 98). Pri popise jednotlivých techník reštaurovania sme zmieňovali, že neutralizácia ani chelácia nebývali pri zásahoch často prevádzané. V rámci zisťovania stavu vybraných atramentov bolo merané zmieňované pH a prevádzaný bathofenantrolínový test. Výsledok týchto meraní je znepokojivý. Hodnota pH všetkých meraných dokumentov sa blíži k hodnote 5,5 (pri tlačiarach bola hodnota tesne cez 6,0) a okrem dvoch atramentov všetky vykazovali silnú reakciu bathofenantrolínu. Nereagujúcim atramentom bol atrament na hydrofobizovanom dokumente Mns. 67 a na Mns. 84 KBK SNA opravovanom v roku 1856.

obr. 98 Degradácia atramentu na zreštaurovanom objekte, Mns. 11 KBK SNA

11 Praktická ukážka vývoja problematiky na knihách Knížnice Bratislavskej kapituly

Táto kapitola si berie za úlohu ukázať vývoj etiky zásahu, trendov v reštaurovaní a praktickú ukážku používaných techník na vybraných knihách KBK SNA. Pre túto ukážku boli vybrané gotické polousňové väzby s odhalenými doskami, na ktorých je možné poukázať aj spracovanie rozličných bežne skrytých prvkov na väzbe. Tento súbor objektov taktiež vieme doplniť o reštaurovaný objekt v rámci tejto práce (Phil. 30), ktorý tak nižšie v práci ukončí náš vývoj. Vybranými objektmi boli knihy, ktoré všetky prešli len komplexným zásahom.

Skôr, ako sa pustíme na reštaurované objekty, je namieste si pripomenúť staršie zásahy. Medzi takéto patrí oprava a preväzba rukopisu *Bratislavskej kroniky* so sign. Mns. 84 (14. stor., 2°). Pôvodné spracovanie a typológia je nám neznáma, dozvedáme sa len zbežne o jej havarijnóm stave z prípisu na prednej predsádke, kde je aj vyzdvihnutý rok opravy 1856. Nevieme kto a kde túto knihu opravoval, vieme len ako táto oprava vyzerá dnes. S istotou vieme povedať, že bola zmenená väzba z nasadzovanej na zavesovanú.

Dosky sú lepenkové, chrbátik je z kartónu a mierne sa zaoblúje. Pokryvom je tmavohnedá až čierna triesločinená teľacina, ktorá je zdobená zláteným titulom a jednoduchým rámkom. Knižný blok bol šitý na tri zapustené motúzové väzy a dva zapošívacie stehy. Na chrbát je pridaný prelep a aj strojové kapitálky a na koniec a začiatok lepené predsádky. Opravy v rámci knižného bloku sú prevádzané ručným papierom, adhézivo však nie je známe. Pri takýchto starých opravách by sa dalo čakať, že bude knižný blok rovnomerne orezaný, v tomto prípade sa však jedná skôr o výnimku. Knihář si pravdepodobne uvedomil, že knižný blok je tvorený rôzne veľkými zložkami, ktoré keď rovnomerne oreže, stratí záznamy na okrajoch väčších listov (obr. 99). Asi na začiatku 80. rokov bola kniha opatrená kazetovým ochranným puzdrom, dovedy pravdepodobne žiadne nemala (obr. 100). S knihou bolo v priebehu tohto času pravdepodobne dosť manipulované, čo sa na „lacnej“ zavesovanej väzbe rýchlo odzrkadlilo.

obr. 99 Podhľad na dolnú oriezkú, Mns. 84 KBK SNA

obr. 100 Bratislavská kronika v kazetovom ochrannom puzdre, Mns. 84 KBK SNA

11.1 Zásah z roku 1959

Prvou knihou, ktorú si priblížime sa skrýva pod sign. Inc. 65 (K-II-949) s názvom *Perlustatio Sancti Bonanentune in Secundum librum Setentiaru* (1493?, 2°, obr. 101). Inkunábula bola reštaurovaná v roku 1959 a na prvý pohľad vidíme priame nadviazanie ku kn ihárskemu remeslu, z ktorého odbor vzišiel. Fotodokumentácia pred ani po zásahu síce neexistuje, avšak máme k dispozícii aspoň stručný popis objektu pred zásahom (obr. 103). Vieme z neho, že pôvodne išlo o nasadzovanú polousňovú gotickú knižnú väzbu s odhalenými doskami. Presné materiály nám nie sú známe a ani to či sa na knihe nachádzalo kovanie, prípadne iné prvky ako výzdoba, kapitálik a pod.

obr. 101 Pohľad na prednú dosku, chrbát a dolnú oriežku, *Perlustatio Sancti Bonanentune... Inc. 65 KBK SNA*

obr. 102 Detail doliatku, *Perlustatio Sancti Bonanentune... Inc. 65 KBK SNA*

Kniha bola pri zásahu demontovaná a knižný blok bol dezinfikovaný parami formaldehydu. Na vyspravenie bola zvolená technika dolievania, kde bola nosičom sieťka, ktorá sa odtlačila do doliatkov (obr. 102). Na dolievanie bola použitá ľanová papierovina ponechaná v bielej farbe, na iný spôsob vyspravenia sme však nenatrafili. Je zjavné, že kniha musela byť šitá buď na zapustené väzy alebo na rozvláknené motúzové väzy, keďže bola opatrená preväzbou. Chrbát bloku bol zaoblený a bola vytvorená drážka. Doplnená bola aj nová prvá a posledná zložka z ručného papiera a pri hlaviciach bol vyhotovený ručne šitý kapitálik. Kniha bola opatrená francúzskou väzbou, kedy je na chrbte vyhotovená dutinka, na ktorú boli pridané tri falošné väzy.

Dosky boli vymenené za lepenkové a hoci reštaurátor zmenil kompletne typ väzby, snažil sa zachovať podstatu pokrývania. Hlavice sú však tvarované a pokryv je pri nich zatiahnutý a rohy dosák sú vystužené pergamenom. Ako pokryv použil triesločinenú useň a škrobový papier, pričom nebola doplnená výzdoba. Oba tieto materiály boli na záver ošetrené – useň tukovaním a papier Disapolom, kvôli ktorému sa papier neprirodzene leskne. Predsádka bola taktiež prispôbená novému typu väzby a v strede vystužená usňovým prúžkom. Kniha bola opatrená ochranným obalom – zásuvným puzdrom. Materiály na vytvorenia tohto puzdra nie sú archívnej kvality, jedná sa o knihársku lepenku, vnútorný výlep z makulatúrneho papiera, pokrytie čiernym plátnom a máčaným papierom. Ako bolo v tomto období zvykom, protokol bol prilepený

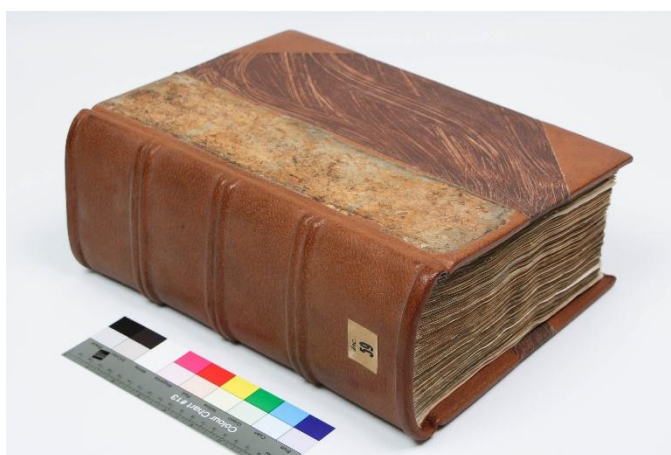
na zadné prídoštie. Historický štítok z chrbta sa pravdepodobne nedochoval, zatiaľ čo novodobý štítok vznikol neskôr, než samotné reštaurovanie, takže ho vidíme nalepený na chrbte. Pri reštaurovaní neboli celkovo zachované sňaté a menené materiály.

obr. 103 Pohľad na doplnenú predsádku a prídoštie s nalepeným protokolom, *Perlustatio Sancti Bonanentune... Inc. 65 KBK SNA*

11.2 Zásah z roku 1970

Ďalším objektom reštaurovaným v roku 1970 je tlač so sign. Inc. 59, ktorá začína textom *Incipit pars Estiualis sermonU Meffreth al's Ortulus regine...* (nedochovaný titulný list, 15. stor., 2°, obr. 104). Ako je vidieť vo vývoji nedochádzalo k výrazným zmenám, kniha je stále previazaná do novej francúzskej väzby. Možno sa zdá, že oproti predošlej má zachovaný aspoň pôvodný pokryv, takéto praktiky, ako sme už vyššie zmieňovali, sa prevádzali už skôr. Hlavným rozdielom sú používané techniky, ktoré sa posunuli u nás ďalej a taktiež zjavná štandardizácia postupov. Pri tomto objekte si taktiež treba uvedomiť, že ho reštauroval pravdepodobne kolektív reštaurátorov SNA, teda nie jedna osoba od začiatku až do konca. Pri tomto objekte nemáme k dispozícii fotodokumentáciu a ani popis objektu pred zásahom. Dochovaný irchový pokryv so slepotlačovou výzdobou nás však navádza k správne mu určení typu väzby – nasadzovaná polousňová gotická väzba, pravdepodobne s odhalenými doskami.

obr. 104 Pohľad na prednú dosku, chrbát a dolnú oriezku, *Inc. 59 KBK SNA*

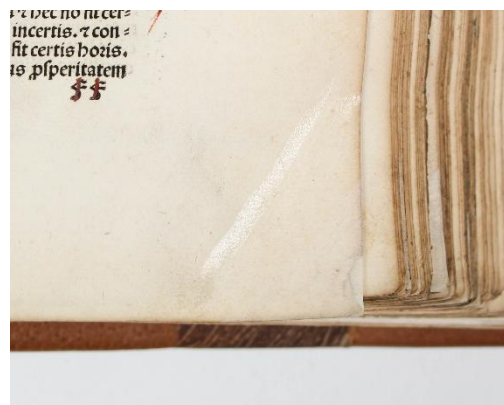
V protokole nie je priznaná dezinfekcia, hneď sa protokol dostáva k čisteniu, ktoré je napr. oproti predošlému reštaurovaniu priznané. Listy knihy boli pravdepodobne podrobené

suchému čisteniu a v demontovanom stave aj vodnému kúpeľu. Listy boli hydrofobizované roztokom polymethylmetakrylátu a boli doliate papierovinou, avšak nie úplne všetky najmenšie straty. Na ďalšie vyspravenie bol použitý japonský papier a technická tkanina, ktoré boli rovnako lepené beturovým lakom (obr. 106). Ako sme už zmieňovali, došlo k zmene druhu väzby na francúzsku. Z toho vyplýva, že aj pri tejto knihe boli tomu prispôsobené šitie, predsádky a dutinka s falošnými väzmi, pridaný bol ručne šitý kapitálik, hlavice boli tvarované a pod.

Všetky prvky väzby, okrem pokryvu sa nezachovali a boli nahradené. Ani v tomto prípade nie je známe či sa na knihe pred zásahom nachádzalo kovanie a v akom bolo stave. Je však veľmi nepravdepodobné, že by zachované kovanie reštaurátori neaplikovali na novú väzbu. To platí aj pri predošlej väzbe. Pri pokrývaní sa taktiež prispôsobilo pôvodnej väzbe, avšak iba formou prevedenia. Tentokrát bol polousňový pokryv prevedený aj s pokrytím rohov. Irchový pokryv bol doplnený triesločinenou usňou, druh zvierat'a bol dodržaný (bravčová useň). K usni bol pridaný ako druhý pokryvový materiál – škrobový papier a navrch väzby bol nalepený pôvodný pokryv. Reštaurovaná kniha bola chránená rovnakým typom ochranného puzdra ako predchádzajúca a aj protokol bol nalepený na zadné prídoštie. Historický štítok sa v tomto prípade pravdepodobne nedochoval a novodobí je aplikovaný na chrbte knihy. K dispozícii nemáme ani fragmenty, ktoré s istotou pri reštaurovaní vznikli.

obr. 105 Nevyspravené diery po červotoči, Inc. 59 KBK SNA

obr. 106 Výrazný lesk použitého beturlaku, Inc. 59 KBK SNA

Pri tomto postupe najviac narážame na použitie beturlaku, ktorý sa miestami výrazne leskne. Taktiež je problematické použitie hydrofobizácie, ktoré vytvára gumový charakter povrchu papiera. Miestami narážame aj na počínajúcu degradáciu železagalových príspevkov. Kniha sa však dobre otvára aj napriek svojmu rozmeru, čo je zabezpečené zmenou typu väzby s dutinkou.

11.3 Zásah z roku 1985

Osemdesiate roky sú vo vývoji nášho odboru zlomové, vidíme radikálnu zmenu prístupov k reštaurovaným objektom, ako po stránke etickej, tak aj technologickej. Začína sa viac dbať na pôvodnú typológiu, stretávame sa so snahou zachovať čo najviac pôvodných prvkov, hoci

mnoho prvkov je stále menených alebo aj pridávaných. Reprerentantom tejto epochy bude inkunábula *Elucidatio Sancti Bonaneture in Quatrum libri Sententiaru* (1493?., 2°, obr. 107) so sign. Inc. 65 (K-II-949), reštaurovaná v roku 1985. Jedná sa o ďalšiu časť prvého zmieňovaného diela reštaurovaného v roku 1959, nesúceho rovnakú signatúru. K dispozícii máme fotodokumentáciu, avšak nie úplnú – fotograficky zdokumentované sú len dosky pred zásahom (obr. 108). Na základe týchto fotografií však vieme identifikovať spôsob nasadenia dosiek, ktoré je vyhotovené fixáciou kolíčkami bez prevliekania väzov. Taktiež vidíme pôvodné medziväzné pravdepodobne pergamenové prelepy, ale aj mieru poškodenia dosiek červotočom. Oproti predchádzajúcim reštaurovaniam máme k dispozícii aj dlhší popis typológie a stavu objektu pred zásahom. Poukazuje na to, že sa nedochoval pokryv, že nebola dochovaná ani jedna mosadzná spona a upozorňuje aj na prípisok na prednej doske.

obr. 107 Pohľad na prednú dosku, chrbát a dolnú oriežku, *Elucidatio Sancti Bonaneture... Inc. 65 KBK SNA*

obr. 108 Fotografická dokumentácia stavu knižných dosiek pred zásahom, *Elucidatio Sancti Bonaneture... Inc. 65 KBK SNA* (zdroj: fotodokumentácia objektu)

Kniha prešla demontážou, následne blok dezinfekciou parami formaldehydu a dosky dezinfekciou (dezinsekciou) HCH v alkohole v 1% koncentrácii. Knižný blok bol vyspravovaný japonským papierom, pričom lepidlom bol pšeničný škrob s dezinfektorom fenolom. Knižný blok bol ušitý rovnakým spôsobom ako pôvodne, na tri pravé väzy a dva kapitálikové väzy. Kapitálikové väzy boli ešte obšívané. Pridané boli predsádky z ručného papiera, ktoré tvorili na začiatku a na konci zložky o dvoch dvojlistoch. Chrbát bloku bol zaoblený, avšak o tom, či boli navrátené pôvodné medziväzné prelepy, alebo boli prilepené pôvodné nemáme informáciu.

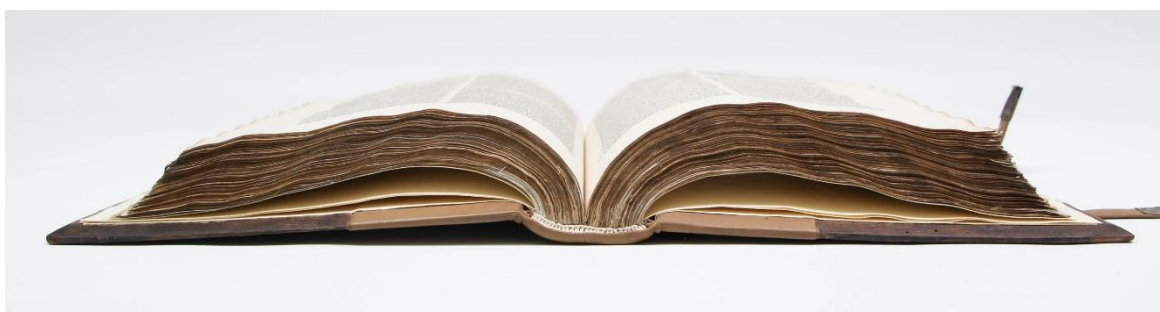
Drevené dosky boli petrifikované epoxidovou živicom (Epoxy 1200), ktorá bola použitá aj ako spojivo pre tmel z drevených pilín. Dosky boli nasadené pravdepodobne pôvodným spôsobom, avšak nie je vylúčené, že by došlo k zmene. Celkovo je pri väzbe popísané, že bola „vyhotovená v duchu pôvodnej.“ Doplnený bol preto polousňový pokryv (asi triesločinená kozina), dosky ostali z časti odhalené, čím na nich ostal viditeľný aj prípisok. Pokryv však ostáva byť tvarovaný pri hlavicích a oproti predchádzajúcim príkladom má vyhotovenú aj slepotlačovú lineárnu výzdobu, ktorá sa už v tejto dobe prevádzala len zriedka. Useň je nalepená na chrbte (obr. 110).

Dosky boli na záver konzervované včelím voskom, o tukovaní pokryvu informáciu nemáme. Doplnená bola aj chýbajúca háčiková spona a remienky spôn boli vymenené za nové. Tieto doplnky napodobňujú materiál a typológiu dochovaných častí – pri kovaní mosadz a obdĺžnikový tvar (obr. 109). Na sponách nebola doplnená výzdoba, bol zachovaný len tvar pôvodných. Zaujímavosťou je, že sa dostávame do bodu, kedy nebývali vždy demontované prvky kovania, ako je to možné pozorovať na záchytkách tejto knihy. Protokol aj fotodokumentácia ešte stále ostávajú pripevnené na zadnom prídošti a ochranné puzdro je stále zásuvné, aj keď je pri iných reštaurovaných objektoch z tohto obdobia preferované kazetové puzdro. Historický štítok sa na rozdiel od novodobého prilepeného na chrbte, pravdepodobne nezachoval. Nie sú zachované ani žiadne iné fragmenty.

obr. 109 Doplnené kovanie prispôbené pôvodnej typológii, *Elucidatio Sancti Bonaneture... Inc. 65 KBK SNA*

V rámci tohto postupu nenarážame na toľko nevhodných postupov pre reštaurovanie z daného obdobia, v súčasnosti by sme však napr. miesto Epoxy 1200 volili pri petrifikácii Paraloid B72 a pri tmelení glej a bukové piliny. Taktiež by sme sa vyvarovali použitiu dezinfektorov, ktoré v látke ostávajú a môžu reagovať s objektom. Tento zásah je však na dobu 80. rokov citlivý a čisto prevedený.

obr. 110 Otvorená kniha s viditeľným nalepením pokryvu na chrbát bloku, *Elucidatio Sancti Bonaneture... Inc. 65 KBK SNA*

11.4 Zásah z roku 1994

V 90. rokoch sa vývoj oproti 80. rokom spomalil. Tento fakt možno pozorovať najlepšie na väčšej vzorke objektov, kde je vidieť línie reštaurátorových rukopisov omnoho silnejšie než doteraz. Prístupy sa rozdeľujú – jedny sú radikálnejšie a často aj menej vhodné najmä z etického hľadiska, zatiaľ čo iné postupne predznamenávajú príchod nového prúdu vysokoškolsky vzdelaných odborníkov, ktorí inklinujú ku konzervačným zásahom. Pozorujeme tu taktiež viac než predtým nedostatok vhodných materiálov na reštaurovanie a snahy riešiť tento problém. Objekt, ktorý si predstavíme je tlač reštaurovaná v roku 1994 a v KBK ju nájdeme pod sign. Haer. 196. Voľný preklad názvu diela je *Žalmy Erazma Rotterdamského* (1522, 2°, obr. 111).

Dokumentácia je oproti predchádzajúcim rozsiahlejšia, hoci stále kratšia ako popis v tejto práci. Rozsiahlejšia je najmä fotodokumentácia, čo však nebolo v danej dobe bežným javom. Fotodokumentácia zachytáva objekt ako celok z niekoľkých uhlov, stále iba pred zásahom.

Jedná sa o nasadzovanú polousňovú neskorogotickú knižnú väzbu s odhalenými bukovými doskami. Spôsob ich nasadenia nie je možné z fotografií vyčítať a nie je ani popísaný. Pokryvovým materiálom bola podľa popisu „svetlá kozina“, doplníme, že išlo o triesločinenú useň so slepotlačovou výzdobou. Z kovania sa dochovali iba neskorogotické mosadzné prierezové záchytky obdĺžnikového tvaru s rozvetveným vrcholom, ktoré sú

umiestnené na zadnej doske. Čo bolo spôsobené stratou väčšej časti prednej dosky. Knižný blok bol šitý na tri dvojité pravé irchové väzy a dva kapitálikové väzy z rovnakého materiálu. Z fotografie sa zdá, že sa na knihe nachádzali pergamenové medziväzné prelepy. Jedná sa taktiež o jednu z mála kníh v prieskume, pri ktorých sme narazili na predsádku vo forme samostatne šitých zložiek na začiatku a na konci knihy. Prídoštie bolo nalepené na vonkajší list týchto zložiek.

Pri opise postupu bude citovaný autor protokolu a miestami bude v hranatých zátvorkách doplnený. „Blok knihy i fragmenty knižných dosiek boli mechanicky zbavené nečistôt a podrobené sterilizácii etylénoxidom vo vákuovej komore. [Kniha prešla kompletnou demontážou, až na kovanie, ktoré ostalo celý čas fixované k prednej doske.] Poškodené miesta na knižných listoch sú opravené tekutou papierovinou [možno s prímiesou historického papiera a lokálne bol použitý aj japonský papier]. Drevené dosky sú petrifikované riedkym Epoxy 1200. Chýbajúca časť doplnená novým [dubovým, asi tónovaným] drevom. Na zlepenie i doplnenie otvorov po červotočoch bol použitý neriedený Epoxy 1200 zahustený drevenými [dubovými] pilinami. Pri spracovaní knižného bloku bola použitá pôvodná technológia [– šitie a zaoblenie chrpta. Spracovanie medziväzných prelepov nie je známe, pod predsádkou sú ich presahy však viditeľné.] Chrbát je pokrytý trieslenou prírodnou [skôr tónovanou] kozinou a na jej povrch sú aplikované fragmenty pôvodného pokryvu. [Hlavice boli tvarované špeciálnym spôsobom okolo obšitého kapitálikové väzu (obr. 112) a pokryv bol zjavne tukovaný, keďže došlo aj ku zmene farebnosti.]

obr. 111 Odhora: pohľad na prednú dosku knihy pred zásahom (zdroj: fotodokumentácia objektu) a súčasný stav, Haer. 196 KBK SNA

Remene spôn sú nahradené [vyhotovené] novou trieslenou hovädzou kožou. Chýbajúce časti spôn sú vyhotovené ručne podľa zachovaných fragmentov z mosadzného plechu [doplnené aj o výzdobu. Na záver bolo vylepené prídoštie vonkajšími listami predsádok (obr. 113).] Na knihu bolo vyhotovené ochranné [zásuvné] puzdro.“

Na chrbte knihy je prilepený len historický štítok, novodobí pravdepodobne odpadol. Ani v tomto prípade nemáme k dispozícii žiadne fragmenty, čo len poukazuje na to, aké raritné je, že sa fragmenty zachovávali. Čo sa týka protokolu, ten je prilepený na zadnom prídoštie, avšak rozsiahla fotodokumentácia je uložená samostatne. Je niekoľko postupov, ktorým sa mohol reštaurátor pri tomto zásahu vyvarovať, najmä tým, ktoré boli už v tejto dobe považované za nevhodné ako je doplnenie kovania s výzdobou, ktoré vyvoláva pocit faksimile. Na predsádkach taktiež vidíme zhluky papieroviny, na ktoré sme v predošlom texte už upozorňovali. Diskutabilné je aj použitie dubového dreva, je však naozaj potrebné podotknúť, že reštaurátori iné drevo k dispozícii nemali a takéto doplnenie je stále vhodnejšie ako náhrada celej dosky za lepenkovú.

obr. 112 Spracovanie hlavíc a kapitálka, Haer. 196 KBK SNA

obr. 113 Doliata predná predsádka so zhlukmi papieroviny, Haer. 196 KBK SNA

11.5 Zásah z roku 1999–2000

Tento exkurz do starších zásahov v KBK ukončíme zásahom, ktorý bol prevedený medzi rokmi 1999–2000. Oproti predchádzajúcemu reštaurovaniu je to menší časový odstup, avšak v oboch týchto prípadoch zavážil individuálny prístup. V našej časovej línii sme sa rozhodli vybrať príklad čiastočnej demontáže, ktorá bola v našom prieskume zaznamenaná len na konci 90. rokov a na mladších zásahoch. Vraciame sa tak znovu k myšlienke, že by sa malo objektu dodať len to najnutnejšie pre jeho záchranu.

Posledným objektom je tlač so sign. Inc. 81 a názvom *Comentarii a Philippo Beroal do conditi in Asinum Aure um Lucii Apuleii* (1510, 2°, obr. 114). Ku zásahu bol vyhotovený aj

protokol, ktorý však ešte stále nemá podobu archívnych protokolov používaných v neskorších obdobiach. Dokumentácia ešte stále nie je dostatočne rozsiahla, ale fotodokumentácia v tomto prípade obsahuje aj fotografie po zásahu. Irchový pokryv so slepotlačovou výzdobou tejto polousňovej nasadzovanej väzby sa nachádzal v dobrom stave. Reštaurátor však uvádza, že bol výrazne znečistený a miestami poškodený červotočom. V tomto prípade bola alarmujúca strata veľkej časti oboch bukových dosiek, čo poškodzovalo vonkajšie listy bloku. Knižný blok tejto knihy bol aj tak v pomerne dobrom stave, na oriezkach je vidieť len zvlnenie. Spolu s veľkou časťou dosiek sa nedochovalo ani kovanie a časť predsádok.

obr. 114 Od hora: objekt pred a po zásahu (zdroj: fotodokumentácia objektu), v porovnaní so súčasným stavom, Inc. 81 KBK SNA

Ako sme už zmieňovali, došlo len k čiastočnej demontáži, ktorá bola navyše veľmi decentne prevedená, až je takmer nepozorovateľná. Knižný blok bol v celku postupne rovnaný a pravdepodobne aj čistený suchou cestou. Demontované boli iba predsádzky, ktoré prešli aj kúpeľom. K bloku boli naspäť pripojené pôvodným spôsobom – prišitím. Rôzne trhliny a straty boli vyspravované len japonským papierom, ktorý bol ponechaný bez tónovania. Deformácia chrbta bola ošetrená opätovným zaguľatením a zaglejením, došlo taktiež k jeho spevneniu novými pergamenovými prelepmi.

Pôvodné dosky boli petrifikované, ale použitú látku nepoznáme, keďže ju reštaurátor neuviedol. Chýbajúce časti boli tmelené zmesou gleja a asi dubových pilín. Chýbajúce časti boli doplnené novým kusom dubového dreva a dotónované tak, aby sa doplnok čo najviac podobal pôvodným doskám (obr. 115 a 116). Prepojenie medzi doplnkom a pôvodnou doskou bolo prevedené pomocou spájacích krúžkov. Nasadenie dosiek bolo pravdepodobne prevedené rovnakým spôsobom ako pôvodné, ktoré je však neznáme. Pokryv bol vyčistený, nebolo potrebné jeho dopĺňovanie a tak bol prilepený na pôvodné miesto. V tomto období ešte stále nachádzame dopĺňovanie kovania, čo sa udialo aj v tomto prípade. Zvolený typ kovania však priamo nadväzuje

na často používané kovania na knihách KBK – štvorcové telo háčikových spôn a prierezových záchytiek. Ako materiál bol zvolený mosadzný plech a boli použité aj mosadzné klinčeky.

Fragmenty pri takomto zásahu nemali priestor vzniknúť, najmä keď aj historický a moderný štítok boli naspäť prilepené na chrbát. Protokol aj fotodokumentácia sú spolu s knihou uložené v kazetovom puzdre. Jedinou nevýhodou takto prevedenej väzby je jej otváranie po zásahu, ktoré je obmedzené jednak typológiou väzby, ale aj historickými materiálmi.

*obr. 115 Vyspravená predsádka japonským papierom
a viditeľné dotónovanie zhranenia doplnenej dosky, Inc 81
KBK SNA*

*obr. 116 Spoj doplnku s pôvodnou doskou cez kolieska,
Inc. 81 KBK SNA*

12 Porovnanie vývoja reštaurovania so súčasnosťou

Súčasťou tejto práce je aj reštaurovanie knižnej väzby, ktorá bola vybraná na základe parametrov vychádzajúcich z predchádzajúceho prieskumu. Rozhodujúca bola miera poškodenia, ktorá si vyžadovala komplexný zásah, avšak aj riešenie niekoľkých etických otázok. Výberom taktiež priamo nadviažeme na príklady

obr. 117 Pohľad na prednú dosku, chrbát a dolnú oriezkú

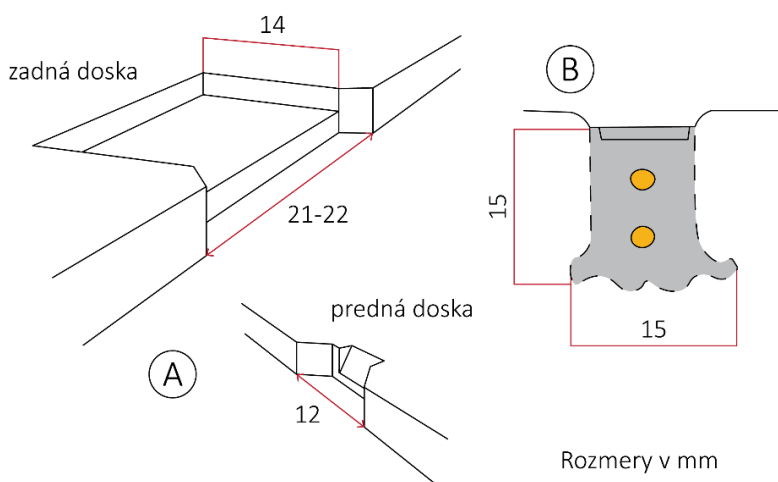
reštaurovania gotických polousňových väzieb. Objektom je preto konvolút tlačí *BAPTISTAE MANTVANI...*³⁸² z roku 1510 a *Introductio in Ptholomei cosmographiam...*³⁸³ z roku 1512. Autormi prvej tlače sú Baptista Mantuanus a Augustinus Dati, tlačiarom je Matthias Schürer v Straßburgu. Autorom druhého diela je Johannes Stobnicki a tlačiarom zas Florlanus Unglerius v Krakowe. V súčasnosti je konvolút pod sign. Phil. 30 uložený vo fonde Knižnice Bratislavskej kapitulky v Slovenskom národnom archíve.

12.1 Popis objektu

Reštaurovaným objektom je nasadzovaná knižná väzba z obdobia neskoréj gotiky, ktorej rozmery sú 22,5 × 15,5 × 4,2 mm (v × š × h). Pôvodne sa na knihe nachádzali neskorogotické háčikové spony so záchytkami s rozvetveným vrcholom, dnes je zachovaný len odtlačok tela záchytiiek v doske (asi 15 × 15 mm, obr. 188B). Oba tieto prvky boli pravdepodobne mosadzné, na rozdiel od dochovaných fragmentov železných klinčekov. Tými sa k doskám upevňovali aj remienky spôn, ktoré sa však už nezachovali. Nedochoval sa ani pokryv, o ktorého existencii nám napovedá len svetlejšia línia na doskách (obr. 117). Jednalo sa pravdepodobne o polousňovú knižnú väzbu s odhalenými drevenými doskami. Bližšie informácie o spracovaní pokryvu (výzdoba, spracovanie okolo väzov, záložiek a hlavíc) a použitom materiáli (typ činenia, druh zvieraťa) nie sú známe.

³⁸² *BAPTISTAE MANTVANI || CARMELITAE DE PA||TIENTIA LI=||BRI TRES: Cum sententiaru[m] & dictionu[m] indice... EIVSDEM DE VITA BEATA DIA||LOGVS SANCTISSIMVS.|| ET || AVGVSTINI DATHI DE EA||DEM RE LIBELLVS.||...*

³⁸³ *Introductio in Ptholomei cosmo||graphiam ... Epitoma Europe Enee Silvij.|| Situs et distinctio parcium tocius Asiae... || ...ex Asia Pij secundi. || ... Sirie compendiosa descriptio ex Isidoro. || Africe brevis descriptio ex Paulo Orosio. || Terre sancte...descriptio fratris || Anselmi ordinis minorum...*

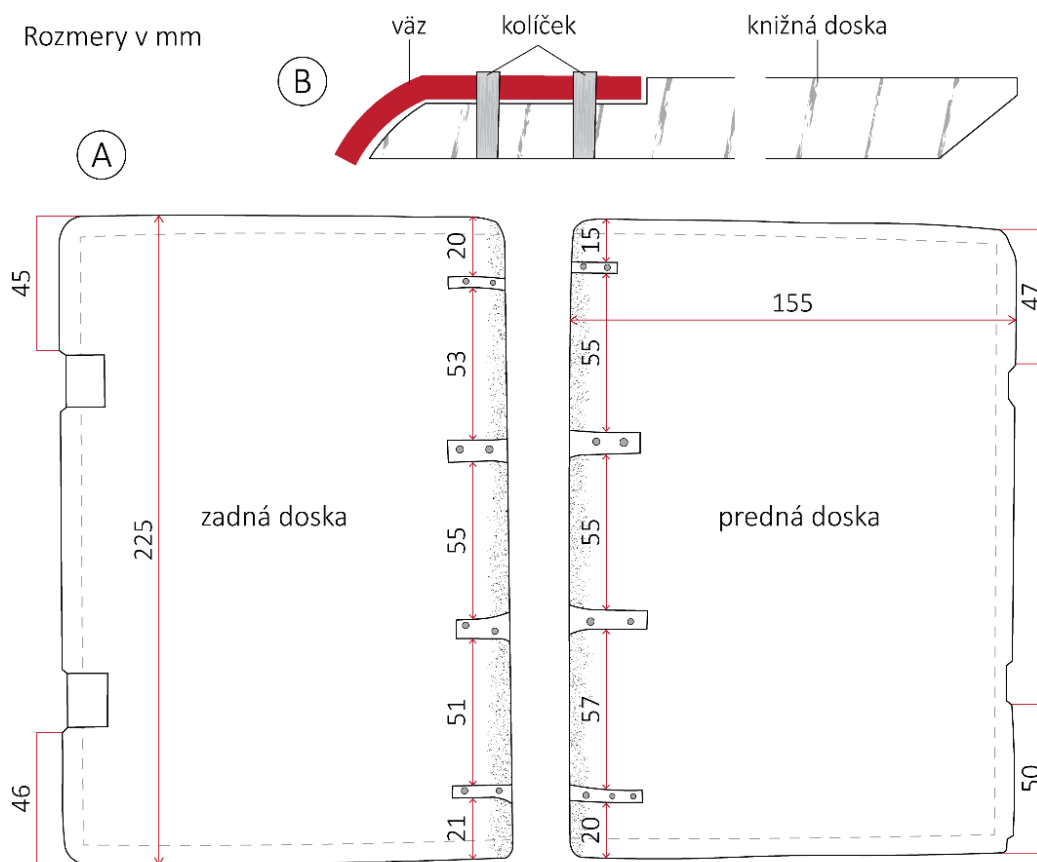

obr. 118 A – spôsob vybratia v hrane dosky pre kovanie, B – zakreslený odtláčok kovania na doske s vyznačenými dochovanými klinčekmi žltou

obr. 119 Poškodenie dosiek spôsobené červotočom

Dochované knižné dosky sú drevené vyhotovené z bukového dreva. Vlákna dreva smerujú pozdĺž chrbta. Najväčší rozmer dosiek je $22,5 \times 15,5 \times 5-6$ mm (v $\times$ š $\times$ h), tvarom sú nerovnomerné, čo poukazuje na ich ručné opracovanie. Po stranách oriezok sú zo strany prídoštia zhranené a pri chrbte sú zaoblené iba z vonkajšej strany (obr. 120). Pre záchytky sú na prednej doske spravené vybratia so šikmým prevedením na hrane dosky, ktoré je podobne spracované aj pre remienky na zadnej doske s rozdielom, že remienky boli zapustené do žliabku v doske

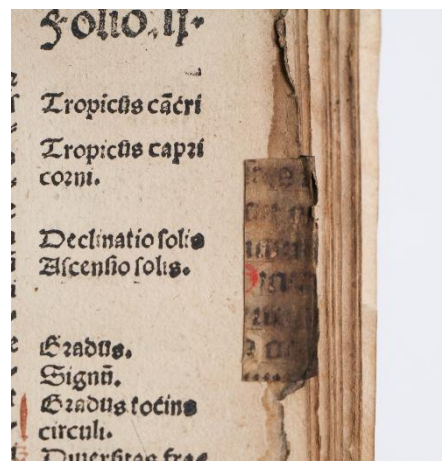

obr. 120 A - nákras spracovania knižných dosiek, B - prierez spôsobu nasadenia a zhranenia dosiek

(obr. 118A). Drevo dosiek bolo aj napriek rozsiahlejšiemu napadnutiu červotočom pevné (obr. 119), avšak zadná doska niesla tri rozsiahlejšie praskliny. Dosky boli celkovo znečistené, avšak toto znečistenie poukazuje na pôvodný spôsob pokrytia. Pre nasadenie sú v doskách vytvorené žliabky, do ktorých sa po nasadení skryli väzy. Pri nasadení dosiek boli narezané väzy a cez vzniknuté otvory boli dvomi drvenými kolíčkami pripojené k doske, bez akéhokoľvek prevliekania väzov skrz dosky (obr. 120B). Nasadenie sa nachádzalo v pomerne zlom stave, dosky boli spojené s blokom len štyrmi väzmi (tromi predná, jedným zadná). Dva bukové kolíčky chýbali a jeden bol výrazne poškodený červotočom.

obr. 121 Fragmenty druhotne použitej tlače ako výlep prídoštia

obr. 122 Fragment pergamenového medziväzného prelepu prilepení na „Folio.ij.“

Na doskách je vidieť množstvo záznamov prevedených železogatovým atramentom či ceruzkou. Na zadnej doske je možné pozorovať aj zvyšky červenej farby neznámeho pôvodu, je však zjavné, že sa farba objavila na knihe ešte pred stratou pokryvu. Prídoštie dosiek bolo v minulosti, vylepené ručným papierom (pravdepodobne až niekoľkými papiermi), ktorý bol druhotne použitý, keďže sa na ňom nachádza text neznámej tlače (obr. 121). Presná podoba výlepu nie je kvôli jeho fragmentárnemu stavu známa, jedná sa však pravdepodobne o jednoduchý výlep, ktorý nebol nijako prepojený s knižným blokom.

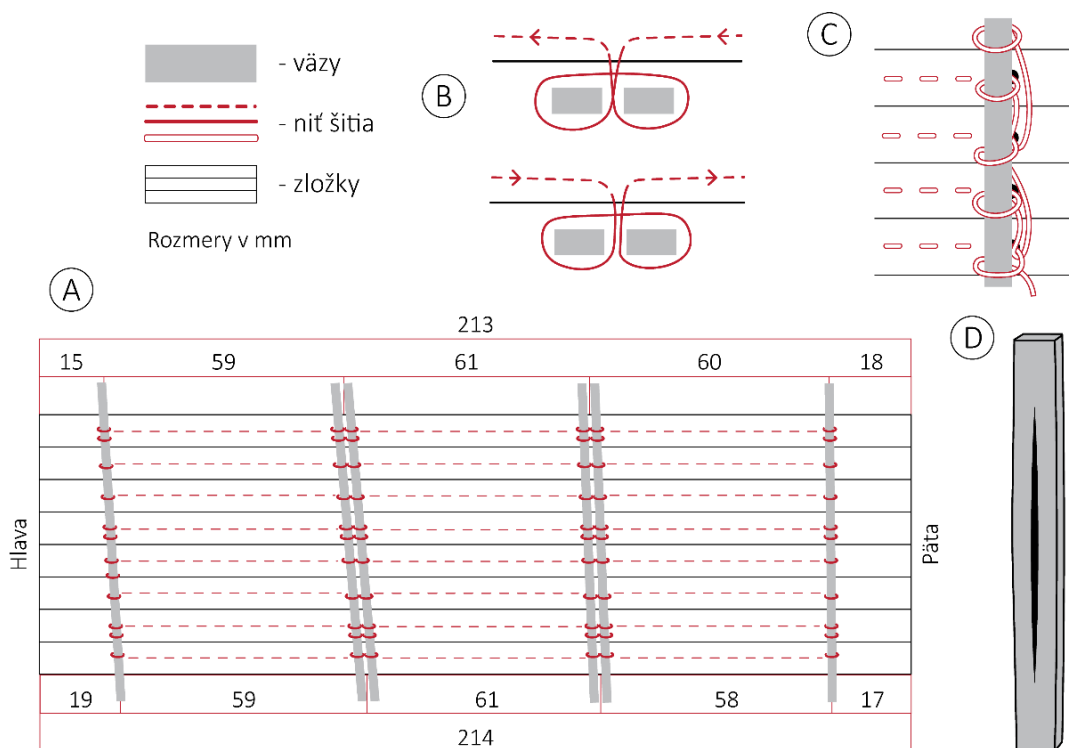

obr. 123 Znečistená a nekompaktná horná oriezka

Na knihe sa nenachádzajú žiadne kapitálky, ani neboli nájdené žiadne stopy po nich. Medziväzné priestory pôvodne vyplňali pergamenové prelepy z druhotne použitého pergamenu gotického rukopisu. Text je písaný železagalovým atramentom, písmom je gotická knižná minuskula opatrená aj červenými verzálkami, obsah textu však nie je známy. Pergamen je obojstranne brúsený a dochovali sa iba presahy prelepov prilepené na prídošti. Tieto prelepy sú znečistené a zrolované pri drážke, miestami poškodené červotočom, avšak stále pevné. V rámci knižného bloku bol na „Folio. ij.“ nalepený pergamenový prúžok, ktorý sa neskôr podarilo identifikovať ako fragment medziväzného prelepu (obr. 122). Tento fragment prelepu bol v omnoho horšom stave ako ostatné, bol výraznejšie znečistený s nánosom neznámeho lepidla. Oriezky knižného bloku boli orezané pravdepodobne hoblíkom a ponechané bez náteru. Pôvodne bol chrbát bloku zaglejený a ponechaný rovný až mierne zaoblený ešte pred orezaním. Pred zásahom zaglejenie chrbta už stratilo svoju funkciu a spolu s poškodeným šítím spôsobilo nekompaktnosť oriezok, ktoré sú taktiež veľmi znečistené (obr. 123). Ani jedna z predsádok sa nedochovala a knižný blok nenesie ani žiadne stopy, že by sa na ňom nejaké nachádzali. Na knihe bol iba spomínaný, pravdepodobne neskorší, výlep prídoštia.

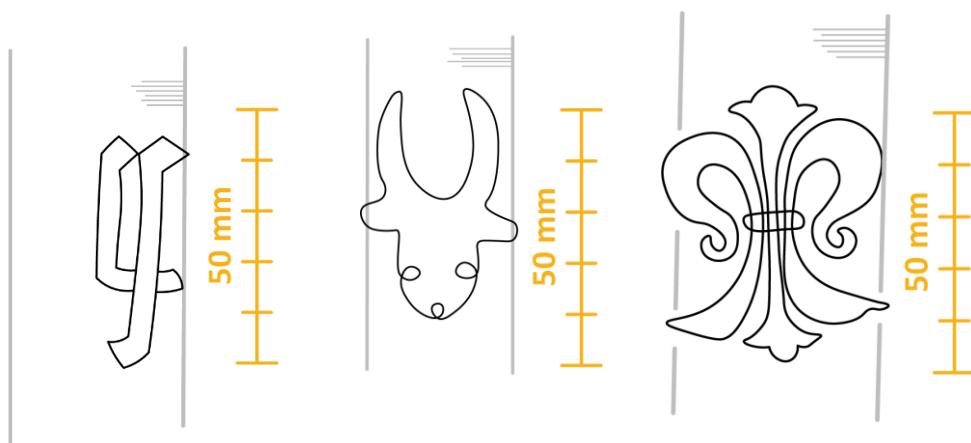
obr. 124 Poškodenie zapošívacieho väzu lepidlom novodobého štitku

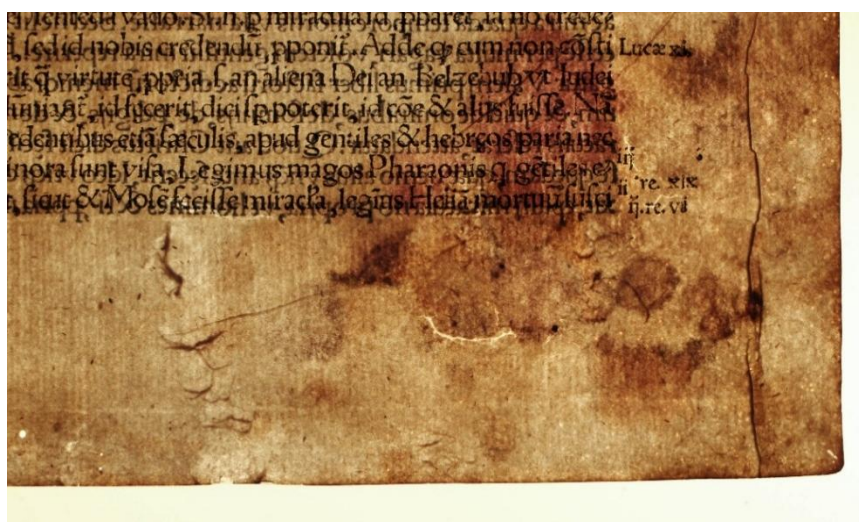
obr. 125 A – ukážka šitia s rozmiestnením väzov, B – spôsob obtáčania väzov, C – nákras spôsobu zapošitia, D – nákras spracovania irchového väzu

Knižný blok bol šitý na dva pravé dvojité väzy, vytvorené narezaním uprostred väzu a dva pravé jednoduché zapošívacie väzy (obr. 125). Šitie je priame, miestami pakované, v mieste zapošívacích väzov sa nachádza pod väzom retiazka vzniknutá spôsobom vedenia nite. Použitá niť je ľanová prírodnej farby a väzy sú z teľacej irchy. Väzy aj nite organizmu šitia sú výrazne poškodené, nite majú tendenciu sa trhať, čo spôsobilo, že sú na mnohých miestach poškodené. Väzy sú stvrdnuté, zdeformované a okrem jedného všetky potrhané, či skôr polámané. Dolný je navyše kvôli nevhodnému umiestneniu novodobého štítku zaglejený (obr.124).

V rámci knižného bloku pozorujeme rôznu skladbu zložiek. Niektoré zložky sú tvorené dvomi dvojlístami, niektoré štyrmi a výnimočne aj tromi. Počet zložiek je 36 a celkovo bolo na tlač tejto knihy použitých minimálne osem druhov odlišných papierov, na čo poukazujú nájdené filigrány (obr. 126). Zložka s indexom knihy *BAPTISTAE MANTVANI...* bola v knižnom bloku prehodená ako druhá zložka v poradí. Samotný papier v knižnom bloku nevykazuje okrem prvého listu veľké straty materiálu, skôr je veľa dvojlístov roztrhnutých na jednolisty. Titulu *Introductio in Ptholomei cosmo...* chýba príloha *Quomodo distantia civitatum...* spolu s drevorezovými mapami, ktoré tvorili asi jednu zložku. Knižný blok je povrchovo aj v štruktúre

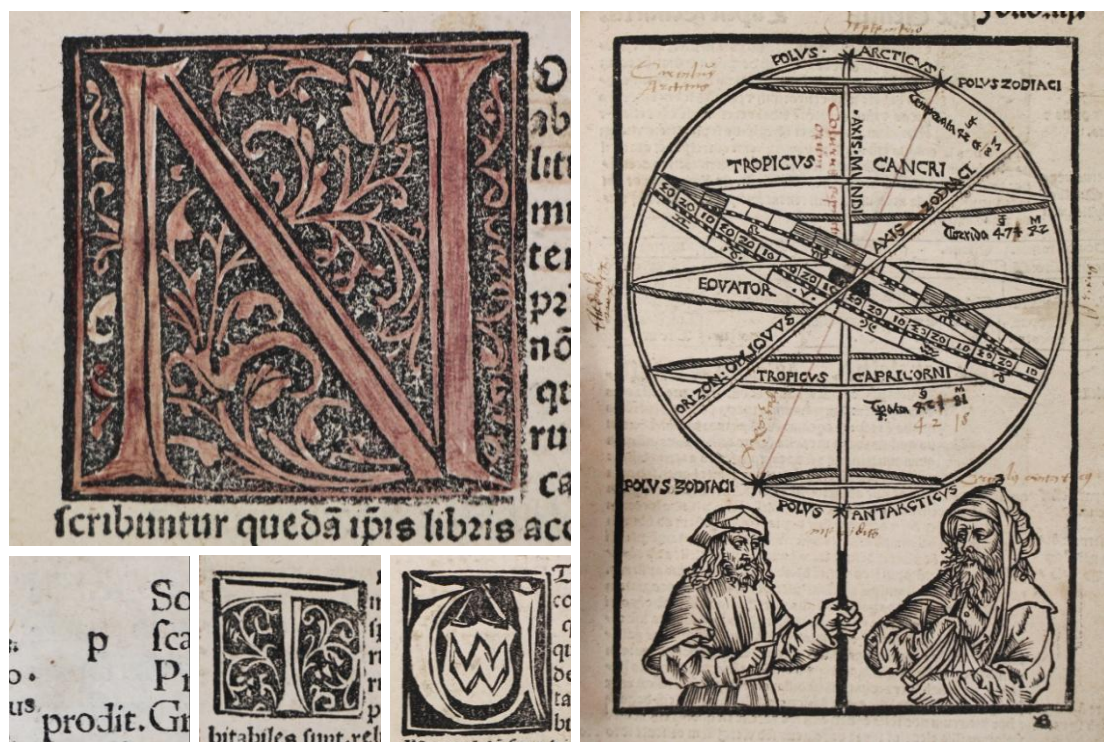
obr. 126 Ukážka vybraných filigránov nachádzajúcich sa na papieroch oboch tlači

obr. 127 Papier knižného bloku s nedokonalosťami od výroby a viditeľným oslabením v miestach mikrobiologického napadnutia

znečistený a vidieť na ňom rôzne zatečeniny. Najvýraznejšie poškodenie knižného bloku však tvorí napadnutie mikroorganizmami, ktoré sa prejavilo formou farebných flakov a enzymatickou hydrolýzou celulózy. Papier je v týchto miestach mnohonásobne krehkejší a miestami dokonca aj tenší (obr. 127).

Obsahom konvolútu je latinský text, ktorý je tlačený gotickým typom písma, ale aj antikvou čiernou tlačiarenskou farbou. Tlačiariska farba sa javí byť v dobrom stave. Text je radený do jedného stĺpca s rozmermi približne 155 × 100 mm (v × š). V hornom pravom rohu strán recto sa nachádza foliácia rímskymi číslami a pod zrkadlom sadzby archová signatúra. Archová signatúra je na rôznych zložkách rôzna, jej základná podoba však vychádza z písmen abecedy (majuskuly aj minuskuly) doplnených o rímske číslo označujúce dvojlist (napr. *a j.*, *a ij.*, *a iij.*, *a iiij.* a *a v.*). V hornej časti je mŕtve aj živé záhlavie, pričom mŕtve je použité iba pri titule *BAPTISTAE MANTVANI...* Po stranách textového poľa sa objavujú tlačené marginálie. Súvislý text je v tlači *Introductio in Ptholomei...* doplnený o tabuľky často tvoriace aj celé strany. Titulné strany sú prevedené v jednoduchom štýle, kedy o plnohodnotnej titulnej strane nemôžeme hovoriť, čo by odpovedalo aj dobe vzniku tlači. Z titulnej strany sa dozvedáme v oboch prípadoch informácie o názve diela a prvej tlače – *BAPTISTAE MANTVANI...* zmieňuje aj autora. Údaje o tlači – tlačiar, miesto tlače a rok vydania sú uvedené samostatne – buď na ďalšej strane za titulom, ako je to v prípade prvej tlače alebo v samostatnom impresse na konci knihy, ako uvádza druhá tlač.

obr. 128 Ukážka výzdoby konvolútu – iniciály, reprezentanta a drevorezová ilustrácia

Výzdoba tlači sa obmedzuje iba na iniciály, z ktorých niektoré sú vymaľované železegalovým atramentom, nachádza sa tu aj jeden drevorez (obr. 128). Táto výzdoba je použitá

iba pri tlači *Introductio in Ptholomei...*, zatiaľ čo *BAPTISTAE MANTVANI...* je opatrená len reprezentantami. Vegetabilný motív iniciál vyplní pozadie a vytvára tak štvorec, ktorý mohol byť vsadený do rámu. Iba dve iniciály „U“ majú v strede motív štítu, v ktorého strede vidieť tvar písmena „W“. Drevorezová ilustrácia je vsadená do obdĺžnikového rámu o rozmeroch 155 × 107 mm (v × š) a zobrazuje nebeskú sféru v podobe kruhového diagramu. V jeho strede je vedená hrubá vertikálna čiara ako *Axis Mundi*, horizontálne sú vyznačené *Tropicus Cancr*i a *Tropicus Capriconi*, rovnobežka označená ako *Equator* a šikmý pás predstavuje zverokruh. Na obvode kruhu sú názvy označujúce póly – *Polus Arcticus*, *Polus Zodiaci*, *Polus Antarcticus*. Pod diagramom stoja dve figúry v dobovom oblečení, pričom figúra vľavo drží os nebeskej sféry a ukazovákom pravej ruky ukazuje na druhú figúru, ktorá drží v rukách neznámy predmet.

V priebehu celého knižného bloku sa vyskytuje množstvo poznámok písaných železozalovým atramentom. Železozalový atrament sa na rôznych miestach nachádza v rôznych fázach degradácie – rozmedzie degradácie sa pohybuje však v nízkych stupňoch (najhoršie v 2. stupni). Atrament je miestami skôr vyblednutý, či menej intenzívny svojim odtieňom. Železozalový atrament je použitý aj na štítku na chrbte knihy z 18. stor. Tento štítok zaznamenáva základné údaje o knihe, ako skrátený názov, prípadne autora a signatúru. Na štítku je zaznamenaná aj signatúra zaznamenaná ceruzkou, rovnako ako aj na prednom prídoštie. Stav štítku z ručného papiera je veľmi zlý, viditeľné je výrazné znečistenie a mnoho veľké straty papierovej podložky. V dolnej časti chrbta je ďalší štítok z 20. stor. na strojovom papieri, ktorý taktiež označuje signatúru, ale čiernou fixkou. jeho stav je pomerne dobrý, avšak ako sme popisovali vyššie poškodzuje adhézivom väz.

12.2 Postup reštaurovania

Hlavným cieľom zásahu bolo navrátenie funkčnosti objektu pri rešpektovaní jeho historickej hodnoty. Z tohto dôvodu sa reštaurátorský prístup zameriaval výlučne na nevyhnutné kroky vedúce k jej záchrane – bez dopĺňania prvkov, ktoré nemajú vplyv na funkciu, a s maximálnou snahou o navrátenie všetkých dochovaných častí späť na objekt, ak to jeho stav umožňoval.

Po obdržaní objektu na reštaurovanie boli odobraté vzorky pre mikrobiologickú analýzu. Odber bol realizovaný na viacerých miestach objektu, na ploche cca 100 cm² pomocou sterilného vatového tampónu na drevenej špajdli. Nebola zistená významná kontaminácia, preto nebolo potrebné objekt dezinfikovať. Potom bola vyhotovená fotodokumentácia stavu objektu pred reštaurovaním, zachytávajúca celkové pohľady na objekt, aj detaily. Na fotografovanie bolo použité telo fotoaparátu *Canon EOS 1200D* a objektív *Canon EFS 18-135mm* a k objektu bola priložená farebná škála *DANES PICTA BST13*. Fotodokumentácia stavu pred reštaurovaním

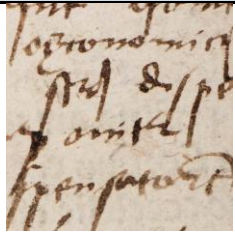
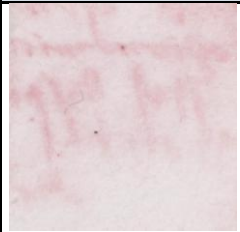

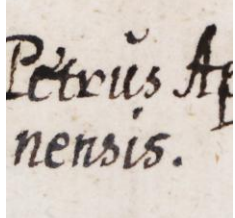

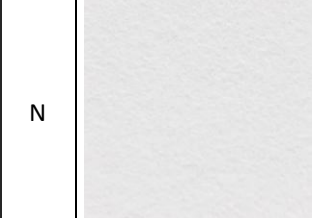
prebiehala na nekonečnom pozadí za stabilných svetelných podmienok. Fotograficky boli dokumentované aj jednotlivé kroky zásahu.

Základnou prevedenou analýzou bola skúška stability záznamových prostriedkov a farebnej vrstvy. Skúška pozostávala zo sledovania reakcie sa suchý oter a vlhké prostredie – krvácanie a prítlak v destilovanej vode a ethanole. Reakcia bola preukázaná pri prípiskoch ceruzkou, prie červenej farbe na zadnej doske a na medziväzných prelepoch, na jednom mieste reagoval text písaný železogatovým atramentom. Reakcia bola prevažne na suchý oter, v prípade červenej farby na medziväzných prelepoch aj na vodu (tab. 1). Ďalej bolo merané pH pred zásahom pomocou dotykovej elektródy na piatich listoch, pričom merania boli uskutočnené

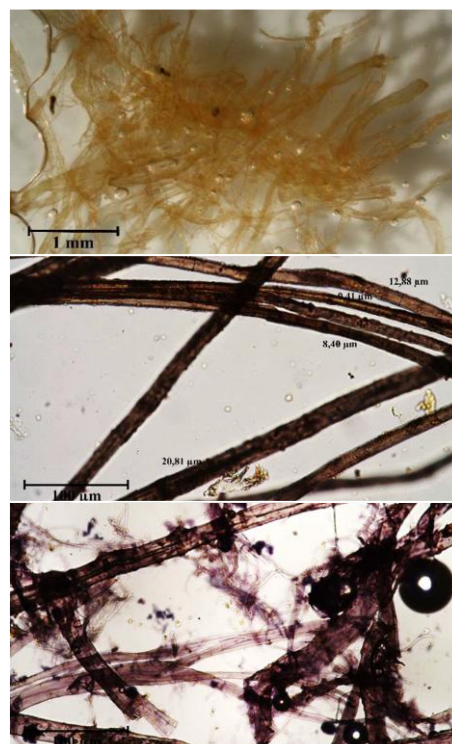
tab. 2 Skúška stability záznamových prostriedkov a farebnej vrstvy – výber z reagujúcich záznamových prostriedkov (R – reaguje, N – nereaguje)

Záznamový prostriedok	Umiestenie	Fotografia	SUCHÝ OTER	VODA		ETHANOL	
				krvácanie	prítlak	krvácanie	prítlak
grafitová tužka	titulná strana – 01r		R	N	N	N	N
červená farba	zadná doska		R	N	N	N	N
červený pigment	medziväzný prelep		R	N	R	N	N
železogatový atrament	1v		R	N	N	N	N

tab. 1 Výsledky bathofenantrolinového testu – výber reagujúceho (R) a nereagujúceho (N) atramentu

Fólio	Fotografia	PRED		PO	
fo.xl.cv – dole			R		N
Fo.XCVIv			N		N

vždy na troch miestach – ľavý horný roh, stred a pravý dolný roh strany. Najnižšia nameraná hodnota bola 5,28 a najvyššia 6,63, priemer tvorí tak 5,86 hodnoty pH (tab. 4). K preukázaniu voľných iónov železa na prípiskoch písaných železagalovým atramentom bol prevedený bathofenantrolínový test. Z papierikov napustených roztokom bathofenantrolínu reagovali iba dva, z toho jeden iba mierne (tab. 2). Odoberaté boli vzorky vybraných materiálov a boli odoslané na odborné analýzy. Zisťované bolo vlákninové zloženie nite šitia, druh činenia bielej usne väzov a vlákninové zloženie papiera štítka z 18. stor. Analýzy ukázali, že niť je ľanová, pri usni bola preukázaná prítomnosť hliníka – jedná sa o irchu a papier štítka je tvorený handrovinou (obr. 129).³⁸⁴

obr. 129 Od hora: useň reagujúca s alizarinovou červeňou, vlákna nite a vlákna papiera reagujúce v Herzbergovom činidle (foto: Alena Hurtová)

Stav organizmu šitia si vyžadoval kompletnú demontáž knižného bloku. Ešte pred samotným demontovaním bolo potrebné sňať z chrbta papierové štítky, čo bolo možné suchou cestou. Následná demontáž bloku bola prevedená tak, že nite boli v strede zložiek medzi väzmi prestrihávané a zložky boli z nití postupne vyvliekané (obr. 130). Na niektorých miestach boli veľmi poškodené zložky v strede, ale aj niť už bola na mnohých miestach pretrhnutá, a tak jej rozstrihávanie nebolo potrebné. V priebehu demontovania prebehla aj kontrola foliácie. Potom boli s prídoštia na sucho oddelené presahy medziväzných prelepov. Čo sa týka demontovania nasadenia, to prebehlo pomocou tupého šidla, ktorým sa vytlačili kolíčky z dierok v doske (obr. 131). Všetky demontované súčasti boli poriadne označené, aby ich bolo neskôr možné vrátiť na pôvodné miesto alebo kvalitne spracovať v rámci uloženia medzi fragmentmi.

obr. 130 Demontovaný knižný blok

obr. 131 Demontovanie nasadenia tupým šidlom

³⁸⁴ Dokumentácia s prílohou „Chemicko-technologický průzkum knižní vazby“ sú uložené v archíve ateliéru restaurování papíru, knižní vazby a dokumentů, FR UPCE.

obr. 132 Čistenie papierovej podložky vo vodnom kúpeľi

obr. 133 Doglejenie papierovej podložky roztokom Tylose HM 300

Všetky listy knižného bloku boli čistené mechanicky nasucho gumou Cleanmaster v kombinácii s mäkkým štetcom, ktorá vyšla v skúškach čistenia ako najvhodnejší variant. Vynechané boli z procesu miesta so záznamovými prostriedkami reagujúcimi na suchý oter. Potom sa pristúpilo k mokrému čisteniu, ktorému taktiež predchádzali skúšky (tab. 3). Najúčinnnejším spôsobom čistenia bol vodný kúpeľ s pridaním tenzidu Spolapon AOS 146, koncentrácia kúpeľa bola 0,01 hm. %. Voda mala vstupnú teplotu 35 °C (± 2 °C), pričom kúpele

tab. 3 Skúšky mokrého čistenia papierovej podložky (žltá – hodnoty pH okolo 5,5; červená – hodnoty pH okolo 10; zelená – zvolený postup čistenia)

Fólio	Meranie pH			Poznámky
	Umiestenie	PREL	PO	
LVlr	Vľavo hore	5,88	9,81	- kúpeľ v H ₂ O, vstupná teplota: 30 °C - čas: 10 (Spolapon AOS 146) + 5 + 5 + (neutralizácia Mg(HCO ₃) ₂ ponor) 2 min - voľné schnutie, bez rozmerových zmien
	Stred	5,88	9,82	
	Vpravo dole	6,58	9,48	
Fo. LVr	Vľavo hore	5,82	9,61	- kúpeľ v H ₂ O, vstupná teplota: 30 °C + jednostranné glejenie Tylose MH 300 SNA - čas 10 + 5 + 5 + (neutralizácia Mg(HCO ₃) ₂ ponor) 2 min - voľné schnutie, bez rozmerových zmien
	Stred	6,00	9,66	
	Vpravo dole	6,35	9,61	
Fo. LIIIr	Vľavo hore	5,89	9,76	- kúpeľ v H ₂ O, vstupná teplota: 25 °C + obojstranné glejenie Tylose MH 300 SNA - čas: 10 + 5 + 5 min - pH stred po premytí v H ₂ O 10 min – 8,33 - voľné schnutie, bez rozmerových zmien
	Stred	6,05	9,43	
	Vpravo dole	6,41	9,42	
Fo. LIIIr	Vľavo hore	5,71	10,00	- kúpeľ v H ₂ O, vstupná teplota: 40 °C + obojstranné glejenie Tylose MH 300 SNA - čas: 10 + 5 + 5 min + neutralizácia Mg(HCO ₃) ₂ náterom - voľné schnutie, bez rozmerových zmien
	Stred	5,96	10,00	
	Vpravo dole	6,40	9,22	
CXXI.r	Vľavo hore	5,12	9,95	- kúpeľ v H ₂ O, vstupná teplota: 35 °C - čas: 10 (Spolapon AOS 146) + 5 + 5 + (neutralizácia Mg(HCO ₃) ₂ ponor) 2 min - voľné schnutie, bez rozmerových zmien
	Stred	5,52	9,66	
	Vpravo dole	5,46	9,87	
CXXXII#	Vľavo hore	5,41	8,20	- kúpeľ v H ₂ O, vstupná teplota: 35 °C + jednostranné glejenie nová Tylose MH 300 - čas: 10 (Spolapon AOS 146) + 5 + 5 min - voľné schnutie, bez rozmerových zmien
	Stred	5,59	7,65	
	Vpravo dole	6,20	8,14	

boli tri – 10 (s tenzidom), 5 a 5 minút na výplach (obr. 132). Schnutie prebiehalo voľne, aby nedošlo k rozmerovým zmenám.

V rámci skúšok čistenia bolo experimentované s pridaním neutralizačného roztoku hydrogenuhličitanu horečnatého a Tylose MH 300 do procesu (tab. 3). Obe tieto látky aj nezávisle od seba zvyšovali pH papiera na hodnotu okolo 10, čo je pre text písaný železozalovým atramentom nevyhovujúce. Neutralizačný roztok bol preto vyradený z procesu reštaurovania a pôvodná Tylose MH 300, ktorá je v SNA používaná asi od 80. rokov minulého storočia bola nahradená novo zaobstaranou, ktorá tento problém nevytvárala. Tylose MH 300 bola použitá pre jednostranné glejenie papierovej podložky vo vodnom roztoku o koncentrácii 0,5 % (obr. 133). Týmto krokom boli zároveň aj zafixované záznamové prostriedky reagujúce na suchý oter, hlavne železozalový atrament.

Hodnota pH sa pri vykonaných skúškach pohybovala okolo 7,5–8, čo bolo veľmi prijateľné. Avšak pri meraní listov po zásahu kleslo pH papierovej podložky na všetkých listoch (aj tých, čo mali po skúškach hodnotu okolo 10) na hodnoty v rozmedzí 5,5–6,5, niekedy aj nižších (tab. 4). Merania boli prevedené na troch odlišných pH metroch v troch odlišných podmienkach merania vždy pri trojbodovej kalibrácii, aby bolo jasné, že sa nejedná o chybné meranie. V meraniach boli síce rozdiely avšak stále v rámci odchýlky. Pôvod nízkych hodnôt však nie je známy a vyžadoval by si rozsiahly prieskum, ktorý v podmienkach SNA nie je v súčasnosti možný. Je však zjavné, že

žiadna z použitých látok pri zásahu nemohla tento jav spôsobiť, keďže ich pH bolo vždy zásadité v prípade pomocných materiálov ako lepeniek neutrálne. Po konzultácii bola preto zaradená v spolupráci s FR UPCE neutralizácia pomocou MMMK v methanole o koncentrácii 0,5 %. Po tomto procese bolo po 10 dňoch merané pH – najvyššie namerané pH bolo 9,25 a najnižšie pH 8,22. Priemerná hodnota pH je teda 8,98 a celkovo sa v priemere hodnota po reštaurovaní zvýšila o 3,12 hodnoty pH (tab. 4). Treba si však podotknúť, že kniha bola väčšinu času v „stiahnutom“ stave, keďže z časových dôvodov ju bolo

tab. 4 Hodnoty meraného pH (červená – najnižšie hodnoty, zelená – najvyššia hodnota pH)

Fólio	Umiestnenie	PREL	PRIEHEŽNE	PO
fo. xl.r	Vľavo hore	5,55	6,23–6,60	8,48
	Stred	5,28	5,76–6,41	8,22
	Vpravo dole	5,47	5,30–6,36	8,47
fo. viijr	Vľavo hore	5,43	6,16–6,66	9,17
	Stred	5,28	5,99–6,61	9,17
	Vpravo dole	5,95	6,24–6,74	9,23
CXr	Vľavo hore	5,69	5,80–6,38	9,20
	Stred	5,74	5,91–6,47	9,15
	Vpravo dole	6,33	5,83–6,52	9,25
08r	Vľavo hore	5,97	6,02–6,57	8,91
	Stred	6,24	5,70–6,52	9,21
	Vpravo dole	6,63	6,30–6,45	9,05
LVlr	Vľavo hore	5,88	6,82–7,04	9,02
	Stred	5,88	6,24–7,16	9,15
	Vpravo dole	6,58	6,56–6,89	9,06
Priemer		5,86	6,34	8,98
Rozdiel hodnôt pred a po zásahu		3,12		

potrebné vyvzdušňovať, šiť, glejiť chrbát a pod. Zmeny hodnôt pH budú aj naďalej sledované. Vykonaný bol aj kontrolný batofenantrolínový test, ktorý bol negatívny – papieriky napustené roztokom nevykazovali žiadne zafarbenie.

K dopĺňovaniu strát papierovej podložky bolo zvolené dolievanie pomocou papierovej suspenzie. Suspenzia bola zmesou papieroviny (60 % bavlna, 40 % ľan), 1,5 % vodného roztoku Tylose MH 300 a vody (obr. 134). Papierovina sa vopred dofarbila na základné odtiene azofarbivami, z ktorých potom boli namiešané odtiene približne zodpovedajúce farbe papierovej podložky. Dolievalo sa na vákuovom stole, po doliatí boli dvojlisty vkladané do lisu medzi filce a následne sa nechali voľne vyschnúť. V rámci tohto procesu boli prehodené do pôvodného radenia listy poslednej zložky, k čomu poslužil nájdený filigrán v strede dvojlistu.

Trhliny a aj stredy vnútorného a vonkajšieho dvojlistu každej zložky boli vyspravené japonským papierom lepeným 4% vodným roztokom Tylose MH 6000. Použitý japonský papier bol Kouzo (6 g/m²) bez dodatočného dofarbenia, zatiaľ čo lokálne v prípadoch, že trhlinka prechádza cez text bol použitý japonský papier Kouzo (3,6 g/m²). Ten bol ponechaný bez farbenia, ale použitý bol aj tónovaný vodnými roztokmi azofarbív. Keďže sa aj po doliatí nechali listy voľne vyschnúť, bolo potrebné ich vyrovnáť. K rovnaniu sa pristúpilo najmä preto, že pri lisovaní vznikali zo zvlnení vrásky. Prevedené bolo vo zvlhčených lepenkách v lise.

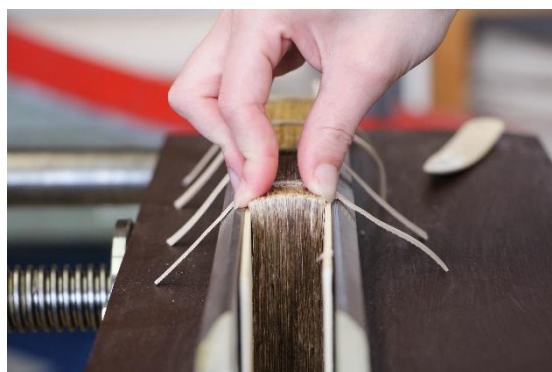
obr. 134 Dolievanie papierovej podložky

obr. 135 Šitie knižného bloku

obr. 136 Vyčnievajúca oriezka pred zaoblením chrbta

obr. 137 Zaoblenie chrbta knižného bloku

Dvojlisty boli naskladané do zložiek a nechali sa po dobu asi 24 hodín v lise vyvzdušniť. Následne boli pripravené väzy z teľacej irchy podľa pôvodných (obr. 125D) a boli mierne tónované liehovými moridlami Lazuroľ. Šitie bolo priame, miestami pakované na dva pravé dvojité väzy a dva pravé jednoduché zapošívacie väzy podľa pôvodného spôsobu (obr. 135). Použitá niť bola ľanová prírodnej farby, podobnej hrúbky ako pôvodná a pred šitím bola povoskovaná včelím voskom. Šilo sa taktiež do pôvodných otvorov a kde to nebolo možné šitie sa prispôbilo, aby sedelo k žliabkom nasadenia na doskách. Po šití bol zaglejený chrbát bloku do roviny pomocou kožného gleja. Pri tomto kroku bolo vidieť, že predná oriezka v spodnej časti vyčnieva do oblúka (obr. 136). A keďže by mal aj knižný blok neskôr tendenciu konkávnej deformácie, pristúpilo sa k miernemu zaobleniu jeho chrbta (obr. 137).

obr. 138 Železné klinčeky pred (hore) a po (dole) zásahu

Fragmenty železných klinčekov, ktoré pôvodne fixovali kovanie boli očistené pomocou oceľovej vaty a kovovej ihly. Povrch bol dočistený a odmastený ethanolom a keďže bola korózia veľmi rozsiahla, pristúpilo sa k tanátovaniu. Použitý bol 20 % vodný roztok tanínu s 5 % ethanolu aplikovaný na kovanie vtieraním pomocou štetca. Látka sa nechala 24 hodín reagovať, povrch bol znovu prečistený oceľovou vatou a roztok znovu aplikovaný. Na záver bol povrch klinčekov zafixovaný 5 % roztokom Paraloidu B72 v toluéne (obr. 138).

Drevené dosky boli čistené mechanicky suchou cestou pomocou gummy Cleanmaster, z tohto procesu boli vynechané záznamové prostriedky reagujúce na suchý oter (obr. 139). Pomocou šidla, strečky a štetca boli vyčistené otvory po červotočoch naprieč celými doskami. Tieto otvory boli následne tmelené zmesou kostného gleja, bukových pilín a ľanovej

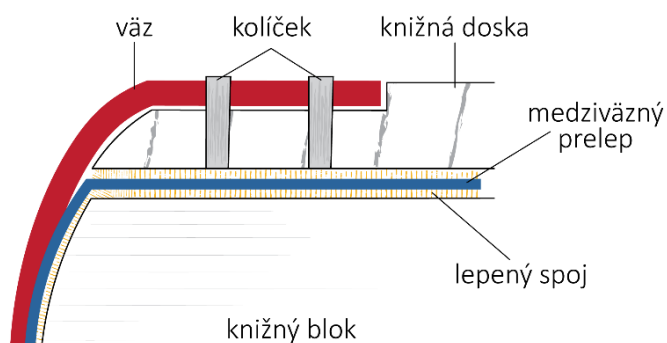

obr. 139 Čistenie knižných dosiek pomocou gummy Cleanmaster

obr. 140 Tmelenie knižných dosiek pomocou zmesi bukových pilín, kostného gleja a ľanovej fermeže

fermeže(obr. 140). Prebytok tmelu bol po zaschnutí odstránený pomocou dlátka. Vyčistené boli taktiež praskliny na zadnej doske, ktoré boli len lepené kostným glejom, keďže sa na doskách nebude dopĺňať ani pokryv či výlep prídoštia a nebude tak dochádzať k pnutiu. Dosky boli nasadené podľa pôvodného spôsobu a chýbajúce kolíčky a jeden výrazne poškodený boli nahradené novými vyrobenými z bukového dreva, inak boli použité pôvodné.

obr. 141 Nákres miesta prepojenia knižného bloku s doskami

Pretože by výlep prídoštia zakryl množstvo záznamov na prídošti a vytváral by zbytočný ťah na dosky, nebol doplnený. Doplnený nebol ani nový pokryv, keďže by zakryl stopy po pôvodnom pokryve a ďalšie doteraz viditeľné prvky (nasadenie a pod.). V tomto prípade nemá jeho nedoplnenie na funkčnosť knihy takmer žiadny vplyv – dosky sú dostatočne prepojené s blokom pomocou „pántu“, ktorý je tvorený medziväznými prelepami s jednej strany a nasadenými väzmi z druhej (obr. 141). Navyše by nebolo možné zvoliť vhodný pokryvový materiál, keďže nepoznáme pôvodný typ činenia, druh zvierat'a a ani ďalšie spracovanie usne, ktorá bola pravdepodobne použitá ako pokryv. Na knihe nebolo doplnené ani kovanie, keďže jeho presné parametre nepoznáme a zároveň by jeho doplnenie nemalo vplyv na funkčnosť a ani ochranu väzby. Pre knihu je navyše vyhotovený ochranný obal, ktorý vo veľkej miere nahrádza funkciu týchto prvkov.

Pergamenové medziväzné prelepy boli vyčistené mechanicky suchou cestou pomocou gummy Koh-i-noor a lokálne skalpelom. Následne boli rovnané rovnakým spôsobom ako listy knižného bloku. Doplnené boli tónovaným japonským papierom Kawashi (35 g/m²), prepojeným s prelepami pomocou vodného roztoku želatíny (obr. 142). Zo spodnej strany bol takto vyspravený prelep podlepený japonským papierom Tengujo (17 g/m²), ponechaným bez tónovania. Ako lepidlo bola použitá zmes pšeničného škrobového mazu s Tylose MH 6000 v pomere 2:1.

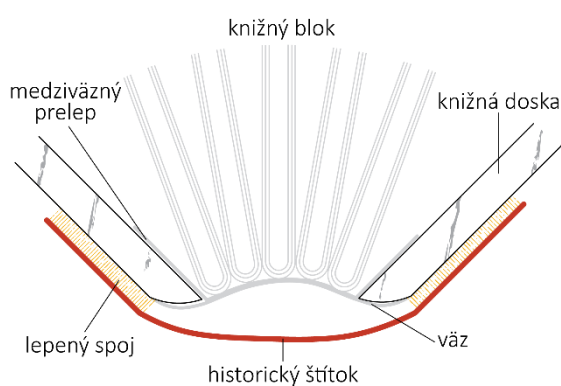
obr. 142 Doplnenie medziväzného prelepu japonským papierom

obr. 143 Lepenie medziväzných prelepov na chrbát knižného bloku na pôvodné miesta

Na miesta, kde sa japonský papier spájal s pergamenom bola použitá želatína. Toto podlepenie vytvára separačnú vrstvu a zároveň dodáva prelepom v mieste drážky väčšiu pevnosť, keďže sú fragmenty pergamentu zasadené do japonským papierov ako klin. Medziväzné prelepy boli nalepené na pôvodné miesta na chrbát knižného bloku pomocou kožného gleja (obr. 143). Ich presahy boli následne lepené želatínou na prídoštie, taktiež na pôvodné miesta. Na pôvodné miesta boli lepené aj fragmenty papierového výlepu prídoštia, ktoré pri manipulácii odpadli alebo mali tendenciu odpadávať, a to pomocou pšeničného škrobu.

Rovnakým spôsobom ako boli reštaurované listy knižného bloku bol reštaurovaný aj historický štítok z chrbta knihy. Predtým však bolo potrebné demontovať jeho fragmenty z knižných dosiek. K tomu bol použitý 5 % vodný roztok Tylose MH 1000, ktorým sa prelepy prevlhčili a bolo ich tak možné z dosiek sňať. Bolo zhodnotených niekoľko variant ako a či ho navrátiť na väzbu, keďže ho pôvodný spôsob aplikácie poškodzoval. Prieskum reštaurovaných objektov fondu Knižnice Bratislavskej kapituly poukazuje na fakt, že akonáhle nie je štítok spojený poriadne s knihou dochádza k jeho strate alebo nevhodnému uloženiu, či nevhodnej manipulácii. Aj konzultácie so správcom zbierky poukázali na to, že štítok musí zostať nejakým spôsobom spojený s knihou. Po prevedení skúšok jeho aplikácie na väzbu bolo zvolené jeho opätovné prilepenie na dosky vodným roztokom želatíny, avšak nie na chrbát (obr. 144). Štítok bol predtým spevnení podlepením japonským papierom Tengujo (17 g/m²) a z vrchnej strany bol vytvorený prelep z tónovaného japonského papiera Kouzo (3,6 g/m²) pomocou zmesi škrobu a Tylose MH 6000 (1:1, obr. 145). Aby sa zamedzilo poškodeniu novodobého štítku, tak bolo zmenené aj jeho umiestenie na reštaurovanú knihu. Štítok bol prilepený na dolný medziväzný prelep pomocou zmesi želatíny a škrobu (1:1), predtým bol očistený nasucho a vyrovnaný.

obr. 144 Nákres spôsobu uchytenia historického štítku

obr. 145 Podliepanie historického štítku japonským papierom

Pre knihu a fragmenty bolo vyhotovené ochranné puzdro, tzv. Phase-box s krčkom (obr. 146), ktorého tvar bol kvôli kapacitným priestorom pre uloženie upravený, aby sa fragmenty a ďalšie súčasti puzdra nachádzali v samostatnej priečke. Fragmenty boli uchované v obaloch z fólie Melinex 401. Tie boli pripevnené prúžkami z Melinexu na dosky z lepenky Box Board (0,7 mm). Zvlášť boli adjustované nite šitia – k doske bol prilepený rám z lepeniek AlphaCell

Antique (2 mm) a Box Board (0,7 mm) a bola vytvorená ochranná obálka lepená k doske Filmoplastom T. Samotný Phase-box s krčkom bol vyrobený z lepeniek AlphaCell Antique (2 mm) a Box Board (0,7 mm). Na lepenie bolo použité lepidlo Akrylep 545. Súčasťou puzdra je okrem knihy, dosiek s adjustovanými fragmentmi aj zoznam fragmentov a výpis z reštaurátorskej dokumentácie. Na záver bol objekt fotograficky zdokumentovaný v rovnakých svetlených podmienkach a rovnakým fotografickým príslušenstvom ako pred reštaurovaním. Fotografie pred a po reštaurovaní boli potom rovnako uložené do ochranného puzdra. Vyhotovená bola aj reštaurátorská dokumentácia pre potreby FR UPCE a protokol o konzervovaní a reštaurovaní archívneho dokumentu pre potreby SNA.

Objekt má byť uložený v ochrannom puzdre, ktoré bolo preň vyhotovené pri teplote 16–18 °C (± 2 °C za deň) a relatívnej vlhkosti 45–50 % (± 5 % za deň). Uložený má byť v bezprašnom prostredí s minimom svetla. V prípade vystavovania je vhodné zvoliť intenzitu svetla 50 lx a maximálny ročný osvit nesmie presiahnuť 12 000 lx·h. Manipulácia musí vždy zodpovedať stavu objektu a je potrebné používať pri listovaní podkladacie klíny. Pri manipulácii je nevyhnutné venovať väčšiu pozornosť odhalenému chrbtu knihy (väzy, nite, medziväzné prelepy, štítky na chrbte a i.), aby nedošlo k ich poškodeniu.³⁸⁵

obr. 146 Phase-box s adjustovanými fragmentami, výpisom reštaurátorskej dokumentácie, fotografiami pred a po zásahu a zreštaurovaným objektom

---

³⁸⁵ Kol. autorov. Restaurování a konzervování archiválií a knih. s. 83–159.

obr. 147 Pohľad na prednú dosku, chrbát a dolnú oriezku – stav pred zásahom

obr. 148 Pohľad na prednú dosku, chrbát a dolnú oriezku – stav po zásahu

obr. 149 Pohľad na zadnú dosku, chrbát a hornú oriezku – stav pred zásahom

obr. 150 Pohľad na zadnú dosku, chrbát a hornú oriezku – stav po zásahu

obr. 151 Pohľad na prednú dosku, prednú a hornú oriezku – stav pred zásahom

obr. 152 Pohľad na prednú dosku, prednú a hornú oriezku – stav po zásahu

obr. 153 Pohľad na zadnú dosku, prednú a dolnú oriezku – stav pred zásahom

obr. 154 Pohľad na zadnú dosku, prednú a dolnú oriezku – stav po zásahu

obr. 155 Pohľad na chrbát knihy – stav pred zásahom

obr. 156 Pohľad na chrbát knihy – stav po zásahu

obr. 157 Pohľad na hornú oriezku – stav pred zásahom

obr. 158 Pohľad na hornú oriezku – stav po zásahu

obr. 159 Pohľad na prednú oriezku – stav pred zásahom

obr. 160 Pohľad na prednú oriezku – stav po zásahu

obr. 161 Pohľad na dolnú oriezku – stav pred zásahom

obr. 162 Pohľad na dolnú oriezku – stav po zásahu

obr. 163 Priamy pohľad na prednú dosku – stav pred zásahom

obr. 164 Priamy pohľad na prednú dosku – stav po zásahu

obr. 165 Priamy pohľad na zadnú dosku – stav pred zásahom

obr. 166 Priamy pohľad na zadnú dosku – stav po zásahu

obr. 167 Pohľad na predné prídoštie a titulnú stranu (01r) – stav pred zásahom

obr. 168 Pohľad na predné prídoštie a titulnú stranu (01r) – stav po zásahu

obr. 169 Pohľad na 01v a 02r – stav pred zásahom

obr. 170 Pohľad na 01v a 02r – stav po zásahu

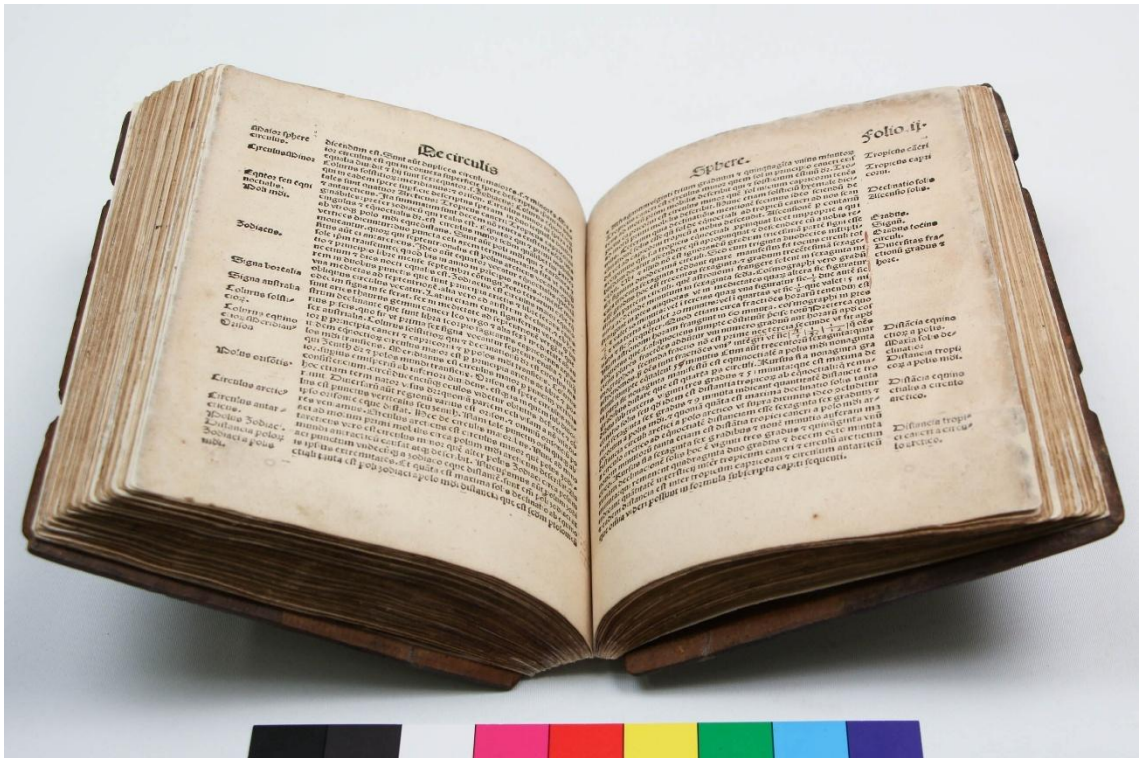
obr. 171 Pohľad na XXXV a XXXVIr – stav pred zásahom

obr. 172 Pohľad na XXXV a XXXVIr – stav po zásahu

obr. 173 Pohľad na Folio.j.v a Folio.i.j.r – stav pred zásahom

obr. 174 Pohľad na Folio.j.v a Folio.i.j.r – stav po zásahu

obr. 175 Pohľad na fo.xl.v a zadné prídoštie – stav pred zásahom

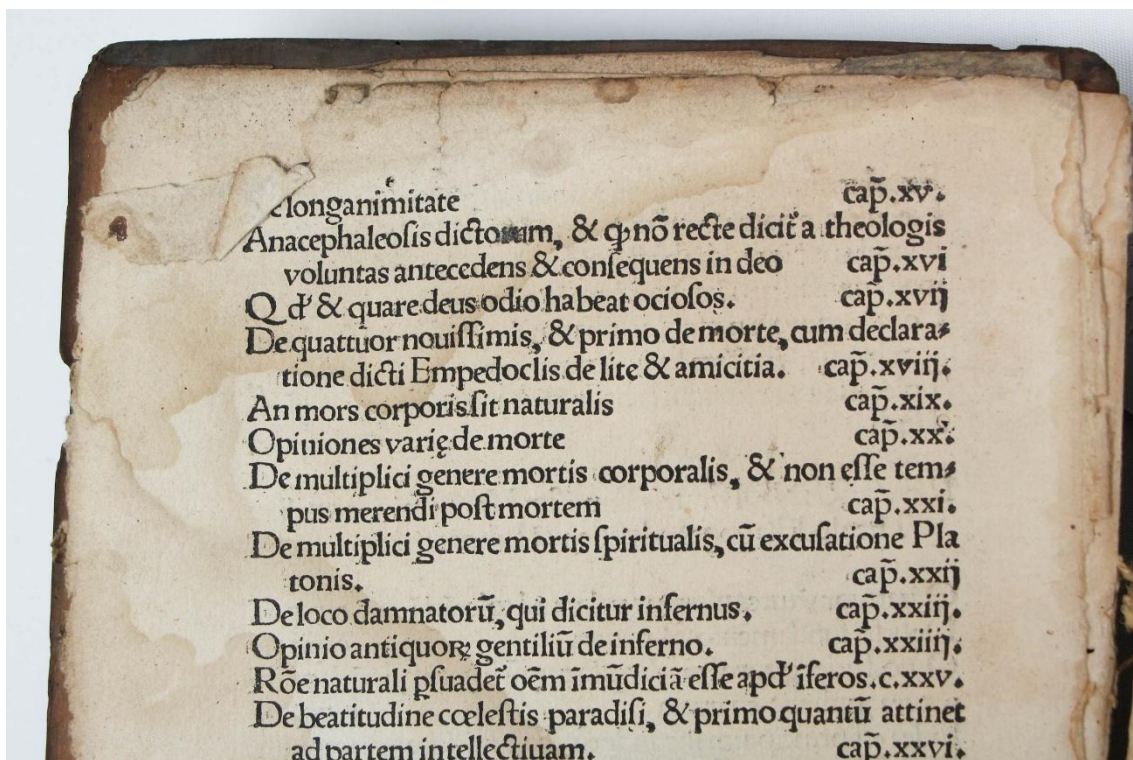
obr. 176 Pohľad na fo.xl.v a zadné prídoštie – stav po zásahu

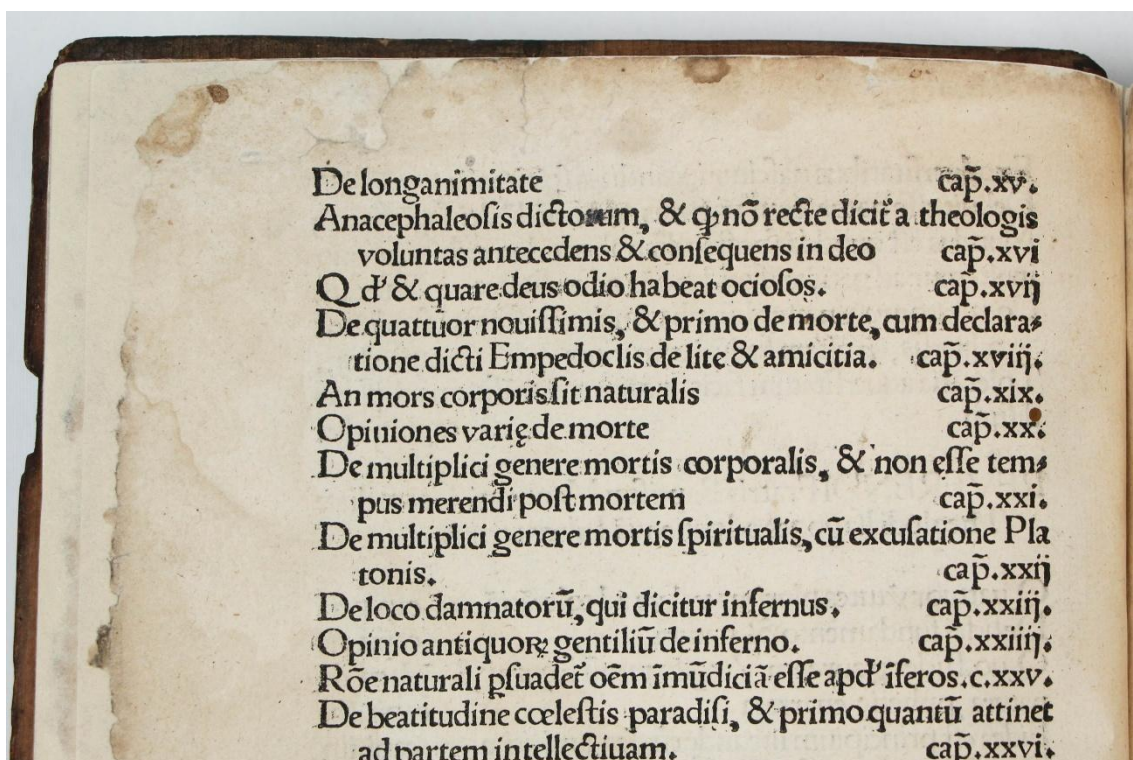
obr. 177 Detail praskliny na zadnej doske – stav pred zásahom

obr. 178 Detail praskliny na zadnej doske – stav po zásahu

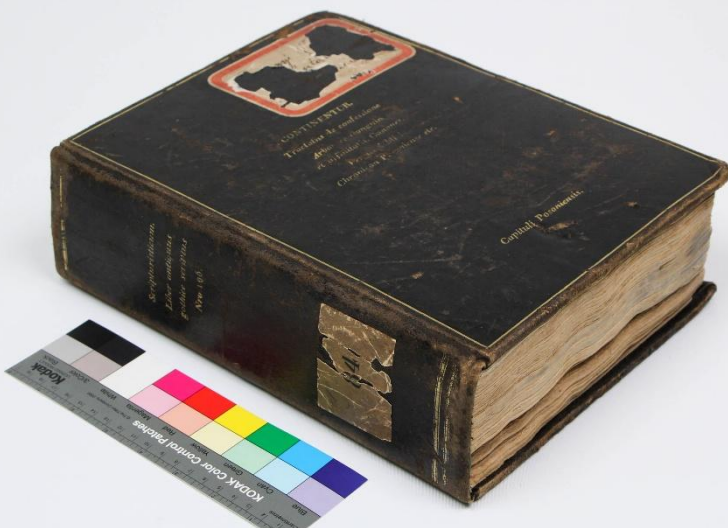
obr. 179 Detail strany 02v – stav pred zásahom

obr. 180 Detail strany 02v – stav po zásahu

13 Vizuálna ukážka vývoja

1856
Bratislavská kronika,
Mns. 84 KBK SNA

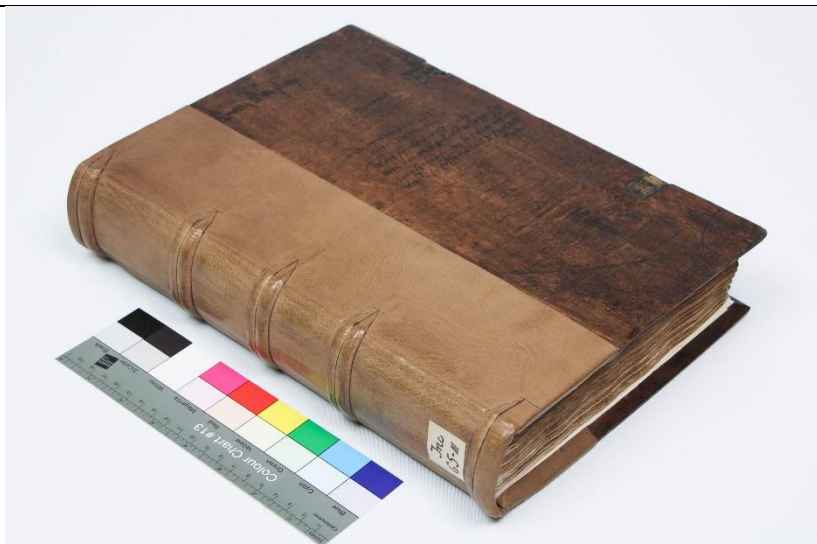
1959
Perlustatio Sancti
Bonanentune..., Inc.
65 KBK SNA

1970
Incipit pars Estiualis
sermonU..., Inc. 59
KBK SNA

1985
Elucidatio Sancti
Bonaneture... Inc. 65
KBK SNA

1994
Žalmy Erazma
Roterdamského,
Haer. 196 KBK SNA

1999–2000
Comentarii a
Philippo Beroal...,
Inc. 81 KBK SNA

2025
BAPTISTAE
MANTVANI..., Phil.
30 KBK SNA

14 Záver

Zvolená téma diplomovej práce – vývoj odboru konzervovania a reštaurovania papiera, knižnej väzby a dokumentov na Slovensku – sa ukázala ako doposiaľ systematicky nespracovaná oblasť. Cieľom bolo zachytiť a zhodnotiť kľúčové etapy vývoja, významné inštitúcie a osobnosti, ako aj zmeny v prístupe k ochrane písomných dokumentov a technické či metodické aspekty tejto špecializovanej činnosti. Téma okruhu však bola zúžená na dielne v inštitúciách a nie súkromných reštaurátorov, pričom výnimkou bolo iba Ústredí uměleckých řemesel v Hodoníne. Našu problematiku uzatvárame však už okolo roku 2005.

Nosným pilierom práce bol prieskum 155 reštaurovaných objektov, z ktorých prevažná väčšina pozostávala z knižných väzieb. Tieto objekty umožnili sledovať komplexnú materiálovú skladbu a rôznorodé zásahy. Hoci už v úvode bolo zmieňované, že plošné dokumenty budú v prieskume zastúpené len okrajovo, venovali sme im pozornosť tam, kde to bolo možné. Prieskum však potvrdil, že vyhľadávanie reštaurovaných listín je vzhľadom na chýbajúcu alebo neúplnú evidenciu veľmi obmedzené. Naše poznatky boli rozšírené konzultáciami a rozhovormi s odborníkmi a štúdiom dobovej literatúry. Práca tak vytvára základný rámec pre ďalší a možno aj podrobnejší výskum vývoja reštaurovania papiera a knižnej väzby na Slovensku, ktorý môže v budúcnosti pokračovať.

Uvedomenie si koncentrovania dielní zaoberajúcich sa reštaurovaním písomnosti nás viedlo k priblíženiu samotných archívov a knižníc, ktorých vývoj sa nám podarilo spracovať od tých najstarších známych prameňov. Významnou súčasťou nášho výskumu bola aj legislatívna rovina, vrátane medzinárodných dokumentov a národných zákonov, ktoré spoluvytvárali dnešné chápanie a rámec ochrany písomností. V tejto súvislosti sme sa venovali aj činnosti Komory reštaurátorov, ktorá od 90. rokov 20. storočia zohráva kľúčovú úlohu pri regulácii profesie a tvorbe etických štandardov reštaurátorskej praxe na Slovensku.

Naša práca potvrdila, že odbor konzervovania a reštaurovania papiera, knižnej väzby a dokumentov na Slovensku vyrástlo z tradície knihárskeho remesla, pričom jeho formovanie je úzko späté s českým prostredím a generáciou ovplyvnenou pôsobením Josefa Vyskočila. Medzi kľúčové osobnosti tejto generácie patria Ivan Galamboš, František Kučera a Ján Padúch a iní, ktorých odborná činnosť významne ovplyvnila vznik a rozvoj reštaurátorských dielní v slovenských inštitúciách. Základom pre našu prácu sa stala dielňa Slovenského národného archívu, kde pôsobí už od roku 1958 Ivan Galamboš. Dielne v Univerzitnej knižnici v Bratislave a Slovenskej národnej knižnici vznikli až v 60. rokoch, predtým zadávali opravy externým kníhviazačstvám a do 80. rokov reštaurovanie do dielne v Hodoníne. Prácu sme rozšírili aj o mladšiu dielňu Štátnej vedeckej knižnice v Košiciach (založenú 1996) a okrajovo zmieňujeme aj dielňu Slovenského národného múzea, ktorá využívala priestory Slovenského národného

archívu. Pozornosť sme venovali aj materiálnemu a technickému vybaveniu dielní, ako aj riešeniam v situáciách, keď bol nedostatok materiálu. Táto problematika je nanajvýš kľúčová pre sledovanie reálne používaných materiálov v praxi. Tému vývoja sme prepojili so systémom odborného vzdelávania a kapitolu sme uzavreli prehľadom odbornej literatúry, seminárov a spoluprac.

Hlavným ťažiskom práce bol vývoj reštaurátorských techník a technológií, ktorému predchádzala analýza stavu objektov pred zásahom. Zistili sme, že aj napriek nevhodným podmienkam uloženia sa len 22 % objektov nachádzalo vo výrazne zlom stave. Upozornili sme tiež na skutočnosť, že pri viacerých objektoch nemožno spätne určiť ich pôvodný stav pre nedostatočnú dokumentáciu a prevedenie zásahu. Významnou súčasťou výskumu bola aj problematika faksimile, ktorej moderná tradícia na Slovensku opäť súvisí s činnosťou Ivana Galamboša. Exkurz do techník sme začali pri záznamoch o zásahoch – najstarší z nich sa nám podarilo identifikovať na knihe Mns. 84 z fondu Knihnice Bratislavskej kapituly. Vo väčšine prípadov však záznamy aj fotografická dokumentácia abstinovali, čo do istej miery obmedzilo náš prieskum a zároveň potvrdilo potrebu systematickej dokumentácie v rámci reštaurátorskej praxe.

Jednotlivé reštaurátorské techniky sme analyzovali v tematických skupinách podľa materiálovej podstaty – papier, pergamen, useň, drevo, lepenka, kovy a voskové pečate. Popisovali sme možnosti prieskumu pred zásahom, použité materiály a chemické látky a ich koncentrácie a praktické spôsoby ich aplikácie. Tam, kde to bolo možné, sme porovnávali teoretické odporúčania s reálnou praxou, čím sa ukázalo, že v praxi sa často používali metódy, ktoré boli reštaurátori v inštitúciách schopný previesť a nie tie čo boli odporúčané literatúrou. V práci rezonovala aj téma etiky reštaurovania – predovšetkým otázka nutnosti zásahu a miery dopĺňovania chýbajúcich prvkov. Prax často potvrdzuje, že dopĺňanie by malo vychádzať výhradne z overených faktov, nie z domnienok. Nielen toto poznanie, vychádzajúce aj zo zistení v tejto práci, ale i následná diskusia o týchto témach je preto nevyhnutná pre ďalší vývoj odboru.

Otázky vyvoláva aj prax preväzieb a tzv. konzervačných väzieb. V práci sme poukázali na skutočnosť, že na Slovensku sa všeobecne uznávané konzervačné typy väzieb prakticky neujali. Väčšina preväzieb sa tak realizovala najmä v duchu francúzskych väzieb. S témou preväzieb vzniká aj otázka fragmentov. Upozorňujeme na to, že sa veľkého množstvo fragmentov nedochovalo a taktiež na to, že veľa fragmentov vznikalo úmyselne, keďže išlo o druhotne použité materiály. Ďalej sa venujeme stavu reštaurovaných objektov, pričom výsledky prieskumu otvorili otázku, či nie je v niektorých prípadoch vhodnejšie uvažovať o rereštaurovaní objektov, ktoré boli v minulosti ošetrované. Viaceré zistené zásahy síce ešte neprejavili negatívny dopad na stabilitu materiálov, avšak mnoho prieskumov, na ktoré sme upozornili poukazujú na to, že môže dôjsť časom k postupnej degradácii materiálu. Vyplýva z toho taktiež úvaha, či nie je

vhodnejšie odstrániť zásah ešte pred tým, než má šancu prejavíť svoj negatívny vplyv, pokiaľ to je samozrejme možné. Možno práve túto myšlienku by bolo vhodné podrobiť bližšiemu prieskumu.

V mnohých prípadoch sme boli pri prieskume prvými osobami po desaťročiach, ktoré s objektmi pracovali, čo poukazuje na potrebu pravidelnej kontroly ich stavu. Ako jedno z odporúčaní preto navrhujeme nastavenie systému pravidelných kontrol stavu aj reštaurovaných objektov, a to v intervaloch približne 10–15 rokov, prispôsobených možnostiam daného pracoviska. Prihliadnuť by sa však malo na náchylné moderné materiály a železozalový atrament, ktoré vyžadujú častejšiu kontrolu skrz degradáciu, ktorá je spôsobená vnútornými procesmi.

Záverečnú časť práce tvorila praktická ukážka vývoja reštaurátorských prístupov na vybraných knižných objektoch z fondu Knižnice Bratislavskej kapituly v Slovenskom národnom archíve. Zamerali sme sa na prierez reštaurovaných gotických polousňových väzieb s odhalenými drevenými doskami, ktoré umožnili sledovať vývoj zásahov približne v desaťročných intervaloch. Táto vytvorená línia upozornila najmä na zmeny etických prístupov – od prísnejších rekonštrukčných zásahov až po súčasnejšiu snahu o minimalizáciu dopĺňania a historickej hodnoty objektu ako celku. Na túto tému sme priamo nadviazali s reštaurovaním konvolútu so sign. Phil. 30 uloženého vo fonde Knižnice Bratislavskej kapituly.

V rámci reštaurovania bolo snahou navrátiť knihe funkčnosť s ohľadom na jej historickú hodnotu. Rovnako tak nevytvárať „zbytočné“ fragmenty a pokiaľ je to možné navrátiť všetky prvky na pôvodné miesto. Reštaurovaniu predchádzali potrebné analýzy zohľadnené pri ďalšom postupe a kniha bola následne z dôvodu jej havarijného stavu demontovaná. Všetky jej súčasti boli vyčistené suchou cestou a knižný blok a historický štítok z chrbta knihy bol čistený aj vo vodnom kúpeli. Pri meraní kontrolného pH došlo niekoľkokrát ku komplikáciám, najskôr sme sa snažili vysokú nameranú hodnotu pri skúškach čistenia obmedziť vynechaním metód, ktoré zjavne hodnotu zvyšovali. Neskôr však pH papiera prešlo na rizikovo nízke hodnoty a boli sme preto nútení zvoliť neutralizáciu pomocou MMMK. Straty papierovej podložky boli ešte pred neutralizáciou doplnené pomocou papierovej suspenzie a listy boli vyspravené japonským papierom. Knižný blok bol ušíty podľa pôvodného spôsobu na nové väzy a pomocou nich boli nasadené vytmelené a zlepené dosky, na ktorých bolo zachované znečistenie poukazujúce na pôvodný spôsob pokrytia. Fragmenty železných klinčekov boli očistené a ošetrené tanátovaním. Kniha sa nepokrývala, nevylepovalo sa ani prídoštie a nedoplnilo sa ani kovanie. Pergamenové medziväzné prelepy boli doplnené a vrátené na pôvodné miesto, ako aj štítky na chrbát, ale takým spôsobom, aby sa nepoškodzovali a nepoškodzovali zároveň väzbu. Pre knihu a fragmenty bol vyhotovený ochranný obal a bola vyhotovená reštaurátorská dokumentácia.

Z reštaurovania vyplýva, že zásah sa dá previesť aj bez nadbytočného dopĺňovania a pritom dosiahnuť plnú funkčnosť a taktiež ochranu knihy. Je však potrebné sa vrátiť k alarmujúcim hodnotám pH v priebehu zásahu. Náhly skok k nízkym hodnotám nemá zatiaľ vysvetlenie, avšak alarmujúce vysoké hodnoty áno. Látky, ktoré pôvodne radikálne zvyšovali pH bol neutralizačný roztok hydrogenuhličitanu horečnatého a Tylose MH 300. V oboch prípadoch sa jedná o látky, ktoré sú v archíve používané už dlhú dobu, a nie je známe, kedy sa tieto účinky začali prejavovať. Na základe tohto zistenia bude v najbližšej dobe prevedený prieskum látok používaných v dielni Slovenského národného archívu a taktiež kontrola stavu objektov reštaurovaných týmito látkami.

15 Zoznam použitých skratiek

č.	číslo
a i.	a iné
a pod.	a podobne
ICBS	Medzinárodný výbor Modrého štítu
ICOMOS	International Council on Monuments and Sites
FiF UK	Filozofická fakulta Univerzity Komenského
FR UPCE	Fakulta restaurování Univerzita Pardubice
KBK	Knižnica Bratislavskej kapituly
LA SNK	Literárny archív Slovenská národná knižnica
napr.	napríklad
OOAD	Oddelenie ochrany archívnych dokumentov
r.	rok
resp.	respektíve
s.	strana
ŠA NI	Štátny archív v Nitre
sign.	signatúra
SNA	Slovenský národný archív
SNK	Slovenská národná knižnica
SNM	Slovenské národné múzeum
stor.	storočie
STU	Slovenská technická univerzita
SÚA	Slovenský ústredný archív
ŠÚA SSR	Štátny ústredný archív Slovenskej socialistickej republiky
ŠSÚA	Štátny slovenský ústredný archív
ŠVKK	Štátna vedecká knižnica v Košiciach
tzv.	takzvaný
UKB	Univerzitná knižnica v Bratislave
ÚUŘ	Ústředí uměleckých řemesel
VŠVU	Vysoká škola výtvarných umení
Zb./Sb./Z. z.	Zbierka zákonov

16 Použitá literatúra, zdroje a reprodukcie

16.1 Zoznam použitej literatúry a zdrojov

Analytická metoda památkové péče. In: *Wikipedia: the free encyclopedia* [online]. San Francisco (CA): Wikimedia Foundation, 2001-, 2022-10-18. Dostupné z: https://cs.wikipedia.org/wiki/Analytick%C3%A1_metoda_pam%C3%A1tkov%C3%A9_p%C3%A9%C4%8De. [cit. 2025-07-20].

Archivní časopis. Praha: Ministerstvo vnitra České republiky – Sekce archivní správy, 1951-. ISSN 0004-0393. Dostupné tiež z: <https://kramerius5.nkp.cz/uuid/uuid:d2dc7680-3793-11e2-9688-005056827e51>. [cit. 2025-07-27].

Athénská charta (ochrana památek) [online]. In: *Wikipedia: the free encyclopedia*. San Francisco (CA): Wikimedia Foundation, 2001-, 2025-05-16. Dostupné z: [https://cs.wikipedia.org/wiki/Ath%C3%A9nsk%C3%A1_charta_\(ochrana_pam%C3%A1tek\)](https://cs.wikipedia.org/wiki/Ath%C3%A9nsk%C3%A1_charta_(ochrana_pam%C3%A1tek)). [cit. 2025-05-24].

BÁRTOVÁ, Pavla. *Restaurování Urbáře klášterního panství Pšovka z roku 1611 a Urbáře panství Mělník z roku 1625, z fondů Státního oblastního archivu v Litoměřicích*. Litomyšl, 2012. Bakalárska práca. UPCE: Fakulta restaurování. Vedúci práce: Mgr. Radomír Slovík.

BELLOVÁ, Vlasta. *Inventár archívu Matice slovenskej II, 2. zv., 1932–1936: inventár* [online]. Martin: Matica slovenská, 2009. ISBN 978-80-7090-916-4. Dostupné z: https://matica.sk/wp-content/uploads/2019/05/Inventar_-Matica_-slovenska_-II_-2_-zv_-1932_1936.pdf. [cit. 2025-05-31].

Benátska charta o ochrane a obnovovaní pamiatok a sídiel. Benátky, 1964. Dostupné tiež z: <https://www.pamiatky.sk/projekty/icomos-medzinarodna-rada-pre-pamiatky-a-sidla/prehľad-textov-chart-a-dohovorov-icomos>. [cit. 2025-05-31].

BRADÁČ, Ludvík. *Knihvazačství*. Praha: Jan Laichter, 1912. Dostupné tiež z: <https://kramerius5.nkp.cz/uuid/uuid:86a8ee7830d8daacbee257d2849fdbfa>. [cit. 2025-07-16].

BUKOVSKÝ, Vladimír a Mária TRNKOVÁ. Deacidifikácia papiera. 2. časť: Deacidifikácia v nevodnom kvapalnom prostredí. *Knižnica*. Martin: Slovenská národná knižnica. 2005, 6, (7), s. 14–17. ISSN 1336-0965 Dostupné tiež z: https://www.snk.sk/images/snk/casopis_kniznica/2005/jul/14.pdf. [cit. 2025-07-08].

BUKOVSKÝ, Vladimír. Jubileján Padúch 80-ročný. *Knižnica*. Martin: Slovenská národná knižnica. 2008, 9, (1), s. 61. ISSN 1336-0965 Dostupné tiež z: <https://www.snk.sk/sk/14-o-kniznici/797-archiv-kniznica-2008.html>. [cit. 2025-05-31].

Bundesdenkmalamt. In: *Wikipedia: the free encyclopedia* [online]. San Francisco (CA): Wikimedia Foundation, 2001-, 2025-04-17. Dostupné z: <https://de.wikipedia.org/wiki/Bundesdenkmalamt>. [cit. 2025-05-09].

Convention for the Protection of Cultural Property in the Event of Armed Conflict with Regulations for the Execution of the Convention. Haag, 1954. Dostupné tiež z: <https://www.unesco.org/en/legal-affairs/convention-protection-cultural-property-event-armed-conflict-regulations-execution-convention>. [cit. 2025-05-31].

Dejiny archívu. *Ministerstvo vnútra SR* [online]. 2025. Dostupné z: <https://www.minv.sk/?dejiny-archivu-1>. [cit. 2025-05-09].

Dejiny pamiatkovej starostlivosti. *Pamiatkový úrad SR* [online]. 2025. Dostupné z: <https://www.pamiatky.sk/ochrana-pamiatok/dejiny-pamiatkovej-starostlivosti>. [cit. 2025-05-09].

DOBROTKOVÁ, Marta. *Vývoj archívov na Slovensku: Dejiny archívnictva a archívov v Európe a na Slovensku*. Trnava: Filozofická fakulta Trnavskej univerzity, 2022. ISBN 978-80-568-0494-0.

Dokument o autenticite. Nara, 1994. Dostupné tiež z: <https://www.pamiatky.sk/projekty/icomos-medzinarodna-rada-pre-pamiatky-a-sidla/prehľad-textov-chart-a-dohovorov-icomos>. [cit. 2025-05-31].

Dokument o profesi konzervátora-restaurátora. *Asociace muzeí a galerií České republiky* [online]. Praha: Asociace muzeí a galerií České republiky, 2015. Dostupné z: <https://www.cz-museums.cz/web/amg/zakladni-dokumenty-amg/dokument-o-profesi-konzervatora-restauratora>. [cit. 2025-05-24].

ĎUROVIČ, Michal, Bruno HÖGE a Jiřina HANZLOVÁ. *Přehled konzervačních metod používaných v oddělení ochrany a restaurování fondů Státní knihovny ČSR: první dodatek k I. a II. dílu*. Praha: Státní knihovna ČSR, 1986. ISBN nie je uvedené.

ĎUROVIČ, Michal a kol. *Restaurování a konzervování archiválií a knih*. Praha: Paseka, 2002. ISBN 80-7185-383-6.

FUKASOVÁ, Daniela. *Podohospodársky archív (1930) 1948–1956: inventár* [online]. Bratislava: Slovenský národný archív, 2010. 282 s. Dostupné z: https://www.minv.sk/swift_data/source/verejna_sprava/slovensky_narodny_archiv/archivne_po_mocky/Podohospodarsky_archiv_%281930%29_1948-1956-inventar.pdf. [cit. 2025-05-31].

GALAMBOŠ, Ivan. Konzervovanie a reštaurovanie pergamenového rukopisu a jeho knižnej väzby „Graduale Psoniense“ resp. „Antiphonartum Bratislaviense“, ako je uvádzaný v poslednej súčasnej literatúre o stredovekých latinských kodexoch na Slovensku. In: *Sedmý seminár restaurátoru a historiků*. Praha: Státní ústřední archiv, 1989. s. 88–104. ISBN nie je uvedené.

GALAMBOŠ, Ivan. Odborný vývoj konzervačného pracoviska, neskôr reštaurátorského ateliéru, Slovenského národného archívu. In: *Škola základ života... História školstva v archívnych dokumentoch*. Bratislava: Slovenský národný archív, 2016. s. 475–489. ISBN 978-80-971767-3-0

GALAMBOŠ, Ivan. Plstená tkanina ako technická pomôcka pri konzervovaní a reštaurovaní archívnych dokumentov. In: *Slovenská archivistika*. Bratislava: Slovenská archívna správa. 1975, **10** (1). ISSN 2730-0323.

GALAMBOŠ, Ivan. Technológia knižnej väzby. In: *Múzeum*. Bratislava: Ústredná správa múzeí a galérií. 1975, **20** (3). ISSN 0027-5263.

HANUS, Jozef. Vstupná dezinfekcia dokumentov v Štátnom ústrednom archíve SSR v Bratislave. In: *Zpravodaj 17 pobočky ČVTS*. Praha: Pobočka ČVTS při Státním ústředním archivu, 1981. s. 25. ISBN nie je uvedené.

HÖGE, Bruno a Jiřina HANZLOVÁ. *Přehled konzervačních metod, používaných v oddělení ochrany knihy a fondů Státní knihovny ČSR. Díl 1*. Praha: Státní knihovna ČSR, 1979. ISBN nie je uvedené.

Geschichte der Denkmalpflege in Österreich. *Bundesdenkmalamt* [online]. Dostupné z: <https://www.bda.gv.at/ueber-uns/geschichte-des-bundesdenkmalamtes.html>. [cit. 2025-05-09].

Historické kalendárium 1946 - 2021. *Štátna vedecká knižnica v Košiciach* [online]. 2025. Dostupné z: <https://www.svkk.sk/historia-kniznice.html>. [cit. 2025-05-11].

História knižnice. *Slovenská národná knižnica* [online]. 2014. Dostupné z: <https://www.snk.sk/sk/domov/14-o-kniznici/110-historia-kniznice.html>. [cit. 2025-05-10].

História Matice slovenskej. *Matica slovenská* [online]. 2020-03-02. Dostupné z: <https://matica.sk/o-matici-slovenskej/historia-matice-slovenskej/>. [cit. 2025-05-10].

História. *Univerzitná knižnica v Bratislave* [online]. 2025-01-14. Dostupné z: <https://www.ulib.sk/sk/o-kniznici/historia/historia.html>. [cit. 2025-05-11].

HUTTA, Michal a DAVIDSON, Barbara. Regulation of the profession Restorer in Slovakia. In: *Ensuring high quality in safeguarding Cultural Heritage : The vital importance of protecting the title and regulating the profession of Conservation-Restoration in Europe*. ACAWA-GR Conference Proceedings. Athens : ePublishing, 2023, s. 50–56. ISBN 978-618-86894-0-4. ISSN 2945-1701

KARASOVÁ, Erika. *Pracoval aj na matrikách, ktorých kópie sú ukryté hlboko v skalách* [online]. SME, 2013. Dostupné z: <https://spisgemer.korzar.sme.sk/c/6903842/pracoval-aj-na-matrikach-ktorych-kopie-su-ukryte-hlboko-v-skalach.html>. [cit. 2025-06-08].

KAŠČÁK, Matúš. Česi a počiatky Univerzitetnej knižnice v Bratislave. *Knihovna: knihovnícká revue*. 2020, 31 (1), s. 58–79. ISSN 1801-3252. Dostupné tiež z: <https://knihovnarevue.nkp.cz/archiv/2020-1/knihovny-a-informace/cesi-a-pociatky-univerzitetnej-kniznice-v-bratislave>. [cit. 2025-05-10].

Klaretův encyklopedický klub. *Latina ... aneb český slang v Lidovkách* [online]. [s.l.], c2008. Dostupné z: <https://klub.slovníky.cz/clanek/latina-aneb-cesky-slang-v-lidovkach>. [cit. 2025-07-16].

KOLAŘÍK, Ladislav. *Restaurování písemných památek a tvorba faksimilií*. Praha: Státní nakladatelství technické literatury, 1991. ISBN 80-03-00285-0.

Kol. autorov. *4. celostátní seminář konzervátorů a restaurátorů knihovních sbírek a knihovníků pracujících s historickými fondy*. Praha: Státní knihovna ČSR, 1986. ISBN nie je uvedené.

Kol. autorov. *70 rokov Slovenského národného archívu*. Bratislava: Ministerstvo vnútra SR a Slovenský národný archív, 2024. ISBN 978-80-972850-2-9.

Kol. autorov. *8. seminář restaurátorů a historiků*. Praha: Státní úřední archiv, 1992. ISBN nie je uvedené.

Kol. autorov. *A–Z konzervátora*. Bratislava: Ústredná správa múzeí a galérií, 1982. ISBN nie je uvedené.

Kol. autorov. *Konzervátorské praktikum*. Bratislava: Muzeologický kabinet Slovenského národného múzea, 1972. ISBN nie je uvedené.

Kol. autorov. *Pátý seminář restaurátorů a historiků*. Praha: Státní úřední archiv, 1983. ISBN nie je uvedené.

Kol. autorov. *Šestý seminář restaurátorů a historiků*. Praha: Státní ústřední archiv, 1985. ISBN nie je uvedené.

Kol. autorov. *Soubor referátů ze semináře konzervátorů a restaurátorů v Otrokovicích 1974*. Praha: Státní knihovna ČSR, 1974. ISBN nie je uvedené.

Kol. autorov. *Základy muzejní konzervace: muzeografické učební texty II*. Brno: Muzeologické oddělení Moravského muzea, 1976. ISBN nie je uvedené.

Kol. autorov. Zprávy: Štátny slovenský ústredný archív. *Archivní časopis*. Praha: Ministerstvo vnitra České republiky, 1961, **11** (2), s. 103–104. ISSN 0004-0393. Dostupné tiež z: <https://ndk.cz/view/uuid:fa08c6e1-58aa-11e2-b816-001018b5eb5c?page=uuid:c0a9cd363a3c402908ca7d1b4c1c80ce>. [cit. 2025-06-02].

KOMISE KONZERVÁTORŮ, RESTAURÁTORŮ A PREPARÁTORŮ ASOCIACE MUZEÍ A GALERIÍ ČESKÉ REPUBLIKY. *Profesní etický kodex konzervátora-restaurátora AMG ČR*. Praha: Asociácia múzeí a galérií Českej republiky, 2009.

KOMORA REŠTAURÁTOROV. *Etický kódex reštaurátora: v znení zmien a doplnkov schválených valným zhromaždením dňa 29. 11. 2010 a 14. 5. 2012* [online]. Bratislava: Komora reštaurátorov, 2012. Dostupné z: <https://www.restauro.sk/wp-content/uploads/2015/04/eticky-kodex-restauratora.pdf>. [cit. 2025-06-08].

KOMORA REŠTAURÁTOROV. *Stanovy Komory reštaurátorov* [online]. Bratislava: Komora reštaurátorov, 2021. Dostupné z: <https://www.restauro.sk/wp-content/uploads/2021/06/STANOVY-KOMORY-RESTAURATOROV.pdf>. [cit. 2025-06-08].

KŘENEK, Karel. *Vazebné struktúry konzervačného typu: Měkká vazba se hřbetní výztuhou a možnosti jejího využití pro konzervační účely*. Litomyšl, 2012. Diplomová práce. UPCE: Fakulta restaurování. Vedúci práce: Mgr. Radomír Slovík.

KUBIČKA, Roman a Jiří ZELINGER. *Výkladový slovník: malířství, grafika, restaurátorství*. Praha: Grada, 2004, s. 118. ISBN 80-247-9046-7.

LUERS, Heinrich. *Das Fachwissen des Buchbinders: Vorbereitungsbuch auf die Fachprüfungen im Buchbindereigewerbe*. Stuttgart: Max Hettler Verlag, 1943. s. 126–128. ISBN nie je uvedené.

LUKEŠOVÁ, Iva. *Aplikace uměleckých děl na papíru na novou podložku*. Litomyšl, 2009. Diplomová práce. UPCE: Fakulta restaurování. Vedúci práce: Mgr. art. Veronika Kopecká.

MAKOVÁ, Alena a Ivan TICHÝ. *Mikrobiologický prieskum dokumentov uložených v Slovenskom národnom archíve do roku 2020* [pracovná verzia správy]. Slovenský národný archív: Bratislava, 2020. s. 3.

MATÚŠKOVÁ, Petra. 60 rokov oddelenia reštaurovania dokumentov v Univerzitetnej knižnici v Bratislave – od knihárskej dielne po odborné reštaurátorské pracovisko. In: *XVII. Seminář restaurátorů a historiků: Jihlava 2019*. Praha: Národní archiv, 2023, s. 37–54. ISBN 978-80-7469-121-8.

MARTINEK, František. Vědeckotechnický rozvoj úseku konzervace a restaurování písemných dokumentů. In: *Zpravodaj 17 pobočky ČVTS*. Praha: Pobočka ČVTS při Státním ústředním archívu, 1981. s.1–16. ISBN nie je uvedené.

MUÑOZ VIÑAS, Salvador. *Současná teorie konzervování*. Vydanie 2. Pardubice: Univerzita Pardubice, 2022. ISBN 978-80-7560-403-3.

Nařízení vlády republiky československé ze dne 5. listopadu 1919, Č. 607 Sb. z. a n., jímž se provádí zákon o veřejných knihovnách obecních. In: *Sbírka zákonů a nařízení státu československého*. 1919, ročník 1919, CXXIX., číslo 607. Dostupné tiež z: <chrome-extension://efaidnbnmnibpcjpcglclefindmkaj/https://www.aspi.cz/opispdf/1919/129-1919.pdf>. [cit. 2025-05-10].

NUSKA, Bohumil. Historické přístupy při restaurování. In: *Sborník referátů z II. odborného semináře k problematice umělecké knižní vazby, konaného při V. trienále umělecké knižní vazby v Památníku národního písemnictví dne 12. 10. 1985* [separát pre služobnú potrebu]. Praha: Památník národního písemnictví, 1987.

Obec reštaurátorov Slovenska. *FINSTAT.sk* [online]. Dostupné z: <https://finstat.sk/30793904>. [cit. 2025-06-07].

PASIAR, Štefan. *Dejiny knižníc na Slovensku*. Bratislava: Slovenské pedagogické nakladateľstvo, 1977. ISBN 67-139-77.

Povolení k restaurování kulturní památky, *Ministerstvo kultury* [online]. Dostupné z: <https://mk.gov.cz/povoleni-k-restaurovani-kulturni-pamatky-cs-271>. [cit. 2025-06-07].

Reštaurátor. *Ministerstvo vnútra SR* [online]. Bratislava: 2025. Dostupné z: <https://www.minv.sk/?restaurator-1>. [cit. 2025-06-07].

Reštaurovanie s výnimkou národných kultúrnych pamiatok a zbierkových predmetov, ktoré sú dielami výtvarného umenia. *Ministerstvo vnútra SR* [online]. Bratislava: 2025. Dostupné z: <https://www.minv.sk/?restaurovanie-s-vynimkou-kulturnych-pamiatok-a-zbierkovych-predmetov-ktore-su-dielami-vytvarneho-umenia-1>. [cit. 2025-06-07].

SLOVÁKOVÁ, Lucie. *Historický vývoj knihy a čtenářství*. Praha, 2013. Bakalářská práce. Univerzita Jana Amose Komenského. Vedúci práce: Prof. PhDr. Michaela Soleiman pour Hashemi, CSc.

Špecializácie reštaurovania. *Komora reštaurátorov* [online]. Bratislava: 2021. Dostupné z: <https://www.restauro.sk/vykon-povolania/specializacie-restaurovania>. [cit. 2025-06-08].

STAHOVCOVÁ, Angela. Lekári historických tlačí v nových priestoroch. *Knižnica*. Martin: Slovenská národná knižnica. 2008, **8**, (4), s. 37–38. ISSN 1336-0965.

Štátna vedecká knižnica v Košiciach. In: *Wikipedia: the free encyclopedia* [online]. San Francisco (CA): Wikimedia Foundation, 2001–, 2024-08-17. Dostupné z: https://sk.wikipedia.org/wiki/%C5%A0%C3%A1tna_vedeck%C3%A1_kni%C5%BEnica_v_Ko%C5%A1iciach. [cit. 2025-05-11].

The Athens Charter for the Restoration of Historic Monuments. Atény, 1931. Dostupné tiež z: https://civvih.icomos.org/wp-content/uploads/2022/03/The-Athens-Charter_1931.pdf. [cit. 2025-05-24].

TRNKOVÁ, Mária a Anna BOĐOVÁ. Odbor reštaurovania a konzervovania dokumentov v SNK v Martine. In: *Odborná ochrana zbierkových predmetov*. Bratislava: Slovenské technické múzeum, 2010, s. 74–75. ISBN 978-80-970250-2-1.

VÁLOVÁ, Veronika. *Restaurování rukopisu rorálních zpěvů ze sbírek Královské kolegiální kapituly sv. Petra a Pavla na Vyšehradě*. Litomyšl, 2025. Diplomová práce. UPCE: Fakulta restaurování. Vedúci práce: MgA. Ivan Kopáčik.

VANIŠOVÁ, Milana. *Historický vývoj oboru Konzervátorství restaurátorství papírových dokumentů a knižní vazby, používaných metod a vzdělávacích institucí v Československu a České republice*. Litomyšl, 2018. Diplomová práce. UPCE: Fakulta restaurování. Vedúci práce: Mgr. Radomír Slovík.

VICTORIA & ALBERT MUSEUM CONSERVATION DEPARTMENT. *Ethics Checklist* [online]. Londýn: Victoria & Albert Museum, 2004. Dostupné z: https://media.vam.ac.uk/media/documents/legacy_documents/file_upload/27931_file.pdf. [cit. 2025-06-08].

VÍTOVÁ, Kamila. *Využití ionogenních fixativ při restaurování a konzervování papíru*. Litomyšl, 2016. Diplomová práce. UPCE: Fakulta restaurování. Vedúci práce: doc. Dr. Ing. Michal Ďurovič.

Vládní nařízení ze dne 7. května 1954, č. 29. Sb. z. a n. In: *Sbírka zákonů republiky Československé*. 1954, ročník 1954, 17., číslo 29. s. 103. Dostupné tiež z: <chrome-extension://efaidnbmnnnibpcajpcglclefindmkaj/https://www.aspi.sk/opispdf/1954/017-1954.pdf>. [cit. 2025-05-12].

VOJTÍŠEK, Václav. *O konservaci archiválií*. Praha: 1932. ISBN nie je uvedené.

Vyhláška MV SR č. 628/2002 Z. z. ktorou sa vykonávajú niektoré ustanovenia zákona o archívoch a registratúrach a o doplnení niektorých zákonov. In: *Zbierka zákonov Slovenskej republiky*. 2002, čiastka 246, s. 6332–6356. Dostupné tiež z: <https://www.slovlex.sk/ezbierky/pravne-predpisy/SK/ZZ/2002/628/20240101>. [cit. 2025-05-19].

VYSKOČIL, Tomáš a Pavel REŽNÝ. Konzervátorské aspekty pri nově vazbě. In: *Sborník referátů z II. odborného semináře k problematice umělecké knižní vazby, konaného při V. trienále umělecké knižní vazby v Památníku národního písemnictví dne 12. 10. 1985* [separát pre služobnú potrebu]. Praha: Památník národního písemnictví, 1987.

Zákon č. 27/1987 Zb. SNR o štátnej pamiatkovej starostlivosti. In: *Zbierka zákonov Československá socialistická republika*. 1987, čiastka 7, s. 246-259. Dostupné tiež z: <chrome-extension://efaidnbmnnnibpcajpcglclefindmkaj/https://static.slovlex.sk/pdf/SK/ZZ/1987/1987c7.pdf>. [cit. 2025-05-12].

Zákon č. 49/2002 Z.z. o ochrane pamiatkového fondu. In: *Zbierka zákonov Slovenskej republiky*. 2002, čiastka 23, s. 536–549. Dostupné tiež z: <https://www.slovlex.sk/ezbierky/pravne-predpisy/SK/ZZ/2002/49/>. [cit. 2025-05-12].

Zákon č. 54/1959 Sb. o muzeích a galeriích. In: *Sbírka zákonů Republiky československé*. 1959, čiastka 22, s. 174–178. Dostupné tiež z: <chrome-extension://efaidnbmnnnibpcajpcglclefindmkaj/https://www.aspi.sk/opispdf/1959/022-1959.pdf>. [cit. 2025-05-19].

Zákon č. 126/2015 Z.z. o knižniciach a o zmene a doplnení zákona č. 206/2009 Z. z. o múzeách a o galériách a o ochrane predmetov kultúrnej hodnoty a o zmene zákona Slovenskej národnej rady č. 372/1990 Zb. o priestupkoch v znení neskorších predpisov v znení zákona č. 38/2014 Z. z. In: *Zbierka zákonov Slovenskej republiky*. 2015, čiastka 36, s. 1490–1500. Dostupné tiež z: <chrome-extension://efaidnbmnnnibpcajpcglclefindmkaj/https://static.slovlex.sk/pdf/SK/ZZ/2015/2015c39.pdf>. [cit. 2025-05-19].

Zákon č. 183/2000 Z.z. o knižniciach, o doplnení zákona Slovenskej národnej rady č. 27/1987 Zb. o štátnej pamiatkovej starostlivosti a o zmene a doplnení zákona č. 68/1997 Z. z. o Matici slovenskej. In: *Zbierka zákonov Slovenskej republiky*. 2000, čiastka 79, s. 2406–2414. Dostupné tiež z: <chrome-extension://efaidnbmnnnibpcajpcgiclfndmkaj/https://static.slov-lex.sk/pdf/SK/ZZ/2000/2000c79.pdf>. [cit. 2025-05-12].

Zákon č. 200/1994 Z. z. Zákon Národnej rady Slovenskej republiky o Komore reštaurátorov a o výkone reštaurátorskej činnosti jej členov. In: *Zbierka zákonov Slovenskej republiky*. 1994, čiastka 59, s. 1054–1059. Dostupné tiež z: <https://www.slov-lex.sk/ezbierky/pravne-predpisy/SK/ZZ/1994/200/20160701>. [cit. 2025-06-07].

Zákon č. 206/2009 Z.z. o múzeách a o galériách a o ochrane predmetov kultúrnej hodnoty a o zmene zákona Slovenskej národnej rady č. 372/1990 Zb. o priestupkoch v znení neskorších predpisov. In: *Zbierka zákonov Slovenskej republiky*. 2009. Dostupné tiež z: chrome-extension://efaidnbmnnnibpcajpcgiclfndmkaj/https://static.slov-lex.sk/pdf/SK/ZZ/2009/206/ZZ_2009_206_20180701.pdf. [cit. 2025-05-19].

Zákon č. 430/1919 Sb., o verejných knihovniach obecných. In: *Sbírka zákonů a nařízení státu československého*. 1919, ročník 1919, LXXXVIII., číslo 430. Dostupné tiež z: <chrome-extension://efaidnbmnnnibpcajpcgiclfndmkaj/https://www.aspi.cz/opispdf/1919/088-1919.pdf>. [cit. 2025-05-10].

Zákon o kulturních památkách. In: *Wikipedia: the free encyclopedia* [online]. San Francisco (CA): Wikimedia Foundation, 2001–, 2023-12-31. Dostupné z: https://cs.wikipedia.org/wiki/Z%C3%A1kon_o_kulturn%C3%ADch_pam%C3%A1tk%C3%A1ch. [cit. 2025-05-12].

16.2 Zoznam použitých reprodukcí

obr. 6 Spôsob uloženia archívnych dokumentov v kapsách zavesených na žrdiach, ktoré takto zamedzovali napadnutiu hlodavcami. Zdroj: Zbierka fotografií Slovenský národný archív.

obr. 7 Tretia budova Matice slovenskej, v ktorej dnes sídli SNK. Zdroj: Matica slovenská. In: *Wikipedia: the free encyclopedia* [online]. San Francisco (CA): Wikimedia Foundation, 2001–, 2025-04-21. https://sk.wikipedia.org/wiki/Matica_slovensk%C3%A1. [cit. 2025-05-12].

obr. 8 Účelová budova SNA v roku 1983. Zdroj: *Slovak National Archives in Bratislava. View of the building from the exterior* [fotografia]. 1983. Slovenská národná galéria, SNG (inv. č. A 1639/17). Dostupné z: https://www.webumenia.sk/dielo/SVK:SNG.A_1639-17. [cit. 2025-05-12].

obr. 9 Priestory konzervátorského ateliéru Státního ústředního archivu v Prahe. Zdroj: BARTL, Benjamin, PAULUSOVÁ, Hana a STRAKA, Roman. Ochrana archívnych fondů a sbírek. In: *Aby na nic a na nikoho nebylo zapomenuto. K jubileu ústředního archivu českého státu 1954–2004*. Praha 2004, s. 219–236. Dostupné tiež z: <http://old.nacr.cz/A-onas/G-ochr.htm>. [cit. 2025-20-07].

obr. 11 Mikrosnímkovanie prevádzané pracovníčkou SNA po roku 1983. Zdroj: Zbierka fotografií Slovenský národný archív.

obr. 12 Knihár dielni SNA prevádzajúci zásah na historickej knižnej väzbe, po roku 1983. Zdroj: Zbierka fotografií Slovenský národný archív.

obr. 13 Reštaurátorka z UKB pri šití zreštaurovaného knižného bloku. Zdroj: CIBULKOVÁ, Miroslava. *K 80. výročiu založenia Univerzitetnej knižnice* [fotografia]. Fotobanka TASR, 1999-10-13. Dostupné z: <https://fotobanka.tasr.sk/media-objects/detail/648372dc724a1361925980bc?provider=SOLAR>. [cit. 2025-06-17].

obr. 14 Ján Padúch pri prezeraní reštaurovaných objektov, 1968. Zdroj: VALKO, J. *Matica slovenská v týchto dňoch* [fotografia]. Fotobanka TASR, 1968-03-15. Dostupné z: <https://fotobanka.tasr.sk/media-objects/detail/64887eb2f5bf5f55d5be0f2a?provider=SOLAR#>. [cit. 2025-06-17].

obr. 15 V. Klema pri reštaurovaní listov, ktoré tvorili knižné dosky, 2000. Zdroj: PÍSECKÝ, Svätopluk. *Reštaurovanie stredovekých listov – Krajská štátna knižnica* [fotografia]. Fotobanka TASR, 2000-01-04. Dostupné z: <https://fotobanka.tasr.sk/media-objects/detail/64836e1b724a136192597a52?provider=SOLAR>. [cit. 2025-06-17].

obr. 16 Hárkovač v dielni SNA. Zdroj: Zbierka fotografií Slovenský národný archív.

obr. 19 Tablo absolventov odboru na Průmyslové škole grafické, hore zľava vedenie školy a vyučujúci: Alois Tomasy, Otto Blažek, Marie Majerová, Josef Vyskočil, Václav Klika, prof. Gilbert, Jan Hakl, Václav Vladyka, Sedlecký, sponý riadok piaty zľava Ivan Galamboš. Zdroj: VANIŠOVÁ, Milana. *Historický vývoj oboru Konzervátorství restaurátorství papírových dokumentů a knižní vazby, používaných metod a vzdělávacích institucí v Československu a České republice*. Litomyšl, 2018. Diplomová práce. UPCE: Fakulta restaurování. Vedúci práce: Mgr. Radomír Slovík. s. 109.

obr. 20 Ivan Galamboš a Miroslava Macková pri výuke praxe v SNA. BORODÁČOVÁ, Magda. *Výuka reštaurovania starej tlače pre študentov VŠVU v SNA* [fotografia]. Fotobanka TASR, 1995-03-22. Dostupné z: <https://fotobanka.tasr.sk/media-objects/detail/64835b6a724a13619259611e?provider=SOLAR>. [cit. 2025-06-17].

obr. 27 Zaplavený depot SNA na Lázenskej ulici. Zdroj: Zbierka fotografií Slovenský národný archív.

obr. 28 Spôsob uskladnenia archívnych dokumentov. Zdroj: Zbierka fotografií Slovenský národný archív.

obr. 29 Spôsob uloženia kníh – kabinet najvzácnejších tlačí a rukopisov z 15. storočia UKB, 1964. BORODÁČOVÁ, Magda. *Univerzitná knižnica v Bratislave* [fotografia]. Fotobanka TASR, 1964-10-17. Dostupné z: <https://fotobanka.tasr.sk/media-objects/detail/6485972a724a1361925c58c4?provider=SOLAR>. [cit. 2025-06-17].

obr. 35 Fotodokumentácia Inc. 64 KBK SNA, zľava: pred zásahom a po zásahu (zdroj: fotodokumentácia objektu) a aktuálny stav. Zdroj: Fotolaboratórium Slovenského národného archívu. *Fotodokumentácia reštaurovaného objektu, sign. Inc. 64* [fotodokumentácia objektu]. Bratislava, 1996.

obr. 36 Ing. Jozef Hanus v laboratóriu SNA. Zdroj: Zbierka fotografií Slovenský národný archív.

obr. 38 Kniha, zviazaná do novej väzby so zachovaním pôvodného spracovania dosiek aj s pokryvom a kovaním (reštaurované v Hodoníne, 1983, vľavo pred zásahom – zdroj: fotodokumentácia objektu a vpravo aktuálny stav), XVII. G. 883. UKB. Zdroj: Ústredí uměleckých řemesel. *Reštaurovaný objekt XVII. G. 883. pred zásahom* [fotodokumentácia objektu]. Hodonín, 1983.

obr. 39 Ivan Galamboš pri výklade výuky študentom VŠVU o čistení zvyškov adhéziava na papieri. Zdroj: BORODÁČOVÁ, Magda. *Výuka reštaurovania starej tlače pre študentov VŠVU v SNA* [fotografia]. Fotobanka TASR, 1995-03-22. Dostupné z: <https://fotobanka.tasr.sk/media-objects/detail/64835eb3724a136192596630?provider=SOLAR>. [cit. 2025-06-17].

obr. 40 Tabuľka rozpustnosti nečistôt (5 – dobre a rýchlo odstráni, 4 – odstráni trochu horšie, 3 – odstráni len čiastočne, 2 – odstráni sa málo, 1 – vôbec sa neodstráni). Zdroj: Kol. autorov. *Konzervátorské praktikum*. Bratislava: Muzeologický kabinet Slovenského národného múzea, 1972. s. 240–241. ISBN nie je uvedené.

obr. 49 Rovnanie usňového pokryvu s použitím skrutkovacích svoriek. Zdroj: Zbierka fotografií Slovenský národný archív.

obr. 50 Dopĺňovanie papierovej podložky podľa tvaru straty SNK. GABČO, V. – ČSTK. *Národná knižnica v Martine* [fotografia]. Fotobanka TASR, 1981-02-03. Dostupné z: <https://fotobanka.tasr.sk/media-objects/detail/647e9e95724a13619253b598?provider=SOLAR>. [cit. 2025-06-17].

obr. 54 Ručné dolievanie stredovekej listiny. Zdroj: Zbierka fotografií Slovenský národný archív.

obr. 57 Orezávanie oriezkov reštaurovaného knižného bloku v SNK. GABČO, V. – ČSTK. *Národná knižnica v Martine* [fotografia]. Fotobanka TASR, 1981-02-03. Dostupné z: <https://fotobanka.tasr.sk/media-objects/detail/647e9f09724a13619253b790?provider=SOLAR>. [cit. 2025-06-17].

obr. 65 Haer. 273 KBK SNA pred zásahom vľavo (zdroj: fotodokumentácia objektu) a aktuálny stav so zmeneným organizmom šitia. Zdroj: Fotolaboratórium Slovenského národného archívu. *Fotodokumentácia reštaurovaného objektu, sign. Haer. 273* [fotodokumentácia objektu]. Bratislava, 2006.

obr. 108 Fotografická dokumentácia stavu knižných dosiek pred zásahom, Elucidatio Sandti Bonaneture... Inc. 65 KBK SNA. Zdroj: Fotolaboratórium Slovenského národného archívu. *Fotodokumentácia reštaurovaného objektu, sign. Inc. 65* [fotodokumentácia objektu]. Bratislava, 1985.

obr. 111 Od hora: pohľad na prednú dosku knihy pred zásahom (zdroj: fotodokumentácia objektu) a súčasný stav, Haer. 196 KBK SNA. Zdroj: Fotolaboratórium Slovenského národného archívu. *Fotodokumentácia reštaurovaného objektu, sign. Haer. 196* [fotodokumentácia objektu]. Bratislava, 1994.

obr. 114 Od hora: objekt pred a po zásahu (zdroj: fotodokumentácia objektu), v porovnaní so súčasným stavom, Inc. 81 KBK SNA. Zdroj: Fotolaboratórium Slovenského národného archívu. *Fotodokumentácia reštaurovaného objektu, sign. Inc. 81* [fotodokumentácia objektu]. Bratislava, 2000.

17 Zoznam vyobrazení, tabuliek a grafov

17.1 Zoznam vyobrazení

- obr. 1 Trvalá expozícia na chodbách SNA zameraná na prezentáciu Oddelenia ochrany archívnych dokumentov
- obr. 2 Príklad vyplneného prieskumového formulára 1/2
- obr. 3 Príklad vyplneného prieskumového formulára 2/2
- obr. 4 Ukážka spracovania dát v programe Excel
- obr. 5 Ukážka časti tabuľky spracovaných dát v programe Excel
- obr. 6 Spôsob uloženia archívnych dokumentov v kapsách zavesených na žrdiach, ktoré takto zamedzovali napadnutiu hlodavcami (zdroj: zbierka fotografií SNA)
- obr. 7 Tretia budova *Matices slovenskej*, v ktorej dnes sídli SNK (zdroj: online)
- obr. 8 Účelová budova SNA v roku 1983 (zdroj: online)
- obr. 9 Priestory konzervátorského ateliéru Státního ústředního archivu v Prahe (zdroj: online)
- obr. 10 Pečiatka kníhviazačstva *Fiedler – Karásek*, ktoré pôsobilo v Bratislave približne v 20. – 30. rokoch 20. stor., Jud E 232 UKB
- obr. 11 Mikrosnímkovanie prevádzané pracovníčkou SNA po roku 1983 (zdroj: zbierka fotografií SNA)
- obr. 12 Knihár dielni SNA prevádzajúci zásah na historickej knižnej väzbe, po roku 1983 (zdroj: zbierka fotografií SNA)
- obr. 13 Reštaurátorka z UKB pri šití zreštaurovaného knižného bloku (zdroj: archív TASR)
- obr. 14 Ján Padúch pri prezeraní reštaurovaných objektov, 1968 (zdroj: archív TASR)
- obr. 15 V. Klema pri reštaurovaní listov, ktoré tvorili knižné dosky, 2000 (zdroj: archív TASR)
- obr. 16 Hárkovač v dielni SNA (zdroj: zbierka fotografií SNA)
- obr. 17 Priznanie prerušenia prác pri reštaurovaní knihy so sign. GR 20, z dôvodu nedostatku materiálu
- obr. 18 Zľava: dva druhy parafínového papiera, Netex a Hollytex
- obr. 19 Tablo absolventov odboru na Průmyslové škole grafické, hore zľava vedenie školy a vyučujúci: Alois Tomasy, Otto Blažek, Marie Majerová, Josef Vyskočil, Václav Klika, prof. Gilbert, Jan Hakl, Václav Vladyka, Sedlecký, v spodnom riadku piaty zľava absolvent Ivan Galamboš (zdroj: Vanišová, diplomová práca, FR UPCE 2018)
- obr. 20 Ivan Galamboš a Miroslava Macková pri výuke praxe v SNA (zdroj: archív TASR)
- obr. 21 VOJTÍŠEK, Václav. *O konservaci archiválií*. 1932.
- obr. 22 Kol. autorov. *Konzervátorské praktikum*. 1976.
- obr. 23 Kol. autorov. *A–Z konzervátora*. 1982.
- obr. 24 KOLAŘÍK, Ladislav. *Restaurování písemných památek a tvorba faksimilií*. 1991.
- obr. 25 ĎUROVIČ, Michal a kol. *Restaurování a konzervování archiválií a knih*. 2002.
- obr. 26 Ukážka vybraných zborníkov z rôznych seminárov reštaurátorov a historikov
- obr. 27 Zaplavený depot SNA na Lázenskej ulici (zdroj: zbierka fotografií SNA)
- obr. 28 Spôsob uskladnenia archívnych dokumentov (zdroj: zbierka fotografií SNA)
- obr. 29 Spôsob uloženia kníh – kabinet najvzácnejších tlačí a rukopisov z 15. storočia UKB, 1964 (zdroj: archív TASR)
- obr. 30 Študentská práca faksimile iluminácie *Hanovho kódexu*, Mns. 4 KBK SNA (foto: Ivan Galamboš)
- obr. 31 Prípiskok na predsádke Mns. 84: „*Táto starobylá pamiatka bola opravená v roku 1856, a tak zachránená pred skazou, ku ktorej sa blížila.*“

- obr. 32 Spôsob častého umiestnenia fotodokumentácie a protokolu o zásahu pokiaľ boli pripevnené k objektu, Mns. 47 KBK SNA
- obr. 33 Orientačná schéma vývoja podoby záznamov o zásahu
- obr. 34 Pečiatka fotolaboratória SNA na zadnej strane fotografie, Mns. 46 KBK SNA
- obr. 35 Fotodokumentácia Inc. 64 KBK SNA, zľava: pred zásahom a po zásahu (zdroj: fotodokumentácia objektu) a aktuálny stav
- obr. 36 Ing. Jozef Hanus v laboratóriu SNA (zdroj: zbierka fotografií SNA)
- obr. 37 Ethylénoxidová komora Fumigation System VSF 250 firmy Vacudyne Altair v SNA
- obr. 38 Kniha, zviazaná do novej väzby so zachovaním pôvodného spracovania dosiek aj s pokryvom a kovaním (reštaurované v Hodoníne, 1983, vľavo pred zásahom – zdroj: fotodokumentácia objektu a vpravo aktuálny stav), XVII. G. 883. UKB
- obr. 39 Ivan Galamboš pri výklade výuky študentom VŠVU o čistení zvyškov adhéziva na papieri (zdroj: archív TASR)
- obr. 40 Tabuľka rozpustnosti nečistôt (5 – dobre a rýchlo odstráni, 4 – odstráni trochu horšie, 3 – odstráni len čiastočne, 2 – odstráni sa málo, 1 – vôbec sa neodstráni) (zdroj: Kol. autorov. Konzervátorské praktikum, s. 240–241.)
- obr. 41 Rukopis bielený 1 % roztokom manganistanu draselného a 1 % roztokom pyrosiričitanu, Mns. 42 KBK SNA
- obr. 42 Listy spevňované Solakrylovým lakom, GR 20/90 Historické fondy ŠVKK
- obr. 43 Vypravovanie pomocou japonského papiera, T 203 Bašagičova zbierka UKB
- obr. 44 Oriezka po použití technickej tkaniny na podlepenie papierovej podložky, Inc. 56 KBK SNA
- obr. 45 Knižný blok vyspravený pri chrpbte japonským papierom lepeným beturlakom, ktorým je tak znemožnené pohodlné listovanie aj pri zvolenom novom type tzv. francúzskej väzby s dutinkou, Inc. 63 KBK SNA
- obr. 46 Detail vyspravenia papiera Filmoplastom P, Mns. 142 KBK SNA
- obr. 47 Rovnanie listov nedemontovaného knižného bloku (foto: Ivan Galamboš)
- obr. 48 Rovnanie pergamenu pomocou drevených štipcov na doske (listina vľavo, nedemontovaného listu vpravo) (foto: Ivan Galamboš)
- obr. 49 Rovnanie usňového pokryvu s použitím skrutkovacích svoriek (zdroj: zbierka fotografií SNA)
- obr. 50 Dopĺňovanie papierovej podložky podľa tvaru straty SNK (zdroj: archív TASR)
- obr. 51 Doplnok z ručného papiera prispôbený strate (strihaním/rezaním) obojstranne oblepený technickou tkaninou, Inc. 68 KBK SNA
- obr. 52 Detail deformovaných nevhodne prevedených doplnkov japonským papierom, Inc. 21 KBK SNA
- obr. 53 Rozdiel kvality ručných doliatkov v rámci jednej knihy, Inc. 51 KBK SNA
- obr. 54 Ručné dolievanie stredovekej listiny (zdroj: zbierka fotografií SNA)
- obr. 55 Odtlačená mriežka dolievacieho prístroja na doliatku papieroviny, VI. 426 Historické fondy ŠVKK
- obr. 56 Doliaty a podlepený list technickou tkaninou, Mns. 207 KBK SNA
- obr. 57 Orezávanie oriezok reštaurovaného knižného bloku v SNK (zdroj: archív TASR)
- obr. 58 Nadbytočné doplnenie papiera a rovnomerné orezanie oriezok, V 3407 PA Historické knižné fondy ŠVKK
- obr. 59 Doplnenie strát pergamenových listov novým pergamenom adhézivom je pravdepodobne glej, list bol podlepený technickou tkaninou, Mns. 16 KBK SNA
- obr. 60 Pergamenová listina doplnená technikou dolievania pomocou suspenzie pergamenového prachu, stav pred (hore) a po (dole) (foto: Ivan Galamboš)

- obr. 61 Detail 4. stupňa degradácie železagalového atramentu, ktorý nebol vhodne neutralizovaný, Mns. 142 KBK SNA
- obr. 62 Použitie technickej tkaniny na zaistenie vypadaného textu, Mns. 2 KBK SNA
- obr. 63 Doplnená predsádka z ručného papiera k pôvodnému pergamenovému predsádkovému listu Mns. 69 KBK SNA
- obr. 64 Výrez na predsádkovom liste vylepujúcom prídoštie, ktorý ukazuje pôvodný text na doske, Haer. 276 KBK SNA
- obr. 65 Haer. 273 KBK SNA pred zásahom vľavo (zdroj: fotodokumentácia objektu) a aktuálny stav so zmeneným organizmom šitia
- obr. 66 Detail dublovaných a zaglejených väzov, Mns. 94 KBK SNA
- obr. 67 Kniha ušitá na zapustené väzy, jedná sa o preväzbu na francúzsku väzbu s dutinkou a vyšitým novým kapitálom, Inc. 59 KBK SNA
- obr. 68 Formovaný chrbátik a jeho príprava s viditeľným spracovaním šitia a medziväzových prelepov, tmelenia nasadenia dosiek (foto: Ivan Galamboš)
- obr. 69 Posun doplnenej záchytky spony voči pôvodnej polohe, Mns. 42 KBK SNA
- obr. 70 Nevhodné použitie tukovacej zmesy na veľmi poškodený usňový pokryv, Mns. 78 KBK SNA
- obr. 71 Zámerné roztrhnutie pôvodného pokryvu v mieste hlavíc z dôvodu nabudnutia chrbta bloku, Haer. 221 KBK SNA
- obr. 72 Triesločinená useň použitá na pokryv knihy, na ktorú je aplikovaný fragment irchy, ktorá sa odliepa, Scr. 191 KBK SNA
- obr. 73 Tónovaný doplnok usne po aplikácii pôvodného pokryvu navrch, Haer. 247 KBK SNA
- obr. 74 Detail prečistenej mosadznej náročnice, XVII A.B 331 UKB
- obr. 75 Mosadzná záchytká čistená roztokom Chelatonu III a skeletizovaná mosadzným plechom, Mns. 2 KBK SNA
- obr. 76 Kniha reštaurovaná v roku 1959 bez zásahu na kovaní, Inc. 48 KBK SNA
- obr. 77 Oprava náročnic mosadzným plechom (vľavo dole) a doplnené náročnice bez výzdoby (vpravo dole a vľavo hore), Haer. 239 KBK SNA
- obr. 78 Ukážka jednotlivých výstupov galvanoplastiky k reštaurovaniu Mns. 4 KBK SNA
- obr. 79 Mosadzné kovanie doplnené galvanoplastickou technikou, kde nie je možné odlíšiť originál od repliky, Mns. 4 KBK SNA
- obr. 80 Doplnená spona s nevhodne zvoleným tvarom tela spony, Haer. 247 KBK SNA
- obr. 81 Prečistená drevená doska s viditeľnou pôvodnou patinou, Inc. 8 KBK SNA
- obr. 82 Nasadené zreštaurované knižní dosky (foto: Ivan Galamboš)
- obr. 83 Nákras spojenia praskliny pomocou motýlika (hore), detail doplnenia prednej dosky novým kusom dreva (dub) pomocou prepojenia krúžkom, Inc. 4 KBK SNA (dole)
- obr. 84 Zmena typológie dosky pridaním prednej kanty, Inc. 4 KBK SNA
- obr. 85 Vosková pečať pred zásahom (hore) a po zásahu (dole) (foto: Ivan Galamboš)
- obr. 86 Retuš papieroviny pastelkami, Mics.5 KBK SNA
- obr. 87 Detail retuše mortuária z fondov SNA, miestami je pozorovateľné premaľovanie originálu (z výstavy Život na papieri – Osud človeka v archívnych dokumentoch, DOD SNA 2025)
- obr. 88 Preväzba spôsobom repliky pôvodnej väzby (vpravo) a pôvodná väzba (vľavo) uložené v spoločnom ochrannom obale, D1 SE 24 SNK
- obr. 89 Preväzba islamskej väzby na francúzsku väzbu, vo vnútri vidieť zasunutú pôvodnú chlopňu, Hodonín, TF 124 Bašagičova zbierka UKB
- obr. 90 Nahradenie poškodených pôvodných dosiek so zreštaurovanou knihou bez doplneného kovania, Mns. 46 KBK SNA
- obr. 91 Ukážky adjustácie fragmentov študentských prác, vľavo: Haer. 203 KBK SNA, vpravo: Haer. 276 KBK SNA

- obr. 92 Zreštaurovaná listina po uložení do ochranného obalu (foto: Ivan Galamboš)
- obr. 93 Kazetové puzdro, Inc. 55 KBK SNA
- obr. 94 Deformácia dosiek rukopisu z dôvodu nevhodných podmienok, spôsobu uloženia a pravdepodobne aj spracovania, Sopko 109 KBK SNA
- obr. 95 Znečistenie chrbta knihy na zreštaurovanej knihe z KBK SNA, ktorá bola opatrená zásuvným puzdrom
- obr. 96 Odliapajúca sa technická tkanina z pergamenového listu, Mns. 16 KBK SNA
- obr. 97 Bielený list hypermangánom s viditeľnou zmenou vo farebnosti železozalového atramentu, Inc. 54, 76 KBK SNA
- obr. 98 Degradácia atramentu na zreštaurovanom objekte, Mns. 11 KBK SNA
- obr. 99 Pohľad na dolnú oriezku, Mns. 84 KBK SNA
- obr. 100 Bratislavská kronika v kazetovom ochrannom puzdre, Mns. 84 KBK SNA
- obr. 101 Pohľad na prednú dosku, chrbát a dolnú oriezku, *Perlustatio Sancti Bonanentune...* Inc. 65 KBK SNA
- obr. 102 Detail doliatku, *Perlustatio Sancti Bonanentune...* Inc. 65 KBK SNA
- obr. 103 Pohľad na doplnenú predsádku a prídoštie s nalepeným protokolom, *Perlustatio Sancti Bonanentune...* Inc. 65 KBK SNA
- obr. 104 Pohľad na prednú dosku, chrbát a dolnú oriezku, Inc. 59 KBK SNA
- obr. 105 Nevyspravené diery po červotoči, Inc. 59 KBK SNA
- obr. 106 Výrazný lesk použitého beturlaku, Inc. 59 KBK SNA
- obr. 107 Pohľad na prednú dosku, chrbát a dolnú oriezku, *Elucidatio Sancti Bonaneture...* Inc. 65 KBK SNA
- obr. 108 Fotografická dokumentácia stavu knižných dosiek pred zásahom, *Elucidatio Sancti Bonaneture...* Inc. 65 KBK SNA (zdroj: fotodokumentácia objektu)
- obr. 109 Doplnené kovanie prispôbené pôvodnej typológii, *Elucidatio Sancti Bonaneture...* Inc. 65 KBK SNA
- obr. 110 Otvorená kniha s viditeľným nalepením pokryvu na chrbát bloku, *Elucidatio Sancti Bonaneture...* Inc. 65 KBK SNA
- obr. 111 Od hora: pohľad na prednú dosku knihy pred zásahom (zdroj: fotodokumentácia objektu) a súčasný stav, Haer. 196 KBK SNA
- obr. 112 Spracovanie hlavíc a kapitálka, Haer. 196 KBK SNA
- obr. 113 Doliata predná predsádka so zhlukmi papieroviny, Haer. 196 KBK SNA
- obr. 114 Od hora: objekt pred a po zásahu (zdroj: fotodokumentácia objektu), v porovnaní so súčasným stavom, Inc. 81 KBK SNA
- obr. 115 Vyspravená predsádka japonským papierom a viditeľné dotónovanie zhranenia doplnenej dosky, Inc. 81 KBK SNA
- obr. 116 Spoj doplnku s pôvodnou doskou cez kolieska, Inc. 81 KBK SNA
- obr. 117 Pohľad na prednú dosku, chrbát a dolnú oriezku
- obr. 118 A – spôsob vybratia v hrane dosky pre kovanie, B – zakreslený odtlačok kovania na doske s vyznačenými dochovanými klinčekmi žltou
- obr. 119 Poškodenie dosiek spôsobené červotočom
- obr. 120 A - nákras spracovania knižných dosiek, B - prierez spôsobu nasadenia a zhranenia dosiek
- obr. 121 Fragmenty druhotne použitej tlače ako výlep prídoštia
- obr. 122 Fragment pergamenového medziväzného prelepu prilepení na „Folio.ij.“
- obr. 123 Znečistená a nekompaktná horná oriezka
- obr. 124 Poškodenie zapošívacieho väzu lepidlom novodobého štítu
- obr. 125 A – ukážka šitia s rozmiestnením väzov, B – spôsob obtáčania väzov, C – nákras spôsobu zapošítia, D – nákras spracovania irchového väzu

- obr. 126 Ukážka vybraných filigránov nachádzajúcich sa na papieroch oboch tlačí
- obr. 127 Papier knižného bloku s nedokonalosťami od výroby a viditeľným oslabením v miestach mikrobiologického napadnutia
- obr. 128 Ukážka výzdoby konvolútu – iniciály, reprezentanta a drevorezová ilustrácia
- obr. 129 Od hora: useň reagujúca s alizarinovou červeňou, vlákna nite a vlákna papiera reagujúce v Herzbergovom činidle (foto: Alena Hurtová)
- obr. 130 Demontovaný knižný blok
- obr. 131 Demontovanie nasadenia tupým šidlom
- obr. 132 Čistenie papierovej podložky vo vodnom kúpeli
- obr. 133 Doglejenie papierovej podložky roztokom Tylose HM 300
- obr. 134 Dolievanie papierovej podložky
- obr. 135 Šitie knižného bloku
- obr. 136 Vyčnievajúca oriezka pred zaoblením chrbta
- obr. 137 Zaoblenie chrbta knižného bloku
- obr. 138 Železné klinčeky pred (hore) a po (dole) zásahu
- obr. 139 Čistenie knižných dosák pomocou gummy Cleanmaster
- obr. 140 Tmelenie knižných dosiek pomocou zmesi bukových pilín, kostného gleja a ľanovej fermeže
- obr. 141 Nákras miesta prepojenia knižného bloku s doskami
- obr. 142 Doplnenie medziväzného prelepu japonským papierom
- obr. 143 Lepenie medziväzných prelepov na chrbát knižného bloku na pôvodné miesta
- obr. 144 Nákras spôsobu uchytenia historického štítku
- obr. 145 Podliepanie historického štítku japonským papierom
- obr. 146 Phase-box s adjustovanými fragmentami, výpisom reštaurátorskej dokumentácie, fotografiami pred a po zásahu a zreštaurovaným objektom
- obr. 147 Pohľad na prednú dosku, chrbát a dolnú oriezku – stav pred zásahom
- obr. 148 Pohľad na prednú dosku, chrbát a dolnú oriezku – stav po zásahu
- obr. 149 Pohľad na zadnú dosku, chrbát a hornú oriezku – stav pred zásahom
- obr. 150 Pohľad na zadnú dosku, chrbát a hornú oriezku – stav po zásahu
- obr. 151 Pohľad na prednú dosku, prednú a hornú oriezku – stav pred zásahom
- obr. 152 Pohľad na prednú dosku, prednú a hornú oriezku – stav po zásahu
- obr. 153 Pohľad na zadnú dosku, prednú a dolnú oriezku – stav pred zásahom
- obr. 154 Pohľad na zadnú dosku, prednú a dolnú oriezku – stav po zásahu
- obr. 155 Pohľad na chrbát knihy – stav pred zásahom
- obr. 156 Pohľad na chrbát knihy – stav po zásahu
- obr. 157 Pohľad na hornú oriezku – stav pred zásahom
- obr. 158 Pohľad na hornú oriezku – stav po zásahu
- obr. 159 Pohľad na prednú oriezku – stav pred zásahom
- obr. 160 Pohľad na prednú oriezku – stav po zásahu
- obr. 161 Pohľad na dolnú oriezku – stav pred zásahom
- obr. 162 Pohľad na dolnú oriezku – stav po zásahu
- obr. 163 Priamy pohľad na prednú dosku – stav pred zásahom
- obr. 164 Priamy pohľad na prednú dosku – stav po zásahu
- obr. 165 Priamy pohľad na zadnú dosku – stav pred zásahom
- obr. 166 Priamy pohľad na zadnú dosku – stav po zásahu
- obr. 167 Pohľad na predné prídoštie a titulnú stranu (01r) – stav pred zásahom
- obr. 168 Pohľad na predné prídoštie a titulnú stranu (01r) – stav po zásahu
- obr. 169 Pohľad na 01v a 02r – stav pred zásahom
- obr. 170 Pohľad na 01v a 02r – stav po zásahu

- obr. 171 Pohľad na XXXVv a XXXVIr – stav pred zásahom
- obr. 172 Pohľad na XXXVv a XXXVIr – stav po zásahu
- obr. 173 Pohľad na Folio.j.v a Folio.ij.r – stav pred zásahom
- obr. 174 Pohľad na Folio.j.v a Folio.ij.r – stav po zásahu
- obr. 175 Pohľad na fo.xl.v a zadné prídoštie – stav pred zásahom
- obr. 176 Pohľad na fo.xl.v a zadné prídoštie – stav po zásahu
- obr. 177 Detail praskliny na zadnej doske – stav pred zásahom
- obr. 178 Detail praskliny na zadnej doske – stav po zásahu
- obr. 179 Detail strany 02v – stav pred zásahom
- obr. 180 Detail strany 02v – stav po zásahu

17.2 Zoznam tabuliek

- tab. 1 Skúška stability záznamových prostriedkov a farebnej vrstvy – výber z reagujúcich záznamových prostriedkov (R – reaguje, N – nereaguje)
- tab. 2 Výsledky bathofenantrolinového testu – výber reagujúceho (R) a nereagujúceho (N) atramentu
- tab. 3 Skúšky mokrého čistenia papierovej podložky (žltá – hodnoty pH okolo 5,5; červená – hodnoty pH okolo 10; zelená – zvolený postup čistenia)
- tab. 4 Hodnoty meraného pH (červená – najnižšie hodnoty, zelená – najvyššia hodnota pH)

17.3 Zoznam grafov

- graf 1 Percentuálne zastúpenie objektov v prieskume v podľa miesta uloženia
- graf 2 Rôznorodosť zastúpených písomných dokumentov v prieskume
- graf 3 Zastúpenie demontovaných, čiastočne demontovaných a nedemontovaných objektov v prieskume